

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Serie nouă • Anul XIV
2003 • Nr. 5–6

DIN SUMAR:

SORIN M. RĂDULESCU, DAN BANCIU, Justiția restaurativă – între deziderat și realitate
KEVIN HAINES (Anglia), Justiția restaurativă, dispoziții de încredințare a minorilor și paneele de tineri delincvenți în vechea justiție sau noua justiție ?
DENIS VAN DOOSELAERE, (Belgia), Alternative la privarea de libertate; ce măsuri trebuie luate pentru minorii din comunitatea franceză din Belgia ?
AURELIA WILLIE, Politici penale. Pedepsa cu închisoarea și alternative
IOAN DURNESCU, Mediere și reparații între victimă și infractor
ECATERINA BALICA, Perspective de abordare a problematicii victimelor: justiția restaurativă, victimologia și dreptul victimelor
GEORGE-CRISTIAN SPĂNU, Justiția restaurativă în România, în perspectiva aderării la Uniunea Europeană
CRISTINA DĂMBOEANU, Evaluarea gradului de satisfacție a participanților la programele de justiție restaurativă pentru minori
YVES SCIEUR (Belgia), Delincvența juvenilă și dreptul internațional
CRIMINALITATE ȘI DELINCVENȚĂ; GLOBALIZARE ȘI SCHIMBARE SOCIALĂ; SOCIOLOGIE ISTORICĂ; GÂNDIRE SOCIALĂ; RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ; VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ; INDEX ALFABETIC.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Dr. Ilie BĂDESCU, directorul Institutului de Sociologie; dr. Sorin M. RĂDULESCU, redactor șef; dr. Maria COBIANU-BĂCANU, redactor șef-adjunct; dr. Maria LARIONESCU, redactor șef-adjunct; dr. Iancu FILIPESCU, secretar general de redacție; dr. Dan BANCIU; dr. Virgiliu CONSTANTINESCU; dr. Ștefan BUZĂRNESCU; dr. Mihail CERNEA, membru corespondent al Academiei Române; dr. Emilian DOBRESCU; dr. Ioan DRĂGAN; Ion GLODEANU, secretar științific al Institutului de Sociologie; dr. Oscar HOFFMAN; dr. Petru ILUȚ; dr. Michel MAFFESOLI, Universitatea Paris V; Ioana PETRE; dr. Paul H. STAHL, membru de onoare al Academiei Române, director de studii la École de Hautes Études en Sciences Sociales (Paris); dr. Ivan TCHALAKOV, Președinte al Asociației Sociologilor din Bulgaria; dr. Ion VLĂDUȚ.

RESPONSABIL DE NUMĂR: dr. IANCU FILIPESCU
Redactori: MARIA LAZĂR COLFESCU; SIMONA-GRAZIA DIMA
Microprocesare și tehnoredactare text: CRISTIANA TUTUNEA

REDACȚIA: INSTITUTUL DE SOCIOLOGIE

Calea 13 Septembrie nr. 13, București, cod 050711,
Tel. 411.85.32; 410.32.00/2417,
Fax: 411.85.32
E-mail: insoc@insoc.ro

Redactor: ANA BOROS
Tehnoredactare computerizată: IOLANDA POVARĂ
Coperta: RĂZVAN DAN CURELEȚ

© 2004, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5
050711, București, România
Tel.: 4021-411 90 08, 4021-410 32 00
Fax: 4021-410 39 83
E-mail: edacad@ear.ro
Adresa web: www.ear.ro

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XIV, nr. 5-6 • 2003

SUMAR

JUSTIȚIE RESTAURATIVĂ

SORIN M. RĂDULESCU, DAN BANCIU, Justiția restaurativă – între deziderat și realitate...	331
KEVIN HAINES (Anglia), Justiția restaurativă, dispoziții de încredințare a minorilor și panele de tineri delincvenți; vechea justiție sau noua justiție?.....	335
DENIS VAN DOOSSELAERE (Belgia), Alternative la privarea de libertate; ce măsuri trebuie luate pentru minorii din comunitatea franceză din Belgia	357
AURELIA WILLIE, Politici penale. Pedepsa cu închisoarea și alternative	367
IOAN DURNESCU, Mediere și reparații între victimă și infractor.....	373
ECATERINA BALICA, Perspective de abordare a problematicii victimelor: justiția restaurativă, victimologia și dreptul victimelor	377
GEORGE-CRISTIAN SPÎNU, Justiția restaurativă în România, în perspectiva aderării la Uniunea Europeană	387
CRISTINA DÂMBOEANU, Evaluarea gradului de satisfacție a participanților la programele de justiție restaurativă pentru minori	391

CRIMINALITATE ȘI DELINCVENȚĂ

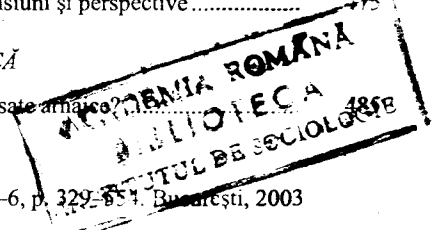
YVES SCIEUR (Belgia), Delincvența juvenilă și dreptul internațional	401
IOAN DURNESCU, Supraaglomerarea penitenciarelor; cauze și soluții	415
IONELA PETREA, Strategii de prevenție în domeniul reducerii cererii de droguri	423

GLOBALIZARE ȘI SCHIMBARE SOCIALĂ

CONSTANTIN ASLAM, Mondializare și globalizare. Perspective etimologice și terminologice.....	433
MARIA COBIANU-BĂCANU, PETRUȘ ALEXANDRESCU, Cultura și educația în procesul integrării europene a României	445
ELENA COBIANU, Dimensiunea morală a dezvoltării sociale durabile.....	459
MANUELA GHEORGHE, Noua paradigmă religioasă. Dimensiuni și perspective	475

SOCIOLOGIE ISTORICĂ

IANCU FILIPESCU, «Țările» – confederații de triburi sau de sate amăse?	485
--	-----

GÂNDIRE SOCIALĂ

VIOREL CERNICA, Gândirea politică, între puterea Zeului și puterea Omului	499
MIRCEA MĂCIU, Etnopsihologia în concepția lui B.P. Hasdeu.....	516
CLAUDIA BURUIANĂ, <i>Tabu-uri și ordine socială. „Descifrarea” socio-antropologică a interdicțiilor</i>	529

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

ION GLODEANU (coord.), OSCAR HOFFMAN, DOINA DRAGOMIRESCU, <i>Actorii sociali ai promovării tehnologiilor informației și comunicațiilor</i> , București, Editura Mica Valahie, 2003 (Maria Cobianu-Băcanu); CONSTANTIN STROE, <i>Îndrumar în filosofia culturii</i> , București, Editura Universitară, 2003 (Maria Cobianu-Băcanu); Jean-François Mayer, <i>Les fondamentalismes</i> , Genève, Georg Éditeur, 2001 (Manuela Gheorghe).....	535
---	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

„Conferința anuală a Societății Daneze de Studii Superioare”, 27–28 septembrie 2003, Aalborg–Danemarca (Simona Vonica-Răduțiu).....	545
INDEX ALFABETIC – 2003	549

JUSTIȚIA RESTAURATIVĂ – ÎNTRE DEZIDERAT ȘI REALITATE

SORIN M. RĂDULESCU; DAN BANCIU

Abordarea fenomenului de delincvență juvenilă, a mecanismelor sale de producere și manifestare și a modalităților de prevenire ridică o serie de probleme teoretice, metodologice și de intervenție socială pentru cercetătorii, specialiștii și practicienii din domeniul criminologiei, sociologiei, psihologiei, penologiei, asistenței sociale etc. Departe de a reprezenta un fenomen omogen, delincvența juvenilă se caracterizează printr-o serie de trăsături și note specifice, distincte de la o societate la alta, diferențe ce ar deriva atât din modul de condiționare a fenomenului, cât și din regimul de sancționare și tratament a delictelor juvenile.

Cercetările recente, întreprinse în diferite țări, dovedesc că, în momentul de față, sunt la fel de importante atât cunoașterea și diminuarea factorilor de „risc”, care generează sau favorizează actele de delincvență juvenilă, cât și identificarea unor noi forme de sancționare și tratament a delincvenților minori, în funcție de vârsta, de natura și gravitatea delictului, situația familială și școlară etc. În felul acesta, în numeroase țări s-a structurat treptat un sistem juridic special pentru delincvenții minori (*Juvenile Justice System*), care a fost conceput ca un „agent de control” distinct, proiectat anume pentru a proteja minorii în cauză de stresul procedurilor juridice tradiționale și în care accentul este pus mai mult pe ideea de tratament și recuperare socială a minorilor delincvenți, decât pe cea de recriminalizare și pedeapsă.

În același timp, sistemul justiției pentru minori este marcat de încercările de a construi și experimenta noi modele de prevenire a delincvenței juvenile, prin reducerea treptată a rolului justiției clasice retributive și creșterea rolului comunității în administrarea justiției pentru minori și în activitățile de resocializare și reinserție socială a minorilor delincvenți. Aceste modele includ o gamă diversificată de măsuri alternative aplicate în comunitate minorilor delincvenți, cum ar fi: realizarea unei prestații educative filantropice în folosul comunității, probațiunea, repararea daunelor produse, ghidare educativă, mediere autor – victimă etc.

Dintre aceste măsuri alternative, care se doresc a fi „un posibil răspuns” față de sancțiunea închisorii pentru minori, cea bazată pe medierea dintre delincvent,

victimă și comunitate reprezintă o orientare relativ nouă, cunoscută sub denumirea de **justiție restaurativă** (sau **reparatorie**), fiind deja legiferată într-o serie de țări din America de Nord (Statele Unite, Canada), Australia, Noua Zeelandă și Europa (Anglia, Franța, Elveția, Germania, Belgia etc.).

Spre deosebire de justiția penală tradițională, cu caracter **retributiv**, care pune accentul pe **pedeapsă**, prin aplicarea unei sancțiuni delincentului minor în raport cu fapta comisă, cea restaurativă se focalizează asupra **reparației** daunelor și prejudiciilor aduse victimei de către agresor, pentru ca acesta să-și conștientizeze fapta comisă și să-și asume direct răspunderea pentru consecințele produse, ceea ce diferă de intervenția penală retributivă care conferă delincentului un rol pasiv, obligat să suporte o pedeapsă sau o măsură de tratament. În mod complementar, în acest tip de justiție se schimbă și **rolul victimei**, care devine actorul principal în procesul de negociere și mediere, în timp ce în cadrul justiției clasice victima avea un rol secundar, uneori fiind chiar complet ignorată, iar alteori chiar „revictimizată”.

Incluzând un model ghidat de norme și principii etice, menite să asigure o tratare mai adecvată victimei, actului de victimizare și răspunderii delincentului în raport cu victima și comunitatea, justiția restaurativă se fundamentează pe o serie de principii care vizează ideile de reparație, responsabilitate, sinceritate, voluntariat, spirit comunitar, remediere și prevenție timpurie. Sistemul justiției restaurative conduce, totodată, la realizarea unui **parteneriat** între reprezentanții justiției, victimă, delincent, membrii familiei acestora și cei ai comunității, pentru a face actul justiției mai transparent și interactiv. În același timp, justiția restaurativă conduce la implicarea activă a membrilor comunității în realizarea actului de justiție, – acordând, totodată, prioritate aranjamentelor **voluntare** – și la promovarea unor soluții reparatorii care să satisfacă atât nevoile victimei și delincentului, cât și ale comunității.

Ca orientare penală nouă, care tinde să se impună în următorii ani în toate sistemele de justiție ale țărilor membre ale comunității europene, justiția restaurativă este, în prezent, un sistem mai puțin articulat, neexistând un consens în legătură cu problemele curente și chiar cu tehnicile pe care trebuie să le utilizeze și care diferă, uneori sensibil, de la o țară la alta. Mai mult, numeroasele definiții și proceduri utilizate în prezent nu evidențiază, în mod suficient, criteriile standard sau principiile comune din care să fie derivate practici complementare.

În România, ca urmare a inițiativei Ministerului de Justiție, începând cu anul 2002, a fost demarat un program experimental de justiție restaurativă, prin înființarea a două Centre de justiție restaurativă, în municipiile București și Craiova. Cele două Centre au fost organizate în parteneriat de către Direcția de Reintegrare Socială și Supraveghere din Ministerul Justiției, Centrul de Resurse Juridice și Fundația „Familia și ocrotirea copilului”, asistența tehnică fiind asigurată de către experți ai Departamentului de Dezvoltare Internațională a Guvernului Marii Britanii. Intitulat sugestiv „Justiția restaurativă – un posibil răspuns la infracționalitatea juvenilă”, proiectul a inclus ca grup „țintă” minorii și

tinerii delincvenți având vârsta între 14–21 ani din cele două centre urbane, care au comis delikte mai puțin grave și la care acțiunea penală se pune în mișcare la plângerea prealabilă a victimei. Scopul urmărit prin acest proiect l-a constituit experimentarea unor elemente ale justiției restaurative, evaluarea impactului lor și sugerarea unor soluții care să poată conduce la extinderea modelului de justiție restaurativă pentru minori la întreg sistemul justiției penale pentru cauze cu minori. Proiectul și-a propus să ofere asistența socială (și juridică) minorilor delincvenți și victimelor acestora, prin promovarea unor metode și procedee de mediere și rezolvare a conflictului dintre ei, capabile să faciliteze diminuarea posibilităților de recidivă prin intervenții din timp. În scopul derulării proiectului, în cele două municipii au fost înființate Comitete locale de coordonare, formate din reprezentanții Tribunalului, Parchetului, Poliției și Serviciului de Reintegrare Socială și Supraveghere, care se întrunesc periodic și analizează modalitățile concrete de colaborare dintre unitățile locale și personalul celor două Centre experimentale.

În aceste două Centre experimentale funcționează echipe pluridisciplinare, alcătuite din mediatori, psihologi, sociologi și asistenți sociali, care, pe parcursul a doi ani de zile (2002–2003), au reușit să finalizeze un număr semnificativ de cazuri de mediere, însă insuficient pentru identificarea unor soluții concrete de optimizare a proiectului experimental. Pentru acest motiv, Institutul de Sociologie, prin colectivul de Sociologia devianței și a problemelor sociale și sociologie juridică (coordonate de dr. Sorin M. Rădulescu și dr. Dan Banciu), a fost solicitat să efectueze o evaluare a stadiului de derulare a proiectului și să propună unele soluții de optimizare a acestuia.

Evaluarea făcută în lunile mai–iunie 2003 a arătat că el satisface, în mare măsură, interesele beneficiarilor și răspunde nevoii acute de soluționare, într-un regim depenalizat, a delictelor fără gravitate comise de minorii și tinerii între 14–21 ani, intervenind „post factum” în scopul prevenirii reiterării acestor fapte. În pofida unor dificultăți și deficiențe, inerente unui proiect experimental nou și aflat într-o fază preliminară, concluziile evaluării au fost favorabile, în sensul **viabilității** și nevoii de susținere și continuare a proiectului din partea autorităților implicate, beneficiarilor și finanțatorilor, pentru a aduce dovezi pertinente că principiile justiției restaurative pot și trebuie să devină și în România, la fel ca în alte țări, o veritabilă instituție comunitară.

Pentru a asigura vizibilitatea programelor de justiție restaurativă, Institutul de Sociologie a organizat, în luna mai 2003, o dezbatere științifică consacrată principiilor și practicilor de justiție restaurativă, la care au participat numeroși cercetători și specialiști din domeniul științelor penale, criminologiei, sociologiei, dar și practicieni din justiție, poliție, procuratură etc. Comunicările și intervențiile la această dezbatere, apreciată ca deosebit de utilă de către majoritatea participanților, formează obiectul acestui număr special din „Revista Română de Sociologie”, care credem că va suscita comentarii și completări în numerele viitoare.

JUSTIȚIA RESTAURATIVĂ, DISPOZIȚII DE ÎNCREDINȚARE A MINORILOR ȘI PANELE DE TINERI DELINCVENȚI; VECHEA JUSTIȚIE SAU NOUA JUSTIȚIE?

KEVIN HAINES *

Reprezentantul Departamentului pentru Dezvoltare Internațională al Guvernului Marii Britanii, expert pe probleme de justiție restaurativă

1. INTRODUCERE

Principalele prevederi ale Legii din 1999, referitoare la justiția tinerilor și la probatoriul infracțional, sunt cele care creează o nouă definiție a dispoziției de încredințare a minorilor și stabilesc înființarea paneelelor de tineri delincvenți. Se intenționează ca dispoziția de încredințare a minorului să înlocuiască eliberarea condiționată și, în acord cu politica intervenționistă a guvernului față de tinerii ce au comis delict, această nouă măsură va înlocui „cearta” formală a eliberării condiționate cu un pachet de intervenții.

Funcționarea paneelelor de tineri delincvenți și diversele intervenții legate de acestea au o pondere însemnată în cadrul concepției despre justiția restaurativă. Acest capitol va atribui o valabilitate cu caracter de lucru prevederilor semnificative ale Legii din 1999 referitoare la justiția tinerilor și la probatoriul infracțional, fără să presupună că cei ce fac politica, managerii sau avocații practicanți vor fi elaborat punctele privitoare la punerea în practică a acestor măsuri, în lumina cunoștințelor curente despre justiția restaurativă. De aceea, țelul acestui capitol este acela de a evalua principiile de bază, precum și aplicarea în practică a tehnicilor justiției restaurative în cazul dispozițiilor de încredințare a minorilor și al paneelelor de tineri delincvenți. Așa după cum vom vedea, această analiză ridică o seamă de probleme importante legate de măsurile respective și de locul lor în cadrul unui sistem judiciar, care, dacă ar fi urmate, ar avea ca efect o abordare mai pozitivă a principiilor justiției restaurative în cadrul unei noi justiții a tinerilor.

2. ÎNȚELEGEREA JUSTIȚIEI RESTAURATIVE

O problemă majoră reclamată de introducerea „principiilor-cheie ale justiției restaurative” în cadrul prevederilor privitoare la paneele de tineri delincvenți constă în slaba definire și înțelegere a conceptului de justiție restaurativă.

* Haines, K., *Referral Orders and Youth Offender Panels: Restorative Approaches and the New Youth Justice* în Goldson, B., *The New Youth Justice*, Lyme Regis, Russell House, 2000.

Ce este justiția restaurativă? Care-i sunt țelurile? Cum funcționează? În ce mod se aplică ea copiilor și procesului judiciar? Aparent întrebări elementare, puse în legătură cu un concept atât de popular, acestea constituie probleme cărora nu li s-au dat până acum răspunsuri simple ori consensuale. Pentru ca o nouă teorie despre infracțiune și tratamentul delincvenților să aibă eficacitate, ea trebuie să fie înțeleasă cât se poate de limpede de cei ce dețin responsabilități în legislație și politică, în management și în practică, întrucât tocmai aceste persoane îi vor conferi expresie concretă.

Cu toate acestea, în momentul de față este dificil să se pretindă coerență ori consecvență conceptului de justiție restaurativă. În ansamblu, dacă sporirea numărului practicilor de justiție restaurativă reprezintă vreo indicație în acest sens, cei ce fac politica și cei ce o aplică nu par prea tulburați de această problemă. Unii universitari sunt, totuși, conștienți, în mai mare măsură, de dificultățile existente. Walgrave [1995, p. 244], de pildă, admite că granițele justiției restaurative nu au fost încă trasate ea propunându-și propria cale de viitor, bazată pe serviciul comunitar. Un efort mai susținut și de implicare mai pronunțat colectivă a fost făcut de Alianța Organizațiilor Neguvernamentale privitoare la Prevenirea Infracționalității și la Justiția Penală. Alianța a format în 1995 un grup de lucru compus din experți de pretutindeni, în scopul de a utiliza o metodă structurată pentru promovarea unei definiții consensuale a justiției restaurative, menită să-i confere acestuia „un profil suficient de înalt pentru a fi plasată pe agenda celui de-al zecelea Congres al Națiunilor Unite privitor la Infracționalitate, din anul 2000” [McCold, 1998].

Grupul de lucru a recunoscut că există divergențe de opinii asupra a ceea ce se înțelege prin termenul de justiție restaurativă. S-a obținut un consens general în legătură cu faptul că, scopul justiției restaurative a fost acela de a acorda victimelor un rol central în justiție, în timp ce delincvenții ar trebui să îndrepte în cât mai mare măsură răul cauzat de delict [McCold, 1998], dar au fost evidențiate dezacorduri importante în ceea ce privește locul pedepsei și rolul statului. În cele din urmă aceste eforturi nu au ajuns la nici un consens și grupul de lucru a adoptat următoarea definiție a justiției restaurative, datorată lui Tony Marshall: „Justiția restaurativă este un proces prin care părțile implicate într-un delict specific hotărâsc în mod colectiv cum să lupte împotriva consecințelor delictului și a implicațiilor sale viitoare” [Marshall, 1999].

Această definiție, precum și procesul prin care grupul de lucru a adaptat-o, sunt total nesatisfăcătoare. Neputința grupului de lucru de a ajunge la o definiție consensuală nu se răsfrânge negativ asupra participanților, ci indică anumite probleme conceptuale de profunzime, în legătură cu aspectele centrale ale justiției restaurative. În esență, problema nu rezidă atât în diversitatea de practici sau de opinii, cât în absența unei trăsături definitorii centrale care să ofere o filosofie sau un criteriu (numite de Marshall „principii”) din care să poată decurge practica. Această dificultate se reflectă în activitatea lui Marshall însuși, care, în lucrările sale de după adoptarea definiției de mai sus, continuă să ofere alternative: „Justiția restaurativă reprezintă o abordare a infracțiunii orientată spre rezolvarea problemei,

cu implicarea părților înseși, precum și a comunității în general, într-o relație activă cu instituțiile statutare” [Marshall, 1999].

Se pare că pentru Marshall statul (sub masca instituțiilor statutare) joacă un rol important, dacă nu chiar central (de aici „activ”) în practica justiției restaurative, cu atât mai mult cu cât el identifică deficiența filosofică a definițiilor curente și susține că justiția restaurativă nu este o practică specifică oarecare, ci un ansamblu de *principii* ce pot orienta practica generală a oricărei instituții sau a oricărui grup în relația lor cu infracțiunea [Marshall, 1999, *sublinierea în original*]. Așadar, potrivit lui Marshall, aceste principii sunt:

- a face loc implicării personale a celor cu deosebire afectați (în speță, delinquentul și victima sa, dar și familiile și comunitățile lor);
- a judeca problemele infracționale în contextul lor social;
- o orientare de perspectivă (sau profilactică) în rezolvarea problemei;
- flexibilitatea practicii (creativitatea) [Marshall, 1999].

Din această perspectivă, diversitatea practicilor nu constituie o problemă pentru justiția restaurativă, ci, dimpotrivă, poate reprezenta un avantaj clar. Mai multe modalități tradiționale de tratare a delincvenților juvenili au fost criticate, acolo unde s-au ivit probleme de „justiție prin geografie”, dar, în cadrul abordărilor tradiționale există, de asemenea, o mare diversitate de practici, considerată ca o fațetă importantă și necesară a tratamentului individualizat. Obiectivul fiecărui efort de a clarifica ceea ce înțelegem prin justiție restaurativă nu ar trebui, de aceea, să se ocupe cu standardizarea metodelor sau a practicilor. Tocmai această din urmă abordare a fost cea care a făcut ca, în final, grupul de lucru să se afle în imposibilitatea (amintită mai sus) de a găsi un limbaj comun. Ceea ce este necesar în vederea realizării credibilității justiției restaurative este un test prin care diversitatea practicilor să poată fi măsurată, astfel încât să i se constate corespondența cu o filosofie tutelară atotcuprinzătoare.

Neîndoielnic, practica justiției restaurative este și trebuie să se caracterizeze prin anumite activități, și anume: abordarea orientată spre rezolvarea problemei și conferința în mediul familial. Important este însă modul în care se aplică în practică aceste caracteristici. Cu alte cuvinte, care le este scopul și care este motivația celor responsabili cu îndeplinirea lor. Din acest motiv, în această zonă este de găsit una din marile deficiențe ale justiției restaurative, la scară globală și locală.

Nu este surprinzător, așadar, să depistăm această precaritate a definiției, metode slab articulate, precum și insuficiența legăturilor dintre gama de intervenții și scopul declarat în cadrul prevederilor privitoare la panele de tineri delincvenți. Nimeni nu poate revendica întemeierea justiției restaurative doar pe motiv că trăsături ale noului sistem sunt împrumutate din aceasta. Utilizarea unui panel, ai cărui membri pot proveni din comunitatea locală, precum și implicarea victimelor nu sunt de ajuns pentru a crea o justiție restaurativă. Trebuie să existe pentru aceasta și o legătură între gama măsurilor aplicabile unei persoane tinere și intenția declarată a sistemului. Nu este deloc clar cum se leagă, de pildă, forma reparatorie financiară sau altele, munca neplătită în beneficiul comunității sau interdicția de a

circula noaptea, de realizarea reintegrării persoanei tinere într-o comunitate ce se supune legilor, sau de influențarea ei în sensul asumării unei responsabilități sporite în ceea ce privește comportamentul. Această absență a unei legături puternice între tipurile de intervenție și rezultatele scontate reprezintă o problemă serioasă. Cum poate cineva spera să-și obțină rezultatele scontate dacă metodele alese nu conduc direct spre aceste rezultate?

Cu toate acestea, obiectivele declarate ale panelurilor de tineri delincvenți acționează dincolo de reintegrare și sporesc responsabilitatea percepută de copii. Legea solicită panelurilor să se asigure că orice măsuri luate relativ la o persoană tânără sunt direcționate spre reducerea în viitor a delincvenței. În legătură cu acest obiectiv, rămâne deschisă aceeași problemă, anume că măsurile prezentate în lege ca făcând parte din Contractul tânărului delincvent sunt, în cel mai bun caz, doar slab corelate cu riscul factorilor de protecție asociați comportamentului infracțional. În cadrul sistemului panelurilor va fi esențial ca managerii și avocații practicanți să promoveze legături mai puternice între scop și metodă. Pentru a realiza aceasta este necesar să se elaboreze o definiție mai clară a scopurilor panelului și a intențiilor membrilor panelului. Dezbaterea asupra promovării unei filosofii a justiției restaurative are menirea explicită de a umple acest hiatus; preocuparea ei constă în promovarea unui criteriu din care practica să poată deriva și să poată fi măsurată.

Această activitate a fost aceea care l-a condus pe Marshall în direcția pe care și-a asumat-o și tot ea l-a determinat să-și schițeze „principiile”, dar acestea nu sunt suficient de prescriptive pentru a oferi un test al practicilor justiției restaurative, nici nu dețin caracteristicile reclamate de o filosofie. „Principiile” oferite de Marshall constituie, toate, aspecte sau trăsături ale unei abordări tipice justiției restaurative însă nu reprezintă o filosofie. În plus, este necesară o afirmație filosofică unică, din care să poată fi derivate toate celelalte acțiuni sau intenții, deoarece un set de afirmații lasă loc unei ierarhii sau unei dezbateri despre alternative, sortită, în final, confuziei.

Este posibil să se replice că există deja o formulare filosofică ce se bucură de suficient credit pentru a-și revendica rolul de criteriu al justiției restaurative și anume: „justiția restaurativă încearcă să repare răul cauzat de un delict” [a se vedea McCold, 1998]. Această afirmație are avantajul de a fi clară și ușor de înțeles; deși ea este uneori dificil de transpus în practică, ea conduce la un set definitiv de acțiuni și poate fi testată în raport cu practica. Astfel, a îndrepta răul provocat de un delict poate fi o filosofie suficient de puternică pentru justiția restaurativă, dar se poate pune întrebarea dacă este suficientă în termenii unui proces de justiție. Acțiunile orientate spre ameliorarea condiției victimei, a familiei și a comunității sunt, toate, posibile în cadrul unei atari filosofii, întrucât sunt acțiuni conform principiilor lui Marshall. Tot astfel, sunt posibile acțiuni direcționate spre îndeplinirea nevoilor delincventului, dar, dacă țelul îl reprezintă repararea răului provocat de delict, atunci gradul în care se acordă atenție îndeplinirii nevoilor delincventului este diminuat (dacă delictul este pus înaintea delincventului) și nu există nici o garanție că se vor lua asemenea măsuri.

Orice filosofie s-ar adopta pentru a ghida și a modela practica justiției restaurative, este absolut esențial ca interesele delincventului să fie garantate și protejate. În legătură cu această afirmație, se cuvine să nu uităm că delincvenții luați în discuție sunt copii sub 18 ani și, în consecință, sunt protejați de principiile stabilite printr-o serie de convenții internaționale. Justiția restaurativă în calitate de concept și de ansamblu distinct de practici nu a fost încă verificată pe deplin, în raport cu aceste protocoale internaționale.

Textele internaționale privitoare la tratamentul special care ar trebui să fie acordat copiilor, inclusiv delincvenților tineri, au în spate o lungă istorie. Declarația de la Geneva a drepturilor copilului (1924) afirma că față de copii trebuie să se manifeste o grijă specială.

Acest sentiment a fost preluat într-o serie de convenții internaționale, printre care: Declarația Națiunilor Unite cu privire la drepturile copilului (1959), Declarația universală a drepturilor omului, Acordul internațional privitor la drepturile civile și politice, Acordul internațional privitor la drepturile economice, sociale și culturale, Ansamblul Regulilor Minime ale Națiunilor Unite cu privire la administrarea justiției pentru minori (Regulile de la Beijing, 1985), Orientările Națiunilor Unite cu privire la prevenirea delincvenței juvenile (1990) și Convenția europeană cu privire la protecția drepturilor și a libertăților fundamentale ale omului (1970). Importanța acestor documente continuă să se amplifice, pe măsură ce tribunalele emit în continuare sentințe în cazuri individuale ce prezintă implicații mai largi pentru sistemele judiciare din anumite țări. Principiile de bază stabilite prin aceste acorduri internaționale își păstrează, cu toate acestea, și în continuare, importanța. Convenția Națiunilor Unite cu privire la drepturile copilului (1989) prevedea, în Articolul 3, că: „Toate măsurile adoptate, cu privire la copii, de instituții sociale specializate în protecția copilului, fie ele publice sau particulare, de tribunale, de autorități administrative sau de organe legislative, trebuie să ia în considerație, ca pe un criteriu de bază, interesele superioare ale copilului”.

În Marea Britanie, sintagma „un criteriu de bază” a fost utilizată pentru a arăta că există și alte criterii de bază, care însă pot intra în conflict ori în competiție cu drepturile copilului. De fapt acest termen reprezintă o traducere eronată a expresiei originale din limba franceză, limbă în care a fost redactată Convenția. În textul francez de origine, sintagma din Articolul 3 era aceeași cu sintagma din Articolul 21, care stabilea că interesele copilului trebuie să constituie criteriul **suprem**. Acesta a fost sensul pe care Convenția s-a străduit să-l exprime. Principiul respectiv este accentuat și în continuare. Reglementările-etalon minimale cu privire la administrația justiției juvenile (Beijing, 1985) stabilesc, drept principiu fundamental, faptul că țelul **justiției juvenile ar trebui** să fie promovarea bunăstării tânărului, iar procedurile penale (de orice fel) **ar trebui** să fie întreprinse în interesul acestuia.

Aceste convenții internaționale stabilesc cu hotărâre principiul că orice măsură luată în urma unui delict comis de un tânăr ar trebui să aibă drept criteriu fundamental interesele superioare ale copilului. Apărătorii justiției restaurative [a se vedea, de exemplu, Wright, 1996] care insistă să situeze victima (sau familia,

sau comunitatea) în centrul argumentației sau al practicilor lor trebuie să încerce să se acomodeze cu acest punct de vedere. Este semnificativ faptul că unul din principalele lucruri care lipsesc din definițiile justiției restaurative, ca și din practica acesteia, îl reprezintă tocmai afirmarea sau recunoașterea drepturilor sau a nevoilor sau a intereselor copilului. În cel mai bun caz, în cadrul justiției restaurative, copilul este înlocuit cu delictul (și soluționarea sa), în cel mai rău caz victimei i se acordă poziția centrală. Această ordine a priorităților trebuie să fie corectată, iar dacă, așa cum se pledează, copilul este situat în centru, atunci măsura care promovează interesele copilului poate funcționa ca un principiu definitoriu sau ca o filosofie a justiției restaurative.

Convenția Națiunilor Unite nu încearcă să împiedice ori să diminueze practicile identificabile cu justiția restaurativă. Într-adevăr, Articolul 40 promovează asemenea activități cu condiția ca: „drepturile omului și garanțiile legale să fie pe deplin respectate”. Aceasta nu înseamnă că atenția acordată victimelor trebuie exclusă din cadrul procedurilor penale – deși, în general, victimelor s-ar putea să nu le fie de cel mai mare folos o abordare bazată exclusiv pe această metodă [Haines, 1998] – dar înseamnă cu siguranță că problemele victimelor pot fi urmărite în mod activ doar acolo unde asemenea măsuri nu contravin principiului de a asigura interesele copilului. Desigur, s-ar putea răspunde că e vorba de o distincție subtilă și că transpunerea în practică a unei filosofii de tipul „copiii pe primul loc” [Haines și Drakeford, 1998] este grevată de aceleași probleme ca acelea legate de articularea unei filosofii preventive, dar, în orice caz, ne aflăm în situația de a împărtăși cu toții responsabilitatea de a activa având în vedere în primul rând interesele superioare ale copilului.

În 1998, guvernul britanic a adoptat Legea privitoare la drepturile omului, care a introdus cu fidelitate Convenția europeană privitoare la drepturile omului în cadrul legislației naționale. În timp ce, anterior, era posibil ca un cetățean britanic să aducă un caz de pretins abuz asupra drepturilor omului în fața Curții europene a drepturilor omului, adoptarea acestei legislații naționale presupune că, printre altele, cei responsabili cu executarea deciziilor judecătorești trebuie să se asigure că acțiunile lor nu contravin acestei legi. Este important de reținut faptul că, pentru a interpreta pretinsele cazuri de abuz asupra drepturilor omului, Tribunalul european și, de acum înainte, curțile de apel naționale, pot să se inspire dintr-o serie de convenții internaționale (de pildă, Convenția Națiunilor Unite privitoare la drepturile copilului și Regulile de la Beijing). Să lucrăm în cadrul acestor convenții este, așadar, nu numai o obligație morală ci și un imperativ legal.

S-ar putea crede că responsabilii cu redactarea Legii privitoare la justiția tinerilor și la probatoriul penal, din 1999, în special a prevederilor legate de dispozițiile de încredințare a minorilor și de paneele de tineri delincvenți, nu au citit Legea privitoare la drepturile omului din 1998. Legea privitoare la justiția tinerilor și la probatoriul penal acordă drepturi generale comunității (de a primi reparații) și drepturi specifice victimelor (să-și facă auzite punctele de vedere, să asiste la paneele și să nu fie constrânse să ia parte la nici una din măsurile luate). Legea nu atribuie

drepturi copiilor, ba nici nu pare măcar să recunoască faptul că aceștia le au și că le sunt protejate prin lege. Cu adevărat, Legea stabilește numai faptul că tinerii au responsabilități. La prima vedere, așadar, Legea din 1999 privitoare la justiția tinerilor și la probatoriul penal nu exprimă nici intenția, nici prevederile Legii privitoare la drepturile omului din 1998. Este imperios necesar să se rectifice această omisiune din cadrul unei practici aflate în evoluție, omisiune nu doar cu impact afectiv, ci și nocivă în raport cu legislația internațională.

3. RESPONSABILITĂȚILE STATULUI

Afirmația conform căreia interesele copilului ar trebui să constituie criteriul primordial, care să ne inspire acțiunile și intervențiile legate de lucrul cu tinerii, presupune ca esențială recunoașterea faptului că statul are responsabilități față de copii. Influential realizator de filme documentare și criminologul Roger Graeff, luând cuvântul la Reuniunea națională privitoare la justiția tinerilor, care a avut loc în localitatea engleză Shropshire în septembrie 1999, s-a exprimat cu căldură despre justiția restaurativă și despre capacitatea ei de a-i determina pe copii să-și asume responsabilitatea conduitei lor: „Doar asta dorim cu toții, anume să-i determinăm de tineri să-și asume o mai mare responsabilitate pentru ceea ce fac”, a afirmat el. Deși rămâne de văzut dacă justiția restaurativă îi determină realmente pe tineri să-și asume o responsabilitate sporită a comportamentului lor, încrederea în această capacitate constituie fundamentul chemării sale. La urma urmei, este rezonabil ca tinerii să devină mai responsabili. Nu numai că e un lucru bun prin justetea sa intrinsecă, dar, dacă tinerii devin mai responsabili, ei vor comite mai puține delictе!

Pe această noțiune aparținând bunului simț se întemeiază prevederile Contractelor cu tinerii delincvenți, care accentuează responsabilitățile copilului și nu recunosc responsabilitățile pe care le au alții față de acesta. Cu toate acestea, copiilor nu li se acordă accesul la drepturile cetățenești complete, iar ei sunt feriți, prin legislațiile internațională și națională, de a-și asuma întreaga responsabilitate a vârstei adulte. Este, așadar, mai corect să se argumenteze că punerea în prim plan a responsabilităților pe care tinerii le pot avea față de alții reprezintă de fapt responsabilitatea pe care alții, și în special statul, o au față de ei. Cu toate acestea, problema este mult mai serioasă.

O parte a procesului prin care tinerii pot fi încurajați să-și asume responsabilitățile cu mai multă seriozitate implică reintegrarea acestora în cadrul unor comunități ce se supun legilor. Într-adevăr, guvernul a afirmat că dorește sporirea forței și a autorității comunităților locale (prin primari aleși direct și prin consilii comunitare mult mai responsabile și mai flexibile în plan local). Cu toate acestea, problema existentă, la baza acestui proces, o reprezintă precaritatea teoretică generală a modului de gândire legat de justiția restaurativă și, în particular, insuficienta configurare a conceptului de comunitate, precum și o analiză schematică a rolului statului. De fapt, practica justiției restaurative își are sursa în individualism și cele mai pregnante trăsături ale acestei abordări sunt:

delincventul individual, familia acestuia, victima individuală și diverși indivizi semnificativi din cadrul comunității locale. Astfel, indivizii sunt componentele-cheie ale gândirii și practicii justiției restaurative, și chiar și atunci când se folosește în mod obișnuit termenul comunitate, în practică acesta semnifică anumiți indivizi din cadrul comunității.

Nu poate surprinde, așadar, această tendință, date fiind originile și direcțiile majore de evoluție a justiției restaurative pe plan mondial. Originile justiției restaurative se pot regăsi în trecutul îndepărtat al comunităților tribale, în cadrul cărora rolul indivizilor în viața comunității era de maximă importanță și nu exista nici un stat de tip administrativ, nici mecanismele asociate acestuia. Nu contează atât inexistența statului de tip administrativ în acea perioadă timpurie, cât faptul că în cadrul acelor tipuri de organizări comunitare individul și comunitatea erau indivizibile. Gândirea în termeni de indivizi este, așadar, adânc înrădăcinată în cadrul justiției restaurative.

Agenda politică a gânditorilor de dreapta, reprezentată de administrațiile Reagan și Thatcher, a dominat SUA și Marea Britanie de-a lungul anilor '80. Nu e întâmplător sau nefiresc faptul că justiția restaurativă se adresa politicilor de dreapta. Aceasta avea însușirea de a promova interesele victimelor infracțiunilor și promitea o formă vizibilă de pedeapsă, întrucât victimele individuale sau comunitățile primeau scuze, compensații sau reparații materiale din partea delincvenților. Asemenea calități aveau răsunet în cadrul preocupărilor centrale ale gândirii de dreapta, diminuând în chip semnificativ rolul statului și promovând responsabilitatea individuală.

Lash și Urry (1987) au caracterizat rezultatele dinamicii existente între capitalism (din ce în ce mai globalizat) și guvernele naționale în termenii tezei „vidării statului”. Conform acestei teze, rolul și forța guvernelor naționale este diminuat (sau vidat), atât „deasupra”, cât și „dedesubt”. Vidarea „de deasupra” se datorează rolului și puterii crescânde a structurilor supranaționale (globalizate) – piețe financiare/economice globalizate, comerț global neregulat și structuri guvernamentale supranaționale. Guvernele naționale sunt vidate „dedesubt” prin procesul de comutare a rezervei de stat în: agenții la distanță, organizații neguvernamentale și sectorul privat. În strânsă legătură cu acest proces de vidare se află crezul economic în importanța mutării sistemului de taxe dinspre venituri înspre cheltuieli, deoarece guvernele încearcă să impună mai puține taxe directe, iar indivizii sunt sfătuiți să recurgă la sectorul privat spre a-și asigura rezerve precum pensii și servicii sanitare (în numeroase țări acest apel la sectorul privat s-a extins până la a include zone specifice prevederilor de drept penal, nu doar în ceea ce privește închisorile particulare, ci, de asemenea, în zonele siguranței personale și ale menținerii ordinii publice).

Astfel, statul vidat este o structură diminuată ori sărăcită, care se străduie să exercite un control mai slab asupra vieților indivizilor și posedă mai puține resurse pentru a o face. Rezultatul acestor tendințe îl reprezintă un sistem de guvernare în care guvernele înseși sunt slăbite – din punct de vedere politic și economic.

Guvernele au diminuat treptat măsura în care ele furnizează sau controlează în mod direct variatele servicii sau structuri în cadrul cărora viețuiesc cetățenii lor (deși în mod paradoxal, vidarea generală a statului a fost însoțită de eforturi crescute din partea guvernelor naționale de a exercita un control asupra celorlalte activități ale agențiilor statale printr-un „managerialism” sporit și penetrant [Farnham și Horton, 1993]). Aceste evoluții nu au avut loc întâmplător, ci sunt produsul unei strategii deliberate și planificate. Desigur, rezultatul este acela că rolul guvernului scade, iar rezerva serviciilor publice sponsorizate de stat s-a redus masiv (sau a fost eliminată). În consecință, a sporit rolul indivizilor, atât în privința retoricii cât și în cea a realității, spre a umple golul, iar modele individualizate de gândire au dominat teoria și practica.

Această analiză ilustrează faptul că a teoretiza și a gândi rolul statului în evoluția justiției restaurative a fost insuficient, iar modelele dominante, la nivel global, ale justiției restaurative au fost covârșite în chip semnificativ de gândirea individualizată. Cu toate acestea, este important să ne reamintim că justiția restaurativă ocupă o poziție socială în cadrul sistemului dreptului penal, ca unul din sistemele sociale care afirmă obiceiul de a regla viețile indivizilor. Din acest motiv nu se poate despărți cugetarea despre justiția restaurativă de preocupările mai largi vizând justiția socială, noțiunile de cetățenie, precum și structurile administrative ale statului. Infracțiunea nu reprezintă doar o problemă pentru sistemul dreptului penal. Etiologia infracțiunii își are obârșia într-o multitudine de factori sociali [Stewart și Stewart, 1993; Sampson și Lamb, 1993; Farrington, 1994; Graham și Bowling, 1995; Goldson, 1998; Haines și Drakeford, 1998; Haines, 1999].

Răspunsul dat infracțiunii nu poate fi (nici nu este, în general) lăsat doar pe seama instituțiilor sistemului de drept penal. O atare abordare conduce, inevitabil, spre calea sterilă și austeră a reacțiilor tot mai accentuat primitive față de aceia care au comis delict.

Sunt de remarcat puternicele inegalități sociale presupuse de această concepție. Consecințele politice și sociale ale politicilor de dreapta duc la escaladarea inechității sociale și financiare, care se reflectă, la rândul-le, în zonele mai largi ale sănătății, locuințelor, educației și timpului liber. Mai mult decât atât, consecințele gândirii de dreapta în ceea ce-i privește pe cei ce au comis delict sunt grave și se caracterizează de regulă prin forțe polițienești represive și aflate perpetuu în creștere numerică, prin sancțiuni de drept penal constrictive și din ce în ce mai punitive. În Anglia și în Țara Galilor aceste măsuri au condus la o diversificare a delictelor de tulburare a ordinii publice cu urmări drastice pentru cei judecați conform reglementărilor respective (dintre care unele au avut ca țintă expresă copiii, de pildă deciziile cu privire la comportamentul antisocial). Nedreptățile sociale exacerbate, tipice statelor naționale moderne [Hutton, 1995; Davies, 1997] nu pot fi separate de natura acestor state moderne și trebuie să ne reamintim faptul că statul rămâne structura primordială ce deține responsabilitatea pentru sistemul justiției penale și pentru funcționarea acestuia.

Asupra Europei occidentale au căzut umbrele politicilor sociale și economice de dreapta și ne aflăm acum în situația de a resimți suferințele antrenate de creșterea responsabilității individuale și de diminuarea reglementărilor statale [Eekelaar, 1991; Haines, 1997 și 1999]. Cu toate acestea, în majoritatea țărilor din Europa de vest, rolul statului în asigurarea justiției penale și a altor reglementări cu caracter social este încă semnificativ și mai mare decât în alte țări din lume. O mare parte a acestor reglementări ale statului sunt subordonate legislației naționale și politicilor guvernelor naționale, dar, pentru cei mai mulți dintre noi, deși contextul național își păstrează importanța, majoritatea acestor servicii nu sunt asigurate direct de guvernele naționale, ci prin intermediul unor organisme (instituții) locale răspunzătoare în fața structurilor de guvernământ locale. Educația (inclusiv asigurarea nevoilor speciale), locuințele, serviciile sociale și anumite servicii de drept penal se asigură prin intermediul organismelor cu răspundere locală. Chiar și organizațiile răspunzătoare în primul rând față de organele centrale ale guvernului (sănătate, suspendarea pedepsei sub supraveghere, poliția) sunt adesea strâns legate de structurile cu activitate intrainstituțională răspunzătoare în plan local și dețin, astfel, din punct de vedere funcțional, puternice legături locale (deși aceste organizații au tendința să sufere de pe urma unei anumite tensiuni create între controlul de la centru și afilierea locale). Structurile locale joacă, așadar, un rol important în modelarea comunității locale. Ele constituie o structură socială majoră în cadrul căreia trăim cu toții.

Evoluția viitoare a justiției restaurative trebuie realizată de o manieră care să situeze delictul, pe cel ce l-a comis și reacția față de infracțiune și față de delincvenți în contextul structural social mai larg al statului și al responsabilităților sale. Din punct de vedere social sau moral, este inacceptabil să pedepsești pur și simplu un tânăr fără să-l plasezi pe acesta, împreună cu acțiunile sale, în cadrul contextului lor social. Numeroase proiecte ale justiției restaurative păcătuiesc adesea prin asemenea demersuri (după cum o dovedesc înregistrările televizate ale experimentului din Thames Valley). Simplul act de a încuraja un tânăr să ceară scuze unei victime, atunci când tânărul respectiv poate fi el însuși o victimă a vastei inechități sociale, în timp ce „victima” poate să fie un beneficiar relativ înstărit al politicilor economice și sociale recente, este inacceptabil din punct de vedere moral, etc. Este inacceptabilă pedepsirea tânărului hoț de prăvălii atunci când statul și-a abrogat responsabilitățile privitoare la asigurarea unei educații eficiente, cu orar complet, pentru acel copil. Dincolo de individ, statul, și, în particular, organele locale ale statului dețin un rol crucial în cadrul justiției sociale și penale.

4. DEZVOLTAREA PRACTICILOR ÎN CADRUL ECHIELOR DE LUCRU CU TINERII DELINCVENȚI

Deși echipele de lucru cu tinerii delincvenți sunt deocamdată într-un stadiu incipient, în majoritatea regiunilor din Anglia și Țara Galilor se implementează noi structuri și măsuri. Pe măsură ce echipele de lucru cu tinerii delincvenți prind contur,

se remarcă două modele ale acestora. Primul este unul independent, în cadrul căruia echipa este concepută cu un serviciu de sine stătător care, pe măsură ce se dezvoltă „imperiu”, va asigura nemijlocit din ce în ce mai multe servicii unui număr tot mai mare de copii, în mare măsură fără a se raporta la alte organisme locale.

Cel de-al doilea este un model mai integrat în cadrul căruia, pe măsură ce echipa de lucru prinde contur, ea este integrată gradual în cadrul diverselor departamente ale autorității locale, școli, alte instituții, precum și organizații de sector private și benevole. În cadrul acestui model, echipa de lucru asigură servicii specializate de justiție juvenilă, dar este pusă în legătură cu răspunderile privind prestarea de servicii ale unei mari diversități de alte organizații, care încearcă să satisfacă necesitățile globale ale tinerilor.

Primul model este unul eronat. Eroarea constă în management (deși simplitatea ei mai pronunțată e atrăgătoare), ca și în transpunerea practică. Noua justiție a tinerilor comportă costuri adiționale (financiare) considerabile, conducând astfel la cereri sporite de resurse pentru echipele de lucru. Echipele respective li se solicită să muncească mai intens și cu un număr sporit de copii față de situația prevăzută de justiția tinerilor, încât orice echipă „independentă” va răspunde cu mare greutate acestor nevoi și așteptări. Unui membru al echipei adus dintr-un alt organism într-o echipă de lucru independentă nu i se va garanta accesul la resursele altora.

În termeni practici, în vreme ce cercetările au dovedit că în activitatea legată de delincvenți mai vârstnici, un proiect bine structurat, cu o puternică orientare socială constituie un factor important de reducere a recidivismului [Haines și Drakeford, 1999], un asemenea demers este mai puțin eficient atunci când e vorba de copii, care sunt mai tineri și au comis mai puține delictе și mai puțin grave. Ponderele dovezilor aduse de cercetări sugerează de asemenea faptul că, în legătură cu furnizarea serviciilor, un demers bazat pe ideea de normalizare este mai eficient în cazul tuturor delincvenților tineri [a se vedea Haines și Drakeford, 1998]. Acest lucru este valabil îndeosebi pentru copii și pentru cei ce au comis delictе mai puțin grave, adică pentru cei cu care echipele vor lucra cu precădere, pe măsură ce noul sistem se consolidează. Aici se pune așadar o problemă fundamentală de abordare, aplicabilă echipelor de tineri delincvenți, ca și noilor măsuri implementate, inclusiv cele privitoare la paneele de tineri delincvenți.

Această chestiune nu e una nouă în cadrul literaturii criminologice. A fost pusă pentru prima oară în anii '70, în urma cercetărilor efectuate în cadrul experimentului de dezinstituționalizare din Massachusetts [Coates, 1980]. În anii '70, în Massachusetts s-a luat măsura radicală de a se închide toate instituțiile destinate delincvenților juvenili, iar banii s-au investit în programe comunitare noi. Cercetările efectuate asupra acestor noi programe au arătat că ele erau caracterizate de una din următoarele abordări: în primul rând, acele programe ce funcționau pe baza unui model închis al muncii în grup, în cadrul căruia tinerii erau reușiți pe o perioadă de timp în vederea unei serii de intervenții planificate și structurate conținute în cadrul grupului. În al doilea rând, acele programe care lucrau și ele cu un grup de tineri de o manieră structurată și planificată, dar fără ca intervențiile să

se restrângă la modelul închis al muncii în grup. În acest al doilea caz, natura și conținutul activităților asumate de copii erau mai atent integrate activităților și serviciilor în sens mai larg, pe baza ideii de comunitate.

Acest al doilea model corespundea cu mult mai bine concepției filosofice a experimentului dezinstituționalizării, iar cercetările au dovedit că aceste programe au avut rezultate mult mai bune în ceea ce privește recunoașterea vinii decât programele închise. Cercetătorii [Coates, 1990] au tras concluzia că era posibil să fie efectiv reproduse caracteristicile formelor instituționalizate de tratament, în cadrul unor proiecte bazate pe ideea de comunitate, și că o asemenea formă de organizare nu avea un impact mai bun asupra conduitei viitoare decât instituțiile înseși. Prin contrast, cercetătorii au conchis și că erau posibile elaborarea și lansarea unor programe autentice, bazate pe ideea comunitară, și că, cu cât aceste programe erau mai aproape de comunitate și cu cât era mai mare numărul de legături existente între participanții la program și activitățile comunitare normale, cu atât creștea probabilitatea asigurării unui rezultat pozitiv pe termen lung (după cum cercetări ulterioare, efectuate într-un context diferit, au condus la descoperiri în sprijinul acestor concluzii [Bottoms și Mc Clintock, 1973]).

Aceste descoperiri au implicații importante în ceea ce privește modul de conducere a panelor de tineri delincvenți. Majoritatea practicilor de justiție restaurativă legate de tineri implică diverse forme ale conferinței în mediul familial. Aceste conferințe sunt prezidate, în mod obișnuit, de un organizator antrenat în acest scop și la ele asistă tânărul delincvent, familia sa (ori un reprezentant al acesteia), victima (și, dacă se poate, un reprezentant al acesteia) și, uneori, alți indivizi sau reprezentanți importanți ai comunității. De regulă, în cazurile optime ale acestei practici, conferințele nu vor încerca să blameze, ci se vor orienta spre rezolvarea problemei, în scopul de a găsi o soluție la problema remedierii răului produs de delict [Jackson, 1999].

Dacă, totuși, conferința funcționează pe baza unui model individualizat, atunci soluția la problema remedierii răului provocat de delict poate veni numai din camera respectivă, iar în asemenea împrejurări doar delincventul poate într-adevăr să întreprindă astfel de acțiuni. La nivel minim, o abordare individualizată are ca rezultat creșterea presiunii exercitate asupra delincventului pentru ca acesta să aibă inițiativa unor acțiuni reparatorii pe care să le ducă la bun sfârșit. În situația în care delincventul e un copil, aflat într-o cameră plină de adulți, acest proces ridică probleme etice legate de caracterul moral al tratării copiilor într-un asemenea mod, ridică probleme în privința gradului de conformitate a acestor practici față de prevederile convențiilor internaționale cu privire la tratamentul aplicat copiilor și, în fine, ridică probleme relativ la posibilitatea succesului, în condițiile în care capacitatea unui tânăr de a lua decizii și a acționa în mod liber și în cunoștință de cauză este limitată.

Braithwaite și Mugford (1994) au stabilit „condițiile ritualurilor reintegrării de succes”, care presupun un proces în cadrul căruia conferința trebuie să acționeze în mod secvențial, până în punctul său final. Acolo, tinerii, cenzurați odinioară pentru actele lor, sunt reintegrați, în cele din urmă, în chip simbolic, în comunitate.

În potida presupunerilor pe care le face acest model, cu privire la natura comunității și la utilitatea reintegrării ca influență armonizatoare, există posibilitatea reală ca procesul descris de Braithwaite și Mugford să servească într-adevăr marginalizării și excluderii ulterioare a tânărului. Ritualurile reintegrării de succes trebuie să fie finalizate, o dată cu încheierea procesului, dar, dacă aceasta nu se întâmplă, tânărul este oprit în acel punct din cadrul procesului unde conduita (și implicit, tânărul) este cenzurată. Aceasta poate conduce la exacerbarea marginalizării și la excluderea tânărului.

Finalizarea procesului poate fi realizată numai dacă tânărul este angajat în acesta. Presiunea exercitată, conform modelului individualizat, asupra tânărului, spre a-l determina să facă actele reparatorii necesare, îl plasează pe acesta într-o poziție de răspundere refuzată, în general, tinerilor. Sunt, de asemenea, absente recunoașterea rolului adulților de a-și asuma în mod serios răspunderea față de copii și situarea conduitei copilului în contextul ei social, precum și acțiunea structurată și responsabilă față de copii a diverselor organisme sociale. Astfel, cu cât natura procedurilor este mai individualizată, cu atât este mai puțin probabil că partea de reintegrare a procesului va fi realizată. Cercetările au demonstrat modul în care copiii tind să se supună solicitărilor ce li se fac în timpul conferințelor, dar să răspundă nedreptăților pe care le percep în cadrul procedurilor, prin intermediul unor diverse mecanisme de adaptare prin care să se îndepărteze de experiență [Blagg, 1985; Pratt și Grimshaw, 1985]. Neîndoielnic, acesta este un rezultat nedorit al conferinței și poate duce la eșecul întregului proces, în special atunci când recidivarea constituie rezultatul adaptativ al percepției nedreptății.

În timpul unei cercetări întreprinse în Swansea [Haines, Jones și Isles, 1999], au fost invitați tineri spre a descrie modul în care ar trebui să funcționeze în școli un sistem de sancțiuni pentru reaua conduită. Un subiect care s-a conturat cu deosebită pregnanță cu ocazia acestor exerciții l-a constituit preocuparea tinerilor ca sancțiunile, oricare ar fi ele, să fie aplicate cu un simț al dreptății și al corectitudinii. De o mare importanță este și faptul că acești copii au afirmat că în toate cazurile trebuie să existe o șansă de „reintegrare” pentru tânărul respectiv. Cu alte cuvinte, tinerii nu au dorit să se vadă pe ei înșiși sau să-i vadă pe alții într-o postură de excludere, ca rezultat final al unei sancțiuni. Ei așteptau de la adulții implicați furnizarea unui mecanism prin care tânărul să nu fie adus într-o asemenea situație. Nu numai că această experiență a fost semnificativă prin ea însăși, dar ea a ilustrat și modul în care copiii nu au considerat de resortul lor să controleze sistemul sancțiunilor sau rezultatele acestora – aceasta a fost privită ca o responsabilitate a adulților. Astfel, tinerilor trebuie să li se ofere o șansă de reintegrare după sancționarea relei lor conduite. Nu este rezonabil, nici realist să se aștepte de la ei crearea unor asemenea traiecte, deoarece ei nu posedă nici maturitatea intelectuală, nici modalitățile concrete de a o face. Individualizarea inerentă unei mari părți a practicii justiției restaurative nu oferă tânărului o șansă de reintegrare aflată în echilibru cu simțul justiției ori al corectitudinii pe care aceștia le dețin. Individualizarea încarcă tânărul cu o răspundere prea mare, cu responsabilități pe care el nu este pregătit să le îndeplinească și nu atribuie suficientă răspundere

adultilor în chestiune. A pune responsabilitatea pe seama tânărului este mult prea facil și nu verifică în suficientă măsură capacitățile adultilor.

Aceste probleme sunt pricinuite, așadar, de o abordare înrădăcinată în individualism a justiției restaurative, concepție în cadrul căreia rolul comunității este slab definit. În acest context, comunitate înseamnă acei adulți care au responsabilități față de copii și, mai ales, acei adulți angajați în instituții de stat ce au responsabilități față de copii.

O mare parte a practicii curente din cadrul justiției restaurative nu își are originea în cultura criminologică existentă, cu privire la eficacitatea intervențiilor, ci se singularizează prin pretenția de a reprezenta o schimbare de paradigmă. Această pretenție este, cu toate acestea, lipsită de substanță și avem încă multe de învățat din cercetările anterioare. Știm, de pildă, că reacțiile punitive față de delictele juvenile nu repercează aproape nici un succes în reducerea comportamentului infracțional [Lipsey, 1992 și 1995; Haines și Drakeford, 1998], putând să aibă, dimpotrivă, un efect de amplificare a acestuia [Mackenzie et al, 1995]; de asemenea, deși se pretinde contrariul, tinerii primesc sancțiuni pentru comportamentul lor, fie și aplicate în cadrele justiției restaurative, și chiar dacă sancțiunile sunt prezentate în mod pozitiv, ca pedepse (deși se exagerează în legătură cu efectul amplificator al sancțiunilor punitive, care poate apărea mai degrabă atunci când tânărul consideră sancțiunea ca nedreaptă sau incorect aplicată). Cercetările au relevat de asemenea importanța reducerii factorilor de risc, simultan cu sporirea factorilor de protecție care diminuează posibilitatea recidivării, ca și faptul că mulți din acești factori sunt sociali prin însăși natura lor [Sampson și Lamb, 1993]. Un accent negativ pus asupra riscului și nevoii de a genera infracționalitate nu e doar inefficientă, ci și irelevantă. Factorii de risc și cei de protecție au adesea o calitate dublă, de tip Janus; astfel, prin amplificarea factorilor de protecție, se reduc cei de risc. Importanța angrenării acestor factori de protecție este adesea absentă din practica justiției restaurative, care se bazează pe un model individualizat, închis.

De departe, dinspre dreapta, răsună tot mai tare un ecou: „dar acești tineri au greșit, ei trebuie pedepsiți (sau dacă nu sunt pedepsiți, o vor face din nou)”. Primul răspuns la aceasta constă în repetarea prescripției precedente, anume că potrivit convențiilor internaționale cu privire la tratamentul aplicat copiilor, trebuie să admitem statutul special acordat copiilor, precum și prezumția că măsurile luate sunt dictate de interesele superioare ale acestora. Adeviziunea corespunzătoare la aceste principii ne limitează și ne modelează reacțiile față de reaua conduită a tinerilor. Aceasta nu înseamnă, totuși, că „incidentul” sau delictul nu e luat în considerare. Copiii au nevoie de granițe plasate împrejurul comportamentului lor, pentru a învăța diferența dintre corect și eronat și pentru a fi ajutați să devină membri productivi ai societății. Uneori aceste limite se cuvin întărite printr-o sancțiune, altelei contează critica, dar de fiecare dată sancțiunile și criticile trebuie să fie aplicate corect și echitabil, iar în cazul copiilor aceasta presupune că trebuie înțeles și luat pe deplin în considerare contextul social al comportamentului lor, iar responsabilitățile altora trebuie puse în aplicare. Astfel, în cazul tuturor intervențiilor privitoare la copii și în

special în cadrul practicii justiției restaurative, inclusiv al paneelelor de tineri delincvenți, este importantă preocuparea eficientă față de conduita tinerilor, dar aceasta trebuie exercitată în mod corespunzător, acordându-se atenția cuvenită unor subiecte ca echitatea și corectitudinea, ca și modul în care statul, în speță organizațiile sale locale, își exercită responsabilitățile față de copii. Contractele tinerilor delincvenți care nu reușesc să exprime în mod clar și să accentueze corespunzător responsabilitățile adulților și ale altor instituții în acordarea de servicii copiilor vor constitui, mai mult ca sigur, eșecuri.

În aceste împrejurări, nu poate surprinde faptul că filosofia sau scopul paneelelor de tineri infractori este încurcată și confuză. Dacă țelul paneelelor de tineri delincvenți constă în îndeplinirea nevoilor tinerilor, o dată cu recunoașterea deplină a faptului că îndeplinirea nevoilor lor va avea un impact benefic asupra cadrului mai larg al vieții lor, precum și asupra aspectelor specifice ale comportamentului lor, atunci ne-am aștepta să depistăm o formulare clară a acestui țel, precum și un ansamblu de măsuri destinate promovării acestuia. În loc de aceasta, descoperim retorica justiției restaurative și un pachet de intervenții prin care se acordă întâietate victimei și comunității, și care caută să atribuie copiilor numai responsabilități. Intervențiile menite îndeplinirii nevoilor tinerilor ar trebui să includă măsuri care să-i protejeze de rău și să le promoveze bunăstarea și evoluția. În loc de aceasta, în pachetul de intervenții enumerate în document, aflăm penalități financiare și alte penalități reparatorii, serviciul în beneficiul comunității, îngrădirea circulației în timpul nopții și alte prevederi restrictive. Orice strădanie de a promova bunăstarea copilului și de a-i încuraja comportamentul pozitiv ar trebui să fie conținută de un pachet flexibil de măsuri corespunzătoare vârstei și stadiului de dezvoltare al copilului respectiv. În loc de aceasta, descoperim un ansamblu de reglementări birocratice și administrative, care-l înlănțuiesc pe copil în cadrul unui aranjament complex și inflexibil, a cărui nerespectare atrage pedepse aspre.

De fapt, există foarte puține lucruri, poate mai nimic, în rândul măsurilor privitoare la panele, așa cum sunt ele prezentate în lege, care să se apropie de justiția restaurativă. De aceea este dificil să evităm concluzia că deciziile de încredințare a minorilor și panelele de tineri delincvenți sunt preocupate mai ales de sentințe și pedepse, că le interesează mai mult obiectivele politice decât drepturile copilului. Mai mult, cu câteva excepții, în oricare din aceste măsuri există prea puțin din cele demonstrate de cercetare ca având efecte benefice în privința reducerii recidivării sau a prevenirii infraționalității. Nu se poate pretinde nici că ar exista avantaje semnificative în favoarea victimelor implicate în procesul justițiar penal, subiect pe care îl tratăm în cele ce urmează.

5. PRACTICI RESTAURATIVE, PANELELE DE TINERI DELINCVENȚI ȘI VICTIMELE

Nu există numeroase dovezi care să sugereze că victimele obțin realmente foarte mult prin implicarea lor în practicile restaurative. Launay (1985) atrage atenția că în Marea Britanie există un singur studiu care confirmă faptul că victimele doresc să-și întâlnească delincventul – acela datorat lui Shapland (1984)

precum și un unic suport calificat pentru aceste întâlniri, venit din partea altor cercetători [Lee, 1996], deși există dovezi ale unui sprijin mai larg în rândul victimelor și al publicului în general în favoarea măsurilor reparatorii, ca, de pildă, compensațiile sau serviciul în favoarea comunității, decât în favoarea pedepselor punitive [Hough și Moxon, 1985; Walker și Hough, 1988]. Cercetările prezintă prea puține dovezi că atunci când victimele își întâlnesc delincvenții ele primesc reparații sau restituiri semnificative [Maxwell și Morris, 1996; Davis și alții, 1988 și 1989; Marshall și Merry, 1990]. Se pare că victimele se pot simți „revictimizate” prin strădanile ne semnificative de mediere și că, în general, s-au înregistrat mai multe situații când victima a resimțit satisfacție grație unor aranjamente care nu reunesc victima și delincventul, ci adoptă alte modalități de acțiune pentru a sprijini victimele [Launay, 1985].

Acestea sunt rezultate dificil de acceptat de către cei ce favorizează perspectiva victimei, dar ele nu ar trebui să surprindă. Ne putem întreba în ce mod ar putea face delincventul reparații sau restituiri suficiente victimei, astfel încât să compenseze în întregime răul comis sau pierderea prin care a trecut victima ca rezultat al unui delict. În termeni bănești propriu-zisi, majoritatea delincvenților pur și simplu nu dețin mijloacele de a oferi despăgubiri. Dacă se iau în considerare prejudiciile fizice sau emoționale cauzate de un delict (fie el chiar și un delict minor), echivalările devin imposibil de cuantificat, dar, de orice cifre ar fi vorba, ele ar întrece cu mult capacitatea delincvenților de a le echivala.

Lucrul este valabil și pentru delincvenții adulți, iar în cazul tinerilor această strategie nu are nici o șansă. Se poate răspunde că ideea de a realiza o anume paritate sau echitate în aceste chestiuni este atât de ridicolă, încât nici nu merită să fie luată în considerație. Faptul nu este confirmat de statisticile care demonstrează că victimele așteaptă mult mai mult decât niște reparații simbolice, iar aranjamentele trebuie să facă față unor pretenții ale victimelor la plata exagerată a unor penalități sau la măsuri ce i-ar putea umili sau ridiculiza pe delincvenți [Dignan, 1992]. Atunci când s-au ivit asemenea situații, Dignan (1992) relatează că ele au fost „rezolvate” prin îndepărtarea victimei (și a delincventului) din cadrul aranjamentului, dar este dificil de evaluat în ce mod acțiunea respectivă ar putea fi considerată una de succes, lucru exclus în cadrul paneelelor de tineri delincvenți. În această privință, este de asemenea important să se vadă dacă deciziile ce-l determină pe un tânăr să efectueze orice tip de activități reparatorii față de victimă sunt luate în interesul copilului respectiv. Având în vedere valabilitatea principiilor relative la drepturile omului, ca și a celor stabilite prin convenții internaționale, înainte de a se solicita activitatea respectivă, trebuie demonstrat faptul că reparația directă delincvent-victimă are în vedere interesele copilului.

Activitățile întreprinse în vederea intereselor copilului nu presupun faptul că victimele nu ar beneficia și ele. Ceea ce doresc victimele mai ales este să nu mai repete experiența de a deveni victime și orice acțiune care reduce probabilitatea repetării delictului are loc în beneficiul victimelor și al comunității în general. Studiile americane referitoare la proiectele de justiție restaurativă obișnuiesc să raporteze coeficienți înalți ai satisfacției oferite victimelor, dar transpunerea acestor

rezultate într-un context cultural diferit poate antrena consecințe periculoase. Cultura Statelor Unite este mult mai conflictuală și mai individualistă decât societatea britanică și este pregătită să dea tinerilor pedepse mult mai mari decât cele tolerate sau încurajate aici. În cadrul bibliografiei justiției restaurative există tendința de a considera că, dat fiind caracterul global al mișcării justiției restaurative, constatările valabile într-un loc se pot transfera cu ușurință în altul. Nu există dovezi în favoarea unei asemenea concepții. Întrucât eficiența practicilor de justiție restaurativă se datorează apelului la resursele și la cultura comunităților locale, este esențial să se ia în calcul cu multă seriozitate cultura locală. De aceea, nu se poate afirma pur și simplu că victimele ar trebui să fie implicate în procesul justiției penale și că acesta ar fi un lucru bun, fără să obțină întâi dovezi de la nivel local în sprijinul acestor afirmații.

Condiția de victimă a unui delict implică în mod frecvent un anumit gen de pierderi, în cel mai bun caz este stresantă, adesea deprimantă, iar uneori de-a dreptul răvășitoare. Nu se pune problema ca sistemul justiției penale să-și aproprieze delictul [Christie, 1997] și să facă mai mult decât să-i acorde considerație victimei în cadrul procesului. Indiscutabil, ar trebui făcut mai mult pentru victimele delictului, atât în mod direct, cât și în mod indirect, dar ar fi deplasat să credem că aceasta s-ar putea realiza prin intermediul sistemului justiției penale.

Prea puțini delincvenți sunt trimiși vreodată în judecată (97 % din delictе nu se soldează cu punerea sub cauțiune sau cu condamnarea delincvenților identificați) spre a se putea pretinde că sistemul justiției penale constituie un mecanism eficient de tratare a situației victimei.

Nu există dovezi suficiente care să demonstreze că aducerea victimelor în interiorul sistemului justiției penale ar avea rezultate pozitive pentru acestea. Iar în cadrul unui sistem bazat pe adversitate, aceasta ar putea avea ca urmare doar solicitarea unor forme de pedepsire din ce în ce mai aspre și mai negative.

Nu poate rezulta nimic bun din pătrunderea problemelor victimelor, ca și a victimelor înseși, în interiorul sistemului justiției penale. Această afirmație este hotărâtoare atât în ceea ce privește procesele anterioare judecării și sentinței, cât și în cele urmate de sentințe, deși există situații în care sistemul justiției penale poate arăta o mai mare sensibilitate față de victime (de exemplu, prin anunțarea victimelor unor delictе violente și tragice că delincvenții urmează să fie puși în libertate cât de curând). Cu toate acestea, acțiunile menite ajutorării victimelor sau ameliorării situației lor ar trebui întreprinse de către instituții din afara sistemului justiției penale. Instituțiile respective nu ar trebui să lucreze în mod nemijlocit cu delincvenții, ci să aibă responsabilități specifice centrate asupra victimelor.

6. COMENTARIU FINAL ASUPRA EFICIENȚEI JUSTIȚIEI RESTAURATIVE

În cadrul acestui capitol s-a pus deja problema existenței unor probleme privitoare la eficiența paneelelor de tineri delincvenți și a metodelor de intervenție probabile. Au fost aduse în discuție valoarea și valabilitatea modalităților individualizate de funcționare, ca și incapacitatea de a operaționaliza, în plan

teoretic și empiric, conceptul de comunitate, astfel încât să se stabilească în mod corespunzător responsabilitățile adulților și ale statului față de copii. S-a discutat și modul în care paneele pot oglindi forme de tratament instituționalizate care, în alte contexte, s-au dovedit a fi ineficiente și contraproductive. S-a prezentat modul în care numeroase intervenții nu au reușit să ia în considerație și să aplice eficient cunoștințele actuale referitoare la metodele eficace de lucru cu tinerii. Preocuparea esențială a capitolului de față a constat într-adevăr, de la început la sfârșit, în relevarea chestiunilor legate de eficiență. Cu toate acestea, mai rămân de discutat câteva probleme-cheie.

O mare parte a cercetărilor legate de justiția restaurativă, la care s-a făcut referire în acest capitol, se ocupă cu procese și proceduri. Informațiile despre eficiența diverselor metode de lucru cu tinerii care au comis delikte provin din cercetarea unor intervenții diverse, nici una însă restaurativă în mod explicit. De aceea, întrebarea-cheie ce se pune se referă la eficiența justiției restaurative relativ la diminuarea infraționalității în viitor. În practică e greu de răspuns la această întrebare, întrucât există prea puține statistici din care să se poată trage vreo concluzie. De fapt, există doar un studiu major care a întreprins o urmărire pe termen lung a modelelor de infraționalitate repetată consecutive unei intervenții de justiție restaurativă. Această cercetare a fost efectuată de Maxwell și Morris (1999) în Noua Zeelandă. Ei au ajuns la trei concluzii importante: „Prima este aceea că aproape jumătate din tineri au simțit că le mersese bine în ultimii cinci ani; un sfert dintre ei au simțit că le mersese foarte bine. Doar ceva mai mult de o zecime erau de părere că le mersese prost...

Cea de-a doua constatare importantă este aceea că, după vreo șase ani de la conferința lor în mediu familial ținută în 1990/91, peste două cincimi dintre tineri nu au fost condamnați din nou sau au fost condamnați doar o singură dată și ceva mai mulți de un sfert au fost incluși în categoria celor condamnați din nou, în mod frecvent, în continuare. Acești coeficienți de condamnare repetată nu pot fi comparați cu cei aferenți altor jurisdicții, dar... din comparațiile ce ne sunt cel mai la îndemână, anume cu situațiile similare din Noua Zeelandă și Australia, reiese cu certitudine că ei nu sunt inferiori, ba dimpotrivă, în unele privințe sunt poate mai buni.

Cea mai importantă concluzie se referă, însă, la relevarea contribuției conferinței în mediu familial la reducerea recidivării, chiar și atunci când se iau în considerare și alți factori importanți identificați de literatura consacrată infraționalității ... sau alte evenimente aflate într-o legătură mai strânsă cu posibilitatea de a recidiva.

Evenimentele petrecute în viața tinerilor după conferința în mediu familial, deși în mare măsură ușor de dedus din trecut, au exercitat și ele o anumită influență asupra rezultatelor finale prezentate aici... Evenimentele specifice privitoare la integrarea în comunitate relevate de acest studiu sunt: dobândirea unor competențe educaționale și a unor deprinderi vocaționale, dezvoltarea unor relații apropiate și pozitive cu familia, prietenii și partenerii, precum și adoptarea unui mod de viață echilibrat. Pe scurt, aceste concluzii demonstrează importanța strategiilor de asigurare a inserției sociale”. [Maxwell și Morris, 1999; 68].

Aceste rezultate relevă efectele moderat pozitive ale impactului conferințelor în mediu familial asupra recidivării și pun în lumină importanța factorilor sociali relativ la conduita pozitivă. Se pune, însă, și în continuare întrebarea dacă este posibilă transpunerea acestor concluzii în context britanic și în cadrul reglementărilor specifice referitoare la paneele de tineri delincvenți. În ceea ce privește impactul asupra recidivării, răspunsul la această întrebare este aproape sigur negativ. Nu numai că fundalul cultural din Noua Zeelandă diferă de cel de la noi, dar însăși natura sistemului conferințelor în mediul familial specific acestei țări, precum și diversele măsuri adoptate față de copiii implicați în acest proces sunt cu totul altele decât cele ce se aplică la noi [Jackson, 1999]. Nu ne putem aștepta la același impact asupra recidivării în cazul paneelelor de tineri delincvenți doar grație existenței, în linii mari, a unei similarități structurale. Cercetările aduc însă dovezi pozitive, așa cum am arătat anterior în cadrul acestui capitol, în sprijinul concluziilor trase de Maxwell și Morris (1999), conform cărora factorii asociați reintegrării în comunitate sunt semnificativi în ceea ce privește comportamentul și recidivarea. Așa cum am arătat mai sus, în ciuda faptului că reglementările privitoare la deciziile de încredințare a minorului și la paneele de tineri delincvenți discută integrarea în comunitate, foarte puține din măsurile existente aplicabile tinerilor, enumerate în cadrul legii, promovează aceste acțiuni și rezultate. Ba dimpotrivă, legea enumeră măsuri care sunt în mod expres punitive, constrângătoare și retributive și pot avea efect opus. Cum, oare, am putea face ca demersurile restaurative și prevederile legate de paneele de tineri delincvenți să dobândească un caracter mai pozitiv?

7. O ABORDARE POZITIVĂ A PANELELOR DE TINERI DELINCVENȚI

Echipele de lucru cu tinerii delincvenți nu pot corecta unele din trăsăturile specifice paneelelor de tineri delincvenți. Legea solicită tribunalelor să emită decizii de încredințare a minorilor atunci când sunt întrunite mai multe condiții, iar echipele de lucru cu tinerii delincvenți trebuie să se conformeze legii în ceea ce privește înființarea și conducerea paneelelor. Există totuși suficient câmp de acțiune pentru a desfășura activitatea paneelelor, precum și de a aplica diversele măsuri și intervenții privitoare la acestea într-o modalitate mai conformă cu legislația privitoare la drepturile omului, cu convențiile internaționale și cu ceea ce s-a dovedit prin cercetări că este mai eficace în lucrul cu tinerii care au comis delikte. Următoarele principii ar trebui aplicate în conducerea paneelelor de tineri delincvenți:

– Principiul definitiv pentru scopul paneelelor ar trebui să-l constituie interesele superioare ale copilului, cu deplina recunoaștere a faptului că astfel vor fi maximizate măsurile de promovare a prevenirii recidivării.

– Paneelele nu trebuie să se numească paneele de tineri delincvenți, ci altfel; de pildă, Panel al tinerilor sau, pur și simplu, Paneele de audieri.

– Echipele de lucru cu tinerii delincvenți ar trebui să aplice secțiunea 7(4)(b) a Legii privitoare la justiția tinerilor și la probatoriul infrațional, ce permite

participarea la panel a „oricărei persoane ce poate exercita o influență pozitivă asupra tinerei persoane”. Paneelele ar trebui să desemneze un membru al echipei de lucru cu tinerii delincvenți sau o altă persoană independentă, al cărei rol primordial să fie garantarea drepturilor copilului.

– În cadrul paneelelor ar trebui să fie reprezentate instituții și organizații ce dețin responsabilități generale și specifice legate de protecția copiilor și de furnizarea de servicii către aceștia. Paneelele ar trebui să fie astfel conduse încât să asigure exercitarea corespunzătoare de către aceste instituții a responsabilităților lor.

– Contractele tinerilor delincvenți ar trebui să se intituleze „Contractul tânărului” și să includă responsabilitățile deținute de alții față de tânăr, iar persoanei desemnate (sub incidența secțiunii 7(4)(b) de mai sus) să-i revină răspunderea de a monitoriza prestarea acestor servicii.

– La evaluarea gradului de conformare a tânărului față de termenii contractului, ar trebui să se țină cont de îndeplinirea de către alții a responsabilităților lor.

– Măsurile aplicate tânărului în cadrul contractului ar trebui să reflecte vârsta și gradul de maturitate al copilului, gradul său de vinovăție, precum și gravitatea delictului.

– În general, ar trebui să se evite măsurile punitive. Amenziile, serviciul în beneficiul comunității, interdicția de a circula noaptea au caracter negativ și retributiv și nu ar trebui utilizate decât dacă se demonstrează că prin acestea se au în vedere interesele superioare ale copilului.

– În special în cazul delincvenților tineri și minori, măsurile exagerat de intruzive, focalizate pe neutralizarea nevoii criminogene, sunt inadecvate și ar trebui înlocuite cu intervenții ce încearcă să promoveze comportamentul pozitiv.

– Contractul nu ar trebui să conțină măsuri punitive sau retributive privitor la acele nevoi ale tinerilor ce-și au originea în condiții sociale de sărăcie ori în inechitatea socială în sens larg.

– Paneelele ar trebui să evite includerea rutinieră în contract a unor măsuri tipizate, de pildă scrisori de scuze adresate victimelor. Contractele ar trebui să fie documente individualizate compuse pe măsura fiecărui tânăr în parte.

– Nu ar trebui să se facă o regulă din implicarea victimelor în panelul de audiere, dacă există motive rezonabile și specifice pentru a se considera că aceasta are o utilitate într-un caz individual precis.

Prin paneele ar trebui să se asigure că orice acțiuni ce țin de contractul tânărului nu îl lasă pe tânăr să le execute neajutat și neasistat. Tinerii nu trebuie făcuți responsabili, în virtutea conținutului contractului, de acțiuni sau comportamente pe care nu au capacitatea de a le ține sub control decât în mică măsură.

8. CONCLUZIE

Comisia de audit (1996) a considerat că eliberarea condiționată este o sentință judecătorească valoroasă și utilă. Această măsură a fost eliminată, grație strădaniei

politice de a remodela și rearticula valorile sistemului justiției juvenile. Analiza prezentată în cadrul acestui studiu demonstrează că o parte a concepției din spatele ordinelor de încredințare a minorului și al paneelelor de tineri delincvenți este lăudabilă și împărtășită de mulți, dar ea trebuie să fie tradusă în viață cu respectarea cunoștințelor pe care le deținem cu privire la copii și la eficacitatea intervențiilor de diverse tipuri și intensități.

Aceste noi prevederi tind să înlocuiască aceste cunoștințe cu o nouă paradigmă, aceea a justiției restaurative. Cu toate acestea, așa cum s-a demonstrat în acest capitol, gândirea și practicile curente ale justiției restaurative nu asigură ceea ce este necesar pentru ca procesele sau rezultatele să fie pozitive.

În baza acestor imperfecțiuni se află două defecte principale: nerecunoașterea și neînțelegerea faptului că persoanele cu care se tratează sunt copii, precum și slaba definire a conceptului de comunitate și a rolului statului în prezentarea modului de îndeplinire a nevoilor comunității. Doar atunci când în centrul practicii justiției restaurative va fi pusă recunoașterea deplină a importanței convențiilor internaționale privitoare la tratamentul copiilor aflați în impas, justiția restaurativă va putea spera să ofere un model de succes al deciziilor de încredințare a minorului și al paneelelor de tineri delincvenți.

Traducere de Simona-Grazia Dima

BIBLIOGRAFIE

1. AUDIT COMMISSION, *Misspent Youth: Young People and Crime*, London, Audit Commission, 1996.
2. BLAGG, H., *Reparation and Justice for Juveniles*, „British Journal of Criminology”, Vol. 25, 1985, No. 7, p. 267–279.
3. BOTTOMS, A. and McCLINTOCK, F., *Criminals Coming of Age*, London, Heinemann, 1973.
4. BRAITHWAITE, J. and MUGFORD, S., *Conditions of Successful Reintegration Ceremonies, Dealing with Juvenile Offenders*, „British Journal of Criminology”, Vol. 34, 1994, p. 139–171.
5. CRISTIE N., *Conflicts as Property*, „British Journal of Criminology”, Vol. 17, 1977, p. 1–15.
6. COATES, *Community-Based Services for Juvenile Delinquents, Concept and Implications for Practice*, „Journal of Social Issues”, Vol. 37, 1980, No. 3, p. 87–101.
7. DAVIES, N., *Dark Heart: The Shocking Truth About Hidden Britain*, London, Chatto and Windus, 1997.
8. DAVIS, G., BOUCHERAT, J. and WATSON, D., *Reparation in the Service of Diversion, The Subordination of a Good Idea*, „The Howard Journal”, Vol. 27, 1988, No. 2, p. 127–134.
9. DAVIS, G., BOUCHERAT, J. and WATSON, D., *Pre-Court Decision-Making in Juvenile Justice*, „British Journal of Criminology”, Vol. 29, 1989, p. 219–135.
10. DIGNAN, J., *Repairing the Damage, Can Reparation be Made to Work in the Service of Diversion?*, „British Journal of Criminology”, Vol. 32, 1992, No. 4, p. 453–472.
11. EEKELAAR, J., *Parental Responsibility: State of Nature of the State?* „Journal of Social Welfare and Family Law”, Vol. 37, 1991, p. 37–50.
12. FARRINGTON, D., *Human Development and Criminal Careers*, în: Maguire, M. Morgan, R. and Reiner, R. (eds) *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford, Clarendon Press, 1994.
13. FARNHAM and HORTON, *Managing the New Public Services*, London, Macmillan, 1993.
14. GIDDENS, A., *The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity Press, 1990.
15. GOLDSON, B., *Children in Trouble: Backgrounds and Outcomes*, University of Liverpool, Department of Sociology, Social Policy and Social Work Studies, 1998.

16. GEAHAM, J., and BOWLING, B., *Young People and Crime*, HORS 145, London Home Office, 1995.
17. HAINES, K., *Young Offenders and Family Support Services: An European Perspective*, „International Journal of Child and Family Welfare”, Volume 2, 1997, No. 1, p. 61–73.
18. HAINES, K., *Some Principled Objections to a Restorative Justice Approach to Juvenile Offenders*, in: WALGRAVE, L. (ed) *Restorative Justice for Juveniles*, Belgium, University of Leuven Press, 1998.
19. HAINES, K. and DRAKEFORD, M., *Young People and Youth Justice*, Basingstoke, Macmillan, 1998.
20. HAINES, K., *Crime is a Social Problem*, „European Journal on Criminal Policy and Research”, Vol. 7, 1999, p. 263–275.
21. HAINES, K., JONES, R., and ISLES, E., *Promoting Positive Behaviour in Schools, Report submitted to the Wales Office of Research and Development*, 1999.
22. HOUGH, M., and MAXON, D., *Dealing with Offenders: Popular Opinion and the Views of Victims*, „The Howard Journal”, Vol. 24, 1985, No. 3, p. 160–175.
23. HUTTON, W., *The State Were In*, London, Vintage, 1995.
24. JACKSON, S., *Family Group Conferences and Youth Justice: The New Panacea?*, in: GOLDSON, B., (ED) *Youth Justice: Contemporary Policy and Practice*, Aldershot, Avebury, 1999.
25. LASH, S. and URRY, J., *The End of Organized Capitalism*, Cambridge, Polity Press, 1987.
26. LAUNAY, G., *Bringing Victims and Offenders Together: A Comparison of Two Models*, „The Howard Journal”, Vol. 24, 1985, No. 3, p. 200–212.
27. LEE, A., *Public Attitudes Towards Restorative Justice*, in: GALAWAY, B., and HUDSON, J., (eds) *Restorative Justice: International Perspectives*, Amsterdam, Kugler, 1996.
28. LIPSEY, M., *Juvenile Delinquency Treatment: A Meta-Analytic Inquiry into the Variability of Effects*, in: COOK, T., et al (eds) *Meta-Analysis for Explanation*, New York, Russell Sage, 1992.
29. LIPSEY, M., *What do we Learn from 400 Research Studies on the Effectiveness of Treatments with Juvenile Delinquents?* in: McGZIRE, J., (ed) *What Works: Reducing Reoffending*, John Wiley and Sons, 1995.
30. MACKENZIE, D., BRAME, R., McDOWELL, D. and SOURYAL, C., *Boot Camp Prisons and Recidivism in Eight States*, „Criminology”, Vol. 33, 1995, No. 4(2), p. 110–116.
31. MARSHALL, T., *Restorative Justice*, London, Home Office, 1999.
32. MARSHALL, T., and MARRY, S., *Crime and Accountability: Victim/Offender Mediation in Practice*, London, HMSO, 1990.
33. MAXWELL, G., and MORRIS, A., *Research on Family Group Conferences with Young Offenders in New Zealand*, in: HUDSON, J. MORRIS, A. MAXWELL, G., and GALAWAY, B., (eds) *Family Group Conferences: Perspectives on Policy and Practice*, Leichhardt: The Federation Press, 1996.
34. McCOLD, P., *Restorative Justice – Variations on a Theme*, in: Walgrave, L., (ed) *Restorative Justice for Juveniles*, Belgium, University of Leuven Press, 1998.
35. PRATT, J., and GRIMSHAW, R., *A Juvenile Justice Pre-Court Tribunal at Work*, The Howard Journal, Vol. 24, 1985, No. 3, p. 213–228.
36. SAMPSON, R., and LAUB, J., *Crime in the Making: Pathways and Turning points Through Life*, Cambridge, Harvard University Press, 1993.
37. SHAPLAND, J., *Victims the Criminal Justice System and Compensation*, British Journal of Criminology, Vol. 24, 1984, p. 131–149.
38. STEWART, G., and STEWART, J., *Social Circumstances of Young Offenders Under Supervision*, London, Association of Chief Officers of Probation, 1993.
39. WALGRAVE, L., *Restorative Justice for Juveniles: Just a Technique or a Fully Fledged Alternative?*, The Howard Journal, Vol. 34, 1995, p. 228–249.
40. WALKER, N., and HOUGH, M., *Public Attitudes to Sentencing: Surveys from Five Countries*, Aldershot, Gower, 1988.
41. WRIGHT, M., and GALAWAY, B., *Mediation and Criminal Justice: Victims Offenders and Community*, London, Sage, 1989.
42. WRIGHT, M., *Justice for Victims and Offenders: A Restorative Response to Crime*, Winchester, Waterside Press, 1996.

ALTERNATIVE LA PRIVAREA DE LIBERTATE: CE MĂSURI TREBUIE LUATE PENTRU MINORII DIN COMUNITATEA FRANCEZĂ DIN BELGIA?*

DENIS VAN DOOSSELAERE¹

INTRODUCERE

În Europa, ideile directoare ale gândirii și politicilor în materie de delincvență juvenilă sunt, în principal, următoarele: întâietatea acordată reacțiilor în mediu deschis, interesul acordat perspectivelor de conciliere, compensare, implicarea comunității în reacția față de delincvența juvenilă, drepturile minorilor, locul și drepturile victimei². Aceste noțiuni se regăsesc, sau ar trebui să se regăsească, subiacente a ceea ce este convenit a se numi *alternative* și, mai specific, munca de interes general și de mediere. În calitate de practician și de observator belgian francofon al acestora, aș dori să aduc câteva elemente prin răspunsurile la patru întrebări. O întrebare privind terminologia: ce definiție să se dea noțiunii de alternativă? Apoi o întrebare socio-juridică: de ce alternative dispunem în Comunitatea franceză și în ce context se înscriu ele în Belgia? O întrebare mai politică: în ce condiții se pot desfășura? Voi încheia abordând, în fine, o întrebare științifică: ce evaluare poate fi făcută?

1. DEFINIȚIA NOȚIUNII DE ALTERNATIVĂ

Alternativa este o măsură care este în mod specific pusă în aplicare pentru delincvent și care îi permite acestuia să trăiască în mediul său natural de viață. Ea este o condiție particulară pentru menținerea sa în familie (cel mai adesea). Ea

* Studiul a fost realizat cu ajutorul prețios al lui Philippe Gailly.

¹ Autorul este profesor la Universitatea din Liège (Belgia) și director al Congregației ARPÈGE (Acțiune Reparativă, Prestație și Ghidare Educativă). Textul reprezintă comunicarea prezentată de autor la Seminarul internațional cu tema „Principii și practici europene în delincvența juvenilă” realizată în cadrul proiectului de colaborare România-Belgia privind reinsertia minorilor delincvenți, proiect finanțat de UNICEF și Guvernul Comunității Valone Bruxelles-Belgia. Seminarul s-a desfășurat la Sinaia, între 12-14 mai 2003.

² C. Somerhausen, *Conclusions*, în P. Mary, (Ed), *Travail d'intérêt général et médiation pénale. Socialisation du pénal ou pénalisation du social?*, Bruxelles, Bruylant, 1997, p. 287-295.

consistă (în Belgia) în cea mai mare parte a timpului, într-o muncă de interes general și/sau o mediere.

Oricare ar fi filosofia și practica aplicărilor, aceste măsuri au avantajul de a permite menținerea delincventului în familie. Ele evită ruptura, câteodată necesară, dar adesea dăunătoare, ca și efectele nedorite ale plasării în instituții specializate, deschise sau închise, publice sau private și *a fortiori* penitenciare, în care sunt grupați minorii care au comis sau nu infracțiuni. Efecte nedorite pe care nu este necesar să le reamintim aici.

Așa cum subliniază S. Asquith în raportul său prezentat în Consiliul Europei³, noțiunea de alternativă este ambiguă. Într-adevăr, măsurile (sau pedepsele) astfel numite nu sunt întotdeauna efectiv adevărate alternative la privarea de libertate. Ele nu înlocuiesc întotdeauna o măsură considerată (și/sau trăită) ca fiind mai constrângătoare. În orice caz, este mai corect, dar mai greu, să se utilizeze termenii Consiliului Europei când vorbește despre *sanctiune și măsuri aplicate în comunitate*⁴. Acest caracter greu al expresiei europene reprezintă primul motiv pentru care voi folosi în continuare termenul de „alternativă”. Cel de-al doilea este acela că termenul evocă o stare de spirit, o luare de poziție politică: *alternativele sunt tocmai de aceea numite astfel, deoarece ele vizează neutilizarea mijloacelor cele mai violente, în lipsa evitării recursului la dreptul penal (sau la echivalentul său în domeniul minorilor), care reprezintă eșecul voinței de a preveni anumite situații și anumite comportamente ... Spiritul alternativelor este voința de a construi în ciuda sau datorită unui act distructiv*⁵.

2. PRINCIPALELE MĂSURI ALTERNATIVE EXISTENTE ÎN COMUNITATEA FRANCEZĂ DIN BELGIA

2.1. CONTEXT POLITICO-JURIDIC

Abordând problematica practicii în vigoare în Comunitatea franceză, trebuie să menționăm structura instituțională atât de complexă a Belgiei. Cele 10 milioane de locuitori ai Belgiei (care are o suprafață de 300.000 km²) se împart în trei comunități lingvistice, ele însele reprezentate prin trei puteri comunitare: Comunitățile flamandă, franceză și germanofonă. Lăsând la o parte detaliile instituționale, trebuie precizat că aceste Comunități au competențe în domeniul protecției și asistenței acordate

³ S. Asquith, *Rapport sur la mise en oeuvre de la recommandation no. R (87) 20 sur les réactions sociales à la délinquance juvénile et de la recommandation no. R (88) sur les réactions sociales au comportement délinquant des jeunes issus de familles migrantes*, 1995, p. 21.

⁴ Recommandation no. R (92) 16, a se vedea P. Mary, de D. Fraene, *Sanctions et mesures dans la communauté. État critique de la question en Belgique*, École des Sc. Crim. Léon Cornil, U.L.B. Bruxelles, p. 63.

⁵ G. Kellens, *Punir. Pénologie et droit des sanctions pénales. La mesure de la peine à Liège*. Coll.sc. de la Fac. de Droit de Liège, 2000, p. 310.

minorilor; practicile din Comunități sunt deci diferite și mă voi referi în mod special la ceea ce se întâmplă în Comunitatea franceză.

Legea referitoare la protecția minorilor ține de competența națională. Alternativele se derulează într-un context legal, datând de aproape 40 ani (legea din 8 aprilie 1965). Scopul urmărit de lege este *asistența, educația, protecția, reabilitarea*. Atunci când un minor (care nu a împlinit 18 ani) comite un fapt calificat drept infracțiune, dacă acest fapt este adus la cunoștința autorităților polițienești și, dacă procurorul decide că este necesară o intervenție a judecătorului pentru minori, acesta din urmă se află în fața unei alegeri care depinde, în principiu și cu câteva excepții, de educație. Schematizând, putem reduce această alegere la trei decizii:

- să nu facă nimic (judecătorul pentru minori nu este obligat să ia o măsură), să se mulțumească să mustre minorul și să-l trimită acasă;
- să mențină minorul în mediul său (familiar), dar cerându-i să respecte una sau mai multe condiții;
- să-l plaseze într-o instituție educativă de găzduire, plasare, publică sau privată, deschisă sau închisă.

El nu-l va putea plasa decât în mod excepțional într-un stabiliment de tip penitenciar pentru o durată limitată sau să se desesizeze în favoarea unui judecător pentru adulți (la sfârșitul unei proceduri precise și dacă minorul are cel puțin 16 ani în momentul comiterii faptelor).

Contextul legal datează din 1965, iar diversele critici, formulate deja de 20 ani, au dus la elaborarea mai multor proiecte de modificare, dar având toate dificultăți în ajungerea la un consens foarte larg, cu excepția unui singur punct: rolul important jucat de alternativele menționate, respectiv munca de interes general, denumită și prestație comunitară, prestație de interes general sau, cu termenul legal actual, *prestație educativă sau filantropică*. Guvernele care s-au succedat în acești ultimi ani au pregătit mai multe anteproiecte bazate pe alte filosofii, ca, de exemplu, un proiect care dorea să combine noțiunile de sancțiune și de compensare, dar nerenunțând complet la perspectiva educativă. Dar temerea ca modelul sancționator (penal) să nu fie dominant și să nu lase, de exemplu, aspectului compensațional decât rolul unui ambalaj seducător, dar ascunzând revenirea la penalul pur și dur, a fost foarte puternică și nici unul dintre aceste anteproiecte nu s-a concretizat.

Cum ar putea fi înțeleasă această permanență în proiectele prestației comunitare altfel decât datorită plasticității acestei măsuri care se pretează la numeroase filosofii – penală, educativă sau compensatorie? Fiecare consideră că găsește în ea caracteristicile care îi sunt cele mai dragi și care îi par importante în răspunsul care să fie dat delincvenței.

Acest tabel reproduce într-o formă sintetică principalele alternative aplicate în Comunitatea franceză.

Precizez că aceste măsuri nu sunt disponibile în mod egal în toate arondismentele judiciare, ceea ce ridică deja un semn de întrebare în ceea ce privește egalitatea cetățenilor în fața legii și aplicarea ei.

Tipuri de măsuri aplicate în comunitate

Minorii care au comis un fapt calificat drept infracțiune (Comunitatea franceză). Tabel simplificat

Tipuri	Cadru juridic	Instanța (ele) de decizie	Cine veghează la aplicare?	Cine aplică?
Prestație educativă filantropică	Art. 37, § 2, 2°, b legea din 8/04/65, Protecția minorilor Decizia 15/03/99	Tribunalul pentru minori (Judecător pentru minori)	Judecător pentru minori și S.P.J.*	ONG-urile** agreate de către Comunitatea franceză: S.P.E.P.
Mediere autor-victimă (Propunere)	Art. 37 § 2, 2°, b legea din 8/04/65, Protecția minorilor Decizia 15/03/99 Circ. 5 déc. 2001	Tribunalul pentru minori (Judecător pentru minori)	Judecător pentru minori și S.P.J.	ONG-urile agreate de către Comunitatea franceză: S.P.E.P.
	Principiul oportunității urmărilor	Parchetul pentru minori	Parchetul pentru minori	ONG-urile agreate de către Comunitatea franceză: S.P.E.P.
Sanctiune compensatorie	Circulara Ministrului Justiției din 6/09/96. Principiul oportunității urmărilor	Parchetul pentru minori	Parchetul pentru minori	Serviciile comunale: SEMJA
Ghidare educativă	Art. 37, § 2, 2°, b legea din 8/04/65, Protecția minorilor Decizia 15/03/99	Tribunalul pentru minori (Judecător pentru minori)	Judecător pentru minori și S.P.J.	ONG-urile agreate de către Comunitatea franceză: C.O.E., S.A.I.E.*** Centre de Sănătate Mentală
Proiect pedagogic particular (PPP)	Art. 37 § 2, 2°, b legea din 8/04/65, Protecția minorilor Decizia 15/03/99	Tribunalul pentru minori (Judecător pentru minori)	Judecător pentru minori și S.P.J.	Adunările agreate de către Comunitatea franceză

* Serviciul de protecție judiciară, serviciul social al Comunității, însărcinat mai ales cu stabilirea studiilor sociale cerute de judecătorii pentru minori.

** În Belgia, asemenea organizații se numesc ASBL („fără scop lucrativ”).

*** C.O.E. sunt Centre de orientare educativă, în timp ce S.A.I.E. sunt servicii de asistență și de intervenție educativă. Primele există de mult, iar cele de al doilea tip sunt o creație administrativă mai recentă: ne putem gândi că practicile lor (care nu vizează în mod preferențial delincvenții și câteodată chiar îi ignoră) vor fi foarte asemănătoare. Condițiile acceptărilor lor și subvențiile lor respective sunt gestionate printr-o hotărâre generală și hotărâri specifice din 15/03/99 ale guvernului Comunității franceze. SEMJA desemnează serviciul de încadrare a Măsurilor Judiciare Alternative.

„RECTO-VERSO” (PROIECTUL DERULAT DE ARPÈGE)

2.2. CONFERINȚE FAMILIALE („FAMILY CONFERENCES”) (COMUNITATEA FLAMANDĂ DUPĂ MODELUL NEO-ZEELANDEZ):

a. Prestația educativă sau filantropică este alternativa cea mai cunoscută. Alte legislații utilizează termenul de *muncă în interes general*. Pentru a satisface cele prevăzute de această măsură decisă de judecător, minorul execută în general servicii în beneficiul comunității pe durata unui număr determinat de ore. Prestația este însoțită de o ghidare educativă, menită să dea întregul sens măsurii impuse. Ea vizează ameliorarea cunoașterii de sine a minorului, aptitudinile sale sociale și respectul limitelor pe care le impune viața în societate. Se va spune și că

îndeplinind această sarcină temporară, minorul „repară” în mod simbolic prejudiciul cauzat societății⁶.

b. Medierea este un proces prin care un terț neutru pune în relație autorul unui fapt calificat drept infracțiune (și pe părinții săi) cu victima (și eventual cu părinții săi), ajutându-i să găsească ei înșiși o soluție reparatorie, fără ca vreo decizie să le fie impusă de către acest terț. Ca reacție la delincvența juvenilă, medierea permite responsabilizarea și reinsertia autorului actului prin despăgubirea prejudiciilor cauzate victimei, contribuind totodată și la reconstituirea țesutului social. În mod concret, medierea poate fi directă sau indirectă, în funcție de faptul dacă are loc sau nu o întâlnire între părți. În cel de-al doilea caz, mediatorul joacă un rol de intermediar între părți, în funcție de modalitățile a ceea ce s-a convenit a se numi „diplomatie de la navette”⁷.

c. Sancțiunea reparatorie este o măsură alternativă foarte inegal prezentă în funcție de arondismentele judiciare, care consistă în general într-o prestație de interes general de scurtă durată, pentru delincvenții primari, aflați la primul delict. Dacă minorul căruia i se impune această măsură acceptă și o execută, dosarul său va fi clasat fără urmări.

d. Ghidarea educativă constă într-o asistare educativă a minorului și/sau a familiei sale. Această metodă poate îmbrăca forma unei asistențe a tânărului în demersurile sociale, un ajutor concret în educație chiar în sânul familiilor, o scurtă terapie.

e. Proiectul pedagogic particular este atât de specific, încât nu face parte din categoria de dispozitive subvenționate și acceptate de Comunitatea franceză. Cu un astfel de statut întâlnim în Comunitatea franceză diverse proiecte de „probare intensivă”. Deoarece a generat rezultate contradictorii, ea este experimentată cu prudență în Belgia. Însuși termenul trimite, în general, la o combinare a măsurilor posibile, esențialul constituindu-l contactul intensiv între intervenienți și „delincvenți”, ca și la respectarea, impusă delincvenților, a unui anumit număr de condiții. În general, este vorba în mod clar de un control al comportamentului, dar acest control este însoțit de asistență, de o susținere care vizează menținerea unei relații calitative între cele două părți. Literatura de specialitate arată că programele probatorii intensive, care dau rezultate pozitive în materie de recidivă, nu conțin mai multe condiții sau o supraveghere cu caracter „punitiv” comparativ cu celelalte, ci că se aseamănă mai degrabă cu un „tratament”. Intensitatea relației vizează fără îndoială supravegherea, dar mai ales intervenția activă a susținerii⁸.

Ca exemplu, putem cita proiectul „Octogones” al unei organizații care se află în arondismentul judiciar Liège⁹. Acest proiect se adresează unei populații de minori care au cunoscut deja un mare număr de măsuri educative și/sau care au fost

⁶ Pentru mai multe precizări privind proiectul din Liège, se poate consulta site-ul www.Arpegeasbl.be

⁷ *Ibidem*.

⁸ J. McGuire, *What Works: Reducing Reoffending. Guidelines from Research and Practice*, Wiley, London, 1995, p. 21.

⁹ ONG-ul „Chanmurly”.

respinși de instituțiile de plasament. Acești minori sunt atunci reintegrați în mediul lor familial, unde învață să trăiască în mod autonom într-o garsonieră. Obiectivul urmărit în urma unei supravegheri intensive este crearea unei relații. Efortul depus de „Octogones” demarează înainte ca minorul să fie respins de o altă instituție, și deci înainte de încheierea măsurii precedente, și nu se încheie decât dacă demarează o nouă acuzare, dacă aceasta este necesară. Echipa din Liège este formată din educatori cu o foarte mare experiență. Asociația beneficiază de un personal foarte pregătit.

f. Recto-verso este un proiect experimental care vizează crearea unui spațiu educativ pentru un grup de 8 până la 10 delincvenți. Acest „spațiu educativ” constă într-o formație socio-educativă de 20 ore, dispusă de judecătorul pentru minori. Datorită unei dinamici a grupului, a dezbaterilor, a abordărilor etc., această formație își propune să asiste minorii în:

- analiza fenomenelor de delincvență și a contextului infracțional;
- discutarea motivațiilor care stau la baza comiterii infracțiunilor, rolul stresului, al limitelor;
- conștientizarea existenței normelor și a valorilor care le susțin;
- o mai bună înțelegere a actelor comise de către participanți, de către ceilalți și în mod special de către victimă.

2.3. AVANTAJE ȘI DEZAVANTAJE

Literatura de specialitate atribuie măsurilor alternative o serie de calități, în principiu valabile deopotrivă pentru măsurile sau pedepsele utilizate în cazul delincvenților minori, cât și majori. Acestea pot fi sintetizate după cum urmează, (cu precizarea că nu toate alternativele pot întâlni toate aceste caracteristici):

a. prevenirea anomiei persoanei (respectiv a anturajului său), care este sancționată;

b. flexibilitate practică, în funcție de gravitatea infracțiunii și a intensității efortului necesar;

c. posibilitatea unei despăgubiri a victimei;

d. colaborarea activă a delincventului, constrâns la aceasta fie pentru că dorește doar să scape de controlul judecătoresc, fie pentru că dorește să se elibereze de sentimentul de culpabilitate sau să reflecteze în mod real asupra factorilor care l-au determinat să comită actul, fie pentru că dorește să repare paguba cauzată de gestul său victimei; se cunoaște de altfel că faptul de a fi mai degrabă actor, decât observator, întărește implicarea într-un proces în curs de derulare;

e. implicarea societății în soluționarea problemei criminalității, mai ales prin alte sisteme de reglementare socială decât justiția penală;

f. participarea comunității în modificarea percepției față de delincvență;

g. susținerea acestor sancțiuni, de către opinia publică, ea preferând un tratament penal mai profitabil pentru societate, victimă și autor;

h. aplicarea eficientă, în măsura în care există suficiente mijloace;

i. vizibilitate pentru autoritatea judiciară, mai puțin puternică decât închisoarea, dar nu neglijabilă; măsuri cuantificabile, mai vizibile decât o obligație precum „interdicția de a frecventa un anumit loc” sau un anumit număr de ore muncite în folosul colectivității.

3. CONDIȚII NECESARE SAU CARE FAVORIZEAZĂ DEZVOLTAREA MĂSURILOR ALTERNATIVE

Condiția esențială este crearea sau ameliorarea unui sistem de justiție socială pentru minori, tendința de a-i trata în mod egal pe toți aceștia și de a reduce, ori de câte ori este posibil, inegalitățile sociale. Această condiție este necesară, în caz contrar existând marele risc ca justiția să se ocupe de aspecte care nu sunt de competența sa, respectiv de probleme sociale. Problemele de socializare ridicate de copii și adolescenți trebuie să fie reglementate, pe cât posibil, la nivel social. Reacția judecătorească trebuie să-și mențină caracterul subsidiar. În schimb, celelalte condiții care facilitează dezvoltarea măsurilor alternative se referă la:

a. Existența unor mijloace umane și materiale suficiente pentru organizarea și derularea măsurii sau a sancțiunii este indispensabilă. Cel mai bun text de lege nu are nici o valoare dacă nu dispune și de mijloace adecvate.

b. Măsurile alternative trebuie să fie suficient de vizibile. Trebuie luat în considerare timpul necesar sensibilizării și informării diferitelor instanțe care intervin în adoptarea unei decizii și în derularea acestor măsuri. Timpul de care au nevoie autoritățile judiciare pentru a dobândi „reflexul” de a se gândi mai întâi la măsurile „alternative” li se pare câteodată prea îndelungat promotorilor acestora. De asemenea, este important să se clarifice rolurile fiecăruia, astfel încât să se regăsească toți. Se pare că determinarea cadrului în care trebuie să fie dusă la îndeplinire munca în interes general (decizia, numărul de ore de prestat etc.) ține de competența exclusivă a magistratului. Conținutul (locul, modalitățile) ține cont de resursele personale ale tânărului, în general fără o legătură directă cu infracțiunea.

c. În ceea ce privește „vedeta” măsurilor alternative, respectiv munca de interes general, este nevoie de timp pentru desemnarea precisă a unor organizații dispuse să permită minorilor prestația acesteia. Această rețea de organizații reprezintă un semn concret al participării și implicării societății în gestionarea delinvenței juvenile. Întreținerea acestei rețele este vitală în menținerea unei măsuri calitative, suficient individualizate.

d. Principiul prestării (muncă de interes general) și, mai mult, cel al medierii, trebuie să fie acceptat de către minor. Gradul acestei acceptări va contribui la determinarea valorii, sensului pe care acesta îl va atribui măsurii: simplă sancțiune, ocazie de a învăța ceva sau despăgubire, simbolică sau nu. Să reamintim că eficacitatea măsurii depinde și de legitimitatea pe care minorul i-o va atribui și de sentimentul de dreptate trăit de către acesta. Minorul este perceput ca un actor în dezvoltare, a cărui responsabilizare trebuie încurajată. Dacă se încearcă o mai mare responsabilizare a minorului, trebuie evitată culpabilizarea sau declanșarea unor

sentimente de rușine. *Nu se cultivă responsabilizarea prin umilire ... Nu se obține maturizarea cuiva făcându-l de rușine*¹⁰ ...

e. Sancțiunile și măsurile adoptate în cadrul unei comunități nu trebuie să fie considerate ca o favoare. O aplicare efectivă și eficientă a sancțiunilor alternative nu poate exista fără importante garanții juridice. Dacă aceste sancțiuni par a fi mai puțin copleșitoare decât privarea de libertate, aceasta nu înseamnă că ele trebuie să fie însoțite de mai puține garanții juridice.

4. ELEMENTE DE EVALUARE A UNOR MĂSURI ALTERNATIVE

4.1. PRESTAȚIA

Ne vom baza pe rezultatele științifice¹¹ observate de către cercetătorii de la K.U.L., care efectuează o evaluare privind modalitatea în care prestația comunitară este folosită în Belgia și impactul acesteia. Cadrul teoretic al cercetării este dat de paradigma Justiției restaurative. Vom reține câteva rezultate ale evaluării efectelor prestării comunitare, înainte de a evoca în câteva cuvinte felul în care minorii percep măsura. Astfel:

– Cercetătorii de la K.U.L. s-au interesat mai ales de recidivă, mai precis, de readucerea delincvenților în fața sistemului polițienesc sau judiciar¹². Măsurarea recidivei este în mod special delicată, deoarece apar probleme metodologice foarte greu de depășit. Așadar, trebuie să fim prudenți atunci când evocăm acest domeniu.

– Rezultatele publicate asupra recidivei sunt parțiale și provizorii¹³: ele rezultă dintr-o comparație pur statistică între două grupuri de minori (grupul experimental și grupul de control format din adolescenți care au „beneficiat” de o măsură „tradițională”, pe durata în care prestația comunitară a fost impusă grupului experimental). Cele două grupuri prezintă caracteristici sociale și criminologice foarte apropiate¹⁴. Să mai notăm și că aproape două treimi din tinerii grupului de control au fost într-un centru de plasament. Recidiva este măsurată pe o perioadă de 18 luni, de la data hotărârii măsurii impuse. Din motive metodologice, grupul experimental este format din 214 tineri care și-au încheiat prestația.

Analiza rezultatelor arată că tinerii cărora li s-a impus o prestație comunitară au comis într-un număr semnificativ mai redus noi delikte sau delikte mai puțin grave

¹⁰ P. Prairat, *La sanction. Petites méditations à l'usage des éducateurs*, L'Harmattan, 1997, p. 126.

¹¹ L. Walgrave, H. Geudens, *Une recherche vers l'application de la prestation communautaire dans le cadre de la protection judiciaire de la jeunesse en Belgique*, „Journal du Droit des Jeunes”, 1997, janvier, 161, p. 13–18.

¹² În cea de-a doua parte a lucrării, ei evaluează *dinamicile sociale și individuale care se produc o dată cu aplicarea măsurii*.

¹³ H. Geudens, *Gemeenschapsdienst en recidive*, „Tijdschrift voor Criminologie”, 1999, 1, 41, p. 52–72.

¹⁴ Este vorba despre o analogie de grup și nu individuală: cele două grupuri sunt asemănătoare în ansamblul lor, dar nu în ceea ce privește fiecare dosar în parte.

decât tinerii care au trebuit să se supună unei măsuri tradiționale (trimiterea într-un centru de plasament). În plus, tribunalele pentru minori trebuie să ia mai multe măsuri ulterior celei tradiționale, decât ulterior prestării comunitare. Totuși, dacă sunt examinate exclusiv delictele comise după împlinirea vârstei de 18 ani, diferența semnificativă din punct de vedere statistic dintre cele două grupuri dispare.

Aceste rezultate, în ansamblu „mai bune” în cazul măsurii alternative decât cele evidențiate de studii din străinătate, ridică mai multe feluri de întrebări: Sunt durabile? Cum trebuie interpretate? Depind ele de o încadrare special adaptată sau de însăși natura măsurii? Alegerile jurisdicționale sunt ele în mod special pertinente? Care sunt procesele care ghidează aceste alegeri? Cele două grupuri au fost suficient de compatibile sau caracteristici încă nemăsurate ar explica diferențele? Întrebări clasice care apar în acest tip de cercetări.

Cercetătorii de la K.U.L. au examinat și percepția măsurii prestaționale de către minori. Ei au comparat percepțiile minorilor trimiși în centre de plasament, respectiv ale minorilor care trebuiau să presteze comunitar, asupra măsurii care le fusese impusă. Rezultatele acestei părți a cercetării nu au fost încă publicate. Putem totuși să spunem că minorii consideră că prestația conține și un element de despăgubire, dar o percep și ca fiind un fel de pedeapsă. Ei înțeleg mai bine sensul prestației, raportat la celelalte măsuri, și afirmă că părinții o susțin. Sprijinul acordat de către părinți pare a reprezenta o variabilă discriminatorie în funcție de gradul recidivei. Problema este dacă acest sprijin era deja prezent înainte de adoptarea măsurii sau nu ... Lode Walgrave, care raportează primele rezultate¹⁵, estimează că în mod rațional se poate considera că însăși măsura prestației este cea care antrenează mai multă înțelegere și o mai mare susținere din partea părinților.

4.2. MEDIEREA

Eficacitatea medierii poate fi abordată sub diverse aspecte. Satisfacerea părților este adesea evocată. Vom nota că aceasta este o noțiune care nu este avută în vedere în cazul altor măsuri. Mai multe cercetări menționează rezultate pozitive în acest domeniu, dar nu putem decât să deplângem împreună cu **Mara Schiff**¹⁶ *the lack of consistency in definitions of satisfaction across programs and studies* (lipsa de consecvență a definițiilor date satisfacției, în programe și studii): se vorbește despre conciliere, despre maniera în care a reacționat cealaltă parte, despre primirea rezervată de serviciul de mediere... Un alt aspect vizează numărul acordurilor încheiate în urma medierilor. Să reamintim aici că o situație se poate debloca și evolua favorabil, fără ca procesul de mediere să se concretizeze printr-un acord formal. Altele evidențiază eficacitatea în funcție de respectarea angajamentelor luate, ca urmare a medierii. Diverse cercetări avansează cifre în jurul a 80%. În fine, pentru

¹⁵ Comunicare privată.

¹⁶ *Restorative Justice Interventions for Juvenile Offenders: A Research Agenda for the Next Decade*, „Western Criminology Review”, 1998, 1 (1), Online.

marea majoritate eficacitatea unei măsuri este evaluată în funcție de procentul recidivelor. Împărtășim atenționarea revistei «Synergie» care, în raportul său, *insistă ca, în materie de prevenire a recidivei, să nu se aștepte mai mult din partea acestei măsuri, comparativ cu celelalte. Deși toată lumea știe că nu există un panaceu în acest domeniu, totuși, noile măsuri dau naștere unor speranțe nerealiste, datorită simplului fapt că sunt noi*¹⁷. Sunt totuși disponibile câteva date. Astfel, Mara Schiff, într-un articol consacrat examinării stadiului în care se găsesc cercetările privind intervențiile restauratoare vizându-i pe delincvenții minori, susține că *the limited data show that offenders who participate in victim-offender mediation have lower recidivism rates compared to similar offenders experiencing traditional juvenile system processing. Those who reoffend may also commit less serious offences than those in comparable control groups*¹⁸ (datele disponibile arată că infractorii care iau parte la procesul de mediere victimă–infractor prezintă procente mai scăzute ale recidivismului, în comparație cu infractorii de același tip, care sunt tratați conform prevederilor sistemului tradițional privitor la problemele minorilor. Cei care recidivează comit cu probabilitate delictе mai puțin grave decât cei din grupurile comparabile aflate sub observație).

CONCLUZII

Voi încheia cu două remarci, una puțin idealistă, alta mai rațională.

S-a subliniat că „*alternativele*” își poartă cu greutate numele: *ele ar trebui să fie considerate ca fiind regula, nu excepția*. Ceea ce înseamnă că plasarea în instituții specializate ar trebui să devină măsura alternativă.

Dar, în același timp, trebuie să reamintim limitele acestor măsuri: admirația exagerată pe care ele o pot suscita datorită caracterului lor novator nu trebuie să ducă la înzestrarea lor cu virtuți magice, de care nu dispun mai mult decât orice altă acțiune umană care dorește să contribuie la evoluarea comportamentelor semenilor noștri, a comportamentelor noastre.

Traducere, note și adaptare de Georgiana Scurtu și Dan Banciu

¹⁷ D. Billen, I. Poulet, *La médiation dans les services de prestations éducatives et philanthropiques. Évaluation de trois projets pilotes. Recherche action réalisée en collaboration avec Le Radian, Le Gacep et Arpège. Rapport final*, Bruxelles, «Synergie», 1999, nr. 12, décembre, p. 69.

¹⁸ *Ibidem*.

POLITICI PENALE. PEDEAPSA CU ÎNCHISOAREA ȘI ALTERNATIVE

AURELIA WILLIE

Director al Direcției de reintegrare socială și supraveghere
Ministerul Justiției

1. TENDINȚE ÎN POLITICILE PENALE

Subiectul alternativelor la pedeapsa cu închisoarea are o semnificație profundă în lumina cunoscutei controversă, referitoare la rolul și funcțiile închisorii ca instrument de control social. Atât industrializarea și urbanizarea accentuate, cât și marile prefaceri tehnologice au determinat erodarea instituțiilor sociale tradiționale, precum familia și comunitatea, astfel încât pedeapsa cu închisoarea a fost utilizată în mod excesiv în majoritatea țărilor dezvoltate sau în curs de dezvoltare. Controversa referitoare la utilizarea pedepsei cu închisoarea a fost accentuată de amploarea fenomenului infracțional, suprapopularea penitenciarelor, precum și de aparenta ineficiență a sistemului justiției penale de a răspunde noilor modele și dimensiuni ale infracționalității.

Pe lângă faptul că scopul pedepsei cu închisoarea este minat de o contradicție internă (coerciție vs. reeducare), alți factori, precum aspectul dezumanizat al penitenciarelor, impactul distructiv al instituționalizării asupra personalității umane, conștientizarea faptului că mediul carceral nu contribuie semnificativ la însușirea normelor și valorilor sociale și nici la diminuarea ratei de recidivă, au impulsivat tratamentul infractorilor „în afara” sau chiar „în lipsa” penitenciarelor.

Chiar dacă formele de tratament dezinstituționalizat al infractorilor sunt recomandate în întreaga lume, pedeapsa cu închisoarea apare ca fiind necesară în situațiile în care riscul de săvârșire din nou a unor infracțiuni care prezintă pericol social ridicat este estimat ca fiind mare. Cu toate acestea, politicile penale variază de la aplicarea excesivă a pedepsei cu închisoarea la aplicarea îndeosebi a pedepselor neprivative de libertate, în timp ce în jurisprudența altor state pedepsele comunitare funcționează nu ca substituenți ai închisorii, ci ca alternative reale la aceasta.

În ultimul timp, majoritatea statelor se confruntă cu o semnificativă creștere a populației penitenciare, tendința generală fiind cea de dezvoltare a unor politici penale în favoarea alternativelor la pedeapsa cu închisoarea, precum sentințele neprivative de libertate. Totodată, este general recunoscut că în cazul în care alternativele la închisoare ar fi considerate unica soluție la persistenta problemă a supraaglomerării

penitenciarelor, atunci ele nu ar reprezenta decât un eșec. Însă acest cadru general se schimbă când se analizează nu numai numărul crescând de deținuți, ci **durata medie a pedepsei cu închisoarea, în legătură directă cu durata urmăririi penale și a procesului penal, precum și cu prevederile legislației penale.**

Nimeni nu poate afirma că rata criminalității, în Europa, va înregistra o scădere, însă se recunoaște totodată importanța și utilitatea dezvoltării alternativelor la pedeapsa cu închisoarea, în cazul infracțiunilor care nu prezintă un ridicat pericol social.

Considerațiile de mai sus converg către ideea că **problematica alternativelor la detenție trebuie analizată în contextul mai larg al modului în care societatea răspunde la fenomenul infracțional, ținând cont de modalitatea în care sistemul justiției penale operează, ca întreg.** Infracționalitatea, ca fenomen social, reprezintă o continuă provocare pentru umanitate, fiind supusă, ca formă a comportamentului uman, diferitelor teze și conceptualizări. Astfel, în absența unei teorii general valabile a cauzalității infracționalității, elaborarea celor mai adecvate metode de tratament al infractorilor face obiectul dezbaterilor teoretice.

2. NECESITATEA MĂSURILOR ALTERNATIVE

Începând cu anul 1970, în majoritatea legislațiilor naționale au fost introduse importante inovații ale sistemului sancționator, în scopul umanizării procesului corecțional. Aceste amendamente privesc în special introducerea unei palete largi a alternativelor la detenție. În multe state, pedeapsa amenzii a început să depășească 90 % din totalul pedepselor aplicate de instanțele de judecată. Totodată, **schema reparațiilor și a compensării victimei**, pentru suferința cauzată prin săvârșirea infracțiunii, a început să fie utilizată pe o scală extinsă, în timp ce **probațiunea, suspendarea executării pedepsei cu închisoarea, munca neremunerată în folosul comunității** și alte măsuri comunitare contribuiau la diminuarea ratei de încarcerare, în special pentru infractorii primari. Cercetările transculturale au sugerat că închisoarea fie nu este în interdependență cu recidiva, fie este chiar un factor determinant al acesteia. Chiar dacă unele țări au operat reduceri ale duratei pedepsei cu închisoarea în favoarea unor pedepse pe termen scurt și mediu, nu au fost înregistrate efecte adverse ale impactului degradant al închisorii.

Urgența și necesitatea utilizării intense a măsurilor alternative, precum și utilizarea moderată a pedepsei cu închisoarea, împreună cu îmbunătățirea condițiilor de detenție, se fundamentează nu numai pe cerințele ce decurg din respectarea valorilor generale ale umanității, justiției și toleranței, ci și pe interpretarea datelor statistice oficiale și a rezultatelor diferitelor cercetări în domeniul criminalității. Astfel, se observă **lipsa concordanței între instituția penitenciară ca „modalitate” și reeducarea infractorilor ca „scop” al pedepsei.** Închisoarea tinde să perfecționeze comportamentul infracțional al persoanei condamnate și, prin prisma analizei cost-beneficii, este costisitoare din perspectiva resurselor umane și sociale. Orice acțiune, socială ori legală, este prezumată ca inadecvată în cazul în care nu își poate atinge obiectivul stabilit, și este disfuncțională dacă produce efectul contrar. *Pedeapsa cu*

închisoarea reprezintă o acțiune socio-legală prin care se urmărește atingerea unuia sau mai multor scopuri: *coerciție, prevenție generală și individuală, apărare socială și protecție a publicului și resocializare*. Totodată, obiectivul esențial al pedepsei cu închisoarea, așa cum este recunoscut și acceptat de comunitatea națiunilor, îl reprezintă resocializarea infractorului, în vederea însușirii normelor și valorilor sociale, stipulat în *Standardul Regulilor Minime privind Tratamentul Deținuților (Regula 56)* și în „*Convenția Internațională cu privire la Drepturile Sociale și Politice*” (Art.10).

Cu toate că unele forme neprivative în sistemul sancționator au apărut și s-au dezvoltat cu mult înainte de pedeapsa cu închisoarea, acestea au fost percepute și ulterior ca alternative la capacitatea redusă a penitenciarelor de a absorbi și de a reeduca concomitent infractorii.

Tradiționalele răspunsuri alternative la fenomenul infracționalității sunt încă divizate în cadrul diferitelor sisteme de drept penal și, în contextul controlului social autohton, par a fi eficiente (de exemplu, diferite forme ale justiției restitutive). În timp ce măsurile alternative la detenție au fost în trecut experimentate sporadic de către organizații de caritate, în zilele noastre acestea au devenit o componentă a strategiilor penale globale.

Eforturile și resursele guvernamentale converg din ce în ce mai mult către dezvoltarea de noi alternative în cadrul sistemului sancționator, ori către redefinirea celor existente, ca remediu al neajunsurilor procesului de reeducare în penitenciare, și ca încercare de implicare tot mai activă a comunității în resocializarea infractorilor.

Măsuri și sancțiuni privative și alternative la acestea*

Nivel	Politie, Parchet	Instanță de judecată	Instituii execuțional-penale
Măsuri și sancțiuni privative	- reținere - arest	Pronunțarea unei sentințe cu închisoarea	Penitenciar
Alternative	-mediere -programe pe termen de încercare -suspendarea sau amânarea urmăririi penale -cauțiune -punerea în libertate sub supraveghere -centru comunitar	-avertisment -muștrare -repararea prejudiciului -restrângerea anumitor drepturi -amenda -confiscarea unor bunuri -expropriere -amânarea pronunțării hotărârii judecătorești -scutirea de pedeapsă -suspendarea condiționată a executării pedepsei cu închisoarea -probațiune -supraveghere judiciară -restrângerea libertății -muncă corecțională -muncă în folosul comunității -prezența condamnatului în cadrul centrelor comunitare -închisoare de week-end -detenție în regim semi-deschis -tratament medical special -amnistie, grațiere	-suspendarea licențelor -liberarea condiționată, cu obligarea la muncă sau înscrierea la cursuri de învățământ/calificare profesională - suspendarea executării pedepsei -programe comunitare -case de resocializare cu regim semi-deschis -eliberarea supravegheată -amnistie, grațiere

*Sursa: Secretariatul Națiunilor Unite

Dezinstituționalizarea poate fi introdusă în diferitele paliere ale sistemului de justiție penală: în faza cercetării și urmăririi penale, în etapa procesului penal, în faza executării pedepsei, fiind descrisă în tabelul anterior.

3. CONTEXTUL INTERNAȚIONAL

Aceste preocupări naționale de introducere a alternativelor la închisoare au fost sprijinite de câteva **Recomandări și Rezoluții ale Consiliului Europei**, printre care se numără:

– **Recomandarea 914 (1981)**, care definește ca principiu de bază al politicii penale „înlocuirea, pe cât posibil, a pedepsei cu închisoarea de scurtă durată, cu alte măsuri care au aceeași eficiență”;

– **Rezoluția 3 „Criza economică și infracționalitatea”, a celei de-a 13 Conferințe a Miniștrilor de Justiție din Europa (1982)**, prin care au fost reliefate efectele negative ale crizelor economice asupra bunei funcționări a sistemului justiției penale, fiind identificate, printre altele, și următoarele **soluții**: evitarea oricărei creșteri a utilizării arestului preventiv și a pedepsei cu închisoarea de scurtă durată, concepând alternative adecvate, susceptibile de punere în aplicare în perioade de criză economică; restrângerea, pe cât posibil, a încarcerării infractorilor minori și tineri, pentru care reabilitarea este cu atât mai dificilă în perioadele de criză economică; dezvoltarea măsurilor alternative la arestul preventiv și dezincriminarea unor fapte;

– **Rezoluția 76 (10) „Alternative la pedeapsa cu închisoarea”,** prin care guvernelor statelor membre ale Consiliului Europei li s-a cerut să nu precupețească nici un efort în dezvoltarea alternativelor existente, precum probațiunea și sancțiunile pecuniare, și să studieze posibilitatea introducerii unor variate noi alternative la închisoare, cu luarea în considerare în mod special a implicării comunității în procesul de resocializare a infractorilor;

– **Recomandarea nr. R (92) 16**, referitoare la Regulile Europene asupra sancțiunilor aplicate în comunitate, prin care guvernelor statelor membre li se recomandă să se inspire în legislația și practica lor internă din principiile reținute în textul Regulilor Europene, cu scopul de a le pune în aplicare în mod progresiv;

– **Recomandarea nr. R (97) 12**, care conține dispoziții referitoare la personalul responsabil cu implementarea măsurilor și sancțiunilor comunitare;

– **Recomandarea nr. R (99) 22** privind supraaglomerarea penitenciarelor și inflația populației penitenciare;

– **Recomandarea nr. R (2000) 22**, referitoare la implementarea Regulilor Europene privind măsurile și sancțiunile comunitare, adoptate în anul 1992, considerându-se că aceste măsuri și sancțiuni reprezintă mijloace importante de luptă împotriva criminalității și că ele evită efectele negative ale pedepsei cu închisoarea.

Recunoscând necesitățile de dezvoltare națională, internațională și regională ca abordare și strategie pentru prevenirea infracționalității și tratamentul

infracțiilor, recomandări similare celor prezentate mai sus au fost reiterate și de către **Națiunile Unite**. În acest sens, amintim:

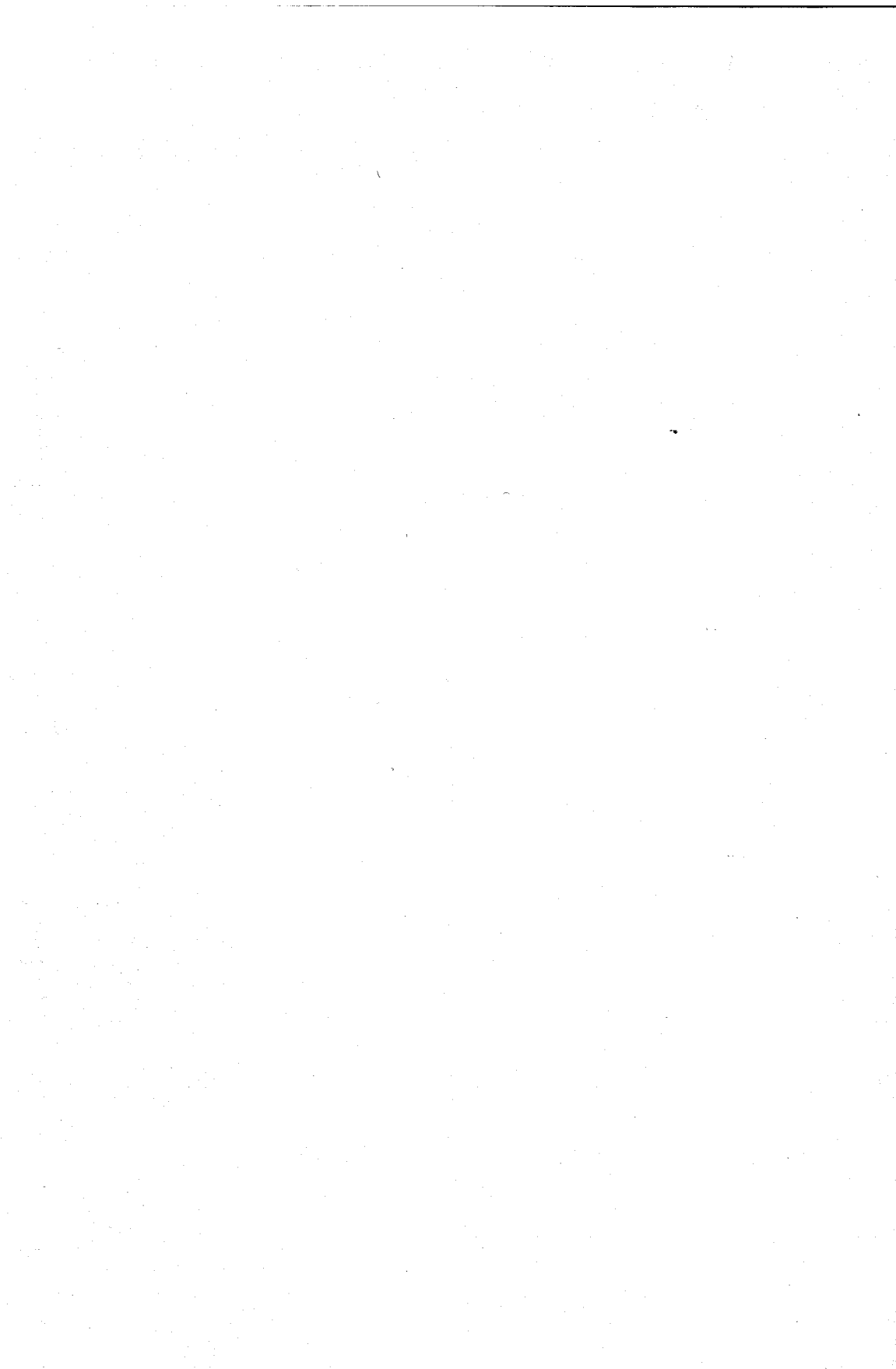
– **Rezoluția 40/33 din 1985 – Ansamblul Regulilor Minime ale Națiunilor Unite cu privire la administrarea justiției pentru minori (Regulile de la Beijing)**, care reliefează importanța resocializării minorilor delincvenți în comunitate, plecând de la particularitățile bio-psiho-sociale ale acestei categorii de persoane, precum și de la impactul negativ al mediului carceral asupra personalității acestora;

– **Regulile Minime ale Națiunilor Unite referitoare la măsurile neprivative de libertate (Regulile de la Tokyo) 45–110 din anul 1990**, bazate pe principiul respectării drepturilor persoanelor aflate în conflict cu legea, pe finalitatea pedepsei, și, luând în considerare creșterea populației carcerale și supraaglomerarea penitenciarelor, vizează încurajarea comunității de a participa mai activ la realizarea actului de justiție și, în special, la tratamentul delincvenților, în vederea dezvoltării simțului de responsabilitate față de societate;

– **Rezoluția 45/112 din 1998 – Principiile Națiunilor Unite pentru Prevenirea Delincvenței Juvenile (Principiile de la Riyadh)**, reliefează importanța concertării acțiunilor statelor membre în vederea eficientizării eforturilor naționale în domeniul protecției și ocrotirii minorilor și tinerilor, prin diminuarea factorilor criminogeni și prin consolidarea intervențiilor statale în asigurarea socializării/resocializării acestora.

4. CONCLUZII

Identificarea unor alternative reale la pedeapsa cu închisoarea reprezintă o prioritate pentru societățile postcomuniste, aflate în perioada de tranziție. În prezent, se înregistrează o preocupare constantă pentru remodelarea politicilor penale naționale și a sistemelor de drept, în concordanță cu modelele internaționale, în special prin introducerea sistemului de probațiune, care există într-o formă incipientă în majoritatea legislațiilor penale est-europene. Astfel, se poate afirma că infuzia de noi pârgii legale reprezintă modul în care o societate în tranziție se înscrie în circuitul valorilor perene ale democrației.

MEDIERE ȘI REPARAȚII ÎNTRE VICTIMĂ ȘI INFRACȚOR

IOAN DURNESCU

Programele de mediere și reparații între victimă și infractor au fost introduse pentru prima dată în Canada și SUA, în anii 60. În anii 80, aceste programe au fost inițiate în Marea Britanie, precum și în alte țări de pe continent.

Cadrul teoretic al practicii de mediere și reparații este oferit de către Braithwaite care, pornind de la Codul lui Hammurabi, Vechiul Testament și de la analiza practicii juridice maoiste, a ajuns la concluzia că rezolvarea conflictului dintre victimă și infractor are o finalitate mai bună, din punctul de vedere al recidivei, decât pedepsirea infractorului. *„A-l face pe infractor să regretă un comportament neacceptat este mai eficient decât a-l pedepsi, deoarece regretul nu implică respingerea și stigmatizarea infractorului și oferă perspective reale de integrare în comunitate a acestuia.”*¹

Medierea se definește ca proces de comunicare dintre infractor și victimă, prin intermediul unui mediator neutru, care facilitează victimei exprimarea sentimentelor, a nevoilor și temerilor, iar infractorului să accepte și să-și asume responsabilitatea actelor sale. Medierea are mai multe forme, variind de la schimbul de scrisori între victimă și infractor până la contactul față-n față.

Reparația presupune compensarea de către infractor a pagubelor pe care le-a produs infracțiunea. Reparația poate lua una din formele: 1. scuze; 2. înapoierea bunurilor furate; 3. compensare financiară; 4. repararea bunurilor stricate; 5. oferirea unor servicii voluntare; 6. explicarea motivației actului infracțional etc.

Infracțiunile produc multiple pagube și angoase. Medierea și reparația este unicul proces care încearcă să repare pagubele și să diminueze angoasa determinată de infracțiune. Astfel, **infractorul** are oportunitatea să accepte responsabilitatea actelor sale, precum și consecințele acestora asupra altora (victimei). Instanța poate să aprecieze dorința de reparație sau acoperire a prejudiciului, încât prin circumstanțe atenuante să ofere victimei șansa de a se simți mai implicată în procesul penal și de a fi asistată în depășirea sindromului *Why me?*

Obiectivele programului de mediere și reparații vizează: 1. să ofere infractorului oportunitatea de a cunoaște efectele actelor sale; 2. să implice victima

¹ M. Wright, *Justice for Victims and Offenders: A Restorative Response to Crime*, Winchester, Waterside Press, p. 177.

în procesul penal; 3. să introducă în sistemul penal elemente de drept utilitarist și nu de drept retributiv; 4. să ofere părților posibilitatea împăcării etc.

Cine poate fi mediator ? Poate fi mediator orice persoană cu minime abilități de interviuare și consiliere, care a urmat un curs intensiv de mediere și reparații. În principiu, un bun mediator are studii de psihologie sau asistență socială.

Valorile practicii de mediere

Medierea² este întotdeauna *voluntară* pentru ambele părți. Este interzis mediatorului să încerce să determine una din părți să participe, dacă aceasta a refuzat. O astfel de presiune ar determina insatisfacție celor implicați. Unul din criteriile de evaluare a calității procesului de mediere și reparații este gradul de satisfacție a participanților.

Moderatorul trebuie să fie *neutru*. Aceasta înseamnă că trebuie să trateze participanții cu respect egal. Acest respect nu neagă vina infractorului, dar recunoaște eforturile acestuia de a repara răul pe care l-a făcut.

Serviciul este *confidențial* pentru public. Confidențialitatea este parțială în raport cu instanțele, poliția sau alte instituții care ar putea dispune măsuri în favoarea infractorului. Totuși, chiar și în raport cu acestea, informațiile pot fi puse la dispoziție cu acordul clientului.

Esențial în procesul de mediere este *practica creativă, flexibilă și anti-discriminatorie* în funcție de vârstă, sex, etnie etc.

Criteriile de selecție

Un infractor poate fi subiectul programului de mediere și reparație dacă răspunde simultan următoarelor condiții: 1. dorește să participe la acest program; 2. își recunoaște vina; 3. nu prezintă un pericol pentru victimă. Infractorul prezintă pericol pentru victimă dacă: este violent, locuiește în vecinătatea victimei, a comis infracțiunea împreună cu alții etc.; 4. nu a comis infracțiuni de viol, tentativă de omor sau altele de aceeași pericolozitate; 5. victima să fie identificabilă.

Procesul propriu-zis

Procesul începe de obicei la sesizarea uneia din părți (victimă sau infractor), a instanței, a poliției, a serviciilor sociale sau a celor de probațiune. De obicei, programul de mediere și reparații se derulează înainte ca instanța să pronunțe sentința definitivă. După ce sesizarea a fost înregistrată, se realizează o analiză a acesteia în vederea verificării îndeplinirii condițiilor descrise mai sus. Dacă cazul a fost acceptat, este încredințat unui mediator care stabilește prin telefon, scrisoare sau direct o întâlnire cu infractorul.

Înainte de a se prezenta la întâlnire mediatorul trebuie să verifice dosarul infractorului de la poliție, procuratură sau judecătorie.

La prima întâlnire cu infractorul, mediatorul: 1. oferă informații despre condițiile în care se derulează programul; 2. evaluează dorința infractorului de a

² Jane Wynne, *Can Mediation Cut Reoffending?*, în „Probation Journal”, 1998, nr. 1, martie, p. 21.

participa la program; **3.** evaluează factorii care sunt asociați cu infracțiunea (agresivitate, probleme relaționale, consum de alcool etc.) precum și riscul pe care îl prezintă infractorul pentru victimă.

Dacă infractorul a fost admis, după acest prim interviu, urmează o vizită la victimă:

1. Aceasta este consiliată. De obicei, victima suferă de ceea ce se numește sindromul „de ce eu?”. Această întrebare se află în centrul intervenției de diminuare a angoasei. Dacă victima are nevoie de sprijin sau suport psihologic i se recomandă un psiholog.

2. I se prezintă programul de mediere și reparații și avantajele pe care le are dacă participă la acesta.

3. Este evaluată dorința de a participa.

Nu există o ordine prestabilită a întâlnirilor de pregătire a întrevederii dintre victimă și infractor.

Dacă nu există nici un risc și ambele părți doresc să se întâlnească, mediatorul poate să programeze o întâlnire. Aceasta trebuie pregătită cu multă atenție, atât din punct de vedere organizatoric, cât și emoțional. Este de preferat să se găsească un loc neutru de întâlnire. De obicei, participanții sunt anxioși și au nevoie de încurajare. Uneori doresc să repete ceea ce intenționează să discute sau să întrebe.

Dacă cei doi nu doresc să se întâlnească, mediatorul poate să transmită de la unul la altul scrisori sau mesaje.

O întâlnire ideală parcurge următorul algoritm:

1. Introducere și prezentarea regulilor de derulare a întâlnirii;

2. Este discutat timpul de care poate dispune fiecare fără a fi întrerupt;

3. Schimbul de informații și negocierea eventualelor reparații.

De obicei, întâlnirile nu urmează această succesiune și de aceea mediatorul trebuie să fie suficient de abil pentru a face față situațiilor variate. Mediatorul nu trebuie să fie: judecător, arbitru, cel care stabilește vina, cel care își exprimă opiniile.

Toate angajamentele pe care infractorul le ia față de victimă sunt scrise și semnate de către mediator, victimă și infractor. Toate părțile primesc o copie după acest angajament, iar mediatorul întocmește pentru serviciul din care face parte un **raport de mediere**, care să cuprindă: **1.** angajamentele pe care și le-a luat infractorul; **2.** atitudinea infractorului față de victimă și infracțiune; **3.** atitudinea victimei față de cele întâmplate și față de program. Acest raport poate fi pus la dispoziția instanței.

Practica altor țări a arătat că reparațiile pe care victima le solicită de la infractor sunt simbolice, de genul schimbării comportamentale, al cererii de scuze etc. Dacă însă părțile au negociat alte reparații, mediatorul trebuie să supravezeze modul în care acestea s-au realizat.

Statisticile din raportul Serviciului de mediere și reparații din Wolverhpton, pentru anul 1994, arată că cele mai multe medieri s-au realizat în cazul infracțiunilor. Astfel, din reparațiile constatate, 27,6% aduc atingere unor relații privind conviețuirea socială (ultrajul împotriva bunelor moravuri, încăierare etc.),

infracțiuni contra demnității (insulta, calomnia), 22,3% se referă la producerea de pagube, iar 16% la furt.

Studiile cu privire la recidivă

Există o multitudine de studii cu privire la recidiva după programul de mediere și reparații, dar amintim aici doar două.

Unul, realizat în Leeds, a urmărit evoluția timp de 2 ani, după ce și-au întâlnit fața-n față victimele, un număr de 90 de infractori.

Dintre aceștia, 87% avuseseră antecedente penale, iar 25% dintre ei avuseseră mai mult de 5 infracțiuni anterioare. Rezultatele studiului au relevat faptul că 68% dintre cei 90 de subiecți nu au mai comis infracțiuni timp de doi ani de la mediere.

Al doilea studiu a fost realizat în 1992 și a cuprins un număr de 69 de infractori, care participaseră în 1989 la programele de mediere și reparații. Dintre aceștia, 30% fuseseră infractori persistenți. După doi ani 58% dintre aceștia nu recidivaseră.

PERSPECTIVE DE ABORDARE A PROBLEMATICII VICTIMELOR: JUSTIȚIA RESTAURATIVĂ, VICTIMOLOGIA ȘI DREPTUL VICTIMELOR

ECATERINA BALICA

1. CONSIDERAȚII GENERALE PRIVIND NOȚIUNEA DE VICTIMĂ

În literatura științifică din ultimele decenii ale secolului XX, precum și în cea din primii ani ai secolului XXI, termenul de victimă a devenit o prezență constantă. Victimologii, criminologii, sociologii și psihologii au încercat să definească, cât mai adecvat intereselor lor științifice, noțiunea de victimă. Încercând o sistematizare a definițiilor prezentate în diferite studii și lucrări de specialitate, R. Cario propune gruparea acestora în două categorii: „definiții restrânse și extinse”¹. Din prima categorie fac parte toate acele definiții care se construiau prin raportare la noțiunea de infracțiune și la prevederile legilor penale, definiții elaborate îndeosebi de victimologi și penaliști. Același autor include în perspectiva restrictivă și definițiile cuprinse în două din actele normative internaționale de referință pentru tema noastră:

1. Rezoluția nr. 40/34 din 11 decembrie 1985 adoptată de Adunarea Generală a Națiunilor Unite „Declarația privind principiile justiției referitoare la victimele criminalității și victimele abuzului de putere”.

„[...] Prin victime [ale criminalității] se înțeleg: persoanele care, individual sau colectiv, au suferit un prejudiciu, în special o atingere a integrității lor fizice sau mentale, o suferință morală, o pierdere materială, sau o atingere gravă a drepturilor lor fundamentale, în baza unor acte sau omisiuni care încalcă legile penale în vigoare într-un stat membru, inclusiv cele care sancționează abuzurile infracționale de putere; Înțelegem prin victime [ale abuzului de putere] persoanele care, individual sau colectiv, au suferit prejudicii ale integrității fizice sau mentale, o suferință morală, o pierdere materială, o atingere gravă a drepturilor lor fundamentale, în baza unor acte sau omisiuni care nu constituie încă o violare a legislației penale naționale, dar care reprezintă violări ale normelor internaționale recunoscute în materie de drepturile omului”².

2. Decizia cadru a Consiliului Uniunii Europene, din 15 martie 2001

„Victima este persoana care a suferit un prejudiciu, inclusiv o atingere a integrității fizice sau mentale, o suferință morală sau o pierdere materială, direct cauzată de acte sau omisiuni care încalcă legislația penală a unui stat membru”³.

¹ R. Cario, *Victimologie*, p. 11, http://www.univ-pau.fr/RECHERCHE/DESSDV/vol2_0_cover.pdf.

² Apud R. Cario, *op. cit.*, p. 11.

³ *Ibidem*, p. 12.

A doua categorie de definiții o constituie cele care pornesc de la ideea că pot fi considerate victime atât persoanele lezate de acte infracționale, mai mult sau mai puțin grave, cât și persoanele afectate de dezastre naturale. În această perspectivă poate fi situată concepția lui B. Mendelsohn, conform căreia victima este o „*persoană care, poziționată individual sau colectiv, a suferit consecințele dureroase produse de factori de origine diferită: fizică, psihică, economică, politică, socială, dar și naturală (catastrofe)*”⁴.

În încercarea de a depăși impasul conceptual actual, R. Cario apreciază că sunt victime: „*toate persoanele aflate în suferință*”, specificând că suferințele trebuie să îndeplinească trei condiții: **a. să fie personale** (victimizarea să fie directă sau indirectă); **b. să fie reale** (răni corporale, traumatisme fizice sau psihologice și/sau pagube materiale dovedite); **c. să fie socialmente recunoscute** ca fiind inacceptabile și de natură a justifica luarea în considerare a persoanelor respective de către autoritatea judiciară, administrativă, medicală sau civilă pentru acordarea de ajutor social, consiliere psihologică, îngrijiri medicale și/sau indemnizație financiară⁵.

În România, preocuparea cercetătorilor de a aborda problematica victimelor și de a defini noțiunea de victimă continuă să fie destul de redusă. Totuși, au existat specialiști din domeniul psihologiei judiciare și sociologiei devianței, care au avansat unele precizări conceptuale referitoare la subiectul nostru de interes. Trebuie să amintim aici definiția, elaborată de Bogdan Tiberiu și colaboratorii săi, care este acceptată ca atare în general de autorii interesați de psihologia judiciară, conform căreia poate fi considerată victimă „*orice persoană umană care suferă direct sau indirect consecințele fizice, materiale sau morale ale unei acțiuni sau inacțiuni criminale; persoană care fără să-și fi asumat conștient riscul, deci fără să vrea, ajunge să fie jertfită în urma unei acțiuni sau inacțiuni criminale*”⁶. Definiția are meritul de a fi adaptată domeniului de interes al creatorilor ei și prin aceasta de a elimina din start din rândul victimelor acele persoane afectate de acțiuni de altă natură decât infracțională.

Pe de altă parte, definiția dată de unii sociologi este însă mult mai cuprinzătoare, fapt datorat îndeosebi neprecizării tipului de acțiune care face posibilă aprecierea unei persoane ca fiind victimă. Victima este, conform acestei definiții, „*persoana sau grupul care a suferit un prejudiciu sau i s-a adus o vătămare a intereselor sau a integrității sale corporale*”⁷. O dată cu extinderea preocupărilor de a delimita conținutul noțiunii de victimă s-au produs modificări și în cadrul tipologiilor victimelor, încercările diversilor autori de a clasifica victimele confruntându-se cu o serie de dificultăți generate, de cele mai multe ori, de marea

⁴ Apud G. Lopez, *Victimologie*, Paris, Dalloz, 1998, p. 45.

⁵ R. Cario, *Victimologie*, p. 12, http://www.univ-pau.fr/RECHERCHE/DESSDV/vol2_0_cover.pdf

⁶ T. Bogdan și colab., *Comportamentul uman în procesul judiciar*, M.I., Serviciul editorial și cinematografic, 1983, p. 93 citat de: N. Mitrofan, V. Zdrenghea, T. Butoi, *Psihologie Judiciară*, București, Casa de Editură și Presă „Șansa” SRL, 1992.

⁷ Sorin M. Rădulescu, termenul *victimologie* în: C. Zamfir, L. Vlăsceanu, (coord), *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel, 1993, p. 668.

diversitate a persoanelor victimizate. Pentru depășirea impasului metodologic, au fost utilizate o serie de criterii ajungându-se astfel, la clasificări mai mult sau mai puțin cuprinzătoare. Cele mai cunoscute tipologii ale victimelor sunt cele care se structurează pornind de la criterii precum: *rolul victimei în producerea infracțiunii*⁸ (neparticipantă, victimă latentă, predispusă, provocatoare, participantă, victimă falsă); *gradul de participare și responsabilitatea victimei*⁹ (victime care nu-l cunoșteau pe agresor, victime provocatoare, victime care precipită declanșarea infracțiunii, victime slabe din punct de vedere biologic sau social, victime autovictimizante, victime politice); *reacția socială față de persoanele victimizate*¹⁰ (victime acuzate și victime apărate); *factori psihologici, biologici și sociali*¹¹ (nevârștnici, femei, vârstnici, consumatori de alcool și stupefiante, imigranți, minoritari etnici, indivizi normali însă cu un grad redus de inteligență, persoane deprimare, indivizi achizitivi, destrăbălați și desfrânați, singuratici, chinuitori, blocați) sau *situația în urma căreia poți deveni victimă*¹² (victime ale infracțiunilor, victime ale accidentelor de mașină, victime ale crimelor împotriva umanității, victime de război, victime ale discriminărilor legate de vârstă, sex, naționalitate, victime ale unor conjuncturi economice, sociale și culturale defavorabile, victime ale opresiunilor politice, victime ale abuzului de putere, victime ale corupției).

În literatura de specialitate din țara noastră, tipologiile victimelor sunt rare și sunt rezultatul analizelor centrate pe actul infracțional. Aceasta este și situația clasificării victimelor omorului, realizată ca urmare a studierii tendințelor evoluției infracțiunilor de omor în perioada 1990–2000, conform căreia există: „victime întâmplătoare, victime provocatoare și victime slabe din punct de vedere fizic, psihic sau biologic”¹³. Pornind de la unele tipologii avansate în literatura de specialitate, precum și de la observațiile făcute pe parcursul examinărilor concrete, psihologii români propun și ei câteva criterii de clasificare a victimelor: *categoria infracțională*¹⁴ (victime ale infracțiunii de omor, victime ale infracțiunii de vătămare corporală, victime ale infracțiunii de lovitură cauzatoare de moarte, victime ale infracțiunii de viol, victime ale infracțiunii de furt etc.) și *situația victimei după producerea delictului* (victime dispărute, victime care nu supraviețuiesc actului infracțional și victime care supraviețuiesc, victime care din

⁸ E. Fattah, *Toward a Criminological Classification of Victims*, în: „International Criminal Police Review”, 1967, p. 209: 62–169, citat de N. Mitrofan și colab., *op.cit.*, p. 73.

⁹ S. Schafer, *Victimology*, Reston Publ. Comp. Reston, Virginia, 1977, citat de Mitrofan și colab. în: *op.cit.*, p. 77.

¹⁰ A. Karmen, *Crime Victims. An Introduction to Victimology*, Brooks/Cole Publishing Company, California, Pacific Grove, 1990, p. 120, citat de N. Mitrofan și colab., *op.cit.*, p. 74.

¹¹ Hans von Hentig, *The Criminal and His Victim*, 1948, apud N. Mitrofan și colab., *op. cit.*, p.73–74.

¹² R. Cario, *op.cit.*, p.11, http://www.univ-pau.fr/RECHERCHE/DESSDV/vol 2_0_cover.pdf.

¹³ Sorin M. Rădulescu, D. Banciu, V. Teodorescu, *Tendințe actuale ale crimei și criminalității în România*, București, Lumina Lex, 2002, p.357.

¹⁴ N. Mitrofan, V. Zdrengheta, T. Butoi, *Psihologie judiciară*, București, Casa de Editură și Presă „Șansa” SRL, 1992, p.72.

motive obiective și subiective nu dau informații privind infractorul, victime care îl acuză pe infractor că a comis mai multe infracțiuni decât s-au produs în realitate, victime care, deși cunosc infractorul, din dorința de a se răzbuna afirmă că altcineva a comis fapta, persoane care declară că sunt victime ale unor infracțiuni doar ca să profite și să sancționeze comportamentul unei persoane)¹⁵.

Definițiile prezentate de noi sunt doar câteva exemple care ilustrează modul în care a evoluat termenul de victimă de-a lungul timpului, în cadrul literaturii științifice naționale și internaționale, precum și consecințele modificărilor conceptuale ale noțiunii de victimă asupra demersului de tipologizare a victimelor. Evoluția noțiunii de victimă a influențat însă și dezbaterile victimologilor privind obiectul de studiu al victimologiei.

2. VICTIMA ȘI VICTIMOLOGIA

Mișcarea de idei privind drepturile victimelor a avut repercusiuni și asupra evoluției victimologiei, interesul oamenilor de știință din domeniul criminologiei, etnologiei, sociologiei sau psihologiei pentru celălalt actor al infracțiunii, victima în acest caz, generând un proces de migrație a specialiștilor spre domeniul victimologiei, proces însoțit, bineînțeles, de creșterea numărului și a calității studiilor de victimologie. De asemenea, a avut loc și o intensificare a eforturilor cercetătorilor de a dezvolta cercetări de tip acțiune sau de a se grupa și constitui organizații naționale și internaționale care să le promoveze ideile. Primul Congres Mondial de Victimologie (1973 – Ierusalim) a fost urmat, la fiecare trei ani, de congrese ale căror lucrări au fost găzduite de orașe din întreaga lume (1976 – Boston, 1979 – Münster, 1982 – Tokyo, 1985 – Zagreb, 1988 – Ierusalim, 1991 – Rio de Janeiro, 1994 – Adelaide, 1997 – Amsterdam, 2000 – Montréal, 2003 – Durban). În 1979, a fost creată Societatea Mondială de Victimologie (World Society of Victimology), care începând din 1990 editează revista „The International Review of Victimology” și buletinul informativ „The Victimologist”. Cercetătorii interesați să-și publice studiile de victimologie în cadrul unei reviste de profil au beneficiat, pentru un timp, și de revista (fondată în 1976 de E. Viano) „Victimology: an International Journal”¹⁶.

Creșterea interesului cercetătorilor pentru domeniul victimologiei a dus și la multiplicarea discursurilor care militau pentru luarea în considerare a victimologiei ca știință de sine stătătoare și nu ca ramură a criminologiei, opțiunea lor pentru una din cele două variante amintite variind în funcție de modul în care defineau obiectul de interes al victimologiei: *a*. Victimologia este acea ramură a criminologiei care studiază „*tot ceea ce este legat de victimă: personalitatea sa, caracteristicile biologice, psihologice și morale, caracteristicile socioculturale, relațiile sale cu*

¹⁵ N. Mitrofan, V. Zdrenghia, T. Butoi, *Psihologie judiciară*, București, Casa de Editură și Presă „Șansa” SRL, 1992, p. 102–103.

¹⁶ R. Cario, *op. cit.*, p. 5.

*infractorul, rolul și contribuția sa la geneza crimei*¹⁷; b. Victimologia este o știință independentă de criminologie și penologie, care „nu este dedicată doar studierii «reversului crimei», care acoperă o realitate largă: socială, biologică și psihologică, în care suferința trăită este numitorul comun; [suferința] este un flagel la fel de complex și periculos ca și epidemiile și maladiile”¹⁸.

Discuțiile pe această temă au continuat, unii dintre autori făcând de această dată distincție între *victimologia drepturilor omului și victimologia teoretică, parte integrantă a criminologiei*,¹⁹ altfel spus între *victimologia actului și victimologia acțiunii*²⁰.

Definirea domeniului de interes al victimologiei este strâns legată de concepția (*restrânsă sau largă*) despre victimă a autorilor, concepție care la rândul ei a fost influențată, în ultimile decenii, de preocuparea victimologilor, și nu numai, pentru: relevarea nevoilor și așteptărilor victimei, identificarea consecințelor procesului judiciar asupra victimei în scopul prevenirii victimizării secundare a acesteia, prevenirea victimizării și a victimizării multiple, dezvoltarea unor proceduri de tratare a victimelor în conformitate cu nevoile lor și de formulare a unor strategii naționale de aplicare a normelor internaționale, a rezoluțiilor tribunalelor penale internaționale și ale Organizației Națiunilor Unite privind drepturile victimelor.

Activitatea victimologilor nu s-a limitat doar la construirea unor discursuri teoretice și a unor precizări conceptuale necesare, ci s-a concretizat și în intervenții directe la nivelul realității sociale, intervenții menite să contribuie la depășirea momentului de criză al sistemului penal clasic. Iată de ce, unii victimologi s-au dovedit a fi interesați de modelul justiției restaurative, multe din studiile realizate de ei în ultimii ani atrăgând atenția asupra soluțiilor pe care le oferă justiția restaurativă, dar insistând și asupra necesității îmbunătățirii programelor de mediere, în scopul protejării drepturilor victimelor.

3. JUSTIȚIA RESTAURATIVĂ ȘI VICTIMELE VIOLENȚEI

Deplasarea interesului specialiștilor din sistemul judiciar, dinspre infractor spre victimă, ca urmare a crizei modelului penal clasic și, mai ales, a acțiunii organizațiilor neguvernamentale de protejare a victimelor violenței, a însemnat și posibilitatea dezvoltării și concentrării ideilor restaurative într-un model care se vrea a fi un model înnoitor al concepției juridice tradiționale.

¹⁷ E.A. Fattah, *La victime est-elle coupable? Le rôle de la victime dans la meurtre en vue de vol*, Les Presses Université Montreal, 1971, p.11.

¹⁸ B. Mendelsohn, *La victimologie et les besoins de la société actuelle*, în RICPT, 1973, p. 267-276.

¹⁹ S. Schneider, citat în: *Petite histoire de la victimologie*, [http // www.tecfa.unige.ch/tecfa/teaching/UJVLibre/0001/bin17/historique.html](http://www.tecfa.unige.ch/tecfa/teaching/UJVLibre/0001/bin17/historique.html).

²⁰ E. A. Fattah, *Victimology: Past, Present and Future*, „Criminologic”, 33, 2000, p. 25, www.erudit.org/revue/crimino/2000/v33/n1/004720.ar.pdf.

Practicienii și teoreticienii interesați de problemele cu care se confruntă sistemul penal au propus ca soluție de rezolvare a disfuncțiilor justiției penale, modelul justiției restaurative, pe care-l prezentau drept „singura modalitate de a-i da victimei posibilitatea să-și exprime părerea și de a realiza, în același timp, atât reparația, cât și reconcilierea pentru comunitate”²¹. Ideile justiției restaurative au stat la baza mai multor programe de mediere, care în unele țări au fost aplicate la început în cadrul justiției pentru adulți (Franța), iar în altele în cazul conflictelor care aveau ca autori tinerii cu vârste cuprinse între 14–21 de ani (Canada, SUA, Germania). Indiferent de categoria de vârstă vizată de primele programe de justiție restaurativă, treptat ele au reușit să funcționeze atât pentru delincvenții minori, cât și pentru acei adulți care săvârșeau infracțiuni mai mult sau mai puțin grave (furt calificat, fals în acte, deturnare de fonduri, loviri și alte violențe, viol).

Sintetizând argumentele expuse în literatura de specialitate de către adepții programelor de mediere, R. Bush și J. Folger au ajuns la concluzia că acestea se înscriu în următoarele patru mari tipuri de discurs²²:

1. Medierea ca sursă de *satisfacție a părților* implicate. În acest tip de discurs se înscriu lucrările lui R. Fisher și W. Ury. Potrivit celor doi autori, medierea favorizează apropierea dintre cele două părți, discuțiile care au loc duc la reducerea tensiunilor, iar costurile sociale asociate acestor tipuri de conflicte sunt mult diminuate.

2. Medierea ca instrument al *justiției sociale* reprezintă argumentul practicienilor (J. Wyvekens) care doresc să implice comunitatea în gestionarea problemelor sociale cu care se confruntă.

3. Medierea ca *modalitate de transformare* a indivizilor, de conștientizare a lor în privința realității trăite de către celălalt, de înțelegere a motivației agresiunii de către victimă este tipul de discurs adoptat de către M. Umbreit, R. Bush și J. Folger.

4. Modelul justiției restaurative favorizează *opresiunea* victimei care este pusă în situația de a renunța la ideea începerii unei acțiuni în instanța de judecată contra agresorului. Susținătorii acestui tip de discurs, dintre care Levesque J. este cel mai adesea menționat, atrag atenția asupra posibilității ca agresorul să abuzeze, ca urmare a ascendentului pe care îl are asupra victimei și datorită neutralității mediatorului, și să accentueze traumele suferite de victimă în urma actului infracțional.

Intervențiile organizațiilor neguvernamentale au avut drept consecință imediată creșterea interesului specialiștilor din domeniul criminologiei, penologiei, sociologiei și victimologiei pentru justiția restaurativă și efectele aplicării programelor de mediere asupra victimei, agresorului și comunității. Activitatea cercetătorilor s-a concretizat în elaborarea unor rapoarte descriptive sau de reflecție asupra modelului justiției restaurative, care puneau în evidență faptul că „*principiile justiției pot contribui la repararea pagubelor suportate de victimă, la reabilitarea infractorului și la protecția comunității, dar numai în condițiile în care*

²¹ A. Gaudreault, T. Peters, *Présentation*, p. 4, www.erudit.org/revue/crimino/2000/v33/n1/004720_ar.pdf

²² Apud S. Charboneau, D. Beliveau, *Un exemple de justice réparatrice au Québec: la médiation et les organismes de justice alternative*, „Criminologie”, vol. 32, 1999, nr. 1, p. 71-72.

*nevoile și securitatea victimei sunt prioritare*²³. În același timp, studiile realizate de către diverși cercetători interesați de problematica statutului victimei în cadrul programelor de mediere, elaborate pe baza principiilor justiției restaurative, au pus în evidență unele particularități ale locului și rolului pe care îl deține victima în perspectiva restaurativă. În încercarea de a argumenta opțiunea sa pentru modelul justiției restaurative, R. Cario reușește să evidențieze principalele contribuții ale justiției restaurative în rezolvarea disfuncționalităților sistemului penal, în special a celor referitoare la statutul și tratamentul victimei, discursul său concentrându-se asupra următoarelor aspecte:

Modelul justiției restaurative propune o concepție complexă ce nu poate fi redusă doar la perspectiva protejării drepturilor victimei. Modelul restaurativ își propune să ia în considerare atât reparația prejudiciilor produse victimei, cât și resocializarea infractorilor și restabilirea armoniei sociale.

Justiția restaurativă impune o reconsiderare a poziției victimei în cadrul procesului de reglementare a consecințelor conflictului. Părțile implicate (victimă, agresor și persoanele apropiate lor) decid împreună modul în care vor rezolva problemele generate de infracțiune.

Concepția restaurativă tinde să-și concentreze atenția asupra eforturilor de a înlătura prejudiciile produse de faptă la nivelul infractorului, victimei și comunității, dar și asupra responsabilizării lor față de cele întâmplate.

Victima, infractorul și reprezentanții comunității au un rol activ în înțelegerea actului infracțional, a consecințelor lui și a modalităților de reparație necesare.

Acțiunea victimei nu are la bază ideea de răzbunare, ci de redobândire a autorității asupra propriei ei vieți.

Victimei i se recunoaște suferința produsă de conflict, îi este ascultat discursul legat de modul în care a perceput incidentul, precum și perspectiva sa de rezolvare a acestuia.

Drepturile și îndatoririle victimei și infractorului sunt evaluate prin intermediul dialogului și prin colaborarea dintre toate persoanele implicate (direct și indirect) în conflict.

Victima este cea care fixează quantumul reparației pe care consideră că trebuie să o primească, iar infractorul achită „răul” produs prin acțiunea sa în beneficiul victimei și al comunității²⁴.

Un alt autor interesat de ideile justiției restaurative și de consecințele aplicării programelor de mediere, F. Dunkel, evidențiază și el efectele pozitive ale medierii²⁵: medierea implică activ atât infractorul, cât și victima; contactul dintre infractor și victimă poate (chiar și în cazul în care cei doi nu reușesc să se împace) reduce dorința persoanei lezate ca agresorul să fie sancționat penal; reglementarea extrajudiciară a conflictului dintre agresor și victimă face posibilă identificarea

²³ M. Jezequel, *Justice réparatrice: la parole aux victimes*, „Le Journal du Barreau”, 37, no 7, 15 aprilie 2003, <http://www.bareau.qc.ca/journal/frameset>.

²⁴ R. Cario, *Le débat sur la justice restaurative*, <http://www.enm.justice.fr>.

²⁵ F. Dunkel, *La justice réparatrice en Allemagne*, „Criminologie”, vol 32, 1999, nr. 1, p. 112-127.

principalelor cauze ale actului infracțional; programele de mediere respectă principiile justiției, egalitatea, protecția victimei (față de anchete și presiuni în favoarea reconcilierii) și a agresorului (împotriva utilizării constrângerii în vederea recunoașterii faptei sau a cerințelor iraționale ale victimei).

4. VICTIMA ȘI DREPTUL VICTIMELOR

Interesul legiuitorilor pentru elaborarea unor legi naționale speciale pentru protejarea victimelor a crescut, în ultimele decenii, în multe regiuni ale lumii. Au apărut astfel, primele legi naționale specifice victimelor în Noua Zeelandă (1963), Marea Britanie (1964), SUA (California 1965), Canada (1967), Austria (1972), Finlanda (1973), RFG (1976), Franța (1977) și Suedia (1978). După introducerea legilor speciale pentru victime la nivel național, unele țări au exercitat chiar presiuni în vederea elaborării unor texte internaționale sau regionale, care să devină puncte de referință pentru legislațiile țărilor din spațiul vizat. Majoritatea autorilor interesați de dreptul victimelor consideră drept momente importante în evoluția drepturilor victimelor atât Rezoluția Organizațiilor Națiunilor Unite din 1985 cunoscută ca *Declarația principiilor fundamentale ale justiției referitoare la victimele criminalității și victimele abuzului de putere*, cât și *Convenția Europeană pentru despăgubirea victimelor infracțiunilor violente* din 1983 sau *Recomandările Consiliului de Miniștri* (1983, 1985, 1987), dacă e să ne referim la cele care acționează la nivelul statelor membre ONU sau al țărilor europene (M. Jezequel, E.A. Fattah, R. Cario).

Prevederile acestor recomandări internaționale au constituit repere normative pentru legislațiile naționale care, aflate și sub presiunea acțiunilor organizațiilor neguvernamentale naționale de ajutorare a victimelor, au trebuit să se adapteze la realitățile sociale naționale. Iată, de exemplu, cum au evoluat prevederile legislative, referitoare la victimă, din Franța, ca să expunem un caz mai apropiat de sistemul nostru legislativ. În 1977 a fost promulgată Legea care prevedea reparația victimei, în cazul în care paguba provocată acesteia era generată de o infracțiune, în 1990 a fost elaborată Legea care asigura reparația integrală a pagubei provocată de infracțiunile grave contra persoanei, iar în 15 iunie 2000, Legea care recunoștea nevinovăția victimelor și proteja drepturile lor²⁶.

Într-o manieră asemănătoare au evoluat legile referitoare la victime și în alte state membre ale Uniunii Europene. Analiza legislațiilor acestor țări, realizată de către M. Brienen și Groenhuisen, arată că victimele se bucură în mod diferit, de la țară la țară, de următoarele drepturi: dreptul la informare, dreptul de a primi ajutor, dreptul la protecție sporită în cadrul procesului de instrumentare a cazului, dreptul de a fi despăgubite de către agresori²⁷. În Canada, după ce au fost elaborate primele legi privind victimele, acestea au continuat să fie modificate în conformitate cu

²⁶ R. Cario, *Victimologie, op.cit.*, p. 16.

²⁷ M. Brienen, M. Groenhuisen, E. Hoegen, *Evaluation and Meta-Evaluation of the Effectiveness of Victim Oriented Legal Reform in Europe*, p. 128–135.

recomandările rezoluțiilor adoptate la nivel regional și mondial sau în funcție de cerințele concrete ale realității naționale, exprimate de către instituțiile naționale specializate în ajutorarea victimelor (Centre de ajutorare a victimelor actelor criminale, institute naționale al căror scop este de a defini, evalua și elabora politici publice și penale de protejare a victimelor). În prezent, conform prevederilor Legii pentru asistența victimelor actelor infracționale din 1988, victimele au dreptul: de a fi informate, despăgubite, protejate și ajutate să depășească momentul victimizării (servicii de asistență socială și consiliere psihologică)²⁸.

Referindu-se la evoluția legilor privind drepturile victimelor în SUA, E.A. Fattah apreciază că mișcarea de revendicare a drepturilor victimelor a obținut o realizare importantă prin includerea în Constituția SUA a Amendamentului 6, care conține prevederi referitoare la victime²⁹. În același timp, A. Karmen considera că, „începând din 1980, în aproape toate legislațiile statelor americane există referiri la drepturile de bază ale victimelor”³⁰. În aceste state victimele au „dreptul de a fi informate despre modul în care decurge ancheta, de a participa la derularea procedurilor judiciare, de a fi despăgubite, de a fi protejate de acțiuni de intimidare sau de hărțuire, de a primi compensație”³¹.

Victimologii din întreaga lume, dintre care îi amintim aici pe E. A. Fattah și R. Cario, au semnalat deja oportunitatea discursurilor politicienilor privind protejarea intereselor victimelor violenței, slaba adaptare a programelor și cursurilor universitare la cerințele de formare a personalului specializat în consilierea victimelor și neimplicarea specialiștilor în realizarea unor lucrări de drept dedicate în întregime victimelor³². Conștient de complexitatea demersului intelectual de regrupare a tuturor dispozițiilor juridice naționale și internaționale într-un Cod al victimelor, dar și de dimensiunea resurselor financiare necesare, R. Cario considera că unele dintre aceste dificultăți ar putea fi eliminate, dacă s-ar realiza o sinteză a principiilor fundamentale aplicabile în cazul victimizărilor și dacă ar fi extrase din mai multe ramuri ale dreptului (teorii generale ale dreptului penal, dreptul penal special, procedura penală, dreptul civil etc.) unele dispoziții juridice referitoare la victime³³.

5. CONCLUZII

Disfuncționalitățile sistemului penal clasic (victimizarea secundară a victimei, inflația penală ca urmare a tendinței de sancționare a unor comportamente

²⁸ M. Jezequel, *Justice reparatrice: la parole aux victimes*, „Le Journal du Bateau”, 37, no 7, 15 aprilie 2003, <http://www.bateau.qc.ca/journal/frameset>.

²⁹ E.A. Fattah, *Victimology: Past, Present and Future*, „Criminologie”, 33, 2000, p. 32, (www.erudit.org/revue/crimino/2000/v33/n1/004720_ar.pdf).

³⁰ A. Karmen, *op. cit.*, 1990, p. 339, citat de Fattah E. A., *Victimology: Past, Present and Future*, p. 32.

³¹ *Ibidem*, p. 32.

³² R. Cario, *Victimologie, op. cit.*, p.15 și E. A. Fattah, *Victimology: Past, Present and Future, op. cit.*, p. 30.

³³ R. Cario, *op. cit.*, p. 15.

mai puțin grave, înmulțirea recidivelor), eșecul programelor de resocializare a infractorilor, precum și tendința de asociere a victimelor în organizații care să le protejeze interesele au influențat atitudinea specialiștilor din întreaga lume față de persoanele victimizate. Interesul practicienilor și teoreticienilor pentru luarea în considerare a victimelor actelor infracționale a crescut în mod evident.

Dezvoltarea ideilor justiției restaurative și concentrarea lor într-un model de justiție restaurativă, care lua în considerare victima și infractorul, în scopul reparației primei și al responsabilizării ultimului, propunându-și să restabilească armonia socială, a însemnat un motiv în plus pentru victimologii, criminologii, penologii și activiștii din sectorul asociativ de a-și concentra eforturile în evaluarea statutului și trebuințelor victimei, dar și în elaborarea unor politici penale sau publice de protejare a acesteia.

Victimologia, aflată ea însăși în momentul unui proces de precizări teoretice și metodologice, a reușit să treacă dincolo de cadrul studiilor teoretice și să-și orienteze eforturile spre cercetări menite să evalueze statutul victimei în cadrul programelor de justiție restaurativă. Contribuțiile critice ale unor reprezentanți ai victimologiei au însemnat o eficientizare a acestor programe din care atât victima, infractorul, cât și comunitatea se pare că au avut doar de câștigat.

Derularea programelor de mediere dintre infractor și victimă a adus în discuție necesitatea modificării legislației țărilor în care acestea funcționau, în vederea facilitării accesului la programele de justiție restaurativă și a protejării intereselor victimelor.

Idea protejării intereselor victimei, precum și cea a reparației pagubei suferite au constituit premisele unor inițiative legislative naționale, regionale și internaționale specifice victimelor.

Orientarea specialiștilor, interesați de actul infracțional, spre *victimă* este de fapt o nouă încercare de soluționare a problemelor generate de producerea infracțiunilor. Este o acțiune de reparare a consecințelor actului infracțional la nivel individual și comunitar și o tentativă de prevenire și reducere a numărului recidivelor.

Interesul specialiștilor români din diverse domenii de activitate, ca și cel al reprezentanților din sectorul nonguvernamental, pare să devină real pentru ideile justiției restaurative. Inițiativele unor organizații neguvernamentale sprijinite de Ministerul de Justiție³⁴ pun în evidență deja dificultățile aplicării lor în condițiile actualelor prevederi legislative, riscurile, dar și efectele lor benefice asupra părților implicate sau asupra activității instituțiilor specializate de control (poliție, parchet, judecătoria), în sensul degrevării lor de cazurile mai puțin grave, care sunt astfel preluate de centrele-pilot de justiție restaurativă, recent înființate.

³⁴ În prezent funcționează două Centre de Justiție Restaurativă, în București și Craiova.

JUSTIȚIA RESTAURATIVĂ ÎN ROMÂNIA ÎN PERSPECTIVA ADERĂRII LA UNIUNEA EUROPEANĂ

GEORGE-CRISTIAN SPÎNU

Procesul aderării la Uniunea Europeană este unul complex, multe dintre cerințele sale trebuind a fi racordate la tradițiile poporului român și la cultura românească în ansamblul său. Fără îndoială că, în cadrul acestui proces de schimbări și preschimbări, justiția joacă un rol aparte. Schimbările din viața socială și economică atrag după sine și o reformă a justiției, care trebuie să-și reconsidere principiile de funcționare, adoptând *modele* noi, mai mult sau mai puțin cunoscute, mai mult sau mai puțin experimentate în societatea românească.

Preluarea unor astfel de *modele* și implementarea lor necesită timp, iar de acest lucru suntem cu toții conștienți. A *conștientiza* comunitatea românească de **necesitatea** acestor schimbări este, poate, cel mai important lucru în realizarea demersurilor mai sus-amintite.

Unul din modelele pe care justiția românească își propune să îl adopte este cel al *justiției restaurative*. Acest model se dorește a fi: **1.** o metodă participativă de soluționare a conflictelor; **2.** o posibilitate de a-l ajuta pe făptuitor să conștientizeze urmările faptei sale și să-și asume responsabilitatea pentru acestea; **3.** o modalitate de implicare a comunității în diminuarea fenomenului infracțional în rândul tinerilor și minorilor.

Scopul declarat al acestui proiect îl constituie *eficientizarea sistemului de justiție juvenilă, prin experimentarea unor noi modalități de soluționare a cauzelor penale cu minori și tineri infractori*.

Printre obiectivele proiectului regăsim folosirea unor metode pozitive și participative de rezolvare a conflictelor și evaluarea impactului acestui model de intervenție asupra beneficiarilor proiectului și comunității.

Dacă ne referim la **delincvența juvenilă**, trebuie să spunem că ea este o formă distinctă de devianță¹ (de natură penală), care constituie un fenomen complex, reprezentând ansamblul conduitelor aflate în conflict cu valorile ocrotite de norma penală.

*„Termenul de «delincvență juvenilă» nu este întâlnit nici în legislația penală din România, nici în dreptul penal din alte țări; el este o creație a doctrinei penale moderne și a teoriilor criminologice sau sociologice recente, în încercările lor de a grupa o serie de infracțiuni în funcție de criterii de vârstă, considerându-se, în mod justificat, că faptele penale prezintă o serie de particularități determinate de nivelul de maturitate biologică și intelectuală a individului care comite un act delinvent”*².

¹ Dan Banciu, Sorin M. Rădulescu, *Introducere în sociologia delincvenței juvenile. Adolescența – între normalitate și devianță*, București, Editura Medicală, 1990, p. 42.

² Dan Banciu, Sorin M. Rădulescu, Vasile Teodorescu, *Criminalitatea în România în perioada de tranziție (teorii, tendințe, prevenire)*, Pitești, Editura Lică, 2001, p. 294.

Cercetările întreprinse în ultimii ani scot în evidență faptul că, după 1989, în totalul infracțiunilor comise de minori, cea mai mare parte au deținut-o cele împotriva patrimoniului privat și public și mai ales **furturile** (incluzând aici furturi de bani, bunuri și valori, furturi din locuințe și magazine, furturi din autoturisme, furturi din buzunare în autobuze); pe lângă infracțiunile de furt, în ceea ce îi privește pe delincvenții minori, în perioada la care se face referire, acestora le sunt caracteristice infracțiunile de tâlhărie, omor și viol.³

În afară de cele patru categorii de infracțiuni menționate (furt, tâlhărie, omor și viol), minorii au fost implicați, într-o proporție mult mai scăzută comparativ cu persoanele adulte, într-o serie de fapte penale care atentează la normele conviețuirii morale, ale bunelor moravuri și liniștii publice.

În ceea ce privește „cariera” infracțională a unui tânăr, trebuie menționat că ea nu seamănă cu cea a adultului, faptele sale ilegite sau ilicite datorându-se, de fapt, greșelilor comise de educator și nicidecum unor așa-zise motivații antisociale ale tânărului care comite astfel de acte.

Rezultatele investigațiilor detaliate întreprinse asupra minorilor care comit acte antisociale reliefează faptul că, în marea lor majoritate, ei nu sunt nici infractori înrăiți și nici elemente marginale irecuperabile, ci pur și simplu *copii în derivă*, care sunt lipsiți de beneficiile educaționale ale unui mediu familial favorabil și care, datorită stilului educativ deficitar al părinților și eșecului procesului de socializare familială, ajung în situația de a comite, mai mult sau mai puțin ocazional, abateri de la normele de conviețuire socială.

„După cum s-a menționat, delincvența minorilor constituie o problemă a lumii contemporane...”

Delincvența infantilă juvenilă este în creștere atât cantitativ (ca frecvență), cât și calitativ (ca tipuri de infracțiuni) în întreaga lume”⁴.

Delincvența infantilă-juvenilă reprezintă 1% din marea criminalitate (de pildă, omorul cu arme de foc), 6% din criminalitatea mijlocie (ex: vătămări corporale) și 31% din criminalitatea minoră (ex: furturile); în 28% din cazuri, infracțiunile sunt însoțite de violență fizică⁵.

Tinerii comit 27% dintre violuri, 23% dintre vătămările corporale, iar în 27% dintre cazuri sunt purtători ilegali de diferite arme; dacă delincvența băieților reprezintă 72%, cea a fetelor, de doar 5%, se consumă frecvent în grup⁶.

Copilul abandonat total, semiabandonat prin divorț sau abandonat criptic în familiile dezorganizate explică 50% din devianță și delincvență⁷.

În acest context, trebuie menționat că, la 18 martie 2003, presa scrisă semnalează intervenția lui Ovidiu Brânzan, vicepreședintele Comisiei pentru sănătate din Camera Deputaților, care a anunțat, în cadrul unei conferințe de presă, depunerea unei inițiative legislative privind înființarea instanțelor pentru minori, solicitând dezbateră acestuia în procedură de urgență.

³ *Ibidem*, p. 305.

⁴ Gheorghe Scripcaru, Vasile Astărăstoie, *Criminologie clinică*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 157.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

Conform lui Ovidiu Brânzan, actul normativ este necesar, în contextul în care sistemul judiciar românesc prezintă anumite deficiențe în procesul de prevenire și combatere a delincvenței juvenile. În acest sens, proiectul de lege urmărește reglementarea judecării cauzelor cu privire la minori, combaterea delincvenței juvenile, precum și organizarea mai riguroasă a sistemului instanțelor judecătorești din România. Potrivit acestui proiect de lege, cauzele referitoare la minori se vor judeca în instanțe speciale denumite *instanțe pentru minori*, care se vor organiza și vor funcționa în cadrul tribunalelor și curților de apel.

Instanța pentru minori judecă infractorii minori, cu excepția următoarelor situații: când la săvârșirea infracțiunii au participat și persoane majore; când o persoană majoră este urmărită pentru săvârșirea unei infracțiuni când era minoră; instanța poate dispune disjungerea cauzei, minorul urmând a fi judecat de către instanța pentru minori („Dimineața”, *Propunere legislativă privind înființarea instanțelor pentru minori*, 18 martie 2003, p. 1).

Plecând de la aceste considerente, trebuie subliniat faptul că **justiția restaurativă**, prin scopurile pe care și le-a propus, corespunde nevoilor create de realitatea infracțională. *A implica* comunitatea în diminuarea fenomenului infracțional juvenil este un *element de noutate* care merită să fie propus, fie și numai dacă este să luăm în calcul datele statistice de mai sus.

Unul dintre avantajele pe care le poate aduce implicarea comunității în analizarea și, deopotrivă, soluționarea unor astfel de cazuri, îl constituie îmbunătățirea măsurilor medico-sociale și medico-pedagogice de redresare comportamentală, care, potrivit cercetătorilor în domeniu⁸, trebuie să prevaleze în atitudinea socială și judiciară față de devianța infantilo-juvenilă, având în vedere faptul că personalitatea copilului se află în plină dezvoltare.

Comunitatea trebuie să fie a tinerilor, după cum tinerii sunt ai comunității. Prin această implicare, comunitatea este conștientizată că, rezolvând problemele tinerilor, cu atât mai mult cu cât ele țin de domeniul infracțional, practic își rezolvă problemele sale. Rezultatele acestei intervenții se vor configura, cu preponderență, pe termen lung, atât la nivelul cantitativ cât și la cel calitativ al infracționalității.

De asemenea, trebuie avut în vedere faptul că valoarea educativă a sancțiunilor depinde de *sensibilitatea personalității juvenile și de adevărată adeziunea la valorile social-umane*⁹.

Tocmai aici **justiția restaurativă** face apel la comunitate. Mulți tineri, care au comis deja o faptă de natură infracțională sau care sunt potențiali infractori, *nu știu* să adere la aceste valori social-umane. De aici pleacă responsabilizarea minorului sau tânărului infractor pentru urmările faptei comise.

Se creează, astfel o *cultură a participării* pluridirecționată:

– în primul rând, înspre *comunitate*, care are acum la îndemână posibilitatea unei intervenții în rezolvarea unor conflicte care o privesc în mod direct;

⁸ *Ibidem*, p.158.

⁹ *Ibidem*, p.161

– în al doilea rând, înspre *victimă*, care are posibilitatea să se exprime, să-și recâștige încrederea și controlul asupra vieții sale și să primească suport și implicare din partea comunității.

Este cunoscut faptul că încercările de clasificare a victimelor se lovesc de o multitudine de dificultăți, cum ar fi¹⁰: **a.** marea diversitate a infracțiunilor și, în consecință, a categoriilor de victime; **b.** victimele aparțin, practic, chiar dacă cu ponderi diferite, tuturor categoriilor de variabile: vârstă, sex, pregătire socio-profesională, pregătire culturală, rol-status social, rol-status economic etc.; **c.** diferențe mari interindividuale în grupurile de victime, în ceea ce privește responsabilitățile și rolul jucat în comiterea infracțiunii.

Justiția restaurativă propune depășirea acestor dificultăți, prin cunoașterea victimei și implicarea sa în abordarea și soluționarea conflictului.

Studiile și cercetările efectuate au evidențiat o multitudine de aspecte, care conduc la concluzia că raportul infractor – victimă este mult mai complex; prin obiectivele sale, **justiția restaurativă** facilitează analiza mecanismelor și pârgghiilor de ordin psihologic și psihosocial din cadrul structurii relației interpersonale, determinând astfel, mult mai bine, evidențierea situației reale decât operarea disjunctivă din perspectivă strict juridică.

– nu în ultimul rând, înspre *făptuitor*, care are posibilitatea să conștientizeze dimensiunea răului făcut și să încerce să aducă reparații persoanei vătămate.

În mod evident, impactul pe care îl are **justiția restaurativă** asupra *raportului făptuitor – victimă* este unul covârșitor. Până la apariția acestui *model*, atenția era concentrată asupra celui care săvârșește fapta antisocială și mult mai puțin asupra celui care suportă efectele directe ale comiterii infracțiunii.

De menționat că, pe lângă făptuitor și victimă, sunt implicate și familiile acestora în găsirea unor soluții stabilite și agreeate de ambele părți și nicidecum impuse. Întregul *sistem relațional* creat de **justiția restaurativă** are, astfel, toate premisele să devină funcțional și să aibă drept rezultat soluționarea conflictului.

De asemenea, premisele create de această nouă abordare a unor conflicte vizează (și) reducerea riscului de recidivă. Responsabilizarea făptuitorului, decurgând din alte formule decât cele exclusiv de natură juridică, joacă aici un rol determinant. Nepedepsit dar conștientizat, făptuitorul are o altă perspectivă asupra săvârșirii unei alte infracțiuni, fie de aceeași natură, fie de natură deosebită.

Desfășurarea activităților proiectului rezidă în Parteneriatul încheiat între Tribunal, Poliție, Parchet, Serviciul de Reintegrare Socială și Supraveghere și diferite organizații neguvernamentale. Merită menționate aici și eforturile finanțatorilor proiectului: Centrul de Resurse Juridice și Departamentul de Dezvoltare Internațională al Guvernului Marii Britanii.

Reușita aplicării sale constă într-o angajare susținută, pe de o parte, a autorităților, iar pe de altă parte a societății civile, care, conștiente de rolul lor în procesul aderării României la Uniunea Europeană, trebuie să participe la evoluția actului de justiție în deplină concordanță cu devenirea societății noastre.

¹⁰ Nicolae Mitrofan, Tudorel Butoi, Voicu Zdrenghia, *Psihologie judiciară*, București, Casa de Editură și Presă „Șansa” S.R.L., 1992, p. 72.

EVALUAREA GRADULUI DE SATISFACȚIE A PARTICIPANȚILOR LA PROGRAMELE DE JUSTIȚIE RESTAURATIVĂ PENTRU MINORI

CRISTINA DĂMBOEANU

1. INTRODUCERE

Majoritatea țărilor occidentale experimentează în prezent modele juridice alternative paradigmei retributive, în speranța că acestea pot oferi un răspuns mai adecvat problematicii criminalității juvenile. Noile abordări caută să promoveze perspectiva, conform căreia alături de infractori, victimele și comunitățile victimizate sunt deopotrivă „clienții” sistemului juridic, cărora trebuie în consecință să li se acorde oportunitatea de a participa și de a se implica activ în administrarea justiției¹. Propunându-și să consolideze, prin dialogul public voluntar, reconcilierea interpersonală dintre victimă și delincvent, precum și reconcilierea socială dintre delincvent și comunitate², aceste modele ale justiției restaurative sau justiției comunitare apelează la un set de practici culturale de soluționare a conflictelor mai puțin punitive, mai puțin profesionalizate, cu caracter informal și adeseori tradițional. Ele se focalizează pe ideea de vindecare și reparare a prejudiciului social, urmărind nu atât pedepsirea sau sancționarea tânărului delincvent cât acordarea posibilității acestuia de a-și asuma direct răspunderea pentru fapta comisă, de a recompensa victima pentru pierderile materiale și emoționale suferite, de a fi reintegrat și reacceptat cu drepturi depline în societate.

Numărul relativ mic al studiilor de evaluare, precum și eterogenitatea programelor de justiție restaurativă fac dificilă generalizarea concluziilor cu privire la impactul acestor mecanisme de intervenție juridică. În același timp, modul în care eficiența programelor a fost operaționalizată diferă, analizele centrându-se fie asupra capacității acestora de a răspunde intereselor și nevoilor beneficiarilor, fie asupra potențialului lor de a preveni reiterarea conduitelor delincvente ori asupra influențelor la nivel de sistem, cum ar fi, de exemplu, reducerea numărului de procese în instanță sau reducerea încarcerării/deteneții³. Indiferent de definițiile

¹ G. Bazemore, M. Umbreit, *Balanced and Restorative Justice Project. A Framework for Juvenile Justice in the 21st Century*, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, 1997.

² A.W. Dzur, A. Wertheimer, *Forgiveness and Public Deliberation*, în „Criminal Justice Ethics”, winter/spring, 2002, p. 3-27.

³ K. Haines, *Some Principled Objections to a Restorative Justice Approach to Working with Juvenile Offenders*, în Walgrave, L. (ed) *Restorative Justice for Juveniles*, Minnesota, 1998.

utilizate, evidența empirică demonstrează succesul acestor inițiative. Astfel, cercetarea arată că măsurile de tip restaurativ produc niveluri înalte ale satisfacției beneficiarilor și reprezintă, în același timp, o opțiune pentru reducerea recidivei cel puțin la fel de viabilă ca și abordările tradiționale retributive.

Weitekamp (1999) arată însă că majoritatea studiilor suferă de o serie de deficiențe de ordin metodologic, de aplicări nesistematice și pe perioade scurte de timp. La rândul său, Zehr (1998)⁴ menționează că, de multe ori, evaluările sunt limitate la așa-numitele programe exemplare, nereprezentative pentru majoritatea proiectelor comunitare, datorită nivelurilor ridicate de finanțare.

2. GRADUL DE SATISFACȚIE A BENEFICIARILOR PROGRAMELOR DE JUSTIȚIE RESTAURATIVĂ

Una dintre componentele esențiale ale oricărui studiu de evaluare este, așadar, aceea care urmărește să analizeze modul în care victimele, delincvenții și comunitatea reacționează la practicile justiției restaurative. Feedback-ul participanților constituie un indicator important al calității și acceptabilității serviciilor oferite, fiind în mod curent utilizat ca premisă pentru dezvoltarea sau modificarea programelor⁵. Studiile americane tind să raporteze, în acest sens, rate foarte înalte ale satisfacției beneficiarilor, cu valori care ating în unele situații pragul de 100%. Rezultatele evaluării schemei de mediere implementate și coordonate de către departamentul de poliție din Woodbury, Minnesota⁶ reprezintă un asemenea exemplu. Studiul a fost realizat pe baza chestionarelor aplicate participanților (victimelor, delincvenților și suporțerilor acestora) după finalizarea ședinței de mediere. Datele analizei, provenite de la 58 de subiecți, selectați aleator din totalul de 140, au arătat că pentru fiecare dintre următorii itemi – satisfacția cu rezultatele conferinței, satisfacția în legătură cu procesul de mediere și corectitudinea moderatorului – media, pe o scală de la 1 la 10, s-a menținut constant deasupra valorii de 7,98.

Din punct de vedere metodologic, studiile s-au bazat, cu precădere, pe metoda cvasi-experimentului, fiind comparate nivelurile de satisfacție ale participanților la conferințele de mediere cu cele ale subiecților supuși procedurilor clasice. Rezultatele încurajatoare provenite și din acest tip de cercetare sunt însă limitate de o serie de dificultăți de ordin metodologic determinate, pe de o parte, de utilizarea unor instrumente de măsurare mai puțin standardizate și, pe de altă parte, de absența unor grupuri de control adecvate.

⁴ H. Zehr, *Fundamental Concepts of Restorative Justice*, în „Contemporary Justice Review”, vol.1, 1998, p. 47-55.

⁵ M. Umbreit, *Program Evaluation Kit: Victim Offender Mediation Programs*, Center for Restorative Justice and Mediation, School of Social Work, University of Minnesota, 1992.

⁶ M. Umbreit, C. Fercello, *Woodbury Police Department's Restorative Justice Community Conferencing Program*, Center for Restorative Justice and Mediation, School of Social Work, University of Minnesota, 1997.

În studiul întreprins de către Umbreit și Coates (1992)⁷ asupra a patru programe de mediere pentru minori din SUA, aproximativ 87% dintre delincvenții care au participat la conferință și-au exprimat satisfacția față de modul în care a fost instrumentat și soluționat litigiul, în timp ce 80% dintre cei desemnați programului dar care au refuzat să participe și, respectiv, 78% dintre cei deferiți instanței au fost de acord cu această apreciere. Diferențe semnificative au fost însă înregistrate în rândul victimelor: 79% dintre victimele cuprinse în grupul de mediere s-au declarat satisfăcute spre deosebire de 57% – proporția victimelor din cele două grupuri de control. În ceea ce privește rezultatele medierii, în majoritatea cazurilor – un acord scris de restituire – rata agregată a satisfacției a fost de 90% pentru victime, respectiv 91% pentru delincvenți. Comparativ cu cei care nu au trecut prin mediere, 83% dintre victimele și 89% dintre delincvenții expuși programului de justiție restaurativă au apreciat corectitudinea procesului. Pentru grupurile de control procentele corespunzătoare au fost de 53% respectiv, 62% în cazul victimelor și de 82% și respectiv, 78% în cazul delincvenților. Studiul a fost realizat pe un eșantion de 948 de subiecți dintre care 532 au participat la mediere, 198 au refuzat să participe și 218 nu au fost referiți programului.

Analiza desfășurată asupra schemelor de mediere din patru provincii canadiene⁸ a ajuns la constatări relativ similare. Cercetătorii au condus 323 de interviuri telefonice cu victimele (183 aparținând grupului experimental și 140 grupului de control) și 287 cu delincvenții (159 cuprinși în grupul de tratament și 128 în grupul de control). Studiul a fost realizat la două luni de la finalizarea sesiunii de mediere sau de la data la care instanța a dispus cazul. Delictul cel mai frecvent a fost cel de lovire, urmat de vandalism, furt și tâlhărie. Satisfacția față de modul în care sistemul juridic a răspuns cauzei lor a fost din nou mai ridicată în rândul subiecților care au frecventat programele de justiție restaurativă: 78% pentru victime și 74% pentru delincvenți. La nivelul grupului de control, format din subiecții deferiți tribunalului, ponderile au fost de 53% în cazul victimelor și de 48% în cazul delincvenților. Satisfacția cu rezultatele medierii s-a plasat în jurul valorii de 90% atât pentru victime cât și pentru delincvenți. Într-o proporție relativ similară, aceștia au apreciat corectitudinea acordului semnat între părți, precum și corectitudinea cu care au fost tratați în timpul medierii (comparativ cu 43% dintre victimele și 56% dintre delincvenții care nu au participat). Doar 11% dintre victimele care au luat parte la mediere și-au exprimat teama față de o posibilă revictimizare spre deosebire de 31% dintre victimele incluse în grupul de control.

⁷ M. Umbreit, R. Coates, *Victim Offender Mediation. An Analysis of Programs in 4 States of the US.*, Center for Restorative Justice and Mediation, School of Social Work, University of Minnesota, 1992.

⁸ M. Umbreit, R. Coates, B. Kalanj, R. Lipkin, G. Petroș, *Mediation of Criminal Conflict. An Assessment of programs in Four Canadian Provinces*, Center for Restorative Justice and Mediation, School of Social Work, University of Minnesota, 1995.

Studiul realizat de Umbreit și colaboratori (1997)⁹ asupra programului de mediere din Washington DC a utilizat drept grup de comparație un lot compus din 20 de subiecți (13 delincvenți și 7 victime) cărora deși li se oferise posibilitatea de a lua parte la mediere au refuzat. Din grupul experimental, toate victimele și 88,6% dintre tinerii făptuitori s-au declarat satisfăcuți de modul în care a fost rezolvat cazul (spre deosebire de 88% dintre victimele și 61% dintre delincvenții incluși în grupul de control). Aproximativ 90% dintre victimele care au urmat ședințele de mediere au considerat că delincventul a fost făcut responsabil pentru fapta comisă, în timp ce doar o treime dintre cei supuși intervențiilor formale au susținut această idee. Dintre victime 90% și 80% dintre delincvenți ar recomanda programul și altor persoane aflate într-o situație similară și ar opta tot pentru conferință ca mijloc de rezolvare a unor potențiale conflictele. Majoritatea victimelor au perceput ca fiind corect contractul de restituire încheiat cu partea inculpată, iar 88% au apreciat importanța și utilitatea întâlnirii cu delincventul. Cele mai obișnuite motive de satisfacție, invocate de victime, au fost reprezentate de posibilitatea de a discuta direct cu tânărul delincvent, de a-i comunica consecințele pe care incidentul le-a avut asupra sa și de a-și împărtăși suferința celorlalți. În ceea ce privește motivele de insatisfacție, acestea s-au datorat în mare parte așteptărilor prea ridicate legate de quantumul compensațiilor monetare. La rândul lor, 77% dintre tinerii făptuitori au fost satisfăcuți de acordul final rezultat între părți însă doar 61% au considerat că au avut un rol important în negocierea acestui acord. Dintre aspectele pozitive legate de conferință, cel mai frecvent menționate de către delincvenți au fost: oportunitatea de a explica victimei ce anume s-a întâmplat, de a putea îndrepta lucrurile, respectiv de a despăgubi victima. Coates și Ghem (1989)¹⁰ au arătat că, în general, victimele sunt satisfăcute de posibilitatea oferită în cadrul conferinței de a fi recompensate, de a discuta cu delincventul și de a-și exprima sentimentele față de acesta. Cel mai puțin satisfăcute sunt de lipsa de supraveghere a tânărului pe perioada îndeplinirii obligațiilor de restituire. Referitor la aprecierea potențialului medierii ca sancțiune juridică, 70% dintre victime au considerat că delincventul a fost pedepsit în mod adecvat, 24% au susținut că pedeapsa a fost prea blândă, iar 5% prea aspră.

Căutând să identifice anumite diferențe în ceea ce privește satisfacția participanților față de implicarea lor în asemenea programe, Marshall și Miers (1989)¹¹ au arătat că victimele interesate mai ales de compensația financiară tind să

⁹ M. Umbreit, C. Fercello, *Client Evaluation of the Victim Offender Conferencing Program in Washington County*, Center for Restorative Justice and Mediation, School of Social Work, University of Minnesota, 1997.

¹⁰ R. B. Coates, & J. Gehm, *Victim Meets Offender. An Evaluation of Victim-Offender Reconciliation Programs*, Michigan City, 1989, în PACT Institute of Justice, în J.A. Wemmers, M. Canuto, *Victim's Experiences with Expectations and Perceptions of Restorative Justice, A Critical Review of the Literature*, International Centre for Comparative Criminology, Université de Montréal, 2002.

¹¹ T. Marshall, & S. Merry, (1990), *Crime and Accountability: Victim/Offender Mediation in Practice*, London, Her Majesty's Stationary Office, în J.A. Wemmers, M. Canuto, *Victim's Experiences with Expectations and Perceptions of Restorative Justice, A Critical Review of the Literature*, International Centre for Comparative Criminology, Université de Montréal, 2002.

se declare mai puțin satisfăcute cu activitatea de mediere, comparativ cu cele care participă dintr-un anumit sens al responsabilității sociale sau pentru care compensația reprezintă un simbol al reconcilierii între părți.

În Anglia, Umbreit și Roberts (1996)¹² au evaluat eficiența programelor de mediere din Leeds și Coventry. Studiul a permis compararea experienței subiecților care au luat parte la medierea directă* cu aceea a participanților la sesiunile de mediere indirectă. Pentru aceasta au fost intervievați 123 de subiecți, respectiv 70 de victime și 53 de delincvenți. Grupul de control a fost alcătuit din victimele și delincvenții deferiți programului, dar care au ales să nu participe. Studiul nu a identificat diferențe semnificative din punct de vedere statistic în ceea ce privește satisfacția față de modul în care a fost soluționat conflictul: 62% pentru grupurile mediate, versus 58% pentru grupul non-mediat. Deși nici între cele două grupuri experimentale nu au existat diferențe semnificative, victimele care au participat la medierea directă au raportat în mod constant niveluri mai înalte ale satisfacției, în timp ce delincvenții au fost mai satisfăcuți de experiența medierii indirecte, fapt ce sugerează, au arătat autorii, că întâlnirea față în față cu persoana pe care au victimizat-o nu constituie o alternativă preferată de către aceștia. Aproximativ 75% dintre victimele care au urmat un program de mediere au fost satisfăcute de angajamentul încheiat cu partea inculpată. Rata agregată pentru victimele care au urmat programele de mediere directă a fost de 84 %, în timp ce rata acelor care au luat parte la medierea indirectă a fost de 74%. Ca rezultat al medierii, victimele au menționat de asemenea și o serie de beneficii psihologice, reducerea intensității sentimentelor de teamă, frustrare și vulnerabilitate fiind cel mai frecvent raportate. Ponderele delincvenților satisfăcuți cu rezultatele a fost mai ridicată decât aceea a victimelor: 100% în cazul delincvenților supuși medierii directe, respectiv 79% pentru cei care au trecut prin medierea indirectă. Comparativ cu cei din grupul de control, victimele și delincvenții expuși conferințelor au apreciat, într-o mai mare măsură, că atât procesul de mediere cât și acordul rezultat au fost corecte pentru ambele părți: 59% versus 50% în cazul victimelor, respectiv 89% versus 56% în cazul delincvenților, diferențele pentru aceștia din urmă fiind semnificative statistic.

În ceea ce privește grupul familial de discuții, datele existente în literatura din domeniu evidențiază niveluri relativ mai scăzute ale satisfacției beneficiarilor, cu valori ce oscilează între 53% și 90%¹³. Aceste niveluri mai reduse ale satisfacției sunt valabile în special în cazul victimelor și sunt firești dacă se au în vedere principiile care stau la baza acestor programe (Maxwell and Morris, 1996; Hayes et al., 1998;

¹² M. Umbreit, A.W. Roberts, B. Kalanj, R. Lipkin, *Mediation of Criminal Conflict in England. An Assessment of Services in Coventry and Leeds*, Center for Restorative Justice and Mediation, School of Social Work, University of Minnesota, 1996.

¹³ M. Umbreit, R. Coates, B. Vos, *Victim Impact of Restorative Justice Conferencing with Juvenile Offenders: What We Have Learned from 2 Decades of Victim – Offender Dialogue through Mediation and Conferencing*, Minnesota Center for Restorative Justice and Peacemaking, School of Social Work, 2000.

* Medierea directă nu reprezintă o practică frecventă a celor două proiecte, în anul 1993 doar 16% din totalul cazurilor mediate prezentându-se sub această formă.

H. Daly, 2002). De exemplu, în Noua Zeelandă, schemele sunt mai degrabă orientate asupra comportamentului tânărului delincvent și cauzelor acestuia și mai puțin asupra intereselor și nevoilor victimelor¹⁴. Într-un studiu mai vechi, Morris și colaboratorii (1993)¹⁵ au arătat că aproximativ 40% dintre victime nu au fost invitate la întâlnirile de conciliere, iar, dintre cele care au participat, o pătrime a continuat să experimenteze sentimente de teamă, depresie și stres ori s-a simțit neglijată și marginalizată în timpul conferinței. În alte cazuri, resursele direcționate la nivel de preconferință sunt limitate, informațiile oferite participanților în această etapă fiind extrem de sumare. În astfel de condiții, victimele vin adesea cu așteptări foarte mari și părăsesc conferința dezamăgite de rezultate.

Eficiența proiectului experimental The Bethlehem Pennsylvania Police Family Group Conferencing¹⁶ a fost măsurată prin intermediul anchetelor realizate în rândul victimelor, delincvenților și părinților acestora. În studiu au fost incluse 215 incidente, implicând 292 tineri delincvenți și 217 victime dintre care 85 au fost victime individuale și 132 victime instituționale (școli și magazine). Dintre delictе 79 (36%) au fost săvârșite contra persoanei, iar 143 (64%) contra proprietății. În analiză s-au utilizat 3 grupuri de cercetare: grupul de control statistic, grupul selectat pentru conferință, dar care a refuzat să participe, și grupul celor care au luat parte la program. Întrebările din chestionare, specifice fiecărui grup de participanți, au vizat percepția modului în care a fost instrumentat cazul, atitudinile față de sistemul penal, atitudinile față de cealaltă parte implicată în conflict și față de fapta comisă, percepția corectitudinii procedurale. Rata răspunsurilor a fost de 67% pentru victime și delincvenți și de 54% pentru părinții delincvenților. Spre deosebire de victimele care și-au rezolvat litigiul în instanță, peste 90% dintre cele cuprinse în grupul de conferință s-au declarat satisfăcute de modul în care le-a fost soluționat cazul (96% comparativ cu 79% dintre cei din grupul de control, sau 73% dintre cei care au refuzat să participe). Nivelurile de satisfacție ale tinerilor delincvenți și părinților acestora au fost similare, în sensul că cei care au participat la conferință și-au exprimat satisfacția într-o proporție relativ mai mare. Aproximativ 97% dintre subiecții care au urmat programul de justiție restaurativă au apreciat corectitudinea cu care au fost tratați, iar 93% dintre victimele și 94% dintre părinții incluși în grupul experimental au considerat că delincventul a fost făcut responsabil pentru actele sale (spre deosebire de cei deferiți instanței – 74% dintre victime și 92% dintre părinți – sau de cei din grupul celor care nu au luat parte la conferință – 77% dintre victime și 83% dintre părinți). Pentru toți acești itemi diferențele înregistrate între grupuri nu au fost însă semnificative statistic.

¹⁴ T.F. Marshall, *Restorative Justice: An Overview*, Home Office, Research Development and Statistics Directorate, 1999.

¹⁵ Citat în A. Morris, G. Maxwell, *Restorative Justice in New Zealand: Family Group Conferences as a Case Study*, în „Western Criminology Review”, 1998(1), <http://wcr.sonoma.edu/v1n1/morris.html>.

¹⁶ P. McCold, B. Wachtel, *Restorative Policing Experiment. The Bethlehem Pennsylvania Police Family Group Conferencing Project*, Community service Foundation, Pipersville, PA., 1998.

O serie de întrebări au fost adresate exclusiv participanților la conferință. Dintre aceștia 92% ar recomanda programul și altora, 94% ar alege să participe din nou, 93% dintre victime și toți delincvenții au considerat-o utilă. Victimele au apreciat, în proporție de aproximativ 80 %, importanța de a primi răspunsuri și explicații de la delincvent și de a-i povesti acestuia modul în care a fost afectată de delict. Dintre tinerii făptuitori, 94% au susținut că experiența conferinței a reprezentat pentru ei o lecție de viață, iar 95% au declarat că în urma conferinței au înțeles mai bine cum anume fapta comisă a afectat victima. Părinții au apreciat într-o pondere de 97% că programul a ținut cont de nevoile copiilor lor și că în absența conferinței aceștia ar fi primit o pedeapsă mai aspră.

Studiul de evaluare a proiectului, coordonat de Dakota County Community Corrections¹⁷, s-a derulat în două etape. Prima etapă, desfășurată anterior conferinței, a fost rezervată obținerii informațiilor generale despre participanți. În acest sens, subiecții au fost rugați să completeze un chestionar prin care s-a urmărit evaluarea gradului de importanță atribuit de către participanți întâlnirii de mediere, evaluarea gradului de responsabilitate asumat de delincvent și a nivelului de anxietate resimțit de victimă, măsurarea nivelului de satisfacție globală față de sistemul juridic. A doua fază a proiectului, efectuată la un interval de 90 de zile după finalizarea conferinței, a fost realizată prin intermediul interviurilor telefonice. În această etapă au fost explorate mai în detaliu opiniile, motivațiile și atitudinile participanților față de procesul și rezultatele conferinței. Din cele 132 de cazuri eligibile au fost culese informații preconferință de la 61 de victime și 56 de delincvenți, iar postconferință de la 105 victime, 103 delincvenți și 130 persoane de sprijin. Din 10 participanți 9 s-au declarat satisfăcuți de modul în care a fost soluționat litigiul. Aproape toți subiecții au apreciat corectitudinea acordului de restituire încheiat între părți, însă 20% dintre delincvenți nu s-au simțit implicați în stabilirea finală a acestui acord. De asemenea, peste 90% dintre participanți au perceput ca fiind corect modul în care mediatorul a condus discuțiile și negocierile de reparație.

Satisfacția față de sistemul juridic a crescut, deopotrivă, în cazul victimelor și delincvenților care au participat la programul de justiție restaurativă. Totuși, creșterea înregistrată a fost semnificativ mai mare în rândul delincvenților (14%). De asemenea, a crescut și importanța atribuită de către subiecți dialogului între părți: de la 82% la 91,7% pentru victime și de la 85,5% la 94,2% pentru delincvenți.

În pofida acestor beneficii, o categorie restrânsă de victime s-a declarat mai puțin satisfăcută de experiența conferinței. Este cazul acelor victime care s-au simțit constrânse să participe la program sau care au perceput tânărul delincvent ca fiind apatic, dezinteresat și lipsit de regret.

În Australia, Strang (2000)¹⁸ a evaluat experimentul asupra „rușinii reintegrative”. Au fost interviewate 169 victime, 84 cuprinse în grupul de control

¹⁷ C. Fercello, M. Umbreit, *Client Evaluation of Family Group Conferencing in 1st Judicial District of Minnesota*, Center for Restorative Justice and Mediation, School of Social Work, University of Minnesota, 1998.

¹⁸ H. Strang, *Victims and Restorative Justice: The Canberra Reintegrative Shaming Experiment*, Unpublished doctoral dissertation, Australian National University, 2000.

(deferite tribunalului) și 85 aparținând grupului de tratament (deferite programului). Majoritatea victimelor s-au declarat satisfăcute de modul în care sistemul juridic a instrumentat cazul. Pentru cei din grupul de conferință procentul a fost de 65%, în timp ce pentru victimele ale căror cazuri au fost pronunțate în instanță ponderea a fost de 54%, diferențele observate nefiind semnificative din punct de vedere statistic. Comparând nivelurile de satisfacție față de rezultatele conferinței înregistrate în rândul victimelor delictelor contra proprietății cu cele corespunzătoare victimelor violenței interpersonale, autoarea a identificat anumite diferențe. Victimele incluse în primul grup s-au declarat satisfăcute într-o proporție semnificativ mai mare: 81% față de 56%. Analizând aceste diferențe de-a lungul timpului, Strang a arătat că, după o perioadă de 6 luni de la finalizarea conferinței, 17% dintre victimele infracțiunilor contra proprietății care inițial se declaraseră satisfăcute și-au schimbat această opțiune, în timp ce în rândul victimelor infracțiunilor comise cu violență nivelurile de satisfacție au rămas relativ constante.

Cu toate că, în literatura de specialitate, justiția restaurativă este descrisă în mod constant drept o abordare care implică deopotrivă delincvenții, victimele și comunitatea, puține studii s-au oprit asupra ultimei componente a acestei triade. Totuși, datele existente indică anumite efecte pozitive pentru părinții tinerilor delincvenți ca și pentru ofițerii de poliție sau pentru reprezentanții autorităților școlare¹⁹. Unele studii arată, de exemplu, că experiența justiției restaurative facilitează apropierea dintre indivizi și creează un mai puternic sens al siguranței la nivelul comunității²⁰.

3. RATA DE COMPLETARE A ACORDURILOR DE RESTITUIRE

Studiile empirice indică ponderi ridicate ale completării contractelor de reparație, în medie 80%–90% dintre acorduri fiind finalizate cu succes. Totuși, anumite programe s-au dovedit a fi mai puțin eficiente în acest sens. Un exemplu²¹ este Juvenile Restitution Project din Louisiana. În studiul de evaluare, Hunt (1981) a arătat că doar 56% dintre tineri și-au îndeplinit obligațiile față de victimă, fie că era vorba de despăgubiri financiare, de servicii personale aduse victimei sau de diverse alte servicii comunitare.

Ca parte a studiului întreprins asupra proiectelor de justiție restaurativă din Albuquerque și Minneapolis, Umbreit și Coates (1992)²² au evaluat impactul medierii asupra ratei de completare a angajamentelor de restituire. Pentru aceasta cercetătorii au alcătuit un grup de comparație format din subiecții deferiți tribunalului, dar similar din punct de vedere al ponderii variabilelor sex, vârstă,

¹⁹ J. Latimer, S. Kleinknecht, *The Effects of Restorative Justice Programming: A Review of the Empirical Research*, Department of Justice Canada, 2000.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Citat în S. Roy, *Two Types of Juvenile Restitution Programs in Two Midwestern Counties: A Comparative Study*, „Federal Probation”, Vol. 57(4), 1993.

²² M. Umbreit, R. Coates, *op. cit.*, 1992.

tipul delictului și cuantumul despăgubirii. Rezultatele studiului au arătat că tinerii care au negociat cu victima un acord de reparație în cadrul proiectului restaurativ au avut o rată de completare a acestor obligații semnificativ mai mare decât aceea a subiecților cărora instanța le-a ordonat să plătească victimei o anumită sumă de bani (77% versus 55% în Minneapolis; 93% versus 69% în Albuquerque).

În evaluarea programelor de reconciliere dintre victimă și delincvent, Coates și Ghem (1989) au arătat că în 98% dintre cazurile mediate s-a ajuns la o înțelegere de restituire, cu o rată de completare de 82% în cazul despăgubirilor financiare și, respectiv, de 90% pentru servicii. Rezultatele unei anchete naționale, realizată în rândul coordonatorilor a 116 programe de mediere din SUA²³, au indicat că 87% dintre cazurile instrumentate s-au finalizat printr-un acord de mediere, fiind de 99% rata de completare a acestora.

Roy (1993)²⁴ a comparat ratele de completare a contractelor de restituire încheiate în cadrul a două programe de mediere: unul desfășurat în Elkhart County, Indiana și unul ținut în Kalamazoo County, Michigan. Doar cel din Elkhart a oferit oportunitatea delincvenților de a se întâlni față în față cu victimele. Datele au fost culese pentru perioada ianuarie 1987 – decembrie 1988 de la 114 de tineri selectați aleator dintre participanții la schema de mediere din Elkhart și de la 109 participanți la programul din Kalamazoo. Ambele eșantioane includ în proporție de 86% bărbați, iar majoritatea au vârsta cuprinsă între 15 și 17 ani.

Dintre subiecții din Elkhart 76% și dintre tinerii din Kalamazoo 78% au completat cu succes angajamentele de restituire. În Elkhart, 27 de subiecți nu au reușit să completeze acordul, 59% datorită problemelor financiare și 41% datorită recidivsimului. Similar, în Kalamazoo, 24% dintre tineri nu și-au finalizat contractul, 62% datorită problemelor financiare și 38% datorită recidivismului. Utilizarea tehnicilor de regresie a permis identificarea acelor variabile care se numără printre predictorii ratei de completare a contractelor de reparație. Trei variabile s-au dovedit a avea un impact semnificativ în acest sens: numărul de zile petrecut sub supraveghere, suma plătită, orele de muncă în folosul comunității.

Niemeyer și Shichor (1996)²⁵ au realizat un studiu de evaluare a proiectului de reconciliere din Orange County, California. Din totalul cazurilor instrumentate 48% s-au încheiat printr-un acord scris, 49% au inclus servicii comunitare, iar 51% compensații monetare. Munca în folosul comunității a fost aplicată drept sancțiune în majoritatea cazurilor care au implicat delikte interpersonale minore (65%) și delikte contra proprietății. Un total de aproximativ 31 320 de ore a fost completat, media pe caz fiind de 93 de ore. În ceea ce privește compensațiile de tip financiar, acestea au fost utilizate cu precădere în cazul delictelor personale minore

²³ M. Umbreit, J. Greenwood, C. Fercello, J. Umbreit, *National Survey of Victim Offender Mediation Programs in the US*, Center for Restorative Justice and Mediation, School of Social Work, University of Minnesota, 1998.

²⁴ S. Roy, *op. cit.*, 1993.

²⁵ M. Niemeyer, D. Shichor, *A Preliminary Study of a Large Victim/Offender Reconciliation Program*, Federal Probation, Vol. 60 (3), 1996, p. 30–35.

(74%) și a infracțiunilor grave contra proprietății. Au fost completate cu succes 96,8% din contracte, cele aproximativ 3% eșecuri provenind exclusiv din zona delictelor contra proprietății.

Unii autori susțin însă că programele de tip restaurativ operează oarecum izolat de sistemul justiției oficiale. În acest sens, Prenzler și Hayes²⁶ (1999) au arătată că, deși aceste programe pot oferi o serie de beneficii victimelor, oportunitatea lor de a se bucura de reparație este serios compromisă datorită nivelului scăzut al implicării instituțiilor abilitate.

4. CONCLUZII

Majoritatea studiilor de evaluare a eficienței programelor de justiție restaurativă, deși evidențiază niveluri ridicate ale satisfacției beneficiarilor, eșuează în a oferi o abordare sistematică a modului în care programele răspund nevoilor participanților. În mod cert, evaluări suplimentare sunt necesare atât pentru a valida rezultatele existente cât și pentru a analiza o serie de influențe surprinse doar superficial în studiile de până acum. De exemplu, cercetările ar trebui completate cu evaluări ale aspectelor procedurale și organizaționale, care să permită compararea impactului diferitelor modele ale justiției restaurative. În același timp, o atenție specială ar trebui acordată experienței acelor subiecți care refuză să participe la asemenea proiecte.

²⁶ Citat în D. Miers, și colab., *An Exploratory Evaluation of Restorative Justice Schemes*, Home Office, „Crime Reduction Research Series Paper”, nr. 9, 2000, London.

DELINCVENȚA JUVENILĂ ȘI DREPTUL INTERNAȚIONAL

YVES SCIEUR*

INTRODUCERE

Sistemul juridic pentru minori oscilează întotdeauna între doi poli: acela al delincvenței, împreună cu responsabilitatea sa, și cel al inadapării, cu periculozitatea sa, motiv pentru care minorii delincvenți și minorii dificili (sau în pericol) sunt în mod succesiv asociați și disociați, reuniți și separați, dar întotdeauna prezenți.

Există, de asemenea, unele oscilații care rezultă, pe de o parte, din intervenționismul statului și, pe de altă parte, din respectarea vieții private.

În sfârșit, mai există și oscilațiile rezultând din luarea în calcul, în acest domeniu mai mult decât în altele, a mișcării ideilor și a evoluțiilor discursului științific. În funcție de epoci și de influențe, psihologia, pedagogia, sociologia, medicina etc. au jucat și joacă un rol important. De aceea, în acest domeniu, trebuie să existe un efort formidabil din partea practicienilor, legislatorilor, cercetătorilor, pentru a se găsi cele mai bune răspunsuri posibile în lupta împotriva delincvenței juvenile.

Axele reflexiei lor sunt, în general, centrate pe: locul acțiunii educative, diminuarea pedepselor privative de libertate, sporirea modalităților de reglementare informale (mediere), dezvoltarea ideii de responsabilizare (redefinirea sancțiunilor), întărirea drepturilor apărării și a locului victimei.

Pe aceste axe ale reflexiei, impulsul dat de textele internaționale este considerabil.

1. TEXTELE INTERNAȚIONALE PRIVIND PROTECȚIA DREPTURILOR MINORILOR ȘI TINERILOR

1.1. LISTA TEXTELOR

În domeniul protecției copilului, aceste texte sunt de două feluri:

A. Tratatе și convenții în sensul strict al termenului (contracte între state):

– Convenția Europeană de Salvagardare a drepturilor omului și a libertăților fundamentale;

* Autorul este președintele Tribunalului de Primă Instanță din Marche en Famenne (Belgia). Textul reprezintă rezumatul comunicării prezentate de autor la Seminarul Internațional cu tema: „Principii și practici europene în delincvența juvenilă”, realizat în cadrul proiectului de colaborare România-Belgia privind reinsertia socială a minorilor delincvenți, proiect finanțat de UNICEF și Guvernul Comunității Valone Bruxelles-Belgia. Seminarul s-a desfășurat la Sinaia, între 12-14 mai 2003.

- Pactul internațional referitor la drepturile civile și politice;
- Convenția internațională pentru drepturile copilului;

B. Recomandări emanând de la organismele internaționale (ca Adunarea generală a Națiunilor Unite sau Comitetul miniștrilor al Consiliului Europei):

a. Recomandările Adunării Generale a Națiunilor Unite:

- Rezoluția 40/33 din 29/11/1985 privitoare la regulile minime ale Națiunilor Unite privind administrarea justiției pentru minori sau Regulile de la Beijing;
- Rezoluția 45/112 din 14/12/1990 privitoare la principiile directe ale Națiunilor Unite privind prevenirea delincvenței juvenile sau Principiile directe de la Ryad;
- Rezoluția 45/113 din 14/12/1990 privitoare la regulile Națiunilor Unite privind protecția minorilor privați de libertate sau Regulile de la Havana.

b. Recomandări ale Comitetului miniștrilor al Consiliului Europei:

- Recomandarea asupra reacției sociale față de delincvența juvenilă, R (87) 20;
- Recomandarea asupra reacției sociale față de comportamentele delincvenționale din familiile migratoare, R (88) 6.

Toate aceste texte sunt, bineînțeles, rodul unui consens, întrucât includ concepții și interese divergente care s-au întâlnit pentru a se ajunge la un text comun, acceptat de toate părțile.

1.2. APLICABILITATEA CONVENȚIILOR

Statele semnatare trebuie să respecte aceste convenții, dar forța lor reală reiese din sancțiunile prevăzute în caz de violare. Pe planul dreptului intern, problema este de a vedea dacă aceste texte sunt aplicabile în mod direct și are limite. Astfel, Marea Britanie, Danemarca, Irlanda, sunt țări care se opun aplicării directe a unei convenții internaționale în dreptul intern. În schimb, Belgia este, dimpotrivă, favorabilă aplicării directe, dar, în următoarele condiții:

a. convenția trebuie să fie ratificată printr-o lege internă;

b. convenția trebuie să exprime dorința unei aplicări directe;

c. textul trebuie să fie clar și precis pentru a putea fi aplicat fără riscul unei confuzii, astfel încât fiecare cetățean belgian să poată să se prevaleze ulterior de ea. De exemplu, Convenția Europeană de Salvagardare a drepturilor omului și a libertăților fundamentale și Pactul internațional privind drepturile civile și politice sunt aplicabile în mod direct, Convenția internațională pentru drepturile copilului aplicabile doar pentru anumite dispoziții, în timp ce Recomandările Comitetului Miniștrilor al Consiliului Europei sunt doar simple obligații politice.

1.3. CONȚINUTUL TEXTELOR CONVENȚIILOR INTERNAȚIONALE

Convențiile par să nu se refere la un MODEL, dar ele implică priorități și opțiuni care nu ar trebui ocolite.

Obiectivele justiției pentru minori și prioritățile care rezultă de aici urmăresc: **a.** a apăra și a promova bunăstarea copilului și a familiei sale; **b.** a facilita integrarea tânărului în societate; **c.** a-l determina pe tânăr să-și asume un rol constructiv în societate.

Prioritățile se referă la respectarea anumitor principii:

a. Prevenirea este cea dintâi prioritate, incluzând trei caracteristici esențiale:

– să fie ofensivă, adică să promoveze potențialul social, prin (mai ales) însuși potențialul tânărului (participare, rol activ), dar și ale familiei, școlii, comunității, mass-media etc.;

– să fie pozitivă, adică să aibă drept obiectiv ameliorarea calității vieții și a bunăstării tânărului;

– să fie generală, adică să vizeze ameliorarea situației tuturor minorilor.

b. A doua prioritate o reprezintă primatul intervenției extrajudiciare.

Articolul 11.1 al Rezoluției de la Beijing (1985) prevede expresia „se va încerca pe cât posibil ca actele delincvențelor juvenili să fie abordate evitându-se recursul la o procedură judiciară”, în timp ce Recomandarea 87(20) asupra reacției sociale față de delincvenții juvenili, stipulând că trebuie evitate consecințele negative ale unei proceduri; ori de câte ori delictul nu are o gravitate particulară și atunci când familia, școala, instituțiile au putut să reacționeze în mod adecvat.

Acest principiu consacră o reacție construită cu tânărul și anturajul său, ceea ce implică o muncă în, cu și asupra mediului tânărului. Desjudiciarizarea, vizată aici, este legată în mod direct de mijloacele puse la dispoziția minorilor pentru ca ei să poată fi actorii schimbării.

Condițiile punerii în aplicare a acestui principiu se referă la:

– Intervenția extrajudiciară nu poate avea loc decât cu consimțământul tânărului. De aceea, trebuie eliminate posibilitățile de coerciție și de intimidare la toate nivelurile procesului. Tânărului trebuie să i se dea și posibilitatea de a evalua caracterul judicios al alegerii sale. Totodată, mai trebuie garantat aspectul revocabil al consimțământului său.

– Intervenția extrajudiciară trebuie să se exercite respectându-se drepturile fundamentale și garanțiile procedurale, cum ar fi, de exemplu, dreptul la viața privată, interzicerea torturii și a tratamentelor inumane și degradante, interzicerea muncii forțate, luarea la cunoștință a propriului dosar (înviniuirile formulate), asistența juridică adecvată, dreptul la cuvânt, dreptul de a se apăra, dreptul de a-și vedea soluționată situația într-un răstimp rezonabil.

c. O altă prioritate se referă la caracteristicile necesare ale sistemului judiciar în sensul că:

– Acest sistem nu trebuie neapărat să corespundă unui model. Convențiile internaționale nu impun un model, fie el protecționist sau penal. Dar ele precizează că dacă un stat a ales să-și organizeze sistemul judiciar după un model penal sau sancțional, acesta trebuie să aibă drept obiectiv, ca toate celelalte, educarea tânărului, integrarea socială a acestuia, promovarea bunăstării sale.

– În orice moment, procedura trebuie să poată fi întreruptă sau oprită.

d. Recunoaşterea garanţiilor în timpul procesului judiciar este o altă prioritate

Oricare ar fi modelul în vigoare, copilul trebuie să-şi vadă recunoscute garanţiile procedurale, atât în timpul informării sau instrumentării, cât şi în timpul judecării. Asemenea generaţii se referă la prezumţia de nevinovăţie, posibilitatea de a fi informat asupra învinuirilor aduse, asistenţă juridică, audierea imediată a cauzei, prezenţa avocatului, a părinţilor, dreptul de a chema şi a interoga martori, dreptul de a formula recurs, dreptul la respectul vieţii private, dreptul de a păstra tăcerea, de a vorbi la final, dreptul la revizuirea măsurilor dispuse, dreptul ca părinţii să fie informaţi de la începutul procedurii.

e. Organizarea detenţiei preventive pentru minori reprezintă o altă prioritate importantă

Dacă ar fi putut interzice detenţia preventivă, legislatorul internaţional ar fi făcut-o, dar presiunile anumitor state au fost prea puternice. De aceea, Convenţiile internaţionale descurajează utilizarea sa. Astfel, art. 37, b, din Convenţia Internaţională pentru drepturile copilului, prevede că detenţia unui copil trebuie să fie în conformitate cu legea, reprezentând o măsură de ultim resort şi de o durată cât mai scurtă posibil, în timp ce *Art. 7 Rec. (87) 20* sfătuieşte să se excludă recursul la detenţia preventivă pentru minori, în afara cazului excepţional al unor infracţiuni foarte grave comise de minorii de o vârstă mai mare.

f. Obligaţia de a menţine minorul în mediul său natural de viaţă

Astfel, conform art. 40.4 al Conferinţei Internaţionale pentru drepturile copilului, statele trebuie să găsească alte soluţii decât cele instituţionale. În timp ce Regulile de la Beijing stipulează că plasarea minorilor într-o instituţie este întotdeauna o măsură de ultim resort şi a cărei durată trebuie să fie cât mai scurtă posibil, deoarece: nu s-a constatat nici o diferenţă de reuşită între metoda plasamentului şi cea a tratamentului în mediu deschis, plasamentul are o influenţă negativă asupra minorilor a căror vulnerabilitate este mare, separarea tânărului de mediul său social obişnuit are, în general, grave consecinţe negative, datorită imaturităţii minorului.

Numărul mare de instituţii de plasament nu se datorează oare propriilor noastre temeri, superficialităţii, lipsei noastre de iniţiativă, lipsei de mijloace, incapacităţii noastre de a motiva sursele mediului?

g. Obligaţia de a aplica privarea de libertate doar la cazurile excepţionale

Privarea de libertate nu poate fi folosită decât în cazuri excepţionale, atunci când nu există alte soluţii convenabile. Astfel, Recomandarea (87) 20 a Consiliului Europei precizează că privarea de libertate nu poate fi decât o măsură de ultim resort, şi a cărei durată trebuie să fie cât mai scurtă posibil şi limitată la cazuri excepţionale.

În orice caz, privarea de libertate nu poate să fie contrară drepturilor fundamentale ale minorilor şi nu trebuie să permită desfăşurarea unor activităţi

interesante și stimulante pentru minori, care trebuie să fie separați de adulți în timpul executării pedepsei.

h. Exigența proporționalității presupune că tratamentul trebuie să fie proporțional cu situația tânărului și cu infracțiunea comisă deoarece: sancțiunile punitive sunt moderate (în sistemele penale), iar inconvenientele măsurilor nedeterminate (în sistemele protecționale) sunt limitate.

i. Exigența rapidității se referă la celeritatea atribuită de justiție, astfel încât cauza minorilor trebuie să fie audiată fără întârziere.

j. Exigența comună sistemelor extrajudiciar și judiciar:

Art. 40.3, Convenția internațională pentru drepturile copilului și Preambulul R (87) 20 impun exigența specializărilor pentru toți cei care intervin, aflându-se în contact cu minorii, în toate stadiile, cum ar fi forțele de poliție, factorii extrajudiciari și autoritățile judiciare precum și toate persoanele însărcinate cu executarea și punerea în aplicare a deciziilor.

Această specializare înseamnă profesionalism și o pregătire prealabilă și continuă, deoarece natura educativă și socială a intervenției impune ca factorii implicați să fie capabili să reflecte diversitatea minorilor care intră în contact cu sistemul. Totodată, în special pentru forțele de poliție, trebuie avut grijă ca prima intervenție să reflecte cât mai bine obiectivele educaționale urmărite. În sfârșit, exigența specializării este motivată de puterea discreționară cu care fiecare dintre factorii implicați este investit, datorită caracterului educativ al intervenției.

Specializarea factorilor implicați nu se justifică decât datorită obiectivului intervenției, respectiv căutarea bunăstării minorilor și socializarea lor. Astfel, de exemplu, dacă se alege un model bazat pe sancțiune, riscul este de a aluneca înspre un sistem cu o dominantă retributivă. Este deci util să se mențină obiectivele inițiale.

Din Convențiile internaționale rezultă prioritățile în jurul cărora statele trebuie să-și articuleze sistemul pe care și-l aleg. Ca un corolar pentru aceste priorități, anumite reguli internaționale reprezintă piedici împotriva unor eventuale excese specifice fiecărui model. Astfel, în ceea ce privește modelele de inspirație penală, trebuie reamintit că obiectivele trebuie să rămână educația și integrarea, în timp ce în cazul modelelor de tip protector sau reparator, trebuie asigurată exigența garanțiilor procedurale și a proporționalității.

2. MODELELE DE TRATAMENT AL MINORILOR DELINCVENȚI

2.1. MODELUL PROTECȚIONIST

S-a bazat și s-a legitimat datorită pericolului pe care îl reprezentau, la sfârșitul secolului XIX, copiii delincvenți și în pericol. El a apărut ca urmare a constatării eșuării pedepsei și a închisorii. Dezvoltarea științelor umane a jucat un rol esențial atât pentru a înțelege cauzele crimelor, cât și pentru a găsi soluții. În acest context s-a construit, cu o foarte mare coerență, modelul protecționist, ceea ce

explică azi de ce punerea în cauză a unuia dintre elementele sale constitutive, va conduce la abandonarea întregului.

Cele patru elemente de bază ale acestui model sunt:

a. Presumpția de nediscernământ. Nu este vorba de a susține că minorii nu au discernământ, ci de a construi modalitatea de intervenție față de ei, fără a lua în calcul acest aspect;

b. Această modalitate de intervenție consistă în măsuri de pază, păstrare și educare a minorului;

c. Ținta intervenției este minorul în pericol, care reunește deopotrivă minorul dificil și minorul delincent;

d. Tribunalul pentru minori este garantul acestei intervenții, în sensul că el nu mai judecă acte, fapte, ci stări, situații, persoane. El nu mai judecă în drept, ci în fapt.

Acest sistem antrenează în mod implicit un anumit număr de corolari care au fost și rămân tot atâtea critici:

a. Creșterea vârstei majoratului penal: 18 ani în Belgia, față de 16 în Scoția sau 14 în Germania sau în Italia;

b. Încetineala intervenției, datorită necesității de a reuni informații detaliate asupra personalității, mediului minorului și de a face evaluări;

c. Confuzia între noțiunile de responsabilitate penală și responsabilitate socială a minorilor;

d. Ambiguitatea obiectivelor urmărite;

e. Interpretarea subiectivă, de către minori, a măsurilor de asistență în termeni de sancțiuni și de pedepse (ficțiunea limbajului);

f. Publicitatea restrânsă a dezbaterilor și a deciziilor;

g. Neputința sistemului față de anumiți minori, ceea ce implică punerea în aplicare a derogărilor (de exemplu, în Belgia: desesizarea);

h. Intervenționismul sporit al statului, marea putere discreționară lăsată organelor de decizie și deci limitarea drepturilor minorilor, durata neprecizată a măsurilor, rolul redus al avocatului.

Remarcă: Belgia a încercat, printr-o lege modificatoare, să facă față acestor diferite critici.

2.2. MODELUL PENAL

Modelul penal prezintă garanții juridice datorită principiului legalității infracțiunilor și pedepselor și datorită rigidității procedurii penale. Însă tocmai acest caracter în mod esențial retributiv și această lipsă de suplețe au făcut ca în majoritatea țărilor să se considere că dreptul penal nu era potrivit pentru minori, respectiv pentru persoane din partea cărora nu se așteaptă să aibă toate capacitățile adulților.

Un asemenea model implică, din partea autorului faptelor, existența discernământului, adică a cunoașterii obligațiilor sale sociale și corecta apreciere a implicațiilor actelor sale. Din nefericire, ideea de responsabilitate reprezintă o noțiune vagă și imposibil de definit. Această noțiune, care a reprezentat un criteriu

esențial pentru declanșarea procesului penal, a distorsionat justiția pentru minori. De multe ori, tribunalele au decis dacă minorul era sau nu responsabil, în funcție de oportunitatea măsurii care trebuia luată. Noțiunea a devenit instrumentalistă, nefiind supusă unei abordări mai profunde.

În ceea ce privește pedeapsa și utilitatea sa, așa cum sunt ele aplicate în modelul penal, ele intră în ideea de retribuție. Aici, dreptul penal este chemat să păstreze principiile și valorile definite de către stat. Dreptul încearcă să restabilească echilibrul rupt datorită violării acestor principii, ca urmare a comiterii unei infracțiuni, pedepsind în mod conștient un individ delincvent. Echivalența predicată în ideea de redistribuire este de ordin simbolic și nu utilitar. În acest sens, pedeapsa reprezintă instrumentul retribuirii. Ea este simbolul convențional al reprobării publice. Există o proporționalitate între această pedeapsă și gravitatea obiectivă a actului. Pedeapsa stabilită de dreptul penal trebuie să fie proporțională cu răul cauzat de delict. Aici victima joacă un rol secundar, în timp ce statul joacă rolul dominant.

Acest model de justiție a fost folosit, adoptat și adaptat de numeroase țări, mai ales datorită transformărilor societății, deși astăzi nu se mai crede la fel într-un tratament instituțional de lungă durată sau în privarea de libertate.

În acest model există: responsabilizare, subsidiaritatea pedepsei în profitul altor măsuri, priorități pentru alternativele la privarea de libertate, sancțiuni pronunțate prin decizii formale, întărirea garanțiilor procedurale, limitarea intensității intervențiilor. Astfel, în numeroase țări (Danemarca, Scoția, Suedia, Austria etc.), pedepsele cu închisoarea fără o durată fixă au fost anulate. În acest model există și necesitatea de a despăgubi atât societatea, cât și victima. În plus, toate aceste dispoziții sunt în general consemnate într-un cod penal specific minorilor (...)

2.3. MODELUL SANȚIONATOR

După cum modelele protecționiste s-au apropiat de anumite modele de justiție, acestea din urmă s-au adaptat, într-o manieră nuanțată, la dimensiunea *educativă* a pedepsei. În cazul modelului sancționator, care este un model de drept penal, s-a renunțat la modelul centrat pe persoană, în favoarea unuia centrat pe fapt. Acest model de justiție s-a substituit celui terapeutic și ideea de pedepsire a devenit justificarea ultimă (ca loc și spațiu de tratament). Există o reemergență a penalității, cu conceptele sale de responsabilitate și sancțiune, de retribuție și de intimidare.

Dar în această nuanță, apare o altă legitimitate, atunci când se vorbește despre sancțiune educativă. Ca și modelul penal clasic, modelul sancționator se bazează pe fapt, iar pedeapsa pronunțată este menită să reamintească norma și să formuleze la adresa comportamentului învinuit o apreciere negativă. Dar, aici, sancțiunea are pretenția de a nu consta într-o simplă pedeapsă atribuită ca atare autorului infracțiunii (doar o vocație represivă), ci ea apare ca o necesitate de a remedia carențele în integrarea normelor, evidențiate de infracțiune. O asemenea ambiție impune crearea unor metode educative adecvate.

2.4. MODELUL RESTAURATIV (SAU REPARATOR, CARE POATE FI ÎNTELES ȘI CA O DEZVOLTARE PARTICULARĂ A MODELULUI SANȚIONATOR)

Dreptul penal se concentrează asupra autorului faptelor, în timp ce dreptul restaurativ se concentrează asupra victimei și a prejudiciilor. În dreptul penal sau protecționist, atenția acordată suferinței victimelor este subordonată necesității unor demersuri penale, ceea ce duce la pierderea credibilității factorului judecătoresc, în timp ce în justiția reparatorie, prejudiciile cauzate ca urmare a comiterii delictului ocupă locul central.

Modelul restaurativ este axat pe două situații:

a. atunci când autorul nu este prins, societatea susține victimele; ea contribuie la repararea prejudiciilor suferite printr-un sistem de prevedere socială în serviciul victimelor, acționând în mod independent de acțiunea judiciară;

b. atunci când autorul este prins, primul obiectiv al sancțiunii este repararea (medierea, prestația comunitară). În mod incidental, sancțiunii i se mai adaugă și alte obiective, ca disuasiunea și reeducarea.

Această opțiune a justiției restaurative s-a dezvoltat în mod constant, devenind o nouă paradigmă la nivelul reacției societății față de criminalitate. Inițial, era vorba doar de a asocia victimele în reglementarea unui delict. În mod progresiv, acest model s-a evidențiat ca fiind mai mult decât o tehnică permițând ușurarea sau completarea răspunsului penal sau protecționist existent.

El a dat o altă interpretare delictului și reacției judiciare necesare, în sensul că:

a. delictul provoacă suferințe și prejudicii (elementul concret);

b. intervenția este axată pe repararea prejudiciilor suferite;

c. autorul trebuie să participe în mod activ și direct la repararea prejudiciilor;

d. reparația se înscrie într-un cadru juridic și permite apelul la garanțiile obișnuite.

Justiția trebuie să reacționeze în fața unui delict, însă ea nu are ca misiune primordială prevenirea sau ameliorarea poziției sociale a persoanelor vulnerabile. În schimb, modelul restaurativ are în vedere și situația socială negativă a tânărului, acestuia dându-i-se posibilitatea de a se reintegra.

Acest model și-a dobândit legitimitatea datorită:

a. punerii sub semnul întrebării a intervenției exclusive a statului, în numeroase sectoare ale vieții sociale în care participarea cetățeanului devine o revendicare din ce în ce mai presantă;

b. dezvoltarea sentimentului de insecuritate, legată în special de creșterea constantă a numărului de victime nedespăgubite;

c. criza modelului de reabilitare, conceput în termenii tratamentului delinventului;

d. nevoia de a revaloriza un sistem penal în criză, în termeni de eficacitate și de legitimitate.

Acest model a dezvoltat diferite soluții alternative la formele tradiționale de intervenție ale dreptului penal. Abordarea cea mai radicală a acestor alternative este

suprimarea sistemului penal și rezolvarea conflictelor în sânul grupului de care aparțin cei interesați sau, în lipsa acestuia, după un model conciliator sau exclusiv civil. O altă abordare mai puțin radicală (restitutivă) susține, în cadrul sistemului penal, asumarea vinovăției de către autorul infracțiunii, și repararea prejudiciului cauzat victimei. Astfel, delincventul contribuie la repararea prejudiciului, iar recunoașterea responsabilității sale devine o condiție indispensabilă. Scopul sancțiunii este de a repara prejudiciul și nu de a provoca o durere sau de a avea o finalitate educativă directă. Criticile aduse în general acestui model sunt:

a. este un model destul de teoretic;

b. se bazează mult pe realizarea unor condiții prealabile, precum dezvoltarea unei politici sociale coordonate. Așadar, acest sistem nu poate fi izolat, el trebuie să se înscrie în cadrul unei politici globale;

c. recunoașterea responsabilității minorului este o condiție indispensabilă. Deși acest model nu vrea să ia în considerare decât actul, totuși are nevoie ca personalitatea tânărului să îi permită să-și asume responsabilitățile;

d. de ce se înscrie acest model în câmpul penal? Recursul la câmpul civil ar putea să ajute și mai mult la maximizarea preocupării de a acorda o șansă autorului, pentru a repara într-un mod constructiv consecințele actului său delincvențional;

e. este prost definit, din moment ce se impune o compensație simbolică în numele ordinii stabilite pentru societate. Este această putere de apreciere exclusiv de competența Parchetului?

f. limitele sistemului constau în atingerile aduse securității publice. Aceste atingeri și aceste limite rezidă în faptele reproșate sau în personalitatea minorului, în care caz s-ar reveni la personalitatea minorului?

Acest sistem nu poate, deci, conveni decât unui număr restrâns de cazuri și nu poate fi conceput ca garantând în mod suficient restabilirea ordinii. Intervenția reparatoare implică condiții psihologice și materiale, care sunt departe de a fi întotdeauna îndeplinite. Dintre acestea se pot cita: *a.* lipsa contestării în ceea ce privește faptele sau despăgubirea; *b.* caracterul nerepetitiv al faptelor; *c.* acordul victimei; *d.* disponibilitatea psihologică a părților; *e.* o pregătire și o încadrare care-l fac să aibă un cost social foarte mare.

3. CE MODEL SĂ REȚINEM?

În mod evident nu există un răspuns corect la această întrebare și el depinde în orice caz de răspunsul prealabil al altor întrebări. Astfel, de exemplu, de ce fel de delincvență trebuie să ne ocupăm, în termeni de cantitate sau de calitate? Ce acoperă acest concept de delincvență juvenilă? Se face o distincție între delincvența ocazională, de tranziție sau persistentă? Răspunsul la aceste preocupări trebuie să precedă orice reformă legislativă. Nu poate fi vorba de a răspunde pur și simplu unei fantasme privind securitatea, după ce am constatat alunecările noastre înspre un individualism tot mai accentuat și o tot mai redusă solidaritate.

Să precizăm aici prevederile art. 1.5 al PDR referitor la noțiunea de minor delinvent: „comportamentul sau conduita unui tânăr care nu este conform(ă) normelor și valorilor sociale generale se datorează adeseori procesului de maturizare și de creștere și tinde să dispară în mod spontan o dată cu trecerea la vârsta adultă (...) A cataloga un tânăr drept deviant, delinvent sau predelinvent contribuie adesea ca acesta să dezvolte un comportament în mod sistematic blamabil”.

Astfel, ne-am putea întreba ce loc să acordăm legii penale. Trebuie știut pentru ce tip de infracțiuni minorei pot fi aduși în justiție. De exemplu, care este întinderea aspectelor legate de toxicomanie la minori. S-ar putea demara o reflecție asupra modelelor existente, asupra posibilităților lor, a limitelor lor, a mijloacelor pe care le necesită, dar și asupra costurilor lor, folosindu-se în același timp imaginația, pentru a nu neglija particularitățile proprii fiecărei regiuni, fiecărei societăți.

4. ASPECTE LEGATE DE SISTEMUL PROTECȚIONIST

4.1. CRITICI REFERITOARE LA ACEST MODEL

Astăzi se acceptă că minorul trebuie să aibă drepturi, pe care să le poată exercita el însuși. Jocul nu este „cine pierde câștigă”, ci „cine câștigă pierde”. Cu cât minorul este mai responsabil, cu atât el are mai multe drepturi. Dar, cu cât are mai multe drepturi, cu atât are și dreptul de a fi pedepsit. Trebuie deci să discutăm despre definiția noțiunii de responsabilitate pentru copil și despre consecințele care rezultă de aici. Nu poate fi vorba de o simplă reducere a responsabilităților adulților.

Pentru un tânăr, prea multe responsabilități sau o prea mare responsabilizare poate să echivaleze cu o abandonare a protecției, care totuși le este datorată. Un minor care vrea să fie responsabil nu riscă să fie periculos, făcând cine știe ce!

Ce interpretare să li se dea cuvintelor? Prin modelul protecționist, se dorea (se dorește) responsabilizarea minorului și un răspuns la nevoia acestuia de protecție. Acum, unii se străduiesc, aplicând aceleași texte, să susțină că există o necesitate absolută de a se da trecerii la act un răspuns social. Se trece de la „starea precară” („*mal-être*”) la „comiterea unui act vătămător” („*mal-faire*”). Înainte se asuma „starea precară” a minorului („*mal-être*”), azi se caută a se asuma „comiterea (de către acesta) unui act vătămător” („*mal-faire*”).

4.2. DE CE SĂ SE MODIFICE UN ASEMENEA SISTEM?

a. Pentru a schimba în bine ceea ce există deja. Dar atunci ar trebui să discutăm despre nevoi, ca și despre presupusa eficacitate a celor avute în vedere.

b. Pentru a restabili o regulă în forma sa inițială. Aici, nu trebuie elaborată o nouă lege, ci trebuie văzut cum legea existentă ar putea răspunde nevoilor pentru care a fost creată. Trebuie să discutăm nu despre nevoi, ci despre derivatele rezultate din aplicarea legii, care au făcut ca aceasta să nu-și poată îndeplini obiectivele.

4.3. DILEME REFERITOARE LA MODELUL PROTECȚIONIST

a. Minorul este subiect de drept, titular al garanțiilor recunoscute de dreptul internațional, dar modelul protecționist nu permite tânărului să le exercite el însuși. El vrea să facă bine tânărului împotriva lui. Dar despre ce garanții fundamentale se vorbește, dacă nu despre cea de a afla învinuirile aduse tânărului și cea de a i se permite să se explice? Aceste garanții, în dreptul protecționist, vor lua în mod cert forme diverse, în funcție de situațiile procedurale, dar – în orice caz – ele vor exista.

Așadar, acest model nu poate fi respins datorită unor asemenea motive.

b. Nevoia tânărului de a fi recunoscut ca actor al vieții sociale, este o altă întrebare, care este azi foarte reală.

Dar răspunsul la aceasta nu are nici o legătură cu modelul care va fi ales pentru a reacționa în fața delincvenței juvenile. Răspunsul se află în viața de toate zilele. Cum să luptăm împotriva excluderii tânărului pe plan școlar, cultural, social, economic?

Nu putem aborda problema nevoii de a fi recunoscut ca actor, fără a discuta contextul în care actorul evoluează. Iar pentru tânăr a fi actor nu are în mod sigur același sens ca pentru un adult. Un model sancționator ar putea să contribuie mai bine la stabilirea unui dialog între generații?

c. Conștiința responsabilităților.

Minorii ar fi azi mai responsabili și de aceea ar trebui să fie luați mai mult în serios. Desigur, minorii știu ce fac; dar trebuie ei să suporte consecințele juridice ale actelor lor? Responsabilitatea și educarea unei persoane în spirit responsabil reprezintă învățarea vieții în societate. Această muncă nu se poate desfășura indiferent de modelul adoptat? A crede că educi pentru asumarea responsabilităților făcând apel la sancțiune, este o cu totul altă problemă. Mai întâi adulții să și le asume pe ale lor, mai ales oferind minorilor mijloacele pentru a-și putea crea un spațiu autonom, spațiul lor ca subiect într-o societate.

Apoi, ulterior ne putem întreba dacă minorul trebuie sau nu să răspundă de anumite acte ale sale într-un cadru juridic. Să discutăm despre responsabilitatea sa juridică, dar și despre responsabilitatea sa umană, psihologică, înainte de a-l include în întregime în domeniul penal.

d. Problema mijloacelor.

În general, modelul protecționist beneficiază de mijloacele care îi sunt necesare pentru a-și atinge obiectivele și pentru a le realiza? Oare nu trebuie să existe și alte mijloace pentru a stabili un sistem sancționator?

În cazul sancțiunii, se caută un vinovat, deoarece faptele sunt cele care interesează, respectiv trecutul. În cazul educației, interesează individul, viitorul său, emanciparea sa.

5. CONCLUZII: DINCOLO DE MODELE

a. Abordarea problemelor sociale. Reformarea sistemului juridic este inutilă, dacă nu se discută mai ales despre funcționarea societății, despre problemele sociale persistente.

b. Abordarea noțiunii de delincvență. Această noțiune nu există ca atare. Este o construcție socială, creată pentru a permite tribunalelor să urmeze, în cazul delincvențelor sub o anumită vârstă, o procedură diferită de cea aplicată adulților. Așadar, definițiile nu sunt obiective. Ele depind de dispozitivele care le controlează.

c. Defrișarea și descifrarea delincvenței juvenile. Nu există o singură delincvență juvenilă, ci mai multe delincvențe juvenile. Este important ca ele să fie clarificate în funcție de obiectivele urmărite, să se efectueze cercetări prealabile asupra naturii și a dimensiunii, evoluției, caracteristicilor, formelor, sensului.

d. Efectuarea unei lecturi alternative a sancțiunilor alternative. Alternativele se dezvoltă în jurul polului „victimă” (compensație, restituție, conciliere) sau a polului „societate” (probare, mediere...). Însă ar trebui să se găsească și soluții din afara domeniului penal!

e. Păstrarea spiritului critic. Evitarea trecerii de la un dogmatism la altul, de la o iluzie la alta.

f. Respectarea drepturilor fundamentale. Orice reformă implică gândirea ei, în lumina textelor internaționale specifice pentru minori. Trebuie examinat dacă textele și practicile noastre corespund acestor documente.

g. Refuzul închisorii. Închiderea minorilor rămâne o măsură mult prea ineficientă. Această apreciere este valabilă și pentru detenția preventivă.

h. Evaluarea efectului celor avute în vedere, calcularea costurilor, dar și desemnarea unui organism permanent de întâlnire și cercetare.

6. CONCLUZII GENERALE (INSPIRATE DE ANTOINE GARAPON)

Deși acțiunea educativă era concepută ca necesitând timp, azi se doresc răspunsuri rapide;

Deși autorul era în centrul atenției, azi mai degrabă se ia partea victimei;

Deși aspectul educativ este puțin spectaculos, se vor măsuri vizibile;

Deși răspunsul era individualizat, se caută răspunsuri colective.

Pe scurt, în zilele noastre, totul opune cererea democrației opiniei și a efervescenței sale cu ceea ce propune legea tradițională a protecției minorilor. Ce-i de făcut? Răspunsul nu e mai degrabă politic decât juridic? Nu *political* trebuie să dea sens și coerență marilor preocupări ale diferitelor societăți? Nu *political* trebuie să acționeze astfel încât *justiția* să fie atât o virtute, cât și o instituție?

Singura referință la drepturile omului nu este suficientă. Ele nu sunt decât anestezia de dinaintea operației. După aceasta, mai trebuie reflectat, respectiv să se stabilească un act care să aibă sens, care să fie înțeles, care să fie util și eficient, care să aibă ecou.

Cum să se răspundă provocării cantitative, care constă în gestionarea masei de dosare de delincvență, mai ales atunci când se credea că nu erau decât acte izolate? Cum să se răspundă provocării calitative, care constă în înțelegerea motivului transgresiunii, în identificarea a ceea ce greșează?

Nu putem răspunde la acestea doar prin singura tentație a *penalizării*, temă federalizatoare din punct de vedere politic. Cu cât statul este mai slab, cu atât el recurge la justiția penală pentru a-și arăta forța. Simplul recurs la aceasta duce la instrumentalizarea pedepsei. Aceasta înseamnă uitarea persoanei delincentului și reflecția referitoare la această transgresare. Eventual, pentru liniștirea conștiinței, accentul cade pe suferința victimei (pentru că răul nu mai poate fi identificat).

Eventual, aceasta înseamnă transformarea pedepsei într-un simplu tarif, văzut într-o simplă statistică. Atunci, comportamentul uman (care a provocat infracțiunea) este golit de substanța sa morală, politică: „tu, victimă, nu ai fost victima unui furt, ci a unui accident. Iată, deci, măsurile de prevedere pe care ți le recomandăm, pe cheltuiala ta”. „Tu, delincent, nu ești delincent pentru că ai acționat în mod greșit; ești delincent pentru că ai fost prins”. Infracțiunea a devenit un risc, care trebuie calculat, deopotrivă, pentru victimă și pentru delincent.

Suntem post- și nu ante-. Suntem în interiorul soluțiilor și nu al problemelor sau al cercetării unui mod de viață în care ființele conviețuiesc.

Justiția nu poate fi instanța de apel a unei demisii a politicii sociale. Pe cât posibil, justiția trebuie să fie încredințată cetățenilor, mai degrabă decât justiția să devină o instituție. Justiția nu este doar un serviciu public, ci și un bun public.

De aceea, trebuie găsit un răspuns problemelor cu care ne confruntăm. Ce prevenire? Ce justiție? Ce reacție? Dar toate aceste probleme sunt legate între ele.

Traducere, note și adaptare de Georgiana Scurtu și Dan Banciu

SUPRAAGLOMERAREA PENITENCIARELOR; CAUZE ȘI SOLUȚII

IOAN DURNESCU

Inspector de reintegrare socială și supraveghere

Sistemul penitenciar românesc prezintă multiple deficiențe dar cea mai importantă este, indiscutabil, problema supraaglomerării. De altfel, această problemă nici nu este una specific românească, ci, mai degrabă, una pan-europeană. Probabil că singurele diferențe, sub acest aspect, sunt legate de modul de definire a conceptului, de gradul de supraaglomerare și de tacticile juridice și administrative de diminuare a acestora.

Astfel, pe parcursul acestui studiu comparat, supraaglomerarea este definită ca fiind un fenomen determinat demografic, economic, social și politic, concretizat prin depășirea semnificativă a capacității de administrare a unui sistem penitenciar. Considerăm că, pentru a fi semnificativă, această depășire trebuie să fie de peste 10%, ceea ce determină dificultăți și chiar blocaje în procesele de categorizare și clasificare a deținuților, scoatere la muncă și la plimbare etc. După cum se poate vedea, supraaglomerarea **nu se raportează doar la numărul de locuri de deținere**, ci și la numărul de personal, de resurse organizaționale și sociale de stabilire a unor spații de lucru sau de plimbare. *Lato sensu*, supraaglomerarea poate fi definită ca fiind un eșec al unui sistem penal (deci nu doar penitenciar!) de a oferi condiții decente de detenție, potrivit regulamentelor internaționale. Din nefericire (sau din fericire!), în România nu s-a realizat o astfel de analiză care, probabil, ar șoca prin rezultatele sale, însă au fost avansate unele estimări ale indicelui de supraaglomerare ca raport al numărului de locuri de detenție (paturi) și numărului de deținuți. Putem numi o astfel de definiție ca fiind una **minimală**.

Astfel, potrivit unui raport întocmit în 1998 (Barclay, nepublicat) indicele de supraaglomerare minimal pentru 1997 a fost de 143%.

Din punct de vedere strict practic, supraaglomerarea penitenciarelor se datorează numărului mare de sentințe privative de libertate, dar și de durata mare a acestora. Astfel, ritmul de intrare în sistem este cu mult mai mare decât de ieșire. Supraaglomerarea poate fi determinată și doar de existența unuia dintre acești factori. Spre exemplu, Marea Britanie are un număr de condamnări privative de libertate relativ mic – rata de încarcerare la prima condamnare este de 3,6%, însă durata acestora este foarte mare, de vreme ce rata de încarcerare la prima

condamnare în Olanda este de 11%, dar durata lor este în medie de 6 luni. Ambele țări se confruntă cu fenomenul în discuție, punându-se problema extinderii capacității de dețineri.

Young (1986) sugera că sunt două tipuri de teorii care explică fenomenul de supraaglomerare:

1. determinismul – care situează factorii determinanți în afara sistemului penal, cum ar fi: dinamica pieței forței de muncă, crizele economice, inegalitățile sociale etc.

2. deciziile politice – deciziile care privesc practicile instanțelor, politica penală și cultura profesională a specialiștilor din domeniul penal. Modul în care cultura profesională a determinat considerabil rata încarcerării este arătat în experiența Germaniei Democratice care, între 1983 și 1988, a diminuat populația penitenciară cu 3,5% pe an.

Graham (1990) explica acest rezultat prin „schimbarea radicală a practicii procuraturii și a instanțelor, datorată modificării percepției cu privire la eficacitatea și legitimitatea încarcerării” (citată în Muncie & Sparks, 1991, p. 81).

Prima categorie de teorii explicative ale ratei încarcerării, cele deterministe, explică doar parțial, credem noi, acest fenomen. Toți acești factori pot determina direct rata infraționalității dar, din experiență, o creștere a ratei infraționalității nu se reflectă întotdeauna asupra ratei de încarcerare. W. Young (citată de Garland, 1990) a realizat un studiu comparativ între Olanda și Marea Britanie în care a arătat că, în momentul creșterii ratei infraționalității din ambele țări, abordarea penală a fost diferită: Olanda a promovat o politică de descarcerare, iar Marea Britanie una de încarcerare intensă. Așa se explică de ce, chiar și în acest moment, Marea Britanie are una din ratele de încarcerare cele mai înalte din Europa Occidentală.

Rămân ca teorii explicative valide ale fenomenului de supra-aglomerare cele fundamentate pe deciziile politice. Se pare că politicile penale sunt cele care determină supraaglomerarea penitenciarelor din lumea întreagă și utilizarea în exces a pedepselor privative de libertate.

În România situația este chiar mai dramatică: politica penală este incoerentă și nu se bazează pe principii solide de eficacitate și ordine socială. Schimbările legislative în materie penală sunt realizate de mai multe ministere iar armonizarea lor este, de cele mai multe ori, deficitară. O altă problemă este cea a succedării extrem de rapide a legislației penale, schimbare care se referă la flexarea minimului și maximului special al diverselor infracțiuni. Aceste schimbări fac imposibile consolidarea unor instituții juridice, corelarea atentă a textelor de lege (a se vedea corelațiile dintre Codul penal partea generală și partea specială, în materia suspendării executării pedepsei sub condiție sau sub supraveghere) și analizele de impact asupra ratei infraționalității.

Politica penală a României se formează haotic, la intersecția mai multor tendințe, influențe electorale și instituții juridice. Nu există un organism care să fundamenteze coerent o astfel de politică, care să realizeze sau să coordoneze cercetări criminologice, să formuleze filosofii ale pedepsei sau principii de dezvoltare ale politicii penale.

Problematika penitenciarelor nu poate fi privită altfel decât din perspectivă sistemică, sistemul penitenciar fiind parte a sistemului de justiție și, *in extenso*, a celui social și economic. Probabil că mulți vor considera că, o dată ce, în cele mai multe țări, penitenciarele se află în subordinea ministerelor de justiție, acest aspect este clarificat.

Stone (citată de Garland, 1990) arată însă că în toate țările europene administrațiile penitenciare promovează o strategie de cvasiindependență față de celelalte instituții și organizații. De cele mai multe ori, această independență este justificată prin explicații de tipul: *munca cu deținuții reclamă tactici și metode foarte sofisticate și greu de înțeles pentru neinițiați*. Așa se explică de ce sunt așa puțini politicienii, judecătorii, procurorii etc. care manifestă interes pentru fenomenul penitenciar, aceștia fiind neinformați și neimplicați. O astfel de situație lasă penitenciarele în afara sferei de interes continuu din partea celor care iau decizii de politică penală, zădărniciind eforturile de reformă și modernizare pornite din interiorul sistemului penitenciar. Această stare de fapt l-a condus pe Stone la afirmația că „penitenciarele au rămas vestigii instituționale ale secolului XX” (citată de Garland, 1990).

Modalitățile de control ale populației penitenciare pot fi structurate în aceste condiții după următoarele momente: 1. control al intrărilor în sistem; 2. control al modalităților de condamnare și executare a măsurilor privative de libertate; 3. control al ieșirilor din sistem.

1. CONTROLUL INTRĂRILOR ÎN SISTEM

Cea mai eficientă modalitate de control al intrărilor în sistem este, desigur, aducerea în fața instanței a cât mai puține persoane. Acest deziderat poate fi atins prin diminuarea distanțelor dintre diversele categorii sociale (a se vedea exemplul Suediei – modelul statului bunăstării), prin programe ample de prevenție care țintesc reducerea oportunităților de comitere a infracțiunilor și prin strategii de prevenire a trimiterii în judecată. Astfel, state precum Marea Britanie, Spania, SUA etc. au dezvoltat mecanisme de scoatere a persoanelor care prezintă pericol social redus din circuitul penal (așa-numitele practici *diversion*), care valorifică eficient potențialul discreționar al poliției și parchetelor. În România, potrivit legislației actuale, parchetele se pot prevala de prevederile art. 18 indice 1 din Codul Penal, care face discuție despre gradul de pericol social.

2. CONTROLUL MODALITĂȚILOR DE CONDAMNARE

Controlul modalităților de condamnare a infractorilor presupune existența unui mecanism mai nuanțat, dar și aplicarea efectivă a principiilor de bună practică condamnatrice.

Țările Europei Occidentale au optat încă din anii '80 pentru ceea ce Bottoms (1980) a numit practica „bifurcării”. În principal, acest concept presupune două idei: descarcerarea infractorilor care nu prezintă pericol public (nepedepsirea lor cu privire de liberate) și încarcerarea doar a celor care prezintă un astfel de risc.

Problema este că, aplicarea unui astfel de principiu, implică lărgirea registrului corecțional al sistemului penal românesc prin măsuri comunitare. Astfel de măsuri comunitare care s-au dovedit a fi eficiente, în diminuarea gradului de suprapopulare penitenciară, în țări precum Finlanda, Cehia, Letonia etc. sunt: munca în folosul comunității ca pedeapsă principală, supravegherea intensivă în comunitate, urmarea unor programe de reabilitare comportamentală, urmarea unor programe de tratament și reabilitare socială a toxicomanilor etc. Introducerea acestor alternative la închisoare a determinat o practică mult mai diversificată a instanțelor și o scădere a ratei custodiale în special în Finlanda, țară care a sincronizat eficient schimbările legislative cu dezvoltarea infrastructurii de aplicare a măsurilor neprivative de libertate. Dacă în 1992, în Finlanda erau condamnați la închisoare 11 450 de persoane, după introducerea pedepsei de muncă în folosul comunității, în 1995, numărul acestora s-a redus la jumătate (Finland Ministry of Justice).

Aceste măsuri au fost, în anumite limite, inițiate deja în România. O tendință îngrijorătoare este, însă, reprezentată de ridicarea limitelor maxime ale pedepselor privative de liberate. Astfel, pentru furt calificat maximul special este de 18 ani. În aceste condiții, impactul aplicării măsurilor alternative la închisoare poate fi anulat, deoarece acestea vor reduce, probabil, rulajul populației penitenciare dar nu vor putea influența stocul acesteia. Putem estima că vor fi mai puțini condamnați cu închisoare, dar aceștia vor sta în penitenciar mai mult, conducând la fenomenul de suprapopulare.

Din acest punct de vedere, experiența britanică este extrem de relevantă. După cum aminteam mai sus, rata de încarcerare după prima condamnare este, în Marea Britanie, de 3,6% (foarte mică). Acest fapt se datorează utilizării efective a unui registru penal foarte larg: achitare, amendă, ordin de supraveghere, ordin de probațiune, muncă în folosul comunității, ordin de urmare a unor cursuri sau programe etc. Problema sistemului britanic este că, în ciuda acestor alternative și a ratei de încarcerare mică, pedepsele custodiale sunt lungi, diminuând dinamica populației penitenciare. La aceasta se adaugă și o situație des întâlnită în care o persoană a fost condamnată la prima infracțiune cu o sancțiune necustodială dar, la a doua infracțiune este condamnat printr-o sentință privativă de libertate la care se adaugă sporul de pluralitate infracțională, ajungându-se astfel la o detenție foarte lungă.

Acesta este și pericolul la care este expus sistemul penal românesc. Deși prevede pedepse alternative, promovează pedepse custodiale lungi, în special pentru recidiviști.

În această situație, până la schimbarea actualului cod penal, singura soluție pare a fi consolidarea profesionalismului magistraților. Aceștia pot fi mai bine informați cu privire la avantajele și dezavantajele utilizării sancțiunilor privative de libertate. Sistemul penitenciar, oricât de bine organizat ar fi, nu poate să reducă rata

infracționalității, nu poate preveni recidiva, nu reușește reabilitarea comportamentală a infractorilor, nu previne manifestările de violență și, mai ales, nu este eficient în termeni de cost-beneficii (Mathiensen, 1990).

Sub acest aspect, practica penală a Olandei a reușit în ultima vreme o diminuare sensibilă a populației penitenciare, prin dirijarea parchetelor spre o practică nuanțată în propunerile pentru instanțe. Corelând utilizarea măsurilor alternative cu o detenție pe durată scurtă, se crează premisele unei reduceri a populației penitenciare.

Valorificarea eficientă a principiului subordonării ierarhice din cadrul parchetelor din România poate să influențeze practica condamnatorie a instanțelor. În propunerile lor, procurorii pot merge spre minimumul special în cazul inculpaților care nu prezintă pericol public, pot reține mai multe circumstanțe atenuante etc., astfel încât, dacă nu este posibilă aplicarea unor măsuri alternative, pedepsele privative de libertate să nu aibă durate foarte mari.

Dacă sistemul penitenciar românesc înregistrează în prezent o sensibilă descongestionare, aceasta se datorează, în mare măsură, unei schimbări de practică în privința utilizării instituției arestului preventiv. Astfel, dacă în 1997 procentul celor arestați preventiv era de 40%, în 1999 aceștia reprezentau cca 20%. Este un exemplu edificator pentru felul în care o practică profesională eficientă și responsabilă a parchetelor poate determina progrese în sistemul penitenciar.

3. CONTROLUL MODULUI DE EXECUTARE A PEDEPSELOR PRIVATIVE DE LIBERTATE

În Europa, problema supraaglomerării a generat o efervescentă de idei novatoare în privința executării pedepselor privative de libertate. Acestea au variat de la întocmirea unor liste de așteptare – exemplul Norvegiei în anii '70, – până la liberări parțiale, amnistii selective – în Portugalia.

Pornind de la principiul că pedeapsa privativă de libertate este doar o limitare parțială a libertății individuale, Venezuela a promovat ceea ce putem numi „închisoare la fără frecvență”. Acest regim de detenție presupune ca deținuții să fie liberi pe timpul zilei, iar seara să revină la penitenciar.

Țările sud-americe au mers chiar și mai departe, înființând așa-numitele „penitenciare de week-end”. Condamnații sunt obligați să vină în penitenciar de vineri seara până luni dimineața, după care sunt liberi până la următorul week-end.

Sigur că aceste condamnări sunt posibile numai pentru infractorii nepericuloși.

În România, date fiind sistemul juridic și prevederile legislative actuale, singurul mecanism care poate controla modul de executare a pedepsei este instituirea unui sistem progresiv al regimului penitenciar: de la închis la semideschis și deschis. Acest mecanism este experimentat în câteva penitenciare ale sistemului românesc, dar nu este corelat cu procesul de planificare a executării pedepsei. Planificarea executării pedepsei este un proces dinamic care începe imediat după condamnarea definitivă a persoanei și cuprinde o evaluare a situației

persoanei, a riscului de recidivă și evadare, a riscului de autoflagelare și de pericol pentru cadre și ceilalți deținuți, precum și o raportare a acestora la serviciile de care acesta poate beneficia pe parcursul detenției.

Numai după o astfel de planificare se poate determina periodic nivelul de securitate pe care deținutul îl reclamă. În afara acestui proces și doar prin aplicarea talmudică a prevederilor legii privind executarea pedepsei, pot să apară multiple disfuncționalități și acte subiective.

Dezvoltarea regimului deschis de detenție poate să determine o descongestionare a penitenciarelor pe timpul zilei, dar și al nopții. În acest caz, se poate vedea exemplul Penitenciarului Tg. Mureș, unde deținuții din regimul deschis prestează activități de salubritate a orașului pe timp de noapte. Pe timpul zilei, aceștia se pot odihni în celule, în timp ce ceilalți deținuți participă la activități socio-educative sau de plimbare, muncă etc.

În mod evident, acest sistem necesită un număr de personal mai mare decât cel actual.

Alte soluții fezabile sistemului penal românesc sunt: utilizarea mai frecventă a amnistiiilor selective, a grațierilor individuale, precum și simplificarea procedurilor pentru acordarea „concediului penitenciar” sau a învoirilor.

4. MODALITĂȚI DE CONTROL AL IEȘIRILOR DIN SISTEM

În SUA funcționează încă din anii '80 instituția numită *shock probation*. Aplicarea acestei instituții permite o mai mare flexibilitate a procesului de individualizare administrativă a pedepsei astfel încât, atunci când se consideră că un condamnat este reabilitat din punct de vedere comportamental și nu mai prezintă un risc de recidivă semnificativ, acesta poate fi liberat sub supravegherea serviciilor de probațiune. Acest mecanism, dincolo de faptul că poate contribui la diminuarea numărului de deținuți, oferă și motive în plus deținutului de a participa la programe de reabilitare și de a se schimba comportamental. Efectul pervers, pe care utilizarea unui astfel de procedeu îl prezintă, constă în presiunea pe care penitenciarele supra-aglomerate o poate exercita asupra instanțelor în adoptarea unei astfel de decizii.

În România, cea mai cunoscută modalitate de control al ieșirilor din sistem este cea a liberării condiționate. Potrivit Codului Penal și Legii privind executarea pedepselor privative de libertate, acordarea liberării condiționate depinde de o serie de condiții, printre care cele mai importante sunt buna purtare a deținutului pe durata detenției și împlinirea unei fracții din pedeapsa dispusă de instanță.

Buna purtare a deținutului se probează, de obicei, prin inexistența „rapoartelor de pedepsire” (sau de incident) sau a existenței „rapoartelor de recompensă” pe care deținutul le primește pe durata detenției. Primirea unui anumit număr de rapoarte de pedepsire poate atrage după sine amânarea momentului de liberare. Pentru diminuarea numărului acestora, se pot institui proceduri mai complexe de sancționare. În acest sens, se poate utiliza experiența sistemului

penitenciar francez care prevede, în cazuri de indisciplină, organizarea unor procese informale în cadrul cărora cei învinuiți se pot apăra. În acest mod poate fi controlat și comportamentul cadrelor de penitenciar în raport cu deținuții și se înlătură caracterul subiectiv al acordării de „rapoarte de pedepsire”, promovând o atitudine mai responsabilă a deținutului.

5. CONCLUZII

Potrivit Buletinului Informativ al Penitenciarelor al Consiliului Europei precum și studiilor Națiunilor Unite, rezultă în mod vădit următoarele tendințe europene: 1. rata de detenție crește, 2. durata pedepselor privative de libertate crește la infractorii periculoși, 3. cele mai multe penitenciare europene se confruntă cu problema supraaglomerării, 4. soluțiile la problema supra-aglomerării pot fi structurate pe două dimensiuni: extinderea capacității de deținere și promovarea politicilor de prevenire a încarcerării.

În acest context european și potrivit legislației penale actuale, politica penală pe care România o poate promova în vederea construirii unui sistem penal mai eficient și a descongestionării penitenciarelor ar putea să se conducă după următoarele principii: 1. o filosofie a pedepsei centrată pe principiul bifurcării: privarea de libertate a infractorilor periculoși și promovarea alternativelor la închisoare pentru cei nepericuloși; 2. utilizarea mai largă a măsurilor neprivative de libertate; 3. aplicarea unor pedepse privative de libertate cu durată mai scurtă (diminuarea ratei de detenție). În acest sens, rolul parchetului este, după cum am arătat mai sus, extrem de important; 4. construirea unor noi capacități de detenție cu maxim 1 000 de locuri / penitenciar.

Acest studiu comparat al sistemelor penitenciare europene a fost realizat în scopul identificării unor posibile soluții la problema supraaglomerării din penitenciarele românești.

Paradoxal, așa cum am arătat, soluțiile la această problemă a sistemului penitenciar nu se află în interiorul acestuia, ci în promovarea unei politici penale coerente și eficiente. De asemenea, am evidențiat câteva posibile modalități de descongestionare, măcar parțială, a sistemului, prin utilizarea eficientă a serviciilor de reintegrare socială și supraveghere, precum și a altor mecanisme existente.

De asemenea, studiul atrage atenția asupra unor efecte perverse care pot apărea o dată cu promovarea unei politici penale incoerente: pe de o parte, înființarea unor servicii de reintegrare socială și supraveghere pentru promovarea măsurilor neprivative de libertate și, pe de altă parte, mărirea pedepselor la infracțiunile cu cea mai mare incidență asupra sistemului penitenciar. A doua măsură va fi de natură să anuleze impactul serviciilor de reintegrare socială asupra dimensiunii populației penitenciare.

Astfel, pe parcursul acestui studiu, am arătat cum, printr-o analiză comparată a sistemelor penitenciare europene și prin utilizarea creativă a instituțiilor penale

actuale, se pot găsi soluții de durată scurtă și medie pentru a rezolva parțial problema supraaglomerării penitenciarelor românești.

BIBLIOGRAFIE

1. BARCLAY A., *Evaluarea sistemului penitenciar din România*, nepublicat, 1998.
2. BOTTOMS & PRESTON R.H., *The Coming Penal Crisis. A Criminological and Theoretical Exploration*, Edimburgh, Scottish Academy Press, 1990.
3. GARLAND D., *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory*, Clarendon Press, Oxford, 1990.
4. MUNCIE J. & SPARKS R., *Imprisonment. European Perspectives*, Harvester, New York, SUA, 1991.
5. PITTS, *Working with Young Offenders*, Macmillan, UK, 1990.
6. *Raport privind activitatea Direcției Generale a Penitenciarelor*, Direcția Generală a Penitenciarelor, București, 1999.

STRATEGII DE PREVENȚIE ÎN DOMENIUL REDUCERII CERERII DE DROGURI

IONELA PETREA

Politicile naționale în domeniul drogurilor sunt din ce în ce mai echilibrate, în ceea ce privește modalitatea de abordare a acestei problematice, punând mare accent pe reducerea cererii de droguri în comparație cu reducerea ofertei. Prevenția și reducerea consecințelor asociate consumului de droguri sunt elementele cele mai frecvent întâlnite în strategiile recent adoptate de către Franța, Portugalia și Regatul Unit al Marii Britanii, precum și de Uniunea Europeană, demonstrând tendința de a aborda problema drogurilor într-un context mai larg, cu referiri la problematica sărăciei, a șomajului și a marginalizării sociale.

Elementele cheie ale acestor strategii sunt: analiza și dovedirea/justificarea științifică ca bază pentru luarea deciziilor; stabilirea de priorități clare și a obiectivelor comune; îndeplinirea scopurilor pentru a evalua progresul; evaluarea proiectelor și programelor desfășurate.

Coordonarea la nivel național, regional și local este esențială, iar coordonatorii naționali realizează și își asumă responsabilitatea politică pentru implementarea acestei politici.

În Germania, Italia și Luxemburg prevenția și tratamentul au devenit o prioritate în locul politicilor represive, responsabilitatea pentru politica drogurilor a fost relocalată de la Ministerul de Interne la Ministerul Sănătății și/sau la Ministerul problemelor sociale. Serviciile în domeniul drogurilor sunt tot mai mult abordate global, atât de sfera socialului, a sănătății, a justiției cât și de toți actorii din comunitate care pot juca un rol în acest domeniu. În ultimul timp au fost realizate în acest mod rețele internaționale, continentale, naționale, regionale sau comunitare.

Spania și Franța includ în noile lor strategii atât drogurile legale cât și pe cele ilegale, punând accent pe comportamentul de dependență și nu pe substanța în sine.

Această tendință a fost evidentă, de asemenea, în cadrul politicilor de prevenție a Germaniei, Austriei și Suediei, încă din anii 1980. Monitorul Național al Olandei în domeniul Drogurilor realizat de către Ministerul Sănătății, care a început să supravegheze problemele legate de droguri în 1999 sub auspiciile Institutului Olandez de Sănătate Mentală și Dependență, are competențe atât în ceea ce privește drogurile ilegale cât și în privința alcoolului.

În cadrul Uniunii Europene, în cazurile în care nu este strict necesară pedeapsa cu închisoarea, sunt adesea preferate măsuri precum: cura de dezintoxicare și reabilitarea psihosocială.

În paralel, neincriminarea infracțiunii de a consuma droguri devine din ce în ce mai răspândită. Aceste tendințe sugerează un consens în considerarea faptului că închisoarea nu este soluția potrivită pentru persoanele cu probleme legate de droguri. În schimb, tratamentul pare a fi răspunsul preferat, chiar și atunci când gravitatea infracțiunii face imposibilă evitarea închisorii.

Totodată, piața drogurilor, ca orice piață, este supusă raportului cerere/ofertă. Este evident că, oricâte eforturi s-ar face pentru scăderea ofertei, atâta timp cât va exista o cerere semnificativă, piața drogurilor va prolifera. Rețelele de traficanți sunt foarte bine organizate și în același timp bine finanțate, aceasta fiind o motivație în plus pentru rolul foarte important dobândit în ultima vreme de reducerea cererii de droguri în cadrul politicii drogurilor.

Politica națională în domeniul drogurilor, din ultimul deceniu, abordată în cadrul societății românești, poate fi structurată pe direcții de acțiune, pe tendințe de dezvoltare și necesități viitoare. Astfel:

- s-a realizat alinierea României la politica internațională în domeniu, prin semnarea și ratificarea convențiilor Națiunilor Unite privind regimul substanțelor psihotrope și combaterea traficului ilicit de substanțe stupefiante și psihotrope;

- s-au semnat acorduri bi- și multilaterale cu majoritatea statelor din regiune și de pe alte continente, pentru realizarea cooperării necesare prevenirii și combaterii crimei organizate, a traficului și consumului ilicit de droguri;

- s-au adus modificări la Codul penal și vamal, în vederea incriminării unor noi fapte pe linia traficului ilicit de droguri și a creșterii cuantumului pedepselor care pot fi aplicate făptuitorilor;

- a fost promulgată Legea nr.143/2000 privind combaterea traficului și consumului ilicit de droguri;

- este în curs de publicare Hotărârea de Guvern privind regulamentul de aplicare al Legii 143/2000;

- s-au creat structuri noi în cadrul unor instituții ale statului (Ministerul de Interne, Ministerul Sănătății, Direcția Generală a Vămirilor ș.a.) în vederea combaterii traficului și consumului ilicit de droguri;

- s-au pus bazele unei politici de sănătate și a unui sistem educațional, care să asigure activități concrete de prevenire a consumului de droguri și de recuperare a toxicomanilor, prin tratamente adecvate.

La capitolul legislație am putea adăuga:

- Ordinul ministrului sănătății, nr. 9/1999, privind desemnarea coordonatorilor naționali ai Programelor de Promovare a Sănătății și Educație pentru Sănătate, a nominalizat Coordonatorul Național al Reducerii Cererii de Droguri și a nominalizat responsabilii Programului Național de Prevenire și Control al Dependentei de Droguri și patologie indusă – adulți și copii;

- Ordinul ministrului sănătății, nr. 332/1999 privind înființarea Centrului de Informații și Documentare pentru prevenirea consumului de droguri, în cadrul Institutului de Management al Serviciilor de Sănătate București, cu sprijin Phare;
- H.G. nr. 534/1999, privind înființarea Comitetului Interministerial de Luptă împotriva Drogurilor, din care face parte și Ministerul Sănătății și Sănătate Comunitară și Direcția Generală de Asistență Medicală;
- Ordinul comun nr. 931/2000 al ministrului sănătății și ministrului justiției, privind măsurile medicale și educative aplicate toxicomanilor în penitenciare;
- Ordinul comun al Ministerului Sănătății și Ministerului de Finanțe, privind finanțarea dezintoxicării, supravegherii medicale și efectuării expertizei medico-legale, pentru persoanele dependente de droguri.

În anul 2000, principalele linii strategice formulate au fost:

- adoptarea unor măsuri legislative;
- activități de prevenție a consumului; culegere de date, cercetare a atitudinii tinerilor față de droguri, evaluare a nevoilor de informare ale publicului; informare a publicului; educație pentru sănătate; programe de training pentru personalul ce desfășoară activități de educație pentru sănătate;
- activități de tratament al toxicomanilor: formarea personalului specializat în tratamentul toxicomanilor; programe de training; crearea și amenajarea centrelor de tratament și de reabilitare psihosocială; crearea și dezvoltarea centrelor de consiliere și a liniilor telefonice de tip Hot-Line; crearea de centre de prevenire a transmiterii infecțiilor pe cale sanguină în rândul consumatorilor de droguri injectabile.

Pe fondul lipsei de informare, atât a populației cât și a personalului medical, au apărut diverse puncte de vedere cu privire la abordarea terapeutică a dependenților de droguri. Circuitul terapeutic și serviciile medicale, existente la acest moment de nivel internațional și european, sunt următoarele:

1. SERVICII DE CONSILIERE:

- presupun activități precum sfătuire, orientare, direcționare adresate tinerilor, părinților și consumatorilor de droguri.

2. CURA DE DEZINTOXICARE:

- presupune ansamblul de măsuri destinate înlăturării nevoii fizice a organismului de a mai consuma droguri;
- se adresează persoanelor care doresc să nu mai consume droguri și au o motivație puternică în acest sens;
- se realizează în centre speciale destinate acestui scop ce presupun regim de funcționare închis;
- tratamentul de dezintoxicare se realizează în funcție de drogul consumat;

– perioada medie a curei de dezintoxicare este de aproximativ 14 zile ea variind în funcție de starea pacientului.

3. POST-CURA – REABILITAREA PSIHOSOCIALĂ = COMUNITĂȚI TERAPEUTICE

– cuprinde ansamblul de măsuri destinate înlăturării dorinței de a mai consuma droguri și redobândirii aptitudinilor sociale, profesionale, pierdute din cauza consumului de droguri;

- se realizează prin: psihoterapia individuală, familială și de grup;
- terapia ocupațională; informarea publicului, reorientarea profesională;
- tratamentul unor simptome psihice specifice, precum: anxietatea, depresia, insomnia;
- perioadă minimă a post-curei și reabilitării psihosociale este de 90 zile.

4. PROGRAME DE SUBSTITUȚIE ÎN AMBULATOR

– reprezintă soluția oferită de societate pentru persoanele care nu doresc sau nu reușesc să realizeze tot circuitul terapeutic, având rolul de a reduce consecințele negative asociate consumului de droguri, precum transmiterea infecției HIV/SIDA, infraționalitatea, criminalitatea;

– constau în administrarea unor substanțe specifice, cum ar fi metadona, în doze stabile pe o perioadă lungă de timp (ani); în aceste centre, care desfășoară această activitate, se pot realiza și ședințe de consiliere și psihoterapie, atunci când beneficiarii acestor servicii le solicită;

– sunt adresate persoanelor dependente de droguri opiacee care au nevoi speciale.

Cu toate eforturile investite în realizarea în bune condiții a circuitului terapeutic complet, experiența țărilor care se confruntă de decenii cu acest flagel arată că procentul persoanelor care reușesc să abandoneze complet acest tip de comportament este, din păcate, foarte mic. De aceea, veriga principală a reducerii cererii de droguri rămâne prevenția.

Din perspectiva Ministerului Sănătății, activitățile de prevenție se desfășoară în mod planificat în cadrul Programului Național de Educație pentru Sănătate, al Programului Național de Prevenire și Control al Dependentei de Droguri și a Patologiei Induse, al Programului Național de Promovare a Sănătății, al Programului Național de Supraveghere și Control al Bolilor Infecțioase (care include prevenirea hepatitei), și al Programului Național de supraveghere și control al infecției HIV/SIDA. Aceste programe sunt finanțate preponderent de la bugetul de stat și de unele ONG de profil.

Educația pentru sănătate este o activitate multisectorială, ce trebuie să aibă obiective clare și adaptate condițiilor culturale și sociale ale grupului de populație cărui i se adresează. Ea reprezintă un demers preventiv care nu este individualizat, dar țintește caracteristici comportamentale comune unui număr mai mare de

indivizi, urmărind mai ales **informarea generală a acestora și influențarea atitudinilor față de factori care, potențial, amenință sănătatea.**

Pentru aceasta se impune evaluarea constantă a necesarului de informații ca și valabilitatea și viabilitatea mesajelor și căilor utilizate pentru ca mesajul, produsul finit, tangibil, al procesului educativ să parvină în mod mulțumitor la cei cărora li se adresează.

În 1999 s-a încheiat proiectul Phare „Asistență Tehnică pentru Reducerea Cererii de Droguri” la care România a participat alături de Ungaria și Slovacia. Proiectul din țara noastră „Tehnici noi de educație pentru reducerea cererii de droguri” s-a derulat în trei județe pilot – Galați, Dolj și Timișoara. Acesta este primul proiect ce și-a propus analiza privind nevoile de informare ale populației în problematica drogurilor. Studiul efectuat a evidențiat că grupa de vârstă cea mai expusă riscului de a consuma droguri este 15–24 ani. Deși diferit prin particularitățile geografice, **totuși procentul celor care au declarat că au consumat droguri este destul de asemănător în Galați și Timișoara, media acestora fiind de 3,5%. Atât tinerii cât și restul comunității (părinții, profesorii, poliția, autoritățile locale) consideră necesară informarea lor în problematica drogurilor și doresc să colaboreze în vederea desfășurării unor programe de informare – educare – comunicare asupra drogurilor. Căile prin care doresc să primească aceste informații sunt însă diferite, în funcție de județ și de grupul țintă ales. Aceste concluzii generale au stat la baza formulării strategiilor de programe ce sunt aplicate în viitor în cele trei județe pilot. Strategiile presupun orientarea acțiunilor în trei direcții principale: spre tineri și familiile lor, spre cadrele didactice și spre comunitate.**

Astfel, demersul preventiv s-a realizat prin: campanii de informare-educare-comunicare, elaborarea și distribuirea unor manuale și ghiduri de consiliere privind prevenirea consumului de droguri și a infecției HIV; elaborarea și distribuirea de materiale informative: pliante, broșuri, afișe, fluturași etc. și prin înființarea unor centre de consiliere în problematica drogurilor și HIV/SIDA.

Prevenirea în familie

În urma studiului mai sus-menționat au fost evaluate și nevoile de informare ale părinților. Astfel, a rezultat că aceștia consideră că fenomenul consumului de droguri este o problemă de sănătate publică a comunității din care fac parte. De asemenea, ei consideră că este necesară informarea lor în problematica drogurilor și doresc să colaboreze cu alți actori ai comunității, precum: medici, cadre didactice, polițiști etc. în vederea aplicării unor programe de informare, educare, comunicare asupra drogurilor.

A fost editat un ghid de abordare a problematicii drogurilor pentru părinți, într-un tiraj de 5 000 de exemplare.

În a doua parte a anului, s-a înființat Asociația părinților cu copii toxicomani, care, pe fondul unor carențe legislative privind abordarea terapeutică a toxicodenendenților, a incitat media împotriva Ministerului Sănătății. După mai multe runde de negocieri, s-a ajuns la un acord între această organizație și minister, care a pus bazele unui protocol oficial de colaborare între cele două părți.

Programe școlare

Ministerul Educației Naționale a creat cadrul necesar prevăzând posibilitatea desfășurării unor acțiuni preventiv-educative.

Curriculum-urile școlare opționale (curriculum la alegerea școlii) au abordat teme legate de prevenirea consumului de droguri în cadrul orelor de dirigenție, consiliere școlară, biologie, chimie, cultură civică.

În cadrul orelor de dirigenție și consiliere școlară, profesorii diriginți sau alte cadre didactice au solicitat medici, asistenți medicali, psihologi, juriști, reprezentanți ai Ministerului de Interne, pentru a prezenta aspecte concludente legate de consumul de droguri (teme: „Principalele categorii de droguri și efectele acestora”, „Cauzele pentru care ajung tinerii să consume droguri” etc).

În ceea ce privește strategia școlară, s-a urmărit: realizarea de cursuri de perfecționare pentru profesori, la nivel național, cu obținere de competență în educația pentru sănătate, elaborarea tematicii orelor de educație pentru sănătate, elaborarea de manuale de educație pentru sănătate, păstrarea și dezvoltarea parteneriatelor cu alte organisme guvernamentale și nonguvernamentale pentru dezvoltarea de programe și activități în acest domeniu.

Materiale de predare

În cadrul Programului Național de Sănătate „Prevenirea și controlul dependenței de droguri și a patologiei induse”, *Direcția de Promovare a Sănătății și Sănătate Comunitară din cadrul Ministerului Sănătății a editat un manual de prevenire a consumului de droguri destinat educatorilor pentru sănătate într-un tiraj de aproximativ 17 000 exemplare, care se intenționează a fi distribuit în cursul acestui an școlar în toate unitățile de învățământ gimnazial și liceal din mediul urban.*

Manualul aparține Organizației Mondiale a Sănătății, fiind tradus și adaptat în cadrul Direcției de Promovare a Sănătății și Sănătate Comunitară în colaborare cu „Fundatia Principesa Margareta a României”. El vine în întâmpinarea solicitărilor și nevoii de informare ale tinerilor privind problematica drogurilor evidențiate în urma studiului pilot „Tehnici noi în vederea reducerii cererii de droguri”, mai sus-menționat.

În vederea distribuirii și utilizării eficiente a acestui manual, s-a început organizarea a 4 programe de pregătire pentru anul acesta, prin care vor fi pregătite 84 de persoane, respectiv câte 2 reprezentanți pentru fiecare județ (un reprezentant din rețeaua de promovare a sănătății și un consilier școlar din rețeaua Ministerului Educației Naționale).

Până în prezent au avut loc două programe de pregătire pentru cadre didactice, acoperind regiunile Muntenia și Moldova pentru utilizarea manualului Organizației Mondiale a Sănătății „Tinerii și consumul de droguri”.

În afara manualului OMS, principalele materiale folosite pentru predare sunt pliantele, posterele și casetele video, furnizate de Direcțiile Județene de Sănătate Publică prin Serviciile de Promovare a Sănătății, Centrul Național de Promovare a Sănătății și Programe din cadrul Institutului de Management al Serviciilor de Sănătate, Inspectoratele Județene de Poliție și ONG. De asemenea, au avut loc

întâlniri de informare între profesori și diverși specialiști din domeniu (medici, juriști, psihologi, ofițeri etc.).

Lecturate cu părinții:

Majoritatea școlilor au organizat lecturate cu părinții, în cadrul cărora profesorii au abordat problematica legată de consumul de droguri (influența asupra sănătății, dependența, aspectele sociale, aspectele legale).

În demersul lor educativ, școlile au colaborat cu:

– Direcțiile de Sănătate Publică Județene, mai ales prin Serviciile Județene de Promovare a Sănătății și Programe de Educație pentru Sănătate (care furnizează materiale educative, organizează seminarii județene pe tema consumului de droguri), dar și cu cabinetele medicale școlare, spitale, cabinete de planificare familială: Inspectoratele Județene de Poliție; Direcțiile Județene de Tineret și Sport; Direcțiile Județene de Protecția Copilului; Posturi locale de radio și televiziune; Biserica; Oficiul pentru Protecția Consumatorilor.

– Școala, și implicit inspectoratele județene, au dezvoltat parteneriate cu diferite organizații nonguvernamentale, pentru diverse acțiuni legate de tema pusă în discuție (procurare de materiale informative, organizare de întâlniri de lucru cu elevii, cursuri de perfecționare pentru profesori).

Au fost desfășurate mai multe programe parteneriale în unitățile de învățământ. Astfel, în luna noiembrie 2000 a fost încheiat un protocol între Ministerul Sănătății și Ministerul Educației Naționale, privind introducerea manualului Organizației Mondiale a Sănătății „Tinerii și consumul de droguri” în curricula de educație pentru sănătate.

Activitățile desfășurate au îmbrăcat, în principal, forma unor întâlniri interactive cu elevi, profesori, părinți și ONG pentru tineret. Au fost discutate implicarea elevilor în fenomenul infracțional și riscurile majore ale consumului de droguri. Astfel, au fost prezentate cauzele generale ale consumului de droguri, diferite tipuri de substanțe stupefiante și efectele lor, precum și modalitățile de prevenire a consumului. Ideea centrală a fost aceea de a oferi tinerilor informații cât mai corecte și complete în acest domeniu, pentru a putea adopta o atitudine de respingere atunci când se confruntă cu tentația folosirii acestor substanțe.

Prin aceste programe s-a urmărit stimularea dialogului, între cei cărora li s-au adresat și specialiști, precum și sensibilizarea cadrelor didactice asupra rolului lor în prevenirea consumului de droguri.

Cu ocazia Zilei Internaționale de luptă împotriva drogurilor, la nivel național s-au desfășurat campanii mass-media împotriva drogurilor. Aceste campanii au fost organizate în teritoriu de Serviciile Județene de Promovare a Sănătății din cadrul Direcțiilor de Sănătate, în colaborare cu autoritățile locale și ONG.

La nivel național s-a desfășurat Campania de luptă împotriva consumului de droguri, care a primit premiul I al revistei „Universul media și al promovării imaginii”, revista specializată în transmiterea mesajului publicitar.

La nivel local, prin rețeaua națională de promovare a sănătății, s-au realizat diverse tipuri de acțiuni precum: producerea și difuzarea de spoturi video-TV și

audio-radio, producerea și lansarea de single-uri în discotecă, realizarea unui CD multimedia cu informații pe această temă, conferințe de presă, comunicate de presă, amplasare de banere, editare, distribuire de pliante, afișe, broșuri, studii privind cererea și consumul de droguri, opinia publică față de aceste probleme, seminarii, discuții cu elevii, cursuri antidrog, cursuri de formare de formatori, expoziții cu lucrări ale elevilor, expoziții de caricaturi, concursuri de afișe, de epigrame, concursuri radio, comunicări științifice, distribuire de tricouri inscripționate cu mesaje specifice, activități de tipul masă rotundă, workshop-uri, jocuri de rol, discuții panel cu public, marșuri antidrog.

În București a fost organizată o Conferință de presă la Palatul Parlamentului, în colaborare cu Comisia de Integrare Europeană a Parlamentului, cu ocazia căreia s-au subliniat importanța abordării cu o atenție deosebită a problematicii drogurilor și s-a luat o poziție fermă împotriva adoptării unor articole ale proiectului Legii privind combaterea traficului și consumului ilicit de droguri. Astfel, în viziunea din acel moment a Ministerului Sănătății, luând în considerare studiile și experiențele de ultimă oră ale țărilor cu mare tradiție în domeniu, orice abordare a problematicii drogurilor trebuia să pornească de la preventiv la punitiv și nu invers. Obiectivul acestor demersuri este favorizarea unor abordări bazate mai mult pe comportamente decât pe produse, făcând o distincție netă între consum, consumul ocazional și dependență. Apelul la lege trebuie să fie însoțit de un demers preventiv, care să nu se rezume doar la prevenirea consumului, ci să includă și evitarea transformării consumului ocazional în dependență.

La nivel teritorial (județean) colaborarea cu posturile locale de radio și TV, ca și cu presa locală, este bună, în majoritatea cazurilor mass-media oferind spațiu de emisie și/sau publicare gratuită.

Mass-media a prezentat în numeroase rânduri articole sau emisiuni despre droguri. Televiziunile și posturile de radio au avut emisiuni constante despre sănătate, în cadrul cărora s-au făcut referiri la problema consumului de droguri și în special a alcoolului și tutunului.

Din păcate, datorită lipsei cvasitotale a informațiilor despre droguri a ziariștilor presei centrale, în ultima parte a anului s-a desfășurat o campanie de denigrare și minimalizare a acțiunilor Ministerului Sănătății. Această campanie a vizat atât activitățile de prevenție, cât și cele de tratament, având la origine necunoașterea modalităților eficiente educative de prevenție, a abordărilor terapeutice complete și corecte a toxicomanilor, și necunoașterea acțiunilor concrete, întreprinse de Ministerul Sănătății în acest domeniu.

Mesajele cuprinse în campaniile mass-media au rolul de a îmbunătăți conștientizarea de către populație a riscurilor asociate consumului de droguri.

Reducerea consecințelor consumului de droguri se poate realiza prin: informare și educare, facilitatea accesului la servicii medicale și sociale, outreach work, facilitarea accesului la echipamente și materiale sanitare (ace și seringi de unică folosință), asigurarea tratamentului de substituție.

Dacă ar fi să facem o ierarhie a riscurilor, atunci mesajele de prevenție care ar trebui răspândite ar fi:

- Nu începe niciodată să consumi droguri sau, dacă ai încercat, renunță;
- Dacă totuși consumi droguri, folosește orice altă modalitate cu excepția injectării;
- Dacă continui să te injectezi, evită să faci asta în comun cu alte persoane;
- Dacă ai neapărat nevoie să folosești o seringă, refolosește-o numai pe a ta de fiecare dată.

Riscurile implicate de consumul intravenos de droguri sunt: infectarea cu HIV și AIDS, contractarea hepatitelor B, C și a bolilor cu transmitere sexuală; supradozele (care pot provoca moartea), alte consecințe negative asupra sănătății (afecțiuni ale aparatelor și sistemelor organismului, tulburări ale sistemului nervos central etc.), consecințe negative în plan social (criminalitatea, ruperea de familie, absenteismul școlar etc.).

Trebuie menționată și o altă verigă importantă în strategia de reducere a consecințelor, dar și a cererii de droguri în general, reprezentată de liniile telefonice de ajutor.

În anul 2000, în București au existat 3 servicii telefonice de tip *hot-line*, acestea nefiind specifice pentru problematica drogurilor:

- „TOXAPEL” este un serviciu telefonic de urgență, realizat de Departamentul de Toxicologie al Spitalului Clinic Central de Copii „Grigore Alexandrescu” – București, destinat informării populației asupra modului în care trebuie acordat primul ajutor unui copil intoxicat, până la sosirea salvării sau la prezentarea la spital. „TOXAPEL” funcționează non-stop și acoperă întreg teritoriul țării, putând fi apelat de acasă, de la orice telefon public sau mobil.

- Cel de al doilea serviciu telefonic de tip *hot-line* funcționează în cadrul Laboratorului de Sănătate Mentală, sector 3, la Centrul de Criză pentru Adolescenți și Tineri. Funcționează numai între orele 9–18 și oferă consiliere inclusiv în problematica drogurilor, persoanelor care doresc să se informeze, consumatorilor sau persoanelor care au fost deja internate pentru dependență.

- Asociația ARAS (Asociația Română Anti-Sida) a înființat o linie telefonică *hot-line* la București, Constanța și Iași pe probleme legate de SIDA, care abordează și modalități de prevenire a consumului de droguri, fiind cunoscut că unul din comportamentele de risc frecvent asociate consumului de droguri este sexul neprotejat.

În anul 2000 a fost pregătit un specialist din Cadrul Ministerului Sănătății în problematica „liniilor telefonice de ajutor în domeniul drogurilor”, prin Fundația Europeană de Servicii Telefonice de Ajutor în domeniul drogurilor (F.E.S.A.T.).

MONDIALIZARE ȘI GLOBALIZARE – PERSPECTIVE ETIMOLOGICE ȘI TERMINOLOGICE

CONSTANTIN ASLAM

Traiectul teoretic al identității este cu mult mai bogat, în ordinea istoriei culturii europene, decât cel al globalizării. Conceptul identității, în dimensiune logică și ontologică, este un element de „substanță”, este constitutiv gândirii și culturii europene încă din momentul ei inaugural grecesc¹. Nu același lucru îl putem spune despre conceptul globalizării, un cuvânt intrat de curând în limbajul de bază al științelor socio-umane, mai ales sub presiunea noilor realități geopolitice create după prăbușirea comunismului. Toată lumea *crede* că știe ce înseamnă globalizarea, la nivel intuitiv; iar analiza științifică a termenului nu l-a scos pe acesta dintr-o nebuloasă semantică: el se află, am putea spune, ca o pagină Web în plină construcție. Așa se explică de ce majoritatea dicționarelor de specialitate nici nu-l amintesc în lista conceptelor specifice științelor socio-umane.

Globalizarea este un cuvânt paradoxal. Când crezi că i-ai surprins un înțeles care ar putea satisface cerințele minimale specifice unei gândiri riguroase, atunci îți dai seama că de fapt el are darul „ubicuității”, putând sta și într-o semantică oarecum diferită de cea dintâi, cu un alt sens, chiar diferit față de cel tocmai prins. Sensurile lui par a fi dispersate în universuri de discurs reciproc incompatibile². Definițiile date sunt deseori ireductibile și chiar autocontradictorii. Pentru a se suprima paradoxurile, cât și pentru a putea fi degajat un nucleu stabil de înțelesuri, anumite regularități de sens, cercetătorul trebuie să procedeze, ca altădată Socrate, inductiv. Pe scurt, să inventarieze contextele de apariție ale termenului în cauză și să detecteze acele sensuri cu o frecvență relativ stabilă, susceptibile să intre în configurația unei definiții necontradictorii. Acest demers ar trebui să înceapă chiar urmărind anumite sugestii etimologice și terminologice.

¹ Pe larg, Mădălina Diaconu, *Ontologia operei de artă în lumina principiului identității*, cap. *Paradigme ale identității în istoria filosofiei*, București, Editura Crater, 2001, p. 15–85.

² Sanda Golopenția, *A gândi globalizarea*, în „Secolul XXI”, *Globalizare și identitate*, 2001, nr. 7–9, p. 218–219.

1. GLOBALIZAREA – PRECIZĂRI TERMINOLOGICE

Globalizarea este un termen cu o pronunțată sugestie geografică, dacă ne raportăm la rădăcinile etimologice, la latinescul *globus*, care desemna Pământul în contexte în care se făceau trimeri la forma rotundă, sferică a sa. De aici s-au format românescul *glob*, francezul *globe*, italianul *globo*, englezul *globe*. În jurul lui *globus* s-au format și cuvintele *global*, atât în franceză cât și în română, cu sensul de ansamblu format din elemente componente, deci cu sens de organizare și ordine a unei totalități, clase de obiecte. *Global* s-a încetățenit în aceste limbi și cu sensul de total, de ceva compus din elemente eterogene dar înrudite, compus care poate fi gândit ca întreg. Prin aplicarea sufixului *-itate* cuvântului *global*, s-a format termenul *globalitate*, prin care se accentuează ideea de *totalitate*, de întreg luat în unitatea sa, întreg ce posedă însușiri proprii, chiar dacă elementele componente sunt eterogene. Acest sens îl au și italianul *globalità* și englezul *globality*. O dată cu apariția psihologiei și pedagogiei gestaltiste (demersuri care plecau de la ideea că forma și întregul sunt elemente esențiale ale constituției noastre psihice), s-a utilizat cuvântul *globalism* ca nume pentru capacitatea psihică a copilului de a percepe întregul înaintea părților unui obiect. Discriminarea proprietăților sau părților componente ale unui obiect se face, în optica acestei teorii, ulterior.

Globalizarea, termen de curând intrat în vocabularul activ al limbii române (dar nu și în dicționare), este un calc lingvistic după englezescul *globalization* sau franțuzescul *globalisation*. Ca orice cuvânt nou, recent intrat în limbă și fără legătură cu anumite realități care pot fi desemnate cu precizie, termenului de globalizare i s-au asociat înțelesuri multiple, de multe ori reciproc contradictorii.

Confuzia de înțelesuri a fost sporită, pe de o parte, de faptul că există actualmente o dispută terminologică între sensul francofon al globalizării și cel anglo-saxon. Francofonia preferă termenul de mondializare (calc după *le monde* – lumea, la rândul lui format după latinescul *lumen*, lumea) și nu pe cel de *globalisation*. Pe de altă parte, neclaritățile aceluiași cuvânt provin din lumea cercetării socio-umane. Ecoomiștii preferă termenul de globalizare pentru a desemna „nucleul dur”, activitatea economică care a generat un nou mod de relații între statele lumii, cu influență decisivă asupra celorlalte activități sociale; sociologii, filosofii, psihologii, istoricii, antropologii etc. preferă termenul de mondializare³. Distincția transcende o simplă dispută de cuvinte, terminologică; ea readuce în discuție o mai veche dilemă a gândirii europene: cultură *versus* civilizație⁴. Revenind la înțelesurile termenului globalizare, trebuie spus că lipsa de regularitate semantică cu care el circulă este datorată și modului în care apare acest cuvânt în documentele oficiale, elaborate de către diferitele instituții ale statului.

³ Cătălin Turliuc, Maria Nicoleta Turliuc, *Provocările și efectele mondializării*, în vol. colectiv *Globalism și dileme identitare. Perspective românești*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001, p. 22–23.

⁴ Vezi Eric Hobsbawn, *The Age of Extremes*, chapter 11, *Cultural Revolution*, Vintage Books, 1995 și Edgar Morin, *Penser l'Europe. Folio actuelle*, Galimard, 1990, p. 82–94.

În această privință, paginile de Internet aparținând acestor instituții depun mărturie pentru cele susținute. Este limpede că această situație nu reflectă atât ignoranța oamenilor, cât mai degrabă gradul înalt de complexitate al fenomenului globalizării și, corelativ, al celui legat de prezentarea identităților. Cauza reală o regăsim în incapacitatea reală a vechilor categorii ale gândirii socio-umane de a cuprinde teoretic realitatea fluidă și contradictorie creată de noile realități generate de interdependența tot mai accentuată a proceselor lumii contemporane.

2. UNIVERSALIZAREA ISTORIEI. REPERE ÎNTR-O ISTORIE ANTROPOGEOGRAFICĂ

Pentru a înțelege mai bine de unde derivă o astfel de complexitate, recursul la istorie poate fi benefic, mai ales că realitățile de astăzi sunt generate de acumulări de fapte asupra cărora oamenii au meditat în întregul secol al XX-lea. Cu toate că termenul globalizare a pătruns de curând în analiza științelor omului, fenomenul globalizării ca fapt real cu desfășurare istorică este tot atât de vechi ca omul însuși. El este legat de una dintre dimensiunile existențial fundamentale ale omului, mobilitatea, și de aceea fenomenul globalizării ca fapt istoric real este – poate părea paradoxal – legat de apariția omului. Unde apare omul? Într-un singur loc sau în mai multe centre genetice? Așadar, stabilirea teoretică a începuturilor fenomenului globalizării este legat chiar de antropogeneză. Revenind, unde s-a născut omul? Într-un singur continent și, apoi prin imigrație, s-a extins la scară planetară? Sau în mai multe continente, în anumite centre genetice, și apoi și-a extins dominația pe întreaga Terra? Și în acest domeniu există două teorii concurente, care se află în dispută pentru întâietate de mai bine de cincizeci de ani. Una dintre ele susține că există un singur centru genetic, situat în Africa apuseană și nordică, în timp ce teoria concurentă susține că apariția omului trebuie legată concomitent de mai multe locuri. Dezbaterile sunt complexe și nerelevante pentru problema noastră. Oricum, și într-un caz și în altul, fenomenul globalizării este prezent în chiar natura umană, ca mod de a fi al omului: ființă care trebuia să facă din mobilitate, pentru a putea trăi, un avantaj în competiția cu celelalte viețuitoare de pe pământ.

Din această împrejurare, care ține chiar de natura omenească, putem extrage unul dintre cele mai importante sensuri ale globalizării: *extinderea la scară planetară a unor fenomene cu apariție locală*⁵. Omul însuși este o apariție locală, în sens geografic, dar care s-a extins la scară planetară. A populat toate continentele extinzându-și activitățile, până a luat întregul pământ în stăpânire. Acest proces de luare în stăpânire a întregului pământ a fost cercetat minuțios de generații întregi de cărturari, încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea până în prima jumătate a secolului al XX-lea. Investigațiile întreprinse în varii domenii au impus în științele socio-umane conceptul de *universalizare a istoriei*. Prin istorie, în această sintagmă, se înțelege raportarea faptelor omului la axa timpului.

⁵ Mircea Malița, *Zece mii de culturi, o singură civilizație*, Capitolul V, *Modernizarea*, București, Editura Nemira, 2001, p. 56-70.

Expresia *universalizarea istoriei* anticipează, în multe privințe, conceptul globalizării. Dar, în ciuda intersecției lor actuale, *universalizarea istoriei se referă la modul în care civilizația europeană a fost diseminată în toate continentele lumii, mai ales prin constituirea sistemului colonial*. Cum spunea Herder, istoria este geografie în mișcare. Marea Britanie, de pildă, deținea teritorii coloniale atât de întinse încât „soarele nu apunea niciodată”. Globalizarea, în schimb, se referea la *încercarea de a lua în stăpânire și de a dirija conștient universalizarea istoriei însăși, în condițiile în care valorile europene au devenit ele însele universale*.

Procesul de universalizare a istoriei a fost supus unei investigații sistematice (pe care abia astăzi, sub impactul globalizării, ne-o putem reprezenta la dimensiunile ei) de către filosofi, istorici, geografi, antropologi, sociologi ș.a.m.d. din întreaga Europă, inclusiv de oamenii de știință români. Vom ilustra acest tip de cercetare prin focalizarea analizei asupra unui studiu semnificativ pentru tema noastră, studiu aparținând lui Simion Mehedinți și apărut în 1943, cu titlul: *Fazele geografice ale istoriei. Observări geopolitice*.

Iată ce scria Simion Mehedinți: „Faptul cel mai caracteristic al timpului de față ni se pare acesta: istoria a devenit planetară. Acum două mii de ani Polybiu avusese impresia că istoria a devenit *universală*. Mediterana și țăările dimprejur i se păreau centrul universului. Întinderea stăpânirii romane îl uimise pe cel deprins cu statele pitice ale Greciei. Azi, chiar și un copil își poate da seama cât de îngust era orizontul lui Polybiu. Nici în 1500, când Columb se întoarce din Lumea Nouă, istoria nu era încă *universală*; nici la 1800, după ce explorările lui Cook fixează destul de exact pe hartă întinderea Oceanului Pacific și deci proporția dintre uscat și apă; nici la 1860, când împărăția japoneză evita încă atingerea cu străinii ... *Abia spre sfârșitul secolului al XIX-lea, istoria a început a fi universală (s.n., – C.A.)*, când Bismarck a luat inițiativa împărțirii tuturor ținuturilor rămase fără stăpân. *Terra întreagă a intrat atunci în stăpânirea omului*”⁶. Viziunea lui Simion Mehedinți privitoare la fazele geografice ale istoriei omenești este extrem de pertinentă și actuală. Aceste faze pot fi văzute ca *trepte ale universalizării istoriei* de care oamenii au devenit conștienți cu mult mai târziu (realitatea își urmează cursul ei în timp ce termenii, conceptele apar mai târziu), trepte care au premers realităților lumii globale de astăzi.

Prima fază este cea *continentală*. Este perioada civilizației uscatului, în sensul că centrele de civilizație sunt pe uscat. Aceasta nu înseamnă că oamenii nu călătoreau pe mare. Cazul fenicienilor și al grecilor este arhicunoscut. Unele dintre aceste civilizații, în ciuda faptului că erau apropiate teritorial, nu știau unele de altele. Cazul civilizațiilor precolumbiene este notoriu și astăzi. Ele nu au comunicat și din cauza mijloacelor de transport rudimentare. „Istoria antică a fost așadar continentală în sensul cel mai deplin al cuvântului. *Fiecare trăia închis în orizontul*

⁶ Simion Mehedinți, *Cultură și civilizație, Concepte, definiții, rezonanțe*. Îngrijirea ediției, studiu introductiv și note de Gheorghită Geană, București, Editura Trei, 1999, p. 187–191.

lui”⁷, conchide Mehedinți. Faza aceasta a durat milenii de-a rândul până la începutul secolului al XV-lea.

A doua fază, numită de Mehedinți *oceanică*, este legată de perfecționarea mijloacelor de transport, a descoperirii vaporului cu aburi și de deplasarea, într-un mod generalizat, pe apă. Ea începe cu călătoriile lui Cristofor Columb și cu descoperirea a ceea ce s-a numit „Lumea Nouă”. Momentul de vârf, cel puțin în ordine simbolică, este atins de către Magellan. El a demonstrat că omul poate să-și ia în stăpânire planeta. Cel dintâi ocol în jurul lumii a fost primul semnal pentru umanitate că stăpânul pământului este omul. Aceasta este epoca marilor descoperiri antro-po-geografice „în care omenirea ia cunoștință de unitatea ei antropologică și biogeografică”⁸. Procesul de universalizare a fost accelerat și datorită statutului politic al apelor în raport cu uscatul. Apele fiind internaționale, fără granițe și frontiere trasate, stimulau inițiativa economică de a căuta noi „drumuri”, în condițiile în care legăturile Europei cu Extremul Orient au devenit nesigure o dată cu căderea Constantinopolului la mijlocul secolului al XVI-lea. Faza oceanică a universalizării istoriei a schimbat ritmul de viață al lumii. „Europenii s-au revărsat asupra tuturor continentelor, împreună cu mărfurile lor fabricate de mașini cu abur și transportate cu vapoare”⁹. Ea se încheie la începutul secolului al XX-lea, datorită unei invenții colosale: avionul.

A treia fază a universalizării istoriei, faza *atmosferică*, este legată de circulația în atmosferă cu avionul și începe în forță o dată cu performanța lui Lindberg, cel care a parcurs ruta New York–Paris fără escală, între 20–21 mai 1927 (zborul a durat 33,5 ore). Aerul este mai internațional decât apele, spune Mehedinți și permite o și mai mare mobilitate a omului. Concluzia lui Mehedinți poate fi însușită fără rezerve: „Istoria acum este nu numai universală, ca în faza oceanică, dar viața omenirii este în așa măsură integrată încât izolarea a devenit cu neputință: nici o națiune și nici un stat nu mai poate scăpa de ritmul accelerat al relațiilor impuse de tehnica circulației moderne”¹⁰.

Urmând logica internă a argumentației lui Simion Mehedinți, care distingea între fazele menționate având drept criteriu tipul mijloacelor de transport, am putea spune că azi trăim în faza *cosmică*. Ea începe cu aselenizarea din deceniul șapte al secolului al XX-lea și s-ar putea extinde, dacă dăm crezare viitorologilor, cu locuirea altor planete. După cucerirea pământului, omul trece la cucerirea spațiului cosmic.

Evident că universalizarea istoriei poate fi urmărită la nivelul mai multor domenii ale vieții, care se intersectează într-o cauzalitate circulară: apariția și extinderea producției de mărfuri, a comerțului mondial și tehnologiei legate de revoluția industrială, a capitalului, a băncilor și a mecanismelor de piață etc. Toate aceste elemente au format, până la mijlocul secolului al XVIII-lea, când economia

⁷ *Ibidem*, p. 188.

⁸ *Ibidem*, p. 189.

⁹ *Ibidem*, p. 190.

¹⁰ *Ibidem*, p. 191.

s-a mondializat, un fenomen analizat genetic și funcțional de un reputat istoric, Immanuel Wallerstein, într-o lucrare devenită clasică: *Sistemul mondial modern*¹¹.

În concluzie, *ideea de universalizare a istoriei, ca etapă premergătoare globalizării, se referă în exclusivitate la ritmurile istorice ale Europei și la civilizația de tip cumulaționist și progresivist a acestei părți a lumii, la diseminarea modului de viață, a valorilor culturii europene și preluarea acestora de către toate continentele planetei.*

3. MONDIALIZARE VERSUS GLOBALIZARE?

Există, cum spuneam, o dispută terminologică în lumea științifică privind încercarea de a cuprinde teoretic *starea actuală și potențială a condiției umane*, în contextul creat de *noua etapă* a universalizării istoriei. Indiferent că o numim globalizare sau mondializare, această nouă etapă a universalizării istoriei se referă la crearea unui *sistem planetar unitar ca rezultat (consecință) a generalizării, la scara întregului glob terestru, a valorilor de tip european*. Dincolo de aspectele economice, politice, sociale, cultural-spirituale sau naționale etc. implicate în această nouă etapă de universalizare a istoriei, globalizarea vizează (pe fondul aceluiași set de valori fundamentale de extracție europeană) instituirea unui nou tip de personalitate omenească: *omul planetar*. Globalizarea desemnează o nouă stare a umanității – actuală și potențială – în care procesele înseși de universalizare a istoriei trebuie stăpânite prin cunoaștere și dirijate de instituții cu vocație globală. „Prin globalizare se înțelege procesul de modernizare a vieții economice mondiale prin răspândirea mijloacelor de producție și de comunicare la nivel planetar. Globalizarea produce un capitalism sănătos întrucât stimulează competiția benefică dintre un număr din ce în ce mai mare de agenți economici. Pe plan politic, globalizarea contribuie la adâncirea democrației; toate popoarele lumii au acum șansa să devină participante active și responsabile în arena economiei mondiale”¹².

Principiul raționalității ar trebui să guverneze conduita omului planetar posesor al unor noi conștiințe eliberate de orice fel de prejudecăți contextuale (etnice, culturale, religioase etc.) și înzestrat cu un nou tip de gândire pe care am putea-o numi gândirea *hologeică* (gr. *holos* – *întreg*, *gea* – *pământ*). Termenul de *hologeic* este folosit și de Simion Mehedinți, fiind preluat de la părintele antropologiei biologice, Johann Friederich Blumenbach (1752–1840).

Rezultă din cele spuse că globalizarea se referă, deopotrivă, la realitățile survenite din universalizarea istoriei, dar și la un set de proiecte generic umane. Se impune acum o precizare de terminologie. Preferința pentru globalizare sau mondializare, în opinia noastră, nu contează atunci când vrem să desemnăm această

¹¹ A se vedea Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, București, Editura Meridiane, 1993, în mod special, vol. IV, *Mercantilismul și consolidarea economiei mondiale europene, 1600–1750*.

¹² Ovidiu Hurduzeu, *Sclavii fericiți. Lumea văzută din Silicon Valley*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2002, p. 124–125.

nouă fază a universalizării istoriei omenirii, din cel puțin două motive: **1.** folosirea a doi termeni pentru a numi aceeași realitate încalcă interdicția logică a filosofului medieval W. Occam, de a nu înmulți inutil entitățile abstracte; **2.** contrapunerea termenului de globalizare celui de mondializare nu este productivă teoretic, chiar dacă această operație intelectuală este rezultatul unor subtilități de gândire, așa cum întâlnim în foarte multe luări de poziție. Motivul? În mai toate contextele teoretice în care apare termenul de globalizare, acesta este gândit corelativ cu termenul de identitate. Prin urmare, stabilirea unei relații identitate – globalizare este productivă teoretic (și chiar practic) și nu disputa globalizare – mondializare, care riscă să devină nu o dispută conceptuală, ci terminologică, de preferințe pentru cuvinte.

4. ÎNTELESURI ACTUALE ALE GLOBALIZĂRII

Puțini sunt termenii care să fie folosiți actualmente într-o varietate atât de debordantă de contexte reciproc contradictorii cum este termenul „globalizare”. „Cuvântul «globalizare» stă pe buzele tuturor; o marotă a devenit rapid lozincă, incantație magică, *paspartu* capabil să deschidă porțile tuturor misterelor. Pentru unii, «globalizarea» este ceva ce trebuie să realizăm neapărat dacă vrem să fim fericiți; după alții, sursa nefericirii noastre rezidă tocmai în «globalizare»¹³. Ca orice entitate abstractă (obiect al conștiinței), și globalizarea *se referă în același timp* la un *construct al gândirii*, dar și la o realitate extramentală, la *procesele reale* de tip antropologic, respectiv la realități de ordin economic, politic, cultural etc., pe care conștiința le plasează, în general, în categoria faptelor obiective. La acest nivel al realității, să-l numim *nivelul factual*, globalizarea desemnează stări, acte și procese legate de modul în care oamenii *actuali* își trăiesc viața și, deopotrivă, globalizarea se referă și la anticiparea și proiectarea modului omenesc de viață ce *va urma*. În ambele situații, modul *real* de viață este raportat la starea actuală și viitoare a planetei.

Lucrul acesta devine evident, bunăoară, dacă avem în vedere celebrele *summituri* organizate pe teme globaliste – eradicarea sărăciei, accesul tuturor țărilor la apă și resurse, poluarea și încălzirea tot mai accentuată a pământului etc. – întâlniri în care se confruntă în mod *real* grupurile proglobalizare și antiglobalizare. De pildă, la *Summitul Pământului* din septembrie 2002 (Johannesburg, Africa de Sud), care a reluat ideea dezvoltării durabile, lansată la Rio de Janeiro în 1992 (*dezvoltare durabilă* înseamnă creșterea economică fără limită, în corelație cu adoptarea de măsuri pentru apărarea mediului), forțele antiglobaliste au manifestat având ca slogan „summitul distrugerii durabile”. Sau, pentru a ne opri la un alt exemplu, globalizarea se referă la disputa actuală în legătură cu cele trei convenții internaționale adoptate după 1990 – convenția privind mediul înconjurător, convenția privind biodiversitatea, convenția privind climatul și încălzirea planetei cauzată de activitățile industriale poluante. Este interesant de știut și de meditat asupra faptului că S.U.A., țara care contribuie cu gradul cel mai înalt, prin poluare, la încălzirea planetei, nu a

¹³ Zygmunt Bauman, *Globalizarea și efectele ei sociale*, București, Editura Antet, 2001, p. 5.

ratificat această ultimă convenție. Așadar, în acest înțeles factual, globalizarea se referă la *procesele reale*, pe care le traversează omenirea la ora actuală, procese gândite la scară planetară sau în strânsă corelație cu starea geografică a pământului. Sigur că, atunci când vorbim despre globalizare în sens factual, avem în vedere *toate manifestările vieții umane reale, extinse la scară planetară și privite în interacțiunea lor*, manifestări pe care omul le practică efectiv și pe care le raportează acum la ceea ce se numește, de la McLuhan încoace, „satul global”.

Totodată, când vorbim despre globalizare, ne referim și la planul teoretic, la *conceptul globalizării*, în calitatea lui de entitate abstractă și de construct teoretic, la încercarea noastră de a surprinde în *planul gândirii* globalizarea ca fenomen real, ca fapt de experiență omenească. Fără îndoială că aceste două planuri de referință ale globalizării, deși distincte, nu pot fi separate între ele, tot așa cum nu putem separa, atât cât trăim, sufletul de corp. Realitățile umane efective și actele de conștiință, deși diferite, își corespund reciproc. Gândurile se cuplează, așadar, cu lucrurile reale, în ciuda faptului că mecanismele acestui fapt uimitor rămân încă învăluite în mister.

Cum spuneam, la nivel teoretic, conceptual, de cele mai multe ori înțelesurile globalizării sunt dispersate în universuri de discurs reciproc incompatibile. Definițiile date sunt deseori ireductibile și chiar autocontradictorii. Cu toate că am invocat conceptul de universalizare a istoriei, ca un concept „primitiv” al globalizării, nu am răspuns totuși într-un mod explicit la întrebarea: *ce este globalizarea?* Or, cum se știe, o astfel de întrebare aduce în prim plan una dintre cele mai importante operații ale gândirii: definiția. Așadar, reluând interogația prin raportare la operațiile gândirii, *cum definim globalizarea?* Asupra acestei chestiuni ne vom opri mai departe.

5. GLOBALIZAREA – DIFICULTĂȚI LOGICE DE DEFINIRE

Există ceva în natura conceptului de globalizare care face dificilă operația de definire? De ce nu avem la îndemână un concept riguros definit? De ce toată lumea invocă *dificultățile* definirii și nu-și îndreaptă energiile intelectuale spre operația ca atare a globalizării?

Mai întâi, trebuie spus că globalizarea *nu poate fi definită* prin apel la forma clasică de definiție de tipul „omul este un animal rațional”. Acest tip de definiție, prin gen proxim și diferență specifică, este inaplicabil globalizării, pentru că acest concept, prin raportare la gradul înalt de generalitate, are un „comportament logic” aidoma genurilor supreme sau categoriilor. Categoriile logico-filosofice, *ființă, substanță, esență, identitate, formă* etc., nu pot fi definite prin procedura genului proxim și a diferenței specifice, pentru că ele nu pot fi gândite niciodată ca noțiuni-specie¹⁴. În calitatea lor de noțiuni generale, categoriile, „ideile cele mai generale

¹⁴ Gheorghe Enescu, *Tratat de logică*, București, Editura Lider, 1993, cap. *Probleme speciale în legătură cu definiția*, p. 63–64.

ale cugetului omenesc”¹⁵, sunt ele însele *condiții* ale definirii. De aceea, sunt numite și genuri supreme, întrucât nu există alte noțiuni cu o sferă de generalitate mai mare, care să le cuprindă logic pe acestea. Prin urmare, globalizarea, în calitate de concept general, nu poate fi raportată la un alt concept *mai general* pe care să-l investim cu statutul de gen proxim.

Consecința care decurge din această situație este de maximă importanță. Chiar dacă nu putem să ne clarificăm asupra globalizării prin adoptarea unei definiții, bănuim totuși în ce clasă de concepte am putea plasa globalizarea. Dacă ne raportăm la gradul de generalitate, atunci globalizarea funcționează, în mai toate contextele lingvistice, similar cu modul în care sunt aduse în prezență categoriile sau genurile supreme. Or, cum se știe (și cum de altfel experimentăm cu toții) în raporturile lor de viață și de comunicare, oamenii folosesc termenii categoriali de tipul *existență, spațiu, timp, relație, esență, calitate, cantitate* etc., cu convingerea că este de la sine înțeles ce înseamnă ei. În acest sens, termenii categoriali fixează chiar „cadrele” gândirii noastre sau, în alți termeni, constituția internă a minții care face posibilă comunicarea și cunoașterea. Ele pot fi văzute în calitate de precondiții ale operațiilor gândirii însăși, în absența cărora gândirea nu ar putea, de pildă, să opereze definiții. Ele sunt, așadar, condiții ale definiției, dar ele, în sinea lor, nu pot fi definite. „Cadrele” despre care vorbim ar putea fi numite, așa cum optează și Mircea Florian, cu sintagma „noțiuni prime”, care sunt noțiunile „cele mai generale sub aspectul abstracției și cele mai concrete prin universalitatea lor actualitate în lucrurile individuale, oricărui domeniu ar aparține acestea, natură sau cultură (istorie). Aceste noțiuni prime, pe care le putem numi *noțiuni limită, fiindcă își au sediul la marginea gândirii (s.n., – C.A.)*, au atras reflecția, au atras și provocat repetate încercări de elucidare și sistematizare, în ciuda dificultăților ce decurgeau din *poziția lor preliminară, limitrofă, ca și din misiunea lor de a fundamenta, de a înrădăcina adânc întreaga cultură, toată opera conștiinței lucide (s.n., – C.A.)*”¹⁶.

Când vrem să definim termenul de globalizare, trebuie să recurgem, așadar, la procedurile indirecte de definire, la acele căi logice menite să delimiteze anumite regularități semantice, care pot fi extrase din variatele contexte lingvistice în care apare cuvântul globalizare. Prin urmare, înțelesurile globalizării ar putea fi delimitate utilizând metoda definiției operaționale, a acelei operații logice în care notele conceptului de definit (*definiendum*-ului) sunt extrase din anumite contexte lingvistice semnificative, cât și din precizarea relației acestora cu notele altor concepte cu care *definiendum*-ul apare. Trebuie spus că și această procedură este limitată din mai multe motive, care derivă din statutul logic al conceptului globalizării, pe care-l asimilăm, prin analogie, cu ceea ce prin tradiție a fost numit „gen suprem” sau, utilizând sintagma lui M. Florian, „noțiunea primă”.

¹⁵ Constantin Noica, *Douăzeci și șapte trepte ale realului*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 5.

¹⁶ Mircea Florian, *Recesivitatea ca structură a lumii*, București, Editura Eminescu, 1983, cap. *Aspect fundamental*, p. 45.

În primul rând, globalizarea este un concept abstract și, în această calitate, el poate fi gândit în sine, ca nefiind legat de un obiect concret. Globalizării nu-i corespunde, prin intenționalitatea și prin actele de referință ale gândirii, un obiect exterior. Simplu spus, ea nu este un nume pentru un obiect individual, reperabil în experiență.

În al doilea rând, globalizarea este un concept general-colectiv, rezumativ (sintetic) și, totodată, sincretic. Aceasta înseamnă că globalizarea se aplică unui întreg format din elemente eterogene, în care semnificativ este raportul logic de la întreg la parte – raportul partitiv. Ceea ce enunțăm ca proprietăți despre întreg nu se aplică și elementelor componente. De aceea, este legitim că includem globalizarea în rândul *termenilor plurali*, în sensul că el se referă la o *pluralitate* de obiecte și de relații între acestea. Cu alte cuvinte, globalizarea nu poate fi asimilată clasei de obiecte numite în logică „clasa ca unu, cât mai degrabă ea poate fi gândită analogic cu „clasa ca pluralitate”. Nu întâmplător globalizarea a fost asemuită cu un conglomerat de roci alcătuite din minerale diferite, cu natură și structură diferite, care formează un întreg datorită unor împrejurări externe proprii lor naturi. Cum ar fi, de pildă, depunerile de aluviuni. Cu alte cuvinte, globalizarea nu poate fi concepută ca o totalitate organică de elemente comune, între care să existe relații de solidaritate logică ce ar permite reducerea lor la unitate. Ea poate fi văzută ca un *nume al anumitor pluralități rezultate din acțiunile oamenilor*.

În al treilea rând, globalizarea este gândită, în nenumărate contexte lingvistice, ca un concept corelativ conceptului de identitate. Cuplul globalizare–identitate ar trebui definit împreună întrucât, așa cum se știe, noțiunile corelative nu pot fi obiect al definiției decât împreună. Absolut–relativ, corp–suflet, cauză–efect, identitate–diferență (alteritate), asemănare–deosebire etc. stabilesc relații speciale de reciprocitate logică și nu pot fi definite și gândite separat. Or, dacă cercetăm lista dualismelor transmisă de tradiția gândirii filosofice europene, nu vom găsi în nici un context, niciodată, cuplul (binomul) globalizare–identitate. În trecut fie sus, Mircea Florian, în lucrarea citată, inventarizează nu mai puțin de patruzeci de astfel de dualisme în câmpul noțiunilor prime.

În al patrulea rând, globalizarea (substantiv care desemnează o acțiune) se referă și se aplică la un proces, la o realitate care este ceva *dinamic*, un sistem de acțiuni, ceva care se desfășoară prin raportare la axa timpului. Or, cum se știe, orice acțiune se împlinește atunci când este atins scopul spre care ea tinde să-l împlinească. Rezultatul? Nimeni nu poate să definească globalizarea ca totalitate de acțiuni, pentru că ar trebui să fie omniscient și să aibă reprezentarea actului final al globalizării. Ajungem în situația paradoxală în care gândirea poate să surprindă în mod *actual* ceea ce este doar de domeniul *posibilului*. Or, cum spune și Aristotel, nimeni nu știe ce se va întâmpla mâine. Căci, dacă gândirea ar avea o asemenea forță proiectivă (pe care o atribuim de regulă lui Dumnezeu), atunci ar trebui să susținem că omul deja și-a descifrat misterul propriei sale vieții. În același timp, globalizarea, ca proces în orizont temporal, implică o acțiune colectivă. Și în acest caz, simultaneitatea acțiunilor nu poate fi surprinsă în *totalitatea* lor, pentru că

agenții sunt prezenți cu toate facultățile gândirii în acțiuni *actuale*, în timp ce *viitoarele* acțiuni sunt doar vag anticipate. Apoi, o bună parte dintre aceste acțiuni sunt impersonale, adică luate de un subiect colectiv, cum sunt instituțiile, și în acest caz avem de a face cu acțiuni–rezultantă, de regulă, altele decât cele proiectate conștient. Această dificultate este resimțită de unii cercetători, care preferă termenul de *globalitate* în locul celui de *globalizare*, sperând să scape de dificultățile definirii unui proces care, firesc, are o desfășurare în timp.

Dificultățile logice implicate în încercarea de definire indirectă a globalizării (utilizarea procedurii definiției operaționale) nu trebuie interpretate defetist. Gândirea nu se exercită pe trasee de tipul „bulevardul izbânzilor”. Dificultățile sunt reale și ele trebuie semnalate pentru valoarea lor metodologică. Spiritului trebuie să-i punem plumb nu aripi, cum se exprima metaforic Fr. Bacon, subliniind ideea că generalizările pripite și concluziile grăbite ne pun în fața erorii, nu a adevărului. În consecință, utilizarea procedurii operaționale în cuprinderea conceptului globalizării poate fi folosită, dar cu prudență metodologică.

Dificultățile logice implicate în definirea conceptului globalizare nu constituie un impediment major pentru acei cercetători care privesc globalizarea din unghiul disciplinei lor. Ea este plasată și privită în universul conceptual și problematic specific unei discipline sau alteia, iar operația de definire se realizează în termeni analitici și ușor de controlat de comunitatea celor profesionalizați. În contextul abordărilor secvențiale specifice științelor socio–umane, conceptul globalizării este corelat cu alte concepte, astfel încât fixarea înțelesurilor prin definiții reale sau lexicale nu constituie o problemă atât de dificilă cum este ea pentru logică sau filosofie. De aici nu deducem că problemele teoretice ridicate de fenomenul globalizării sunt rezolvate cu ușurință printr-o abordare secvențială. Dimpotrivă. Este posibil ca, sub influența rezultatelor interdisciplinare, survenite din analiza fenomenului globalizării, să asistăm la nașterea unui nou mod de reprezentare și de gândire a condiției umane însăși, a umanității din noi.

până la 30 de state sau mai multe. Ea reclamă un cadru organizațional și de decizie lărgit, pregătit din timp, pentru a face față noilor provocări la care este expusă.

Extinderea spre noi zone face din integrarea europeană unul dintre cele mai îndrăznețe, dificile și inovatoare procese nu numai la scară continentală, ci inclusiv la scară mondială. Experiment social-economic cu profunde implicații asupra evoluției mondiale, integrarea va presupune mutații, întâi, în structura sa de organizare și funcționare, apoi, în locul și rolul crescând în evenimentele internaționale. Schimbările interne sunt de ordinul esenței pentru că se vor desfășura la nivelul instituțiilor, organelor de decizie, legislației, dar și al conștiinței, mentalității și comportamentului oamenilor din aceste țări. Însușirea identității europene, la nivelul a circa 500 de milioane de locuitori, nu este un fapt simplu și ușor de realizat. Aceasta presupune asimilarea, acceptarea și promovarea în acțiuni și comportamente a principiilor și valorilor Uniunii Europene. Impunerea și practicarea lor în existența de zi cu zi, în viața socială și profesională, ca și în cultura teoretică a continentului va fi un proces de lungă durată, cunoscut fiind caracterul mediat, indirect, complex al însușirii și exersării valorilor la nivelul individului, grupului și comunității.

Pregătirea României pentru integrarea europeană a început prin înaintarea cererii oficiale la 22 iunie 1995. Cu semnarea ei sub numele de Acordul Europa, România s-a înscris pe traiectoria dialogului structurat cu UE în vederea realizării obiectivelor cerute. În iunie 1995, într-un consens politic general al tuturor partidelor politice, indiferent de ideologia și programul lor, liderii politici români au elaborat Strategia națională de pregătire a aderării României la Uniunea Europeană. Programul acorda prioritate absolută reglementărilor indispensabile funcționării economiei de piață, dar cuprindea, printre altele, și intensificarea cooperării culturale cu UE.

Însușindu-și pas cu pas normele și standardele comunitare privind legislația, criteriul politic, economic, cultural și toate elementele *acquis*-ului comunitar, care trebuie transpuse în practică, România poate să fie nominalizată pentru aderare la 1 ianuarie 2007. Însă până atunci va trebui să îndeplinească toate cele 30 de cerințe ale *acquis*-lui și, mai ales, criteriul economic de a realiza o economie funcțională pentru a face față presiunilor concurențiale și forțelor pieței din Uniune, precum și criteriul care se referă la asumarea obligațiilor de membru, prin transpunerea în legislația sa și preluarea elementelor esențiale ale *acquis*-ului comunitar, referitoare la piața internă.

Aderarea României la UE stă în mâinile românilor, ale guvernanților. Depinde de Strategia elaborată de guvern pentru realizarea reformei, însușirea, aplicarea și dezvoltarea *acquis*-ului comunitar și de modul cum oamenii vor participa, ca actori activi, la îndeplinirea lui. O viguroasă și susținută reformă și restructurare economică constituie coloana vertebrală a întregului proces de aderare, de ritmul, amplexarea și conținutul ei depinzând durata perioadei de preaderare. Componenta economică trebuie să fie urmată și de o componentă socială, care să ducă la reducerea sărăciei și la promovarea includerii sociale, pentru a realiza o societate cât mai umană pentru toți membrii ei. Pentru că dacă

UE a devenit un ideal pentru țările candidate, acesta a fost cel mai adesea identificat cu un nivel de viață ridicat, o prosperitate de care s-au bucurat toți cetățenii din țările membre. Or, procesul de aderare al României va trebui în timp să aducă și mult visata prosperitate, pe care o așteaptă și o merită toți românii. Planul Național Anti-Sărăcie și de Promovare a Incluziunii Sociale, elaborat de Guvernul României în iulie 2002 sperăm să mai reducă din sărăcia endemică ce a cuprins România în perioada de tranziție și să aducă măcar un trai decent oamenilor, dacă nu unul prosper ca în UE.

Integrarea în UE înseamnă însușirea *acquis*-ului comunitar, dublată de adoptarea și însușirea simbolurilor Uniunii, adică drapelul european, imnul european, moneda unică Euro și deviza Europei. Lămurirea semnificațiilor lor ni se pare necesară pentru o înțelegere mai adecvată a lumii în care trăim și a evenimentelor legate de UE.

Drapelul european, pe fond albastru cu 12 stele, adoptat în 1955, a devenit, începând din 26 mai 1986, drapelul oficial al Comunității Europene, Stelele care reprezintă popoarele Europei, formează un cerc, simbol al uniunii. Dispuse precum orele pe cadranul unui ceas, numărul lor, invariabil 12, simbolizează perfecțiunea și plenitudinea. Numărul de stele, nefiind legat de numărul statelor membre, drapelul nu va fi modificat cu ocazia extinderii viitoare a uniunii. De menționat că fiecare țară își păstrează propriul drapel.

Imnul european. „Oda bucuriei”, preludiul celei de a patra părți a Simfoniei a IX-a de Ludwig van Beethoven, a fost adoptată ca imn european de către șefii de stat și de guvern din țările Uniunii Europene, reuniți în cadrul Consiliului European, în iunie 1985, la Milano. Fiecare țară își păstrează imnul național. Nu s-a stabilit o versiune oficială pentru textul imnului.

Moneda unică, Euro. Începând cu 1 ianuarie 1999, Euro a devenit moneda europeană unică. Bancnotele și monedele Euro au fost distribuite în mâinile cetățenilor europeni începând cu 1 ianuarie 2002. Sigla monedei Euro este inspirată din litera epsilon a alfabetului grec, leagăn comun al civilizației europene, și de prima literă a cuvântului Europa. Cele două linii paralele simbolizează stabilitatea Euro.

Deviza Europei: unitate în diversitate. Începând cu 4 mai 2000, Europa are și o deviză. În urma unui concurs la care au participat 80 000 de tineri europeni, cu vârste cuprinse între 10–20 de ani, un mare juriu european, din care au făcut parte personalități din fiecare stat membru al Uniunii Europene, a reținut, dintre numeroase propuneri, deviza: „Unitate în diversitate”.

Uniunea Europeană – entitate multinațională, multietnică și multiculturală – își poate realiza dezideratul de unitate în diversitate numai prin promovarea, în egală măsură, a valorilor culturale naționale și a valorilor culturale europene, în calitate de valori ale unei comunități umane solidare și coezive, rezultat al unei permanente interacțiuni dintre național și european. De altfel, păstrarea propriului drapel și imn național de către fiecare stat membru este o dovadă a importanței naționalului în evoluția și dezvoltarea europeanului. Evident, valorile naționale sunt deja patrimoniu, sunt recunoscute, apărute și dezvoltate, pe când valorile

Uniunii Europene, ca valori ale unei comunități dinamice, în creștere continuă, la care trebuie să adere milioanele de europeni sunt în plină efervescentă de constituire, afirmare și promovare. Transformarea lor în norme de viață cotidiană, pentru toți cetățenii Europei Unite, depinde de forța cu care se vor impune în modul de trai, prin beneficiile la care vor avea acces toți, fără discriminare, de capacitatea de atracție a potențialului național la realizarea lor.

La baza întregii construcții europene stă voința de a lucra împreună pentru interese comune, ajungându-se la politici comune tuturor statelor europene membre, elaborate și adoptate de instituțiile comunitare cu aplicabilitate pe întreg teritoriul UE. Existența politicilor comune ce se afirmă în documentele acestora îi conferă unicitate pentru că demonstrează acceptarea transferului de suveranitate, în limite bine stabilite, către instituțiile europene.

2. PROBLEMATICA CULTURII ÎN UE

Politica în domeniul culturii a intrat mai târziu pe agenda de lucru a comunității europene. Până la Tratatul de la Maastricht (1992), nu existau în tratatele constitutive prevederi referitoare la cultura sau politica în domeniul culturii la nivel european. Statele membre aveau rețineri în ceea ce privește o politică comunitară în domeniu, de aceea deciziile privind cultura erau decizii individuale.

Însă importanța culturii a determinat introducerea în Tratatul asupra UE a unor pasaje referitoare la politica în domeniu. Tratatul prevede, ca obiectiv al politicilor comunitare, necesitatea de a contribui la asigurarea unei educații și pregătiri profesionale de calitate și sprijinirea dezvoltării culturilor din țările membre. El oferă baza legală pentru subvenționarea promovării culturii și a conservării patrimoniului cultural. De asemenea, prevede ca deciziile în domeniul politicii culturale să se ia în unanimitate în cadrul Consiliului UE și cu consultarea obligatorie a Comitetului Regiunilor.

Articolul 151 din Tratatul de la Maastricht definește trei mari obiective ale acțiunilor comunitare în domeniul cultural, recunoscute ca valori:

- contribuția la dezvoltarea culturii în statele membre, respectând, totodată, diversitatea națională și regională și conservând patrimoniul cultural;
- încurajarea culturii contemporane;
- sprijinirea schimburilor culturale și a creației artistice și culturale.

Este știut că lărgirea UE la 25–30 de state va duce la o mare diversitate culturală și lingvistică, ceea ce înseamnă noi cerințe în promovarea și respectarea identității culturale și lingvistice a fiecărui membru, dar și în conservarea patrimoniului cultural și a identității europene. De asemenea, protejarea minorităților culturale va deveni și mai importantă într-o Europă Unită.

Una din acțiunile comunitare în domeniul cultural, cu rezultate deosebite, a fost inițiativa „European Cities of Culture”, inițiată în 1985, care a reușit să adune laolaltă mii de persoane din UE și statele asociate, care activează în domeniul cultural,

încurajând cooperări pentru organizarea de concerte *live*, pentru punerea în scenă a unor piese de teatru, pentru evidențierea și protejarea unor monumente istorice.

Spre deosebire de alte domenii – politic, economic, financiar – în domeniul culturii este exclusă armonizarea legislațiilor naționale cu cea europeană, precum și emiterea de regulamente a căror implementare este obligatorie. Actele legislative ale UE se limitează doar la fixarea obiectivelor obligatorii, dar nu impune măsurile de atingere a lor.

În politica în domeniul culturii a UE, un loc deosebit l-a deținut domeniul audio-vizualului. De pildă, în Parteneriatul pentru Aderare din 1998, se recomandă României amendarea legislației în vigoare din domeniul audio-vizualului, în special în problema promovării producțiilor europene și a anumitor reguli de publicitate și sponsorizare, iar în cel reactualizat din 1999 se confirmă alinierea completă la legislația europeană în domeniul audio-vizualului, recomandată în Cartea Albă.

3. IDENTITATEA EUROPEANĂ ÎN OPINIILE CETĂȚENILOR UE

Alături de afirmarea și promovarea identității naționale prin cultură și limbă, un loc deosebit în politica domeniului audio-vizualului îl ocupă promovarea cooperării europene și a identității europene, ca mijloace de apropiere reală a cetățenilor UE și de însușire a trăsăturilor comune ce îi unesc și, totodată, îi disting de cetățenii altor continente.

Identitatea europeană a devenit unul dintre obiectivele-valori ale UE pentru a cărei construire, în mentalul și în comportamentul cetățenilor, liderii ei depun deosebite eforturi. Conceptul a fost introdus în Tratatul de la Maastricht (1992) care afirmă că „Orice persoană care aparține naționalității unui stat membru poate fi un cetățean al Uniunii”. Tratatul de la Amsterdam din 1997 clarifică legătura dintre cetățenia europeană și cetățenia națională. El afirmă univoc că „Cetățenia Uniunii va completa și nu va înlocui cetățenia națională”. Mai mult, Tratatul de la Amsterdam dă dreptul oricărui cetățean al UE să scrie oricărei instituții a UE într-una din cele 11 limbi ale Tratatului și va primi răspunsul în aceeași limbă.

Sentimentul identității europene, evident, se formează în primul rând în conștiința și comportamentul locuitorilor din țările membre ale UE, care trăiesc deja în acest context social comun. De aceea, considerațiile următoare, care se vor referi numai la cetățenii actuali UE și la modul cum se raportează ei la identitatea europeană, arată cât de lung și dificil este drumul făuririi unui astfel de sentiment, la cei circa 500 de milioane de locuitori pe care îi va avea Uniunea în acest deceniu.

Pentru ca oamenii să se simtă cetățeni europeni – arată studiile la nivel european – trebuie înainte de toate să aibă un sentiment de bază al **atașamentului geografic** față de Europa. „Eurobarometrul” din 1999 a dezvăluit că aproape 6 din 10 cetățeni se simt foarte sau destul de atașați de Europa. Cetățenii din Luxemburg (78%) sunt cei mai atașați, urmați de cei din Suedia și Danemarca (câte 71% fiecare). Oamenii din Marea Britanie se simt cel mai puțin atașați (37%), urmați de

greci (41%) și de olandezi (49%). Mai mult de jumătate din cetățenii celorlalte țări membre se simt foarte atașați sau destul de atașați de Europa.

Dincolo de simțul atașamentului geografic, în contextul cetățeniei europene este de asemenea important ca oamenii să se simtă și **psihologic atașați de Europa**. Deși la sfârșitul secolului XX nu se poate vorbi de existența unei identități europene reale, majoritatea cetățenilor UE se simt într-o anumită măsură europeni. Totuși, aceasta este o problemă în care opiniile diferă mult între țări.

Comparativ cu alte țări, oamenii din Luxemburg sunt cei mai numeroși în a se simți numai europeni (20%). Acest procent, care este mai mare decât în alte țări, se poate explica prin proporția mai mare a cetățenilor UE cu reședința în Luxemburg. Totuși, sunt șapte țări în care oamenii care se simt într-o oarecare măsură europeni sunt în majoritate. Acestea sunt, în ordinea rangurilor: Italia (71%), Spania (63%), Franța (59%), Belgia (57%), Olanda (55%), Austria (50%) și Germania (49%). În alte țări ale UE, oamenii care se identifică numai cu propria lor naționalitate sunt în majoritate, deși această majoritate este de numai 52% ca în Portugalia și 53% în Irlanda. Identitatea națională este foarte puternică în Marea Britanie (67%), Suedia și Finlanda (cu câte 61% fiecare), Grecia (60%) și Danemarca (56%).

Ideea cetățeniei implică o **identitate culturală împărtășită**. Dintre cetățenii UE, 38% sunt de acord că există o identitate culturală europeană împărtășită, iar 49% nu sunt de acord. Sunt mari diferențe de opinie cu privire la această problemă între cele 15 state membre. Cei care cred cel mai mult într-o identitate culturală europeană împărtășită sunt grecii (49%) și portughezii (47%), urmați de germani (43%) și italieni (42%). Cei din Finlanda (65%), Franța și Danemarca, fiecare cu câte (59%) au cei mai mulți subiecți care nu recunosc o identitate europeană împărtășită.

Ultima, dar nu cea mai puțin importantă întrebare, a privit **satisfacția față de modul cum funcționează democrația în UE**. Acceptarea de către oameni a cetățeniei europene depinde de nivelurile de acceptare satisfăcătoare a modului în care funcționează democrația în UE. În medie, 4 din 10 cetățeni ai UE sunt satisfăcuți cu modul în care funcționează democrația. Totuși, această medie ascunde mari diferențe de opinie între cetățenii celor 15 state membre. În Spania și în Irlanda, aproape 6 din 10 oameni sunt satisfăcuți, în timp ce în Danemarca și Suedia, 6 din 10 nu sunt satisfăcuți.

Oamenii care privesc participarea țării lor la UE ca un lucru bun (suporterii) sunt, semnificativ, mai satisfăcuți decât cei care privesc participarea lor la UE ca un lucru rău (oponenții).

În ceea ce privește identitatea europeană, în România ca țară candidată, ea este resimțită numai mediat, atât prin avantajele dobândite în procesul aderării la UE, cât și prin constrângerile la alinierea, adeseori, destul de greu suportabile, la care trebuie să facă față datorită nivelului scăzut de dezvoltare pe care îl are.

Din perspectivă culturală, țara noastră cooperează prin programe multiple la îndeplinirea standardelor europene, în privința însușirii valorilor specifice comunității europene largite și a formării identității europene. Cultura este un

domeniu fundamental, atât pentru difuzarea și promovarea valorilor Uniunii Europene, cât și pentru intervenție, în vederea apropierei în ritm crescut de exigențele cerute de *acquis*-ul comunitar.

Rolul crescând al culturii în accelerarea procesului de integrare a României în UE a fost evidențiat în programele de asistență financiară pe care UE le-a încheiat cu România în perioada de aderare. Prin intermediul Programului PHARE, de pildă, România a fost sprijinită să participe la Programul european „Dimensiunea culturală a democrației”, care urmărește modernizarea sectorului cultural din România prin: creșterea rolului culturii în dezvoltarea democratică; încurajarea politicilor culturale orientate către cetățeni; coeziunea socială și performanța economică etc.

4. VALORILE UNIUNII EUROPENE

Uniunea Europeană, ca asociere liberă de state, a luat ființă pe baza unui set de valori, care au constituit structura de rezistență a întregului edificiu la care s-a ajuns în zilele noastre. Aceste valori s-au înmănuncheat, în 2002, în Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, care face cunoscut în Preambulul ei că „*Uniunea se fondează pe valorile indivizibile universale ale demnității umane, libertății, egalității, și solidarității; ea se sprijină pe principiul democrației și pe principiul statului de drept; ea plasează individul în centrul acțiunii sale, instituind cetățenia Uniunii Europene și creând principiul libertății, securității și justiției*”.

Sistemul de valori al Uniunii Europene străbate din toate documentele și proiectele, relevând cu putere forța ei de atracție și de model. De pildă, o simplă analiză a programelor UE relevă amplul mesaj valoric al conținutului lor. În primul rând, ele sprijină acțiunile ce duc la afirmarea și dezvoltarea identității culturale și lingvistice a membrilor din țările membre, corelate cu cele ce duc la afirmarea identității europene și promovarea cooperării europene. Urmăresc apropierea politicilor culturale orientate către cetățeni, pentru a se ajunge la o Uniune a cetățenilor Europei, coezivă și solidară din punct de vedere social. Au ca grup țintă tinerii atrași prin proiecte de educație, instrucție și cooperare. Consolidază dimensiunea europeană a educației și instrucției prin aplicarea principiului instruirii permanente de-a lungul întregii vieți, prin creșterea pregătirii profesionale a competențelor și îmbunătățirea calității procesului de formare a resurselor umane. Pun un accent deosebit pe educația adulților în vederea utilizării capacității lor profesionale, pe formarea și pregătirea formatorilor, a personalului educațional, în vederea îmbunătățirii calității serviciilor de educație a adulților. Facilitează atât schimburi de experiență transnaționale pentru personalul educațional ce lucrează cu adulții, cât și realizarea de rețele pentru întărirea legăturilor dintre diferiți actori implicați în educație și cultură.

Valorile culturale ale UE se centreză pe identitatea națională și cultura națională, bază a identității europene și a culturii europene comunitare, pe nevoia de a apropia cât mai mult Uniunea de cetățenii ei, ca factori activi ai realizării unității.

Valorile cetățenilor europeni, reflectate în Eurobarometrele realizate cu cetățenii din statele membre în 1998, arată că ei sunt interesați de semenii lor cetățeni. Mai mult de 9 din 10 cetățeni spun că este important sau foarte important să ajute pe alții și să-i aprecieze pentru ceea ce sunt ei. Mai departe, mai mult de 8 din 10 europeni cred că este important să fii implicat în crearea unei societăți mai bune.

Dar cetățenii UE se manifestă și ca împătimiți tradiționaliști. Aproape 7 din 10 vor să trăiască într-o lume în care oamenii să urmeze valorile tradiționale și aproape o jumătate din oameni cred că ar fi mai bine dacă s-ar întoarce la modurile lor tradiționale de a face lucrurile. De aici nu trebuie să se deducă ideea că orice lucru trebuie făcut ca înainte. De pildă, numai 25% din europeni sunt de acord că misiunea soțului este să câștige bani, iar a soției să aibă grijă de casă. Valorile tradiționale sunt cele mai proeminente în Grecia și cel mai puțin populare în Olanda, Danemarca și Suedia.

Un semn clar al modernității timpurilor – arată Eurobarometrul European – este valoarea pe care oamenii o atașază succesului și auto-autodezvoltării. Trei din patru cetățeni ai UE privesc succesul în viață ca important și jumătate din ei cred acest lucru pentru că el le asigură mulți bani. Totuși, 79% dintre ei cred că este mai important să investească mai mult timp și efort pentru auto-dezvoltare și 68% cred că este mai important să descopere mai multe lucruri despre ei înșiși.

În viitor – recunosc designerii UE – nu va fi posibil nici un progres al construcției europene fără o mai bună luare în considerație a problemelor oamenilor, a speranțelor lor, dar, mai ales, a criticilor și a neliniștilor lor.

5. CULTURA ȘI EDUCAȚIA ÎN PERIOADA DE TRANZIȚIE, ÎN ROMÂNIA

Recunoscându-se, prin Planul Național Anti-Sărăcie și de Promovare a Incluziei Sociale, că perioada de tranziție a determinat o nouă explozie a sărăciei și a excluderii sociale, caracterizată atât prin sărăcirea majorității populației, extinderea sărăciei severe, a sărăciei extreme și a excluderii sociale, cât și prin polarizarea socială rapidă a populației (p. 89), este cât se poate de evident că aceste stări de lucruri se vor reflecta într-un fel sau altul și în evoluția culturii, cu repercusiuni asupra dezvoltării umane complexe și armonioase. Un deceniu și mai bine de profunde frământări sociale și schimbări economice și politice și-a pus amprenta și asupra fenomenului cultural, schimbându-i cursul și adâncindu-i impactul social.

Explozia sărăciei în sensul ei de fenomen total, multidimensional, care afectează viețile oamenilor, a condus, implicit, și la sărăcie culturală, spirituală, la o accentuată excludere a majorității oamenilor de la actul de cultură. „Organizarea culturii în instituții care să promoveze cultura populară” – cum ar spune Tudor Vianu, în perioada de tranziție a suferit un puternic recul. „Bibliotecile vii, în raport funcțional cu cititorii lor” au dispărut în cea mai mare parte sau nu mai funcționează. „Tinerii și maturii care – în concepția lui Vianu – vin la ședința cercului cultural dintr-o nevoie adâncă, năzuința de cultură, de primenire a

sufletului”, în zilele noastre, în cea mai mare parte, s-au îndepărtat de carte și cultură. Ei îmbrățișează fără nici un examen critic „oferțele” sau „subprodusele” culturale ale mass-media, în special pe cele ale TV, iar adulții, hărțuiți de poverile și sărăcia tranziției, sunt obligați să dea întâietate asigurării mijloacelor necesare vieții de zi cu zi. Primii, tinerii, nu mai ajung la marea cultură și se lasă furați de mirajul subcultural și submoral sau imoral al emisiunilor tip „Vacanța Mare”, „Vara Ispitelor”, „Big Brother” sau al celor ce promit „Un sac de bani”, iar adulții sunt prea obosiți și prea ocupați cu dificultățile materiale ca să mai ajungă și la acea tihnă necesară actului de cultură.

Încercând să descifrăm specificul tranziției în cultură, o primă trăsătură este aceea că, în bună parte, aspectele culturale sau valorice ale vieții au fost anihilate pentru cei mulți și locul lor l-au luat aspectele non-culturale și non-valorice care au invadat viața socială, inclusiv prin noua Tehnologie a Informației și Comunicării (TIC), determinând deturnări periculoase din perspectivă culturală, spirituală și morală. Deși TIC ar putea deveni un promotor și agent la scară națională al valorilor autentice proprii culturii mari a lumii, a Europei și a poporului român, din păcate, întrucât mass-media și, uneori, Internetul, au o ofertă lipsită de fiorul și lumina adevăratelor valori culturale naționale și universale, rolul și misiunea sa de formator și modelator de generații purtătoare de cultură și înaltă moralitate sunt puternic diminuate.

Important și binefăcător ar fi dacă și TIC, prin aspectul său comunicațional, „ar pune în operă misiunea culturii și a instituțiilor culturale de a construi caracterele umane printr-un spectru larg de oferte culturale și societale cu caracter informativ, formativ-modelator, creator, de divertisment, de socialitate, de identitate și moralitate”. În acest fel, el s-ar ocupa nu numai de latura „rece” a „hard”-ului, dar și de cea „caldă” sau chiar „fierbinte” a „soft”-ului uman, transmițând cultura de la creatori, „acei fericiți omenirii”, cum îi numea Șerban Bârsănescu, la publicul larg, „înmlădiind-o și adaptând-o pentru a pătrunde în casa sufletului fiecăruia cu aceeași nobilă intenție cu care i s-a dat viață” [1937, p. 87].

Politica culturii trebuie să fie la fel de „mare” ca și cultura „mare” pe care vrea s-o promoveze. În acest sens, politica culturii, ideologia ei reflectă politica statului, grija lui pentru funcția pedagogică și socială a culturii de a forma un tineret capabil să continue tradițiile creatoare ale înaintașilor și programul lor istoric de propășire materială și spirituală a nației, de creștere a ei din interior. Continuând pe linia funcției sociale a culturii și instituțiilor culturale, Șerban Bârsănescu realizează un real program demn de urmat de agenții umani și tehnologia modernă a comunicării. Ca un veritabil pedagog național, el subliniază că, acolo unde se instalează, cultura este nu numai un factor de șlefuire sufletească, mentală a sensibilității și a voinței, dar și o importantă forță economică, ea sporind capacitatea inventivă și productivă a omului, lărgindu-i orizontul cunoașterii, al pregătirii profesionale. Aceasta, întrucât una din misiunile instituțiilor culturale este și crearea acelor predispoziții sufletești, intelectuale pentru creșterea

participării la activitatea socială și economică, creatoare de valori materiale și bunăstare generală.

Având în vedere această înaltă și nobilă misiune a instituțiilor culturale care, în perioada de tranziție, o bună perioadă de timp, a fost abandonată și neglijată, putem deduce fără prea mari dificultăți că neîndeplinirea ei a creat terenul unor mari riscuri și vulnerabilități în privința educării tineretului după norme culturale și morale care să contribuie la șlefuirea lor sufletească și intelectuală, la propășirea economică generală, la conservarea identității naționale în fața tendințelor de deznaționalizare și asimilare, la apărarea și dezvoltarea culturii ca bun spiritual și avere care legitimează locul sub soare al unui popor în fața conștiinței universale [Ș. Bărsănescu].

O succintă analiză a evoluției fenomenului cultural în perioada de tranziție demonstrează că instituțiile culturale mai au mult de străbătut, pentru a deveni factori activi ai antrenării tuturor cetățenilor români la vastul și ireversibilul proces de integrare europeană.

Reflex al stării sociale și economice generale, al stării de spirit psiho-morale și valorice a membrilor societății noastre care trăiesc, în continuare, șocul tranziției, fenomenul cultural a avut o traiectorie la fel de sinuoasă și contradictorie ca și aceasta, cu deosebirea că formele sale de manifestare sunt distinctive, conferite de legile proprii și de propriul traseu ce și-l croiește în dezvoltarea generală.

După o totală abandonare a instituțiilor culturale de către stat, atât ca finanțare, cât și ca orientare și coordonare a activităților, evidentă în primii ani de tranziție prin descentralizarea excesivă, autonomia nelimitată generatoare de anarhie, cheltuielile nejustificate și reducerea accesului la cultură a mării mase a populației, în special a celei rurale, care reprezintă circa o jumătate din populația țării, numai prin anii 1993–1994 guvernul și-a propus o strategie de reformă în domeniul culturii, strategie în care s-a înaintat cu greu și cu schimbări de conținut date de multiplele perindări de miniștri la Ministerul Culturii.

Reforma în domeniul culturii se impunea cu necesitate, pentru că ea reflecta schimbarea sensului dezvoltării, trecerea de la o societate bazată pe dictatură la una democratică, de la o economie centralizată la o economie de piață, de la partidul unic la pluripartitism, de la cenzură la libertatea cuvântului și la cea de expresie. Dar toate aceste fenomene înnoitoare trebuiau să aibă în vedere un principiu elementar: cel al continuității, al conservării elementelor pozitive dobândite de poporul român în cei 45 de ani de socialism ca „dictatură de dezvoltare” – cum o numesc autorii Viorel Roman și Hannes Hofbauer [1998, p. 11].

Recunoscând tarele dictaturii în economie, cultură, ideologie, ele trebuiau fără rezervă înlăturate, dar păstrând toată zestrea pozitivă, creată de poporul român, pe care se putea construi ceva nou, această zestre fiind: un nivel de dezvoltare economică relativ ridicat, dovadă că nici în 13 ani de tranziție nu a fost atins, cu întreprinderi de vârf și institute de cercetare științifică și inginerie tehnologică ce dădeau utilaje la „cheie” pentru export, o forță de muncă bine și foarte bine calificată, un nivel de dezvoltare culturală ce permitea oricărui copil sărac din orice colț al țării să accedă la școală și universitate, un sistem de asistență medicală

organizat și gratuit, un învățământ cu rezultate foarte bune, un sistem al instituțiilor culturale care aveau în vedere programe de activități ce promovau valorile reale ale satului, ale culturii populare și ale creației culte. Înlăturarea fără echivoc a aspectelor ideologice și politice nocive nu trebuia să conducă la negarea și respingerea a tot ce s-a creat cu sacrificii timp de o jumătate de secol.

În plan cultural, ravagiile nihilismului încep să se simtă acum, după 10–12 ani. Instituțiile culturale și, mai ales, căminele culturale de la sate, în majoritatea lor abandonate, spoliata de baza tehnică și transformate în baruri, disco-baruri sau case de ceremonii pentru nunți, botezuri (contra cost), fiind etichetate „comuniste”, și-au încetat nobila misiune de „slefuire sufletească și intelectuală”. Ele trebuiau și meritau să funcționeze în continuare prin regândirea creatoare a noilor lor obiective și a menirii lor în condițiile social-politice complet schimbate după 1989. Se impunea cu stringență obligația de a face o analiză lucidă a ceea ce s-a realizat pozitiv în cultură, în perioada „dictaturii de dezvoltare”. Ea a reprezentat un mare salt și în dezvoltarea culturală a țării, dacă se are în vedere numărul mare de intelectuali și specialiști pe care i-a format din rândurile fiilor de muncitori și țărani, gratuitatea învățământului și marea accesibilitate a cărții și a actului cultural pentru toate categoriile socio-profesionale. Faptul că, în ultimii ani, numărul copiilor din mediul rural care se îndreaptă spre licee și universități a scăzut dramatic, constituie un important factor de risc pentru dezvoltarea socială și economică armonioasă a țării, risc pe care programele de dezvoltare rurală trebuie să-l reducă considerabil. Simultan se impunea însă și debarasarea de conținutul ideologic și politic totalitar, sufocant, prin elaborarea unei strategii culturale, deschise spre toate azimuturile, democratică în toate sensurile, și valabilă pentru toate categoriile socio-profesionale.

Neurmărindu-se prin programele culturale aceste două coordonate corelate, ale dezvoltării în cultură, și anume: 1. renunțarea la conținutul totalitar ideologic și politic și 2. construirea pe fondul cultural pozitiv a unor noi programe și obiective culturale pentru marea masă a oamenilor țării, pentru omul mediu, evenimentele din decembrie 1989, așa cum au arătat cercetările de teren, au avut efecte devastatoare în cultură. Prin eliminarea puterii politice dictatoriale s-a creat și vidul de putere, urmat de lupta acerbă pentru putere, care a creat un mediu favorabil „decapitării” colectivelor de conducere din instituțiile culturale, înstrăinării sau furtului bunurilor culturale și echipamentelor, discreditării lucrătorilor pasionați din așezămintele culturale.

Însă, cu timpul, cultura, prin oamenii ei devotați și sincer dedicați activității de creare și difuzare a valorilor ei autentice, își revine prin legile ei proprii și își dobândește locul ce i se cuvine în societatea românească pentru a contribui la dezvoltarea ei durabilă în viitor. În acest sens, trebuie însă să acționeze și guvernul, mai ales în condițiile noii exigențe de a asigura o dezvoltare compatibilă cu evoluțiile viitoare pe coordonate europene și mondiale.

Fenomenul care se observă cu putere în ultimul timp, de preluare necritică a modelor și modelelor străine, în cultură, în modul de viață cotidiană, în modul de gândire, de trăire a timpului liber, constituie un risc care slăbește cultura națională, o face vulnerabilă, mai ales când influențele și presiunile externe depășesc un anumit quantum sau așa-zisul „prag critic”. De pildă, invazia de filme străine, nu toate de cea mai bună calitate, dar și de produse intelectuale, industriale, alimentare și culinare, uneori de calitate îndoielnică, nu rămâne fără urmări, îndeosebi la generația tânără. Or, tocmai această influență asupra tinerilor, cărora le lipsește filtrul valorilor, constituie un risc și o porțiță deschisă vulnerabilității în cultură. Mimetismul cultural în manifestările și modul de gândire al tinerilor este ușor decelabil în celebrarea de pildă – prin preluarea fără nici o explicație – a unor sărbători străine. Desigur, nu-i nimic rău în adausul unei noi sărbători, ca Valentine's Day, la cele deja existente, dar chiar este necesar să preluăm tot ce ni se oferă prin publicitatea TV, fie că merită sau nu?

Ca reacție la „entuziasmul” nejustificat al unora față de tot ce vine din Occident, promovată agresiv din rațiuni multiple, inclusiv comerciale și de sporire a audienței, de către canalele noastre de televiziune, un ziarist român de spirit propunea celor de la Ministerul Culturii să meargă în ziua de 1 Martie pe străzile New York-ului cu o căruță de măștișoare românești, să vadă și americanii ce simboluri frumoase și optimiste de venirea primăverii avem noi. Cu acest prilej, am observa dacă americanii se „molipsesc” la fel de repede ca românii de ceea ce le vine dintr-o altă țară, pe deasupra și săracă, așa cum fac tinerii noștri. Dacă s-ar „molipsi”, spunem noi, am putea realiza un schimb echivalent sau chiar mai mult, față de Halloween – sărbătoarea „dovleacului”, specifică lor – care începe să fie preluată de tinerii noștri.

O politică culturală mare – așa cum am arătat anterior – trebuie să ia în considerație dimensiunea națională în sensul ei echilibrat, evitând atât șovinismul și exclusivismul etnic, cât și cosmopolitismul și mondialismul exagerat. Cultura unui neam este o lucrare temeinică. Se sâdește de timpuriu în sufletele fiilor lui, din cea mai fragedă copilărie. Întâi în familie și apoi în școală, în societate, prin instituțiile culturale și mass-media. Însușirea și propagarea ei depind de diriguitorii culturii, de managerii și operatorii culturali, de interesul lor de a face din cultura națională o parte intrinsecă a personalității culturale a fiecăruia sau de a o lăsa la voia întâmplării.

Ceea ce oferă posturile de televiziune pentru însușirea culturii mari, naționale, din păcate, este prea puțin. Consiliul Național al Audiovizualului, deși își schimbă conducerea, nu își schimbă deloc strategiile. Pune doar buline colorate însoțite de niște avertismente scrise, care nu au nici un efect în realitate. Filmele de violență, de groază, cu scene indecente abundă în continuare pe ecranele tuturor canalelor, ca și cum nimănui nu i-ar păsa de ce se întâmplă în mintea copiilor, adolescenților care le urmăresc. Un anume filtru moral, intelectual, cultural ar trebui totuși pus, fără să fie considerat un „atentat la libera expresie sau la libera exprimare”. O societate care vrea să aibă un tineret sănătos moral și fizic, orientat

spre familii trainice nu se construiește cu emisiuni care pervertesc tinerii și valorile reale ale pricteniei, căsătoriei, familiei, precum „Vara ispitelor” și, mai nou, „Big Brother”. Rupturile, seismele de ordin moral, politic și ideologic care au loc în conștiința și în modul de acțiune ale unor indivizi, ajunși manageri în cultură, probabil pe alte criterii decât cele nobile cultural, au consecințe grave la nivel societal datorită răspândirii lor prin rețeaua mijloacelor de comunicare în masă. Ele se soldează cu grave rupturi și dizlocări în domeniul valorilor în mentalul copiilor și adolescenților – subordonați mai mult televizorului decât școlii și sfaturilor părinților și bunicilor. Într-o perioadă în care valorile nu s-au așezat și ierarhizat, ci încă mai bântuie de colo-colo, pierzându-și traiectoriile într-o nerodnică mișcare browniană, ofertele diferitelor canale de TV adâncesc criza morală, crescând riscurile de comportare anomică, violentă, sub-culturală și anti-culturală.

Cercetările efectuate în toamna anului 2001, pe un eșantion de 622 de elevi din 16 unități școlare – școli generale, colegii naționale, licee teoretice, licee de specialitate din Municipiul București și județul Ilfov, pe problema personalității profesionale și culturale a adolescenților, relevă că în timpul liber elevii manifestă un slab interes pentru lectură, dar un mare interes pentru petreceri, sport, plimbări, urmate de computer și muzică. Având în vedere numărul mare de ore dedicate timpului de învățatură, opțiunile de mai sus sunt specifice vârstei. Dar, la analiza conținutului intelectual, cultural al activităților de divertisment ale actualei generații, în comparație cu exigențele integrării europene, se observă un mare decalaj între real și ideal. Riscul de a pregăti buni specialiști în computere, informatică, însă cu o precară cultură generală, trebuie prevenit la viitoarele generații și contracarat la cele actuale, printr-o mai intensă orientare a programelor școlare spre însușirea fundamentelor culturii și istoriei naționale și europene, a literaturii române și universale, a problemelor sociale, economice, juridice actuale din țară și din lume. Integrarea în Uniunea Europeană este un orizont destul de apropiat și favorabil pentru actualii adolescenți. Ei vor fi în fapt actorii principali ai integrării. Pregătirea lor, prin însușirea unui larg spectru de cunoștințe, trebuie realizată din primele clase de școală, astfel încât la momentul intrării în viața socială să fie apți să reprezinte cu competență și mândrie țara. E-learning și învățarea valorilor culturale nu se exclud, ci se completează reciproc, conducând la modelarea aceluia *all round man*, armonios, echilibrat și multidimensional, necesar perioadei de schimbări și provocări pe care le rezervă viitorul.

Strategia națională a actualei guvernări (2000–2004) intenționează să facă din cultură un factor strategic al dezvoltării generale și să generalizeze dreptul la cultură, astfel încât România să-și amplifice atributul de „putere culturală” și să-și îmbogățească aportul în noua construcție a continentului. Ceea ce se mai impune însă este ca Ministerul Culturii și Cultelor, în cooperare cu Ministerul Educației și al Cercetării și cu Ministerul Sănătății și al Familiei, să vegheze mai mult la educația morală și în spirit înalt cultural a tinerei generații în familie, în școală, în societate, prin canalele de televiziune și presă, dacă dorim să formăm generații

sănătoase fizic și moral, care să ne reprezinte cu competență, demnitate și responsabilitate în Europa Unită și în lume. Programele culturale cu UE sunt un argument. Esențial este ca ele să prindă și viață, spre binele poporului român.

BIBLIOGRAFIE

1. BĂCANU-COBIANU, MARIA, *Cultură și valori în perioada de tranziție*, București, Editura Economică, 1994.
2. BĂCANU-COBIANU, MARIA, *Cultură și evaluare*, Ministerul Culturii, Centrul de Pregătire și Formare a Personalului din Instituțiile de Cultură, București, 1999.
3. BĂCANU-COBIANU, MARIA coordonator, ALEXANDRESCU PETRUȘ și CUCU-OANCEA, OZANA, *Identitate națională și cultură în dezvoltarea durabilă a societății românești*, București, Editura „Paralela 45”, 2002.
4. BĂRSĂNESCU, ȘERBAN, *Politica culturală în România, Studiu de pedagogie*, Iași, Tipografia concesionară Alexandru A. Țerek, 1937.
5. Guvernul României, *Planul Național Anti-Sărăcie și Incluziune Socială*, iulie 2002.
6. Guvernul României, Ministerul Culturii și Cultelor, *Cultura și Cultele*, 2001.
7. *How Europeans See Themselves. Looking Through the Mirror with Public Opinion Surveys*, European Documentation, European Commission, Luxemburg, Office for Official Publications on the European Communities, 2001.
8. *Panorama Uniunii Europene*, Comunitățile Europene, 2002, Biroul pentru publicații oficiale al Uniunii Europene, Luxemburg, 2002.
9. *Programe ale Uniunii Europene pentru România: Cultura*, octombrie, 2001; *Cultura și Audiovizualul*, februarie, 2003; *Audiovizual*, aprilie, 2002; *Educație*, 14 ianuarie 2002; *Educație*, iulie 2002, Delegația Uniunii Europene în România, Centrul de Informare al Comisiei Europene în România.
10. *Teme europene: Tratatul Uniunii Europene*, octombrie, 2001; *Extinderea spre Est pe agenda Consiliului European*, aprilie, 2002; *O nouă identitate*, martie 2002; *Viitorul Uniunii Europene*, martie, 2002; *Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene*, Centrul de Informare al Comisiei Europene în România.
11. *The European Union still Enlarging. Europe on the Move*, European Commission, Luxemburg, Office for Official Publications of the European Communities, 2001.
12. VIANU, TUDOR, *Studii de filozofia culturii*, București, Editura Eminescu, 1992.

DIMENSIUNEA MORALĂ A DEZVOLTĂRII SOCIALE DURABILE

ELENA COBIANU

Dezvoltarea socială durabilă a societății românești trebuie să devină un deziderat fundamental al proiectului guvernamental de dezvoltare viitoare, dacă se dorește realizarea în fapt a democrației, pacea socială și un trai decent pentru toți membrii ei. Împlinirea acestui proiect, pe cât de ambițios, pe atât de dificil, nu poate avea loc fără efortul de diminuare, cel puțin, dacă nu de eradicare a două fenomene devenite endemice în viața socială în ultimii ani, anume, sărăcia și corupția.

Sărăcia, concept economic cu semnul minus în față, are o importantă dimensiune morală, a cărei analiză ne propunem să o realizăm în cele ce urmează. Corelată cu un șir de procese economice negative sau, mai precis, consecință a acestora pentru individ, sărăcia umilește condiția umană, îi **blochează** accesul la dezvoltare, dând puternice reverberații morale. La nivel macrosocial, sărăcia decurge din subdezvoltare, șomaj, din lipsa, întârzierea sau ritmul lent al reformelor, dar este cauzată, de asemenea, de legislația economică deficitară (din care nu lipsește clientelismul), de corupție și nesancționarea ei, de inflație și de incompetență profesională în managementul economic, de politici de austeritate impuse din afară și de indisciplina financiară.

În fenomenul sărăciei din țara noastră, din perioada actuală, este evidentă împletirea crizei economice cu cea morală, cu rădăcini adânci în manifestările de anomie ce au caracterizat societatea noastră în tulburătoarea perioadă de tranziție pe care o mai traversăm încă. Sărăcia impietează asupra oricărei dezvoltări și determină decăderea morală. Procesul nu e absolut, dar puține sunt acele persoane care reușesc să „străpungă”, prin muncă și perseverență, „zidul” sărăciei.

Progresul economico-social, realizat în epoca contemporană, obligă tot mai mult la evaluarea lui prin considerarea gradului de dezvoltare umană, respectiv de facilitare a evoluției umane pe acele direcții care să pună pe primul loc omul.

Putting people first, cum sună o parte din titlul unei cărți a sociologului american de origine română, Michael M. Cernea, devine criteriul hotărâtor pentru caracterizarea eficienței programelor de dezvoltare. Astfel, indicele dezvoltării umane (I.D.U.) exprimă numeric, cantitativ, deopotrivă progresul sau, după caz, rămânerea în urmă în ceea ce privește condiția economică, socială, culturală și morală a omului.

Din perspectiva sărăciei, I.D.U. cunoaște deprecieri alarmante, însoțite de o creștere corespunzătoare a crizei morale. Indicele dezvoltării umane este un concept **socio-economic** complex, cu multiple și variate interdependențe cu procesele morale din țara noastră, în special cu valorile morale. Analizat în ceea ce s-a numit *Raportul național al dezvoltării umane 1999*¹, inițiat de P.N.U.D. și realizat de Academia Română, I.D.U., chiar dacă privește situația până în 1999, nu și modifică datele.

Primele componente, relevante pentru starea de sărăcie pe care a atins-o populația, sunt evoluția și distribuția veniturilor și consumul. Scăderea veniturilor reale ale întregii populații și diminuarea cea mai puternică a veniturilor din salarii (58,3% în 1998 din cele înregistrate în 1990), creșterea gradului de inegalitate, între cincimea din populație cu cele mai mici venituri și cincimea cea mai bogată, ne situează departe de un trai decent. Mai concret, 7,6% dintre locuitorii cei mai bogați dețineau, în 1998, venituri aproape egale cu 40%, dintre cei mai săraci. Aduse la zi, datele nu sunt mai încurajatoare. Prezent la Summit-ul sărăciei, din mai 2001, de la București, primul-ministru Adrian Năstase, arăta că 44% din populația României trăiește în sărăcie, față de 6% în 1990, situându-ne în Europa doar după Albania, Rusia și Republica Moldova.

După cum se poate observa, protecția socială este deficitară. Căderea continuă a economiei nu a putut crea acele resurse materiale și financiare necesare susținerii ei. Promisiunile P.S.D., încercările de revigorare a protecției sociale sunt „atacate”, anulate chiar, de prețurile, ce cresc în avalanșă, ale serviciilor sociale, cu repercusiuni asupra tuturor celorlalte prețuri.

Al doilea element analizat, în cadrul I.D.U., semnificativ pentru starea de sărăcie, este consumul. Așa cum se recunoaște în același raport, consumul a fost afectat în toate componentele sale, în special ca urmare a inflației. Fără a mai apela la cifre, oricum edificatoare pentru căderea consumului, concluziile Raportului constată că, pe ansamblu, în consumul populației, cantitatea de alimente a scăzut, s-a degradat structura exprimată în calorii și factori nutritivi, subnutriția și proasta nutriție cuprinzând jumătate din populație. Totuși, chiar în aceste condiții, ponderea cheltuielilor cu alimentele se menține mai înaltă în raport cu altele.

Dar, în afară de consumul alimentar, omul nu are și alte trebuințe? Considerăm că această notă înaltă a cheltuielilor privind consumul alimentar nu se explică printr-o aparentă predilecție pentru consum, ci prin faptul că, după plata obligațiilor către stat, a serviciilor, ceea ce rămâne din venituri este orientat spre supraviețuire, respectiv spre insuficientul consum al unor produse alimentare elementare, tot mai scumpe. Anemia, morbiditatea și mortalitatea crescute la nivelul populației din România sunt consecințele firești ale cantității reduse și a calității precare a consumului.

Corolarul veniturilor reale și al consumului, tot mai restrâns, este sărăcia. Racilă economică și morală, aceasta „s-a extins și degradat în toate formele ei”. Rata sărăciei, a numărului persoanelor sărace, bunăoară, numai între 1996 și 1997,

¹ *Raportul Național al Dezvoltării Umane – 1999: Concluziile în „Economistul”, nr. 517 (1543), luni, 17 ianuarie, p. 6, 2000.*

a crescut de la 4,5 milioane la aproape 7 milioane². De la anul 2000, cifrele privind sărăcia populației au atins noi cote. Nu mai insistăm asupra lor. Cei mai loviți în nivelul de trai sunt șomerii, pensionarii, țăranii sau lucrătorii pe cont propriu și familiile cu mulți copii în întreținere. La sfârșitul anului 1999, pensionarii, șomerii și asistații sociali – cei care nu se pot întreține singuri și trebuie ajutați de stat – însumau 12 milioane de suflete³. În zilele noastre sunt și mai mulți.

Din perspectiva libertății, sărăcia înseamnă lipsa libertății economice, libertate care este garanția fundamentală a dezvoltării umane și, concomitent, morale. În afara libertății economice, care înscamnă, mai întâi, condițiile unui nivel de viață decent, nu sunt posibile democrația autentică, aspirația culturală și preocuparea pentru viața morală. Sărăcia corupe, spune o vorbă de duh, iar sărăcia absolută corupe absolut. În lipsa condițiilor elementare de existență, proliferază abandonul școlar, analfabetismul, care, combinate cu șomajul, indiferența față de viitorul tinerilor, conduc la creșterea criminalității, a consumului de droguri și a altor tipuri de infracțiuni. Sărăcia diminuează posibilitățile unei vieți variate – prin concedii, călătorii, lectura cărților, vizionarea de spectacole.

Omului sărac, lipsit de libertate economică deci, îi este refuzat visul, zborul liber spre proiecte viitoare. El rămâne „țintuit” la „solul” grijilor cotidiene, trăind de la o zi la alta. O consecință a sărăcirii extreme a populației este extinderea fenomenului cerșetoriei, afectând din nou profund ființa umană, demnitatea ei. A întinde mâna, a sta umilit la colțul unei clădiri, arătând evident că aștepti un ban, sau lângă un chioșc de pâine, sperând să primești ceva din partea semenilor, au devenit acte cu care ne-am obișnuit și pe lângă care cei mai mulți trec indiferenți.

Din punct de vedere moral, omul sărac este lovit în demnitatea sa, în posibilitatea valorificării capacităților sale de muncă, de creație, este un om ciuntit, umilit, incapabil de a se înscrie pe „ruta” progresului. Pentru el, educația și autoeducația, instrucția și autoinstrucția sunt domenii cu totul străine, care par a nu-l „atinge”. Săracului îi lipsesc, de obicei, inițiativa, curajul unor întreprinderi deosebite. El privește mediul care-l înconjoară fie cu teamă, fie agresiv, vrând să se răzbune pe cei „care au”. Invidia poate roade și ea persoana celui lipsit de mijloace de existență. De asemenea, ura împotriva celor bogați poate fi și chiar este un motiv de revoltă. Protestele împotriva globalizării, **frecvente la fiecare Summit** al celor 7+1, reprezintă, în bună măsură, atitudinea celor săraci față de acest proces mondial ca și a celor care simpatizează cu ei. Săracul, aflat la distanță de nevoia de cultură, este dificil de integrat, manifestând mai degrabă nevoia de izolare, în raport cu restul societății. În ceea ce privește atentatele de la 11 septembrie 2001 împotriva S.U.A., cei mai mulți analiști sunt de părere că ele sunt un efect al unei anume stări de lucruri, sunt expresia unor proteste ale celor săraci și sărăciți, rămași la periferia civilizației, la care energia socială a nemulțumirii ia forma unor acte teroriste

² *Raportul Național al Dezvoltării Umane – 1999*; Concluziile în „Economistul”, nr. 517 (1543), luni, 17 ianuarie, 2000, p. 6.

³ Robert Veress, *După 10 ani de tranziție, România e ca după război*, în „Economistul”, joi 23 decembrie, 1999, p. 3.

disperate, de răzbunare, ca acelea la care am fost martori oculari. Amplitudinea și gravitatea lor impun necesitatea elaborării, în acest univers tot mai globalizat, a unor noi mecanisme ale dezvoltării și ale controlului democratic. Celor dezvoltați și superdezvoltați li se cere o mai largă înțelegere a celor rămași în urmă, o cunoaștere mai profundă a culturii și modului lor de viață. În felul acesta, la frecvența întrebare pe care și-o pun americanii: „De ce ne urăsc, oare, atât?” pare că un editorialist, tot american, a găsit răspunsul: „Poate deoarece nici măcar nu știm de ce ne urăsc atât”.

La nivel național, se manifestă tot mai des protestele celor săraci, organizați în sindicate, asociații etc. Esența revendicărilor lor constă în satisfacerea unui drept elementar al omului, dreptul la o viață decentă. Valoarea morală, care apare în prim plan, este solidaritatea săracilor, acea armonizare a acțiunilor lor menită să le schimbe situația. Când condiția lor materială atinge praguri tot mai joase, preținsele conspirații politice ale opoziției la adresa puterii – cum se afirmă nu rareori – sunt, în fond, conspirații ale flămânzilor, forme ale luptei pentru supraviețuire. Alăturarea șomerilor mitingurilor organizate de sindicate extinde și adâncește protestul, riscând ca acțiunea să ia forma revoltei populare. Flămânzii nu mai au ce pierde. Protestul lor se justifică moral. Pentru faptul de a se fi ajuns aici, nu ei sunt de vină, ci guvernanții. Ei cer loc de muncă – cei disponibilizați, sau salarii care să le acopere nevoile de bază – cei angajați. Alții, nu puțini, se sinucid. Sunt cei pentru care la orizontul vieții nu mai există nici o speranță. Că situația sărăcirii populației a luat proporții alarmante, că furtul de oriunde se poate săvârși de către săraci nu mai are conotații morale negative, o dovedește spusa unei femei către un senator ajuns „în teren”: „*Domnule senator, faceți ceva că nu mai avem nici ce fura!*”. Când foamea împinge la furt, e imposibil să mai aduci în discuție morală. Un prim-ministru din legislația 1996–2000 spusese și el că nu mai e nimic de furat, dar el se referise la marile „tunuri” din economie și bănci, care au risipit avuția națională.

Sărăcia, deci, ucide, scurtează vieți, le unidimensionalizează la grija zilei de mâine ce reduce varietatea vieții, îi răpește bucuria, mutilând moral ființa umană. Sarcina guvernelor este „*stoparea, diminuarea și prevenirea procesului de sărăcire*”, „*susținerea categoriilor defavorizate și eliminarea disparităților sociale*”, „*alocarea resurselor pentru dezvoltarea umană*”⁴. Iar acestea sunt posibile numai prin dezvoltare economică și o gestionare competentă a reformei.

Altfel, radicalizarea sărăciei, a crizei morale la toate nivelurile, se constituie în calea spre implozia socială, cu consecințe imprevizibile.

Un alt concept care îmbină în sine valorile negative ale economicului, moralei și politicului, este **corupția**; fenomen cu o istorie îndelungată, prezent în diverse forme în toate societățile, corupția este expresia abaterii de la legi și norme ale conducătorilor și demnitarilor politici. Ea este încălcarea dreptății.

Apariția capitalismului a însemnat ieșirea din epoca de stagnare, începutul revoluției industriale, formarea treptată a burgheziei și a muncitorimii. Acumularea

⁴ *Raportul Național al Dezvoltării Umane – 1999*; Concluziile în „Economistul”, nr. 517 (1543), luni, 17 ianuarie, 2000.

capitalului se realiza pe căi oneste și mai puțin oneste. Dezvoltarea noii orânduiri este rezultatul rolului revoluționar al burgheziei, cum remarcabil și greu de combătut caracterizează Marx și Engels capitalismul și burghezia: „Revoluționarea neîncetată a producției, zdruncinarea neîntreruptă a tuturor relațiilor sociale, veșnica nesiguranță și agitație deosebesc epoca burgheză de toate epocile anterioare”. Globalizarea, proces atât de disputat al contemporaneității, se extinde încă din acele începuturi. „Nevoia unei desfaceri tot mai largi a produselor ei – continua Marx și Engels – gonește burghezia pe tot întinsul globului pământesc. Ea trebuie să se cuibărească pretutindeni, să se instaleze pretutindeni, să stabilească legături pretutindeni.

*Burghezia a dat, prin exploatarea pieței mondiale, un caracter cosmopolit producției și consumului din toate țările*⁵.

Raporturile și valorile evului mediu, care stăteau sub aureola religioasă, au fost înlocuite cu acelea ale noilor forțe sociale, purtătoare ale unor noi interese și idealuri. Producția și schimbul sporite, banul sub forma de capital care să fie reinvestit, au devenit obiective esențiale ale noii burghezii. Totul poate fi obiect de schimb, de înstrăinat. „Acesta este timpul când chiar și lucrurile care până atunci erau împărțite, dar niciodată schimbate; date, dar niciodată vândute; dobândite, dar niciodată cumpărate – virtutea, dragostea, convingerile, cunoștințele, conștiința etc. – când totul, în fine, a devenit obiect de comerț, arată Marx. E epoca corupției generale, a venalității universale sau, ..., epoca în care orice lucru spiritual sau fizic, devenind o valoare de schimb, este dus la târg pentru a fi evaluat la valoarea lui cea mai justă”⁶.

Dacă privim cu atenție în jurul nostru, tabloul de mai sus nu numai că nu ni se pare străin, ci, dimpotrivă, familiar. Epoca noastră este epoca corupției generalizate, la noi, în perioada de tranziție, la o cotă mai înaltă decât aiurea. O confirma, în octombrie 2001, o instituție europeană, care plasa România, în privința corupției, pe o scală începând cu cele mai corupte țări, pe locul 2,7, iar în lume, pe locul 69, din 91 de state, ultimele fiind cele mai corupte. Este și motivul pentru care analizăm succint conceptul și realitatea corespunzătoare lui.

În concept, sunt prezente aspecte negative, deficiențe, lacune ale vieții și relațiilor politice, juridice, economice, sociale și culturale ca și ale personalității umane. Corupția are rădăcini istorice, caracterizează toate societățile, dar se manifestă mai pregnant în anumite epoci și în anumite societăți. După Samuel Huntington, „extinderea ei se corelează destul de bine cu modernizarea economică și socială”. Așa se explică, potrivit lui, bunăoară, faptul că secolul XVIII este mai corupt în S.U.A. și Anglia, aflate, atunci, sub impactul revoluției industriale, care determinase dezvoltarea de noi resurse de bogăție și sărăcie, apariția unor noi clase cu noi exigențe impuse guvernelor.

⁵ K. Marx, Fr. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Editura Politică, 1963, p. 469.

⁶ K. Marx, *Mizeria filosofiei*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Editura Politică, 1963, p. 73.

Corupția se poate manifesta, și în anumite societăți se manifestă, la toate palierele acestora. Astfel, există marea corupție și mica, mărunta, corupție. Ca regulă cvasigenerală, marea corupție proliferată sporește, de asemenea, corupția mică, ce „infestează” societatea, amenințând-o. Marea corupție îi vizează pe demnitari. Așa cum arată același S. Huntington, „*Corupția este un comportament al demnitarilor publici care se abat de la normele acceptate, pentru a servi unor scopuri particulare*”⁷. În raport cu politica, aceasta, corupția, este o măsură, „un etalon al absenței instituționalizării politicii eficiente”, al slabei dezvoltări politice, ceea ce determină, la demnitarii publici, o subordonare a rolurilor instituționale față de cerințe exterioare acestora din urmă. Corupția are, pe lângă determinările istorice, și determinări culturale. Mai mult, cum remarcă politologul american, „*Corupția poate fi mai prezentă în unele culturi decât în altele, dar în majoritatea lor se pare că este mai răspândită în timpul etapelor de intensă modernizare*”⁸.

De ce stăruim asupra acestei concepții despre corupție? Pentru că autorul asociază fenomenul creșterii și proliferării corupției cu un proces mai larg, economic, politic, social și cultural, cunoscut sub numele de modernizare. De ce modernizarea stimulează corupția? Ce semnifică modernizarea? Ea implică o schimbare a valorilor fundamentale ale unei comunități, societăți, respectiv, renunțarea la anumite valori tradiționale, considerate esențiale pentru coeziunea și eficiența grupului într-o anumită perioadă istorică și însușirea, acceptarea unor noi principii, valori, norme cu caracter universal, urmărind, în noile condiții, eficiența și bazându-se pe ea. Modernizarea coincide, istoric, cu apariția statului-națiune și, corespunzător, cu afirmarea loialității și identificării indivizilor și a grupurilor cu acesta. Drepturile egale ale cetățenilor asupra statului nu pot fi contrabalansate decât de obligațiile tot egale față de el, în sistemul de valori ce se instituie. Noile standarde și criterii despre ceea ce este bine și rău contravin unor modele tradiționale, a căror legitimitate, pusă în discuție, „încearcă ruinarea legitimității tuturor standardelor”, cum observă Huntington.

Modernizarea, cu conflictul dintre vechi, tradițional, și nou, modern, cu răsturnarea scalei de valori, deschide posibilitatea ca unii indivizi să acționeze „în moduri neacceptate de nici una dintre ele” și astfel, se deschide drum corupției.

Descifrarea și schițarea mecanismelor corupției, la demnitari, impune, dintru început, distincțiile: între rolul public și interesul personal, între cheltuielile publice și cheltuielile personale, între obligațiile de stat și obligațiile personale. Încălcarea acestor distincții, respectiv folosirea rolului și funcției publice în interes personal, a banului public în interes personal, confuzia intenționată între obligațiile de demnitar și obligațiile familiale, cu avantajarea celor personale, se numește corupție. Imoralitatea corupției, când aceasta vizează bunuri materiale, constă tocmai în însușirea, trecerea, „în cont personal”, să spunem, a ceea ce aparține grupului, comunității restrânse sau comunității mai largi, societății – o trecere fără

⁷ S.P. Huntington, *Ordinea politică a societăților în schimbare*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 59.

⁸ Ibidem.

reproș personal, fără scrupule. Acționând astfel, este lezat dreptul, interesul acestora îi lipsește pe ceilalți de ceea ce li se cuvine. În corupție, din perspectivă morală, prevalează egoismul, izolarea, lipsa solidarității cu ceilalți, a compasiunii. Grija de sine și pentru ai săi, exacerbată, încalcă principiul justiției, al dreptului fiecăruia de a se bucura de anumite bunuri, servicii etc.

Modernizarea contribuie la extinderea corupției, prin crearea unor noi surse de îmbogățire și de putere. Sistemul politic devine cadrul de manifestare a corupției pentru asimilarea noilor grupuri, o asimilare nereglementată însă din cauza imposibilității sistemului de a se adapta rapid și de a asigura mijloacele necesare și legitime în acest sens. În felul acesta, „*corupția este produsul ascensiunii noilor grupuri, cu noi resurse și eforturi de a deveni eficace în interiorul sferei politice*”⁹.

Nu știm cât suntem de departe pe drumul modernizării, după decembrie 1989, dar știm sigur cât de mult a proliferat corupția, în această perioadă, în țara noastră. Este interesant și observăm că un exemplu de corupție, dat de Huntington – cumpărarea locului în parlament – ca fiind propriu unor țări din Africa, se regăsește și la noi. Este vorba de modul de a obține un loc eligibil pe listele unor partide, cu șanse de câștig în campania electorală, cotizând cu sume enorme la partidul respectiv, practică despre care au scris, în campanie, unele ziare și pe care o dădea în vileag, recent, președintele unui partid „pur”, ca fiind o practică inadmisibilă în formația sa politică, indiferent de cât de mare ar fi contribuția în schimbul obținerii unui loc de frunte în ea. Reacția celor refuzați la cumpărarea de locuri în senat și cameră? Ei trec în opoziție, devenind „monitorii” severi ai celor de la putere.

Extinderea corupției la toate nivelurile nu este, totuși, de același „calibru”. De aceea, trebuie distins între corupția mică și marea corupție, între corupția săracilor și corupția bogaților. Cum precizează Huntington, „*Unii negociază puterea politică pentru bani, iar ceilalți oferă bani în schimbul puterii. Însă în ambele cazuri, un lucru public (un vot sau o funcție ori o decizie) este vândut pentru un câștig personal*”¹⁰. Pe plan autohton, marea corupție, materializată în devalizări ale băncilor, acțiuni ale unor rețele financiare oculte, privatizări frauduloase, falimentarea marilor întreprinderi și apariția firmelor căpușă, în ansamblu, distrugerii ale avuției naționale, poartă numele de „tunuri”, adică acele lovituri puternice date economiei, rod al unor acumulări și al efortului Țării timp de o jumătate de secol. Marea corupție a mutilat chipul României, a produs o falie de netrecut între o oligarhie foarte bogată și majoritatea populației foarte săracă.

O dată cu îmbogățirea, puterea este urmărită mai ales de proaspeții îmbogățiți pentru a-și consolida pozițiile, pentru a-și da legi care să le privilegieze interesele. Este ceea ce Huntington observă, anume că modernizarea realizează încurajarea corupției prin schimbările pe care le produce în partea de *out-put* a sistemului politic. Astfel, defavorizarea anumitor grupuri prin legi devine o sursă potențială de corupție, la fel, înmulțirea legilor, am spune noi, „inflația” de legi, sporește

⁹ *Ibidem*, p. 61.

¹⁰ *Ibidem*.

posibilitățile de corupție. Trecerea acestor posibilități în realitate depinde de măsura în care legile sunt sprijinite de populație, de măsura sancțiunii la încălcarea legii și de profitul obținut prin încălcarea ei. Se cunoaște, sunt legi precum cele privind comerțul, vama, impozitul, alcoolul, tutunul etc. care stimulează substanțial corupția. Deși aparent paradoxală, concluzia este veridică, rezultând că, „*într-o societate unde corupția este larg răspândită, votarea legilor stricte împotriva corupției servește doar la înmulțirea ocaziilor favorabile corupției*”¹¹.

În țara noastră, parlamentele și guvernele care s-au succedat în ultimii 12 ani au avut toate campanii de luptă împotriva corupției, rezultatul fiind nu reducerea, ci proliferarea ei până la vârfuri. Cum afirma, la o dezbatere, un politician, succesiunea de regimuri a adăugat, în privința corupției, fiecare o părticică de rău. În unele legislaturi, ca cea dintre 1996–2000, răul a fost nu doar o părticică, ci un adevărat dezastru realizat în numele modernizării, democrației, intrării noastre în rândul lumii civilizate. S-a generalizat ca fenomen mita, iar corupția mică, aproape pretutindeni prezentă, nu lasă loc obținerii unui drept legal, decât prin oferirea unui contraserviciu, a unui cadou etc. Comisionul, ca mită legiferată, este și el recunoscut. Unul dintre remediile la corupție, în concepția aceluiași politician, de profesie jurist, ar fi elaborarea unor „legi clare, neinterpretative”, legi care să nu fie la discreția guvernului sau a primarului. Despre ceea ce reprezintă puterea, care s-a înălțat pe corupție, se relatea, relativ recent, în editorialul unui ziar central. La cererea unei oarecare austerități, formulată de premier către președinții consiliilor județene, care ar fi constat în mai puține limuzine și mai puțină benzină, răspunsul adresat „centrului” a fost, potrivit editorialistului, de la amenințător: „Chiar vreți să ne puneți să facem prostii?”, până la devastator: „Noi i-am pus pe ei acolo, nu ei pe noi la județ”. Că la „mârâielile sălbătice”, temutul ministru al administrației locale a promis modificarea ordonanței în parlament, este doar un fapt dător de seamă asupra raporturilor dintre „local” și „centru”. Dar ceea ce stă la baza acestor „curajoase” atitudini nu este atât democrația de jos în sus, cât faptul că, la nivel județean, ca și ierarhic în jos, prin corupție, „puterea înseamnă bani, găști, zone de influență, ca la marile clanuri mafioate, unde nașul stăpânește numai prin forță, nevoit să demonstreze că este cel mai tare”¹². Însuși prim-ministrul, președintele partidului de guvernământ, critica recent pe „baronii” locali, la care primează interesele personale față de cele de partid și ale țării.

Corupția, prezentă în administrația și structurile politice locale, anesteziază orice efort de reducere a acesteia în rândurile oamenilor politici, justiției, funcționarilor publici și de reformă în domeniile respective, adâncește complicitatea între „centru” și „local” și între structurile locale.

Corupția – fenomen social, politic, economic, aproape generalizat astăzi – este expresia unei grave crize morale a societății noastre. Ea este factorul frenator esențial în atragerea de investitori străini. Recunoștea acest fapt, recent, și

¹¹ S.P. Huntington, *Ordinea politică a societăților în schimbare*, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 62.

¹² „Adevărul”, nr. 3494, luni, 10 septembrie, 2001, p. 1.

ambasadorul S.U.A. la București. Corupția este atât de răspândită și malignă pentru corpul vieții sociale, încât persistența și supraviețuirea, fie și numai pe alocuri, a valorilor morale de cinste, onestitate, probitate, sunt privite ca învechite, „nemoderne”, neactuale, nu departe de a fi considerate imorale. „Actuali”, „morali” sunt profitorii, învârtiții, speculanții și specialiștii în inginerii financiare, astfel încât, datorită neaplicării unor măsuri radicale, politica este adesea confundată cu corupția. Frecvențele sondaje ale opiniei publice confirmă aceasta.

În diversele forme de manifestare a corupției este eludat interesul general, interesul public, care vizează bunăstarea societății în ansamblul ei, începând cu traiul decent **minim** al fiecărui și oricărui cetățean. Corupțiilor le lipsește dimensiunea umană a acțiunilor, strategiilor sau, dacă apare, ea este doar declarată, dar nu realizată, pentru că primordială pentru ei este preocuparea față de propriile interese. Acumulările de bunuri materiale, financiare se explică prin abilitățile celor care le-au realizat, asociate cu specularea lipsei de legi, cu legi date anume să favorizeze anumite grupuri clientelare ale celor de la putere sau, pur și simplu, cu încălcarea legilor. Dincolo de toate campaniile episodice anticorupție ale guvernanților, escaladarea corupției continuă cu specularea și „înghițirea” a ceea ce a mai rămas din industrie, agricultură. Sunt încă greu de găsit investitori autohtoni care să poată declara, potrivit principiului american: „Pot să justific fiecare cent, cu excepția primului milion de dolari”. Refuzăm fie și comentarea „moralității” acestui principiu al începutului oricărei întreprinderi, investiții capitaliste. Jaful din economia românească a fost remarcat și de investitorii străini. Unul din ei, observator al tranziției noastre, afirma: „Aveți o țară extrem de bogată, dacă din '89 încoace, prăduiți într-o dușmănie tot ce-a ridicat Ceaușescu și tot n-ați reușit să terminați”. Într-adevăr, avem o imagine de neînviat în ceea ce privește energia distructivă, deși suntem recunoscuți, de asemenea, ca un popor cu mari potențe creatoare. Gravitatea constă în faptul că acestea au fost canalizate în direcții nefaste pentru majoritatea populației.

Corupția nu poate fi eradicată complet. Ea există în toate societățile, chiar și în cele mai dezvoltate. Exemplele sunt suficiente; în zilele noastre – la germani, francezi, americani și la alții – mari personalități politice au fost prinse în mrejele corupției mari. Combaterea corupției are în vedere restrângerea ariei ei, prin legi bune, aplicarea lor, transparență și control social, în sensul cel mai larg.

Am analizat dimensiunea imorală a corupției doar din perspectiva valorii economice, adică din acel orizont care suprasaturează pe nedrept o parte a societății, lipsind pe ceilalți, pe cei mai mulți, de ceea ce li se cuvine, în numele principiului justiției. Acesta este aspectul cel mai important, în societatea noastră. Dar tot corupție, care afectează pe oamenii lipsiți de resurse economice, este și mita, adică acea „sumă de bani sau de obiecte date ori promise unei persoane – cum se arată în *Dex* – cu scopul de a o determina să-și încalce obligațiile de serviciu sau să-și îndeplinească mai cu râvnă aceste obligații”¹³. Mituitorul este,

¹³ *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei, 1975, p. 555.

adesea, o persoană săracă, dar care oferă mită în speranța obținerii chiar a unui drept ce i se cuvine, cu prețul restrângerii cheltuielilor familiale și așa reduse.

Pentru a conchide, corupția reprezintă o abatere de la moralitate, iar mita o abatere de la normele de corectitudine și datorie; ea, corupția, pervertește bunele moravuri, este o prejudiciere a demnității umane, a integrității morale a omului, este o deformare a personalității, pentru a nu mai reține atenția asupra „relaxării” moral-sexuale pe care și-o permit marii corupți. Având în vedere proliferarea, devenită de notorietate, a corupției în societatea românească, în raport cu ceea ce era cunoscut despre aceasta până în 1989, căci corupție a fost și în socialism, se impune o amplă strategie legislativă a executivului și, în ultimă instanță, a fiecăruia dintre noi, în respectarea legii și în pedepsirea severă a abaterilor de la ea. Aceasta, întrucât anarhia în domeniu nu este atât din lipsa legilor corespunzătoare, cât din **neaplicarea** lor.

Corupția atentează grav la democrație. O societate „roasă” de corupție nu poate aspira la o democrație reală, în ultimă instanță, la acea stare de civilizație care face posibilă împlinirea umană a tuturor membrilor societății. Aceasta este o condiție esențială a realizării unei apropieri între condițiile de viață și, pe această bază, a obținerii mult doritei solidarități sociale, a păcii sociale. *„Printre legile care conduc societățile umane – observa De Tocqueville – există una care pare să fie mai precisă și mai clară decât celelalte. Dacă oamenii continuă să fie civilizați sau să devină astfel, capacitatea de coagulare socială trebuie să se dezvolte și să se îmbunătățească în aceeași proporție cu care crește egalitatea condițiilor¹⁴”*.

Evident, corupția discriminează adânc între bogați și săraci, reducând la maxim șansele egalității condițiilor pentru majoritate și, deci, ale „capacității de coagulare socială”.

Conceptul și fenomenul asupra cărora vom stăruii, pentru că devin obiectivul viitoarelor programe guvernamentale, este **dezvoltarea socială durabilă**, care are o puternică dimensiune morală. Este un concept nou, cu un substrat ontic, care trebuie să devină realitate, fiind astăzi mai degrabă un proiect, o strategie de viitor. Forul internațional, care a pus în dezbatere acest subiect, ca pe o problemă dintre cele mai stringente ale lumii contemporane, a fost **Earth Summit de la Rio de Janeiro**, din 1992, unde conducători de state, de organizații mondiale, oameni influenți, reprezentanți ai unor organizații guvernamentale și nonguvernamentale, ai societății civile, ai presei și alții configurau proiectul unei noi viziuni asupra a ceea ce trebuie să fie dezvoltarea viitoare a omenirii.

Meritul de seamă al acestei întâlniri este de a fi adus „suflul” unei noi concepții, „spiritul de la Rio”, care nu numai că se îndepărtează de vechea și încă actuala concepție despre dezvoltare, ce domină statele înalt industrializate, dar care se situează la antipodul acesteia. Ideile, „spiritul” forumului din Brazilia, au fost reluate și sunt reluate în zilele noastre, căpătând treptat „drept de cetate” în programele de dezvoltare. Este meritoriu că economiștii teoreticieni români, rapid racordați la mișcarea ideilor din lume, dezbăt, clarifică și inițiază proiecte care să răspundă exigențelor, destul de diferite de cele de până acum, ale dezvoltării.

¹⁴ Phillips Bradley (ed), *Democracy in America*, Knopf, New-York, 1955, p.118.

Înainte de a schița câteva dintre trăsăturile dezvoltării sociale durabile, este firesc să ne întrebăm: de ce s-a impus teoretic și se impune practic acest nou tip de dezvoltare? Cu alte cuvinte, ce a determinat acest „viraj” spre un alt sistem de valori? Pentru că, așa cum vom arăta, noul concept și noua strategie de dezvoltare presupun abandonarea valorilor care au marcat începutul, dezvoltarea și faza actuală a capitalismului și adoptarea unui alt sistem de valori.

Poate pentru unii lectori ai textului să apară curios faptul că dezbateri aprinse asupra caracterului caduc al sistemului de valori ale capitalismului au avut loc în „citadela” acestuia, adică în S.U.A., chiar aici, la Banca Mondială. Este demnă de apreciat deschiderea acestui organism financiar internațional la curente de idei contemporane, pe care nu numai că le găzduiește, dar le și încurajează prin reprezentanți de marcă ai săi.

Așa cum se specifică în *Prefața* la o dezbateră, din 1995, de la Banca Mondială, „*Practicanții dezvoltării și oamenii din țările în curs de dezvoltare au simțit că multe dintre convingerile și valorile, care sunt reflectate în paradigmele de dezvoltare actuale, pot să nu mai promoveze, din punctul de vedere al mediului, dezvoltarea durabilă*”¹⁵. Urmărind, în continuare, neajunsurile paradigmei de până astăzi ale dezvoltării, așa cum le prezintă autorii *Prefetei*, Ismail Serageldin, vicepreședinte al dezvoltării durabile din perspectiva mediului și Richard Barrett, fondator al Societății Deschise Spirituale a Băncii Mondiale, vom avea câteva din determinațiile esențiale ale noului concept al dezvoltării. „*Poluarea alimentelor de consum globale, distrugerea ecosistemelor majore, creșterea riscurilor sănătății în ariile urbane și progresul global inadecvat în alinarea sărăciei forțează astăzi pe analiști în a se întreba asupra modelului creșterii materiale și a consumului care, fără o creștere concomitentă a solidarității sociale și a conștiinței ecologice, tinde să contribuie la creșterea abisului între bogați și săraci, la creșterea degradării mediului, a exploatării animalelor și a pământului fără considerație pentru generațiile viitoare*”¹⁶.

Prin urmare, elementele definiției contextuale a conceptului de dezvoltare socială durabilă, până la acest nivel al analizei, sunt: poluarea mediului și, corelate cu ea, hrana poluată, riscurile pentru sănătate și ecosistemele majore, conștiința ecologică, de asemenea, falia crescândă între bogați și săraci datorită modelelor creșterii materiale și consumului, necesitatea creșterii solidarității sociale, a grijii pentru Pământ și pentru generațiile viitoare.

Care este locul valorilor, al celor spirituale și morale, în acest vast program al dezvoltării sociale durabile? Mai întâi, trebuie evidențiat că, pentru prima dată, se subliniază imperativul unei conexiuni între valorile spirituale (religioase) și valorile morale, pe de o parte, și dezvoltarea sustenabilă, pe de altă parte. Aceasta

¹⁵ Ismail Serageldin, Richard Barrett (Eds.), *Ethics and Spiritual Values, Promoting Environmentally Sustainable Development*, Washington, D.C., October 23, 1995, p. V.

¹⁶ *Ibidem*.

reprezintă și pentru autorii citați un punct de plecare nou, dacă se are în vedere că noul tip de dezvoltare cuprinde în orizontul său țările dezvoltate și în curs de dezvoltare, tradițiile moderne și tradițiile băștinașe, credințele și valorile tuturor beneficiarilor dezvoltării, ceea ce s-ar traduce într-o „relație simbiotică între umanitate și planetă” care ar fi recunoscută, deopotrivă, la nivel global și local.

Pornind de la truismul că orice comportament are la bază un sistem de valori, teoreticienii dezvoltării durabile iau în considerație, în primă instanță, câteva valori care fie sunt morale, fie au o semnificativă încărcătură morală. Astfel, după autorii citați, *„dezvoltarea sustenabilă se produce numai când avem sisteme de credințe (beliefs) care respectă orice viață, dau prioritate binelui comun, angajează responsabilitatea pentru totul (comunitar), promovează egalitatea și susțin necondiționat grija (pentru celălalt)”*¹⁷. Ideea centrală a dezbaterii este că valorile morale mai sus-enumerate, dar și altele, pentru a caracteriza dezvoltarea socială durabilă, trebuie să se regăsească, să se afle în centrul, în inima, așa cum exprimă autorii, comportamentului uman, în sensul că, adăugăm noi, interiorizarea, devenirea lor parte a sistemului valoric al persoanei, să coincidă cu comportamentul corespunzător lor.

Insistența autorilor asupra modului de a se fi industrializat și dezvoltat rapid societățile, azi bogate, vizează sublinierea acordului, dintre participanții la dezbateri, că acest mod nu funcționează, nu corespunde sus-menționatei valori morale. Aceasta pentru că dezvoltarea după vechiul model – și de această dată sunt menționate doar două consecințe foarte grave – creșterea poluării aerului, apei și pământului și adâncirea prăpastiei între bogați și săraci. În ceea ce privește problema consumului de către bogați, problemă ce decurge din prăpastia amintită, se consideră că aceasta se dovedește a fi la fel de importantă pentru dezvoltarea durabilă ca și problema degradării mediului de către săraci. Corolar al evantaiului de probleme despre dezvoltarea durabilă, succint trecute în revistă, este teza că toți oamenii trebuie să accepte că sunt responsabili pentru soarta planetei noastre.

Dar realizarea unei astfel de responsabilități presupune angajarea totală a inimilor și spiritelor comunităților locale și promovarea bunăstării economice, sociale, de mediu și spirituale a fiecărui individ. Serageldin și Barrett afirmă, pe bună dreptate, că *„sustenabilitatea începe cu fiecare dintre noi, cu valorile noastre personale, comportamentele și acțiunile noastre”*¹⁸.

Societatea modernă, mai degrabă ostilă față de Mama Pământ și viața non-umană, este depășită de societatea viitorului, trebuie să fie depășită prin valorizarea importanței Pământului și a lumii vii, non-umane, pentru sănătatea și perenitatea speciei umane însăși.

Concluzia autorilor amintitei *Prefețe*, valabilă pentru întregul conținut al dezbaterii, este că progresul, în calitate de concept, trebuie redefinit, că sensul lui

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. VI.

este mișcarea de la standarde de viață la calitatea vieții, cu aducerea frumosului în viețile oamenilor. „Aceasta se va întâmpla, arată ei, când dezvoltarea va deveni pe deplin participativă și centrată pe oameni, condusă de valori etice care au în miezul (core) lor grija și educația (caring and nurturing)”¹⁹.

Din luările de cuvânt ale diverșilor participanți vom reține, cu deosebire, acele idei care aduc noi determinații la dimensiunea morală a conceptului de dezvoltare socială durabilă. Referitor la tranziția de la dezvoltarea clasică, așa cum a cunoscut-o istoria, a capitalismului, la dezvoltarea durabilă, ideile pe lângă că sunt, se vor programatice, în sensul că se vor include într-un proiect al dezvoltării de perspectivă, sunt de ordin imperativ. Astfel, după opinia lui Maurice F. Strong, „Trecerea la dezvoltarea sustenabilă nu este o opinie blândă (soft opinion), ci un imperativ al supraviețuirii noastre”. În continuare, el și explică de ce: „Modelele noastre actuale de producție și consum sunt nesustenabile și noi trebuie să le schimbăm cursul (...). Noi știm ce să facem pentru generațiile viitoare. Știm ce trebuie să facem unul pentru altul. Această concepție este provocarea morală adresată civilizației noastre”²⁰. Ceea ce trebuie să se producă este convergența dintre aspectele practice ale vieții și dimensiunile morale, spirituale ale ei, respectiv un nou simț al administrării în cooperare, înrădăcinat în adânci tradiții etice și spirituale, în interese și responsabilități comune.

Confruntarea ca o provocare fără precedent în istorie, cea care va determina viitorul speciei umane, avertizează M. F. Strong, „nu va mai fi o opțiune blândă, supraviețuirea și bunăstarea noastră impun tranziția la o dezvoltare sustenabilă”²¹.

Strategia dezvoltării sociale durabile trebuie să fie rezultatul efortului concertat al mai multor specialiști, precum: economistul, ecologistul, sociologul, eticianul și teologul. Orientarea laică, atât de răspândită, într-o lume ce se centrează pe valorile materiale, trebuie să readucă și să repună în valoare, de asemenea, valorile etice și religioase, sunt de părere tot mai mulți teoreticieni, valori care pot străbate și străbat conținutul economiei, ecologiei și sociologiei, realizând legătura dintre ele.

Din perspectiva generațiilor și a mediului, dezvoltarea socială durabilă a fost definită (Comisia de la Brundtland) ca fiind „dezvoltarea care satisface nevoile prezentului fără a compromite capacitatea generațiilor viitoare de a-și satisface propriile lor nevoi”²². Cum observă îndreptățit Ismail Serageldin, deși filosofic acceptabilă, definiția de mai sus nu este întotdeauna folositoare operațional. De ce? Pentru că, arată el, „«nevoile» miliardului de oameni care trăiesc cu mai puțin de un dolar pe zi sau ale miliardului de oameni care n-au acces la apă curată sunt mai clare decât ale acelor familii care au deja două automobile, trei televizoare și

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, p. 2.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

*două video-casetoane. Pe deasupra, al doilea grup este acela care consumă aproximativ 80% din producția mondială în fiecare an*²³.

Ca reprezentant al staff-ului Băncii Mondiale, după complexe analize, Serageldin consideră că, dintre diferitele tipuri de capital, cele mai importante sunt capitalul uman și capitalul social. „Astfel, remarca el, *investiția în oameni este scopul primordial al dezvoltării*” și, reluând ideea lui Mihail M. Cernea, cuprinsă în titlul lucrării *Putting People First* (1984), continuă: „*Noi am cunoscut aceasta intuitiv și acum (teza) se susține prin evidența sa. Trebuie să punem oamenii mai întâi*”²⁴, iar între aceștia are în vedere, cu deosebire, femeile.

Experiența din anii '80, a unor țări din Europa occidentală cu rată înaltă a creșterii economice, arată, că, paralel cu aceasta, au crescut violența și rata crimelor. Cercetătoarea Kamla Chowdhry, de la Centrul pentru Știință și Mediu, punându-și problema posibilității de a realiza creștere economică și dezvoltare durabilă fără violență, răspunde: „*problema conține în miezul său nevoia de a face alegeri morale, de a alege tehnologie cu față umană, de a dezvolta o etică și o economie care să coopereze cu natura mai degrabă decât s-o exploateze*”²⁵.

În țările sărace, startul pentru creșterea economică și dezvoltare trebuie să înceapă cu satul, așa cum a procedat Mahatma Gandhi în India, să fie centrat pe oameni, să promoveze politici pe problemele naturii și ale integrării femeilor în societate. „*Problemele morale și etice ale echității, arată autoarea, rămân la rădăcina sărăciei în țările în curs de dezvoltare, și în Sud și în Nord. Rezolvarea creșterii economice, a dezvoltării durabile, a echității și reconcilierii umanității cu natura impune mijloace etice și morale. Economia trebuie reconectată cu filosofia morală*”²⁶.

În acest context, diferit de cel clasic, economiștilor li se cere o gândire holistică, respectiv, considerarea omului ca întreg, mai degrabă decât ca parte economică.

Potrivit noii paradigme a dezvoltării, standardele după care se apreciază creșterea economică nu vor mai fi evaluate, măsurate prin bunurile materiale pe care le-a produs. Va fi respinsă și occidentalizarea lumii ca dezvoltare. „*Noi trebuie să fundamentăm noua paradigmă pe o cerere mai moderată a resurselor Pământului, spune Kamla Chowdhry, pe reconcilierea umanității cu o distribuție mai echitabilă a resurselor naturale. Această nouă paradigmă cere să se urmărească echitatea și nonviolența și o schimbare în stilul de viață al oamenilor din țările industriale*”²⁷.

Deosebirea între paradigma clasică de dezvoltare și cea nouă este dusă mai departe. Denis Goulet, de la Universitatea Notre Dame, amintește o teză esențială a

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem*, p. 8.

²⁶ *Ibidem*, p. 9.

²⁷ *Ibidem.*

Programului Națiunilor Unite pentru dezvoltare (PNUD). În acesta, după ce se reia ideea necesității ca oamenii să fie și să devină principala problemă a dezvoltării, se arată că „creșterea economică trebuie privită ca mijloc și nu ca scop”. De asemenea, Programul trebuie „să protejeze «oportunitățile de viață pentru generațiile viitoare ca și pentru cele prezente și să respecte sistemele naturale de care depinde orice viață»”²⁸.

Economiștii, după Goulet, cu o misiune definită îngust ca oferind tehnici de conducere pentru guvernanți, trebuie să redevină ceea ce au mai fost în zorii economiei politice – filosofi morali, în sensul ca economia să ofere mijloace de satisfacere a nevoilor reclamate de etică. Capitalismul contemporan, globalizarea conțin impedimente de luat în seamă în calea dezvoltării durabile autentice. Astfel, globalizarea, așa cum e preconizată în diferitele acorduri internaționale ale comerțului (OMC), măbind neputința guvernelor de a se apăra împotriva activităților comerciale care dăunează oamenilor și mediului, în fond, se opune unei reale dezvoltări durabile, care să pornească de la nivel național. Apoi, ceea ce se consideră, în zilele noastre, standard de viață înalt este evident că nu poate fi asigurat pentru toate cele 6 miliarde de oameni ai globului. Aceasta înseamnă că, dacă trebuie puse limite creșterii economice, trebuie reduse atât consumul celor bogați cât și aspirațiile celor săraci. Cum pot fi făcuți cei avuți să consimtă la a-și reduce consumul de dragul dezvoltării durabile? Este sigur că aceasta va fi o sarcină grea, dacă nu chiar imposibilă, credem noi.

Incompatibile cu dezvoltarea durabilă sunt și disparitățile economice frapante din lume. „O asemenea dezvoltare, se întreabă Goulet, nu ar presupune cel puțin înlăturarea sărăciei absolute printre săracii lumii?”²⁹. Contrare aceleiași dezvoltări sunt corporațiile din industriile care au un caracter distructiv asupra mediului, profilate pe obținerea de profit pe termen scurt. Ce forță de convingere le-ar putea determina pe acestea să se reprofileze pentru a proteja mediul și a obține profit pe termen lung? Dificultatea unui asemenea „viraj” nu este greu de prevăzut.

În esență, dezvoltarea socială durabilă, ca proiect și strategie a lumii contemporane, dacă aceasta se hotărăște că trebuie să supraviețuiască, nu numai ea, dar și generațiile viitoare, presupune o împăcare a omului cu natura și acțiunea sa sistematică de a-i apăra biodiversitatea, iar frumusețea justiției presupune justiție socială prin raționalizarea consumului, înlăturarea sărăciei absolute, viață decentă pentru toți, producție care să servească dezvoltarea umană și nu profitul, întoarcerea la valorile morale și spirituale ca bază a creșterii solidarității sociale. O privire asupra acestor valori dezvăluie asemănarea cu valorile proclamate, dar neîmplinite ale socialismului. Dacă realizarea lor s-ar produce printr-o voință politică sistematică, deosebirea ar fi că ceea ce ar rezulta ar fi, cum ar spune Alfred Sauvy, socialismul în libertate³⁰.

²⁸ *Ibidem*, p. 9.

²⁹ *Ibidem*, p. 10.

³⁰ S.P. Huntington, *op. cit.*, p. 13.

NOUA PARADIGMĂ RELIGIOASĂ. DIMENSIUNI ȘI PERSPECTIVE

MANUELA GHEORGHE

*„Religiosul e implicat fundamental în
conceputele eticului, juridicului, politicului,
economicului, în funcționarea însăși a societății
europene”*

Jacques Derrida

Totalitatea schimbărilor politice, economice, sociale și culturale, care compun și definesc fenomenul actual al globalizării, nu sunt lipsite de consecințe complexe, greu de decelat și investigat în plan religios. În consecință, problema locului și rolului pe care îl joacă religia în contextul transformărilor actuale globale se află în centrul analizelor sociale contemporane asupra acestui reper fundamental al spiritualității.

O primă caracteristică a acestor abordări, cu privire la schimbarea religioasă recentă, ar consta, după opinia noastră, într-o reevaluare critică a teoriilor clasice ale secularizării și modernizării, bazate, în principal, pe explicația diferențierii structural-funcționale asupra trecerii de la societățile tradiționale la modernitate. Considerăm că o motivație a acestei luări de poziție s-ar putea găsi și în incapacitatea vechilor teorii de a oferi explicații cuprinzătoare și adecvate noilor evoluții religioase globale, definite în esență ca o „privatizare” a religiei.

Astfel, sociologi recenți ai fenomenului religios (Beckford, Wilson, Martin, Bell) atrag atenția asupra necesității unei redefiniri a religiei, care nu trebuie limitată, conform viziunii sociologice tradiționale, la manifestările sale instituționale și nici tratată limitativ doar ca o proprietate a sistemului social. În acest sens, concepția durkheimiană despre religie, definită ca: „un sistem solidar de credințe și practici relative la lucruri sacre, adică lucruri separate de celelalte, interzise – credințe și practici care unesc în aceeași comunitate sufletească, numită Biserică, pe toți credincioșii”¹, ni se pare paradigmatică. Ulterior, R. Merton va adânci această perspectivă, susținând că orice fenomen social este răspunsul la o cerință funcțională, într-un fel similar celui în care Durkheim vedea în lipsa de coeziune și solidaritate socială o cauză a creșterii ratei sinuciderilor. În același mod – considera R. Merton – și starea de religiozitate a indivizilor crește ori de câte ori incertitudinea socială se amplifică, invocând ca argument un studiu antropologic al

¹ Émile Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, prefață de Gilles Ferréol, traducere de Magda Jeanrenaud și Silviu Lupescu, Iași, Editura Polirom, 1995, p. 54.

lui Malinowski intitulat *Magie, știință și religie*. Studiul se referea la două comunități umane de pe o insulă, una de pescari și una de agricultori, și justifică gradul de religiozitate mai ridicat al primilor, prin numărul mai ridicat de variabile necunoscute care le influențează existența (migrația bancurilor de pești, sau condițiile de climă vitrege). „Are cea mai mare semnificație faptul că în pescuitul în lagună, unde omul se poate baza complet pe știința și îndemânarea sa, nu există magie, în timp ce în pescuitul în largul mării, plin de pericole și nesiguranță, există un ritual magic extensiv pentru asigurarea siguranței și rezultatelor bune”².

Perspectiva clasică asupra modernității, concepută ca diferențiere structural funcțională a sistemului social (Durkheim, Weber, Parsons, Tönnies, Merton) și care oferea o explicație viabilă asupra secularizării ca marginalizare a religiei, și asupra funcțiilor religiilor instituționalizate în ansamblul sistemului social, se dovedește a fi depășită în contextul actualelor metamorfoze ale religioșului și globalizării.

Putem constata astfel cum, spre deosebire de vechea perspectivă, noile abordări definesc religia, mai ales, ca pe o categorie culturală dinamică, creatoare de valori, semnificații și simboluri al cărei rol cultural, trebuie căutat dincolo de înfrunțările sale instituționalizate. Religia este definită drept o acceptare a unui nivel al realității situat „dincolo de lumea observabilă de știință, căruia îi sunt atribuite înțelesuri și scopuri care le completează și transcende pe acelea ale sferei umane”³. Accentul este pus, prin urmare, pe aspectele cognitive și nu pe cele funcționale, pe baza ipotezei că sursele schimbării sociale trebuie identificate în schimbările și dezvoltările care apar în interiorul culturii.

Noua definire a religiei în termeni culturali și civilizaționali nu contrazice ipoteza weberienă despre dezvrăjirea lumii (*Entzäuberung der Welt*), întrucât întregul sistem social modern, inclusiv cunoașterea, sunt bazate în continuare pe raționalitate și raționalizare⁴.

Evoluțiile religioase actuale, din spațiul european mai ales, arată dimpotrivă că marginalizarea religiei din viața publică, nu este un proces echivalent cu declinul religiei și că sociologia religiilor, prin urmare, nu este nici pe departe o „sociologie a unei morți anunțate” (Françoise Champion). Mai nou, chiar un reputat sociolog francez al religiilor avea să își intituleze provocator o carte recentă⁵, nici mai mult nici mai puțin decât *La Religion pour mémoire*, de bună seamă, mai mult ca o incitare la refecție decât ca o sentință pentru viitor. De necontestat este faptul că asistăm, în schimb, la nașterea unei noi paradigme religioase, la o nouă metamorfoză postmodernă a religiei.

² Bronislaw Malinowski, *Magie, știință, religie*, traducere de Nora Vasilescu, Iași, Editura Moldova, p. 35.

³ Nikos Kokosalakis, *Religion and the Dynamics of Social Change in Contemporary Europe*, în „Archives de sciences sociales des religions”, ianuarie-martie, (81), 1993, p. 136.

⁴ *Ibidem*, p. 138.

⁵ Danièle Hervieu-Léger, *La religion pour mémoire*, Paris, Les Éditions du Cerf, 1993.

În privința schimbărilor religioase contemporane, majoritatea sociologilor sunt de acord că societățile industriale avansate sunt marcate, în prezent, de două fenomene majore. Primul are loc la nivelul conștiințelor individuale și se referă la ceea ce Luckmann a numit „privatizarea religiei”. Al doilea fenomen se petrece la nivelul conștiinței colective și se referă la reactivarea sentimentului de apartenență etnică pe suport religios, cu efectele respective: fundamentalismul religios, naționalismul excesiv, războaiele religioase etc.

„Privatizarea religiei”, în accepția lui Luckmann, care este și autorul sintagmei, trebuie înțeleasă și ca un efect al procesului de modernizare și secularizare, proces definit prin: pierderea semnificației sociale a instituțiilor religioase, transferarea interesului credinciosului dinspre „lumea de dincolo” înspre „lumea de aici”, pe linia schimbărilor introduse de protestantism, diferențierea instituțională și separarea instituției religioase de celelalte instituții ale societății. În acest fel, s-ar produce o pluralizare a surselor de autoritate, religia pierzându-și funcția de unică sursă de legitimare, pentru a se retrage apoi din sfera publică în cea privată, subiectivă, în care individul este liber să aleagă sau să construiască orice perspectivă asupra transcendenței. Conform modelului teoretic propus de Luckmann⁶, privatizarea religiei ar putea fi definită mai ales drept absența unor modele sociale obligatorii, general plauzibile, privitoare la experiențele universal umane ale transcendenței.

Luckmann propune, mai întâi, o nouă definire a religiei, pe care o tratează ca pe o categorie antropologică universală, ce evoluează și se modifică în contextele istorice și socio-culturale succesive ale umanității. Religia este concepută ca un construct socio-cultural, care capătă forme și conținuturi diferite de la o perioadă istorică la alta, ca un rezultat al procesului universal uman de simbolizare și obiectivare în istorie a transcendentului. Religia apare ca o realitate socială subiectivă, legată de experiența umană a transcendentului, independentă de formele sale instituționalizate. În consecință, Luckmann a și fost caracterizat drept singurul sociolog care a încercat să abordeze problematica transcendenței într-o perspectivă fenomenologică⁷.

Pentru a explica noțiunea de secularizare și respectiv privatizarea religiei, Luckmann apelează la analizele structural-funcționale ale lui Weber și Parsons despre diferențierea socială, conform cărora specializarea instituțională a religiei a făcut parte dintr-un proces general de diferențiere a instituțiilor sociale. Luckmann distinge patru sistematizări fundamentale ale modului de organizare socială a religiei. Prima ar fi caracteristică **societăților arhaice**, integral sacralizate, în care orice acțiune și orice gest se află în legătură cu realitățile transcendente, realități care motivează și legitimează credințele din societate și care conferă semnificație ultimă și sens tuturor faptelor importante din existența umană. A doua formă de

⁶ Thomas Luckmann, *La religione e le condizioni sociali della coscienza moderna*, în „Studi di sociologia”, 3-4/1988.

⁷ Nikos Kokosalakis, *Religione e transcendenza. Un commento alla teoria di Luckmann*, în „Studi di sociologia” nr. 3-4/1988, p. 330.

organizare socială a religiei ar fi specifică **societăților tradiționale** când, în paralel cu alte tipuri de instituții sociale, ar începe procesul de instituționalizare a religiei. Apariția ulterioară a **societăților moderne** ar fi adus cu sine o modificare fundamentală a raporturilor dintre „*universul sacru*” administrat de Biserică și structura socială în ansamblu. Ulterior, capitalismul modern și raționalizarea vieții (Weber), avea să conducă, în cele din urmă, la slăbirea raportului dintre universul sacru – susținut de religia specializată instituțional în acest sens – și restul societății. Acest fapt ar fi deschis calea celei de-a patra mari sistematizări sociale a religiei, a „**religiei privatizate**”.

Privatizarea religiei presupune, mai întâi, o limitare a jurisdicției ecleziastice la nivelul vieții private a individului, ca efect al diferențierii și specializării instituționale din societățile avansate. În acest fel, normele sociale se diversifică și se autonomizează, ceea ce ar duce, treptat, la dispariția „modelului unic al realității transcendente”, constituit social. S-ar produce o diversificare a reprezentărilor religioase asupra cărora marile religii tradiționale își pierd treptat monopolul instituit de secole, dar și o creștere a concurenței pe „piața bunurilor religioase”⁸ cu care discursul religios tradițional oficial intră în competiție directă și, adesea, în conflict.

În cazul unor interpretări recente, care propun, de pildă, o interpretare a religiosului, prin prisma relațiilor politice internaționale, fenomenul globalizării s-ar traduce în termeni precum „deteritorializarea” sau „*internaționalizarea* religiosului”, „relativizarea particularismelor” și „diseminarea identităților religioase”⁹.

În contextul expansiunii masive a noilor mișcări religioase, a dezvoltării masive a unor forme de religiozitate noi și surprinzătoare, se avansează, de asemenea, o nouă viziune, de tip „antreprenorial”, asupra Bisericii, sau ca redefinire a spațiului religios global ca o „rețea” unică sau o „piață religioasă mondială” compusă din antreprenori multipli, pe fondul unui pluralism concurențial acut.

Diferențierea instituțională accentuată, specifică etapei actuale, are ca efect și o diferențiere la nivelul conștiinței individuale, care nu mai este constrânsă de structura socială și culturală să accepte modele unice ale transcendenței, conceptele sacre ale societății occidentale moderne fiind transferate în zona „drepturilor omului” sau „drepturilor civile” de pildă. Religia se retrage în sfera privată a individului, în care acesta este liber să alegă sau să construiască singur orice perspectivă dorește asupra transcendenței.

Rezultă o pluralizare a modurilor de înțelegere și de raportare la transcendent, într-o lume în care fiecare individ își caută și creează propriul „sacru”, refuzându-l pe cel instituit de biserică. Se constituie o „piață a bunurilor religioase” dinamică, în care sistemul religios preia practici și elemente nereligioase din sistemul politic, cum ar fi tehnicile de piață, formarea cartelurilor religioase sau apelul la tehnici de

⁸ P. Berger, T. Luckmann, *Aspects sociologiques du pluralisme religieux*, în „Archives de sociologie des religions”, nr. 23/1967.

⁹ Ariel Colonomos, *Églises en réseaux. Trajectoires politiques entre Europe et Amérique*, Presses de Sciences PO, 2000.

prospectare a pieții religioase. „Efortul de instituționalizare a Europei – observa Émile Poulat – a antrenat astfel formarea unei vaste «piețe interioare a religiilor»”, de un extrem dinamism, în care forme religioase pe care le credeam imuabile se modifică sau dispar, apar și se dezvoltă în schimb, altele noi, imprevizibile, dintre care unele vor avea un viitor efemer, altele dimpotrivă¹⁰.

Privitor la același subiect tulburător legat de viitorul incert al religiei, Luckmann respinge și el teza potrivit căreia societatea modernă ar fi una areligioasă și iremediabil desacralizată, susținând, în schimb, că nimic nu va reuși să schimbe „natura constitutiv religioasă a existenței umane”, ceea ce se schimbă fiind numai fenomenologia raportărilor umane la transcendență¹¹.

Criza sentimentului de apartenență religioasă și a practicilor religioase tradiționale. Am menționat anterior că privatizarea religiei are ca efect îndepărtarea credincioșilor de bisericile tradiționale, care își pierd astfel, treptat, adeptii și influența.

Orice observator atent al fenomenului religios actual poate observa transformările deloc superficiale prin care trec religiile tradiționale: diminuarea practicii religioase, scăderea credibilității instituțiilor ecleziastice, ca depozitare unice ale adevărului credinței, criza vocațiilor sacerdotale, diminuarea sentimentului de apartenență la biserică etc.

Criza religiozității tradiționale se referă la religiozitatea gestionată și controlată de biserică și este interpretată în diferite moduri. Tipologia practicii religioase cuprinde, după unele clasificări: conformistul pasiv, conformistul activ, contestatarul pasiv și contestatarul activ¹² și se referă fie la frecventarea unei biserici de masă, universală și instituționalizată, fie a unui grup comunitar restrâns și variabil.

Criza practicii religioase tradiționale este, totodată, și o criză a sentimentului religios, deoarece practica religioasă este legată esențial de instituția religioasă care o gestionează și o controlează. Aceasta depinde în principal de doi factori. Mai întâi se constată o criză a religiilor publice, manifestată prin slăbirea influenței și plauzibilității tradiționale a acestora, și care, datorită secularizării nu își mai pot exercita eficient – prin tradițiile, simbolurile și modelele religioase – controlul asupra mijloacelor de socializare religioasă adresate noilor generații. În al doilea rând, este vorba de creșterea gradului de diferențiere structurală a societății, în sensul că, dacă într-o societate monolitică religios, precum societățile tradiționale, apartenența religioasă se face spontan, „de la sine”, în societățile cu un grad înalt de diferențiere structurală și competitivitate culturală, intervine elementul opțiunii personale și libera decizie¹³.

¹⁰ Émile Poulat, *L'Europe religieuse des États*, Gilbert Vincent, Jean-Paul Willaime (coord.), *Religions et transformations de l'Europe*, Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg, 1993, p. 407.

¹¹ Thomas Luckmann, *loc. cit.*, p. 313.

¹² Giancarlo Milanese, Joze Bajzek, *Sociologia della religione*, Torino, Editrice Elle di CC, 1990, p. 110.

¹³ *Ibidem*, p. 116.

Totodată, noua dezvoltare industrială, haotică și nesupravegheată de factorii politici, nu rămâne fără incidență asupra transformărilor care se produc în prezent la nivelul instituției tradiționale a bisericii.

Urbanizarea, de pildă, accentuează fenomenul negativ al anonimatului social și alienarea umană; prin creșterea mobilității sociale pe orizontală și formarea marilor aglomerări umane, și a migrațiilor, se încurajează formarea culturilor de masă și a subculturilor. Toate acestea produc disfuncționalități la nivelul experienței sacralului, perturbă relația tradițională instituită între credincioși și biserica de apartenență. Fenomenul de aculturație, care se produce sub impactul contactului dintre grupuri de origine etnică diferite cu ocupații și tradiții culturale diferite, poate avea ca efect conservarea modelului oficial de religiozitate (în cazul claselor sociale cu un grad înalt de integrare socială), sau experimentarea unor noi forme de raportare la sacru sau transcendență în detrimentul religiozității tradiționale.

Industrializarea accelerată, specifică ultimelor decenii, hiperinformatizarea, tehnicile creării spațiului virtual, sfârșesc prin a produce, de asemenea, efecte negative la nivelul identității religioase a individului.

Referitor la fenomenul „creдинței fără apartenență”¹⁴ („believing without belonging”) în Marea Britanie, de pildă, statisticile indicau faptul că numai un procent de 14,4% din populație declară că aparțin unei biserici creștine. Ni se pare revelator, în legătură cu pluralismul religios accentuat din această țară, și faptul că adeziunea activă la Biserică și fervoarea religioasă nu este caracteristică decât pentru o minoritate dintre englezi, adeziunea acestora la principalele confesiuni creștine diminuându-se continuu, începând cu perioada de după al doilea război mondial și până astăzi¹⁵.

Incitații de această „fractură dintre practică și credință” (Enzo Pace), unii sociologi se simt tentați chiar să se întrebe, excesiv desigur, dacă nu cumva frecventarea bisericii a încetat să mai facă parte din comportamentul obișnuit al credincioșilor și să devină astfel treptat un tip de comportament ieșit din comun sau chiar deviant¹⁶.

Fenomenul autonomizării experienței religioase a indivizilor în raport cu reglementările bisericilor tradiționale este un fenomen ce poate fi identificat în grade diferite, în toate țările Uniunii Europene. În Irlanda, Italia, Spania, țări predominant catolice –, o mare parte din populație se declară încă religioasă (respectiv 72%, 79% și 71%). În Grecia, singura țară comunitară ortodoxă până acum, statisticile indică, de asemenea, cote înalte ale participării la viața liturgică comunitară a Bisericii¹⁷. Conform „Anchetei asupra valorilor europenilor” din

¹⁴ Expresia îi aparține lui Grace Davie și a fost lansată pentru prima dată în 1989, la Conferința Societății Internaționale de Sociologia Religiiilor.

¹⁵ Grace Davie, *Croire sans appartenir: le cas britannique*, în Grace Davie, Daniëlle Hervieu-Léger (coord.), *Identités religieuses en Europe*, Paris, La Découverte, 1996, p. 176.

¹⁶ *Ibidem*, p. 189.

¹⁷ Nikos Kokosalakis, *Orthodoxie greque, modernité et politique*, în Grace Davie, Daniëlle Hervieu-Léger (coord.), *Identités religieuses ...*, op. cit., p. 131–151.

1990, 59% din europeni se autoestimează ca fiind religioși, 29% nereligioși, 5% atei și 7% indeciși¹⁸. Acest fapt ar putea sugera că, de pildă, „catolicii rezistă mai bine la schimbare”, dar tendința generală rămâne, în continuare, aceea de atrofiere generală a credințelor creștine; practica religioasă este maximală în regiunile catolice și descrește progresiv în zonele mixte, apoi în cele predominant protestante și, în sfârșit, cele „laice”¹⁹.

De asemenea, studiile efectuate atât asupra catolicilor, cât și a protestanților indică un recul de fond al practicii religioase, vizibil, mai ales, în rândul tinerilor, însă diferențele recunoscute în ce privește interesul diverselor grupe de vârstă pentru activitățile religioase se mențin în continuare. Astfel, 40% dintre catolici, cu vârste între 18–20 ani, și 70% din cei cu vârsta de peste 60 ani declară că practică religia, pe când dintre protestanți doar 13% și respectiv 36% din cadrul aceleiași categorii de vârstă²⁰.

Ne-am referit, așadar, în cele de mai sus la câteva din implicațiile sociologice mai relevante ale privatizării religiei în țările Europei occidentale, precum: diminuarea influenței publice a bisericilor tradiționale, disocierea dintre credința și practica religioasă („credință fără apartenență”), scăderea numărului populației practice etc.

Așadar, aceste evoluții transversale, care se traduc în prezent la nivelul unor culturi confesionale diverse, la nivel european mai ales, dar nu exclusiv, indică cu certitudine autonomizarea credincioșilor în raport cu instituțiile religioase tradiționale și o „accentuare a divorțului dintre religiozitatea liberă și suplă a indivizilor și religia instituțională”²¹.

Proliferarea formelor religioase extraecleziiale. Ca urmare a transformărilor survenite în sfera religiosului, secularizarea nu se mai rezumă, în prezent, la un proces liniar și ireversibil de retragere a religiei în sfera vieții private, ci este înțeleasă ca un proces complex, chiar paradoxal, care combină două fenomene aparent contradictorii și ireconciliabile: este vorba, pe de o parte, așa cum am menționat mai sus, de dislocarea și slăbirea religiei în formele ei tradiționale, pe de altă parte, de recrearea și recompunerea unor forme de spiritualitate noi, extraecleziiale. „Diminuarea practicii religioase este una din cauzele răspândirii noilor mișcări religioase etc., căci practica religioasă tradițională încurajează credinciosul să reziste la elementele contrare doctrinei creștine. Dat fiind declinul net al practicii, această rezistență se atenuază. Credința persistă adesea, în mare măsură «contaminată» de componentele incoerente, chiar contrarii, dacă ne referim la învățătura creștină”²². Acest fapt a dus la apariția unei noi fenomenologii religioase, la o „inovație și reconfigurare neașteptată a

¹⁸ Jean-Paul Willaime, *Les religions et l'unification européenne*, în Grace Davie, Danièle Hervieu-Léger (coord.), *Identités religieuses...*, op. cit., p. 311.

¹⁹ Jean Stöetzel, *Les valeurs du temps présent. Une enquête européenne*, Paris, Presses Universitaires de France, 1983, p. 95.

²⁰ *Ibidem*, p. 313.

²¹ Jean-Paul Willaime, *Les religions et l'unification européenne ...*, op. cit., p. 313.

²² Grace Davie, *Croire sans appartenir: le cas britannique*, în *Identités religieuses...*, op. cit., p. 84.

religiosului”²³ în deplină concordanță cu ceea ce unii actori au desemnat drept un „curent general de individualizare și subiectivizare a credințelor religioase”²⁴.

Recunoașterea pluralismului religios la nivel instituțional „reprezintă o dimensiune dominantă în orice democrație”, consolidată, progresiv, pe măsura separării și autonomizării politicului de religios. „Pluralismul politic, cultural și religios, propriu democrației penetrează conștiințele în profunzime: se realizează un pluralism radical completamente interior. Credința devine o resursă de valoare interioară pe care indivizii o compun și recompun după voință și în felul lor”²⁵. Acest pluralism religios instituțional are și un revers la nivel cultural și de mentalitate, definit ca „o pluralizare internă a conștiinței religioase”²⁶. Astfel, tot mai multe persoane renunță la punctele de vedere exclusiviste, în favoarea acceptării ideii că și alte religii decât cea căreia îi aparțin pot fi adevărate. În 1994, de pildă, numai 16% din francezii de peste 18 ani, credeau că «doar o singură religie este adevărată». Conform cu Enzo Pace, în anul 1990, într-o situație similară se aflau 37% din italieni²⁷.

Privatizarea religiei a avut ca efect aparent paradoxal, nu numai scăderea atașamentului față de bisericile tradiționale, a practicilor religioase tradiționale, ci și, așa cum am arătat mai sus, creșterea accentuată a inovației religioase și apariția unei adevărate „nebulose mistico-ezoterice” (Françoise Champion). Începând mai ales, cu anii '70, Europa occidentală a asistat la o „efervescentă religioasă”, fără precedent, concretizată în emergența unor forme de religiozitate difuză, ca derivate ale unui „bricolaj” sau sincretism psiho-religios. S-a produs, astfel, o restructurare și o recompunere a religiosului în forme noi, neașteptate, și, adeseori bizare, cu relevanță pentru „paradigma postmodernă a religiei”.

În Europa de Vest, fenomenul a demarat începând cu anii '60, atunci când începeau să apară primele semne majore ale scăderii credibilității marilor credințe și a practicilor religioase, pe fondul curentului contestatar la modă, în epocă. În anii '70, noile mișcări religioase cunoașteau o urgență bulversantă, atât prin relansarea și reînvierea unor vechi grupuri religioase minoritare, cât și prin inventarea unor noi mișcări religioase, capabile de o uriașă forță de mobilizare și invenție ideatică.

Originea acestora ar putea fi identificată în campusurile universitare ale anilor '60 din Statele Unite, fie ca derivatele curentului contracultural numit „noua cultură spirituală” (Scientologia, Familia iubirii sau Copiii lui Dumnezeu; Meditația transcendențială, Asociația Internațională pentru Conștiința lui Khrishna), dar și în mișcărilor mai difuze și sincretice, precum New Age-ul, sau chiar în curentele de

²³ Danièle Hervieu-Léger, *La religion des Européens: modernité, religion, sécularisation*, în Grace Davie, Danièle Hervieu-Léger (coord.), *Identités religieuses ...*, op. cit., p. 23.

²⁴ *Ibidem*, p. 20.

²⁵ Enzo Pace, *Logos versus demos*, în Patrick Michel (coord.), *Religion et démocratie*, Paris, Albin Michel, 1997, p. 358-359.

²⁶ Jean Paul Willaime, *loc.cit.*, p. 295.

²⁷ *Ibidem*, p. 294.

renaștere religioasă creștine, cum ar fi mișcările harismatice catolice și protestante de „revival”. Reinnoirea harismatică catolică este un exemplu în acest sens.

În ceea ce privește profilul social al adeptilor noilor mișcări religioase, acesta a evoluat, în sensul că, dacă în 1986, așa cum arată James Beckford, adeptii erau, în special, adulți tineri (25–40 ani) cu studii secundare și superioare, și care proveneau din familii de condiție bună, cu perspective profesionale superioare mediei, în ultimii 20 de ani, aceștia provin mai ales, dintre persoanele defavorizate, chiar dacă, pe ansamblu, se menține o „predominanță a păturilor sociale urbane medii” impregnate de cultura tehnică: informaticieni, ingineri etc.²⁸

Datorită considerentelor enumerate mai sus, dar și a instabilității și dinamismului deosebit al acestor mișcări religioase recente, orice încercare de tipologizare exactă sau de contabilizare statistică a acestora către adeptii lor pare imposibilă sau hazardată. Totuși, nu sunt puțini sociologii care au încercat să ofere analize pertinente din acest punct de vedere²⁹.

Ni se pare extrem de interesant să amintim aici gândul aproape exprimat de Alexis de Tocqueville cu aproape două secole în urmă, admirabil exemplu de prognoză religioasă, după opinia noastră. În perioadele de schimbare socială accelerată (de „fervoare” socială), două fenomene complementare marchează viața religioasă: 1. abandonarea credinței și 2. adoptarea unor credințe noi. Credința își schimbă obiectul, dar nu dispare – conchide acesta³⁰. Mozaicul noilor mișcări religioase este, așadar, interpretat tot mai insistent ca o expansiune masivă a unei religiozități din ce în ce mai mult racordată culturii moderne a individului, fie ca o nouă reconfigurare și recompunere religioasă, alternativă, și nu mai puțin ca un proces de dispariție lentă și sigură a religiei ca atare. Conform noilor viziuni, secularizarea nu ar mai trebui înțeleasă, la începutul secolului al XXI-lea, drept o abandonare a religiosului, ci ca o expresie a destinului unei culturi care „continuă să trăiască sensurile religioase ale tradiției ca pe niște urme, modele ascunse și desfigurate, dar cu toate acestea, profund prezente”³¹.

Totodată, însă, în ciuda acestor incontestabile mutații și metamorfoze care se petrec în sfera modalităților de raportare a omului la transcendent, marile tradiții religioase ale omenirii își scriu mai departe, imperturbabile, istoria milenară. Resuscitarea recentă a fundamentalismelor religioase – așa cum au evidențiat și

²⁸ Danièle Hervieu-Léger, Grace Davie, *Le déferlement spirituel de nouveaux mouvements religieux*, în Danièle Hervieu-Léger, Grace Davie (coord.), *Identités religieuses...*, op. cit., p. 274.

²⁹ Din extrem de vasta literatură de profil, ne rezumăm aici la a cita doar câteva titluri apărute în România și anume: Jean-François Mayer, *Sectele*, București, Editura Enciclopedică, 1998; Jean Vernet, *Sectele*, București, Editura Meridiane, 1996; Constantin Cuciuc, *Religii noi în România*, București, Editura Gnosis, 1996 și, mai recent, Nicolae Achimescu, *Noile mișcări religioase*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2002.

³⁰ Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 380.

³¹ Gianni Vattimo, *Myth and the Fate of Secularization*, în „Res” 1985, 9, apud Carmen Bernard, Serge Gruzinsky, *Despre idolatrie. O arheologie a științelor religioase*, traducere de Beatrice Stanciu, Timișoara, Editura Amarcord, 1998, p. 211.

evenimentele de la 11 septembrie 2001 – persistența în anumite zone ale lumii a unor conflicte și războaie religioase, faptul că secularizarea, rămâne, în definitiv, un fenomen lipsit de pregnanță în lumea islamică și asiatică arată că religia continuă să fie un actor important în dinamica schimbărilor sociale contemporane, și mai ales un reper fundamental și peren al spiritualității.

În același timp, asistăm și la o revenire în forță a marilor tradiții creștine: catolică, protestantă și ortodoxă, prin ample acțiuni în sfera ecumenismului, prin implicarea directă în aplanarea disensiunilor religioase, de apărare a păcii și a libertăților religioase, prin intervenția directă în acțiuni caritabile și de întrajutorare.

Considerăm că, mai ales în ceea ce privește ortodoxia, importanța profundă a acesteia, în contextul unei societăți în curs de globalizare, marcată de ștergerea individualităților și de un acut „deficit de sens” și reperi spirituale, ar putea consta, după opinia noastră, în primul rând, în oferta ei de spiritualitate autentică și „originară”. Ceea ce ar putea conferi ortodoxiei o vie actualitate, la începutul noului mileniu, ar consta în chiar mesajul eshatologic și soteriologic al acesteia, un mesaj optimist și nealterat în timp și fundamentat în modelul christic al Iubirii.

„ȚĂRILE” – CONFEDERAȚII DE TRIBURI SAU DE SATE ARHAICE?

IANCU FILIPESCU

Țară (din lat. *terra*, întâlnit în documentele medievale; *pays, canton, jupă, mark, tierra*). De la *țără* (terra) vine și numele de țăran, țărănime.

În sens istoric, originar, *țără* desemnează o confederație de triburi sau de sate devălmașe, întemeiate pe neamuri sau vecinătăți, dispunând de un teritoriu (regiune) și o organizație administrativă (adunare generală) proprie, investită să ia hotărâri obligatorii pentru toate părțile componente, pe baza obiceiului pământului (*consuetudo terrae*). De asemenea, țările au o individualitate etno-folclorică care se păstrează, în diferite grade, până în ziua de astăzi.

Până la constituirea statelor medievale cu „comandă” centrală, țările erau și formațiuni politice și militare, cum sunt cele de tip cnezial sau voievodal din istoria românească. Din acest punct de vedere, se poate vorbi de *cnezat-țără* și *voievodat-țără*. **Cnezatul-țără** cuprindea un grup de sate ale unei regiuni delimitate natural de mediul geografic (văi, depresiuni etc.). În fruntea sa se afla cnezul, care, ca individ sau grup familial, avea atribute de conducere, politice, juridice și uneori militare. În forma sa cea mai dezvoltată, cnezatul era „puterea politică exercitată asupra unui grup de sate sau grupări de sate”. În schimb, **voievodatul-țără** era o instituție politică și militară, rezultat al delegării atributelor de comandant militar superior unui voievod de către cnejii unor grupuri de cnezate, asociați în exercițiul funcțiilor războinice și al celor politice legate de acestea. În teritoriile lor exista o organizare fiscală, militară, ecleziastică și de drept consuetudinar (obiceiul pământului). *Țările* nu erau simple unități geografice, ci unități de viață socială, având propriile instituții politice și de drept corespunzătoare unui teritoriu. Componentele principale ale acestor țări erau: **a.** teritoriul (regiunea); **b.** obștile sătești, care alcătuiau „obștea cea mare”; **c.** structurile politico-militare, juridice și ecleziastice.

Țările, „Vlahiile” sau „Romaniile populare”, cum le numea N. Iorga, fragmente, supraviețuiri, ale *Romaniei Mari*, care era însuși imperiul, sunt menționate de izvoarele vremii, atât la nord cât și la sud de Dunăre. În Balcani, ele erau foarte numeroase. O asemenea „Vlahie” (*Romanie*) era cea din Munții Hemus. „Ei erau urmașii populației romanice din provincia Moesia, care rezistase până

atunci slavizării, locuind o «Vlahie» (Romanie) deosebită de Bulgaria de atunci. O „Vlahie” aflată deci în nord-vestul Bulgariei actuale, care va dispărea abia după veacul al XIV-lea (la 1250-1260 mai erau vlahi chiar la Târnovo, dintre care se vindeau robi la Genova). În vremea ocupației turcești, prin colonizare – dispersarea vlahilor în zone de câmpie – persistă însă în amintire o bogată toponimie românească până în jurul cetății Târnovo (Ruguleț, Strâmți, Bucurovo), unde câteva sate mai aveau populație valahă și în secolul al XX-lea [Rezachevici, 1998, p. 303]. Vlahii au dat numele lor și unor întinse zone muntoase din Munții Pindului și din Epir: *Vlahia de Sus*, *Vlahia de Jos* sau din Etolia-Acarmania: Vlahia Mică, aflată în inima Greciei.

Țara Carvunei (Carbonei, Cavarnei), atestată documentar de la 1230–1231, cu reședința în cetatea Caliacra. „Era un vechi ținut bizantin, în care limba oficială rămăsese cea greacă și în care se afla o străveche populație românească, atestată încă din vremea lui Mircea cel Bătrân. Numele de Dobrogea i-a fost dat mai târziu, la începutul veacului al XV-lea, de către turci, după dispariția lui Dobrotici. Încă dinainte de 1346, în fruntea Țării Carvunei se afla un cârmuitor local, cu titlu bizantin, *arhontele Balica* ai cărui frați, Dobrotici și Teodor, au participat activ în perioada următoare la evenimentele politico-militare din Balcani. ... Această formațiune politică condusă de Balica și apoi, un timp îndelungat, de Dobrotici (1348–1386), începea de la nord de Varna și se întindea spre mieznoapte până spre Mangalia, iar spre nord-vest, până la formațiunea politică a Silistrei. Limita sa de apus se afla pe o linie care unea Silistra cu țărmul de la nord de Varna, în timp ce spre răsărit limita sa era țărmul pontic” (*ibidem*, p. 334). În Serbia, vlahii erau mai numeroși pe cursul inferior al Ibarului și al Moravei de vest. „Ei au fost răspândiți cam peste tot în statul lui Ștefan Dușan, dar au avut o Vlahie în Bosnia și o Vlahie Veche în Rașca, între Lim și Drina. Privilegiile vlahilor erau cuprinse în *legea valahilor*, consemnată în scris la 1313–1318 în Serbia și abia la 1436 în Dalmația. În cadrul obștilor, cătunarii și cnejii erau ereditari, în timp ce voievozii, care conduceau o anumită regiune, erau aleși. Organizarea lor bisericească a fost pusă, în 1220, sub ascultarea arhiepiscopului de Zica. Vlahii au existat nu numai în Serbia medievală, ci și în regiunea dintre Vidin și Morava, în Herțegovina și Muntenegru, în Bosnia medievală. Acolo unde erau mai numeroși au putut înființa și organizații prestatale de tipul *țarilor*. Astfel, în Dalmația era țara numită de venețieni *Morlachia*, adică țara vlahilor *negri* (termen preluat de la bizantini, cu înțelesul de vlahi din nord și care în limba sârbă sună *Karavlah*), cu variantele numelui locuitorilor, morlachi, murlachi etc., în timp ce croații îi numesc pe aceștia vlahi, iar ungurii olahi. Ei au vorbit o limbă romanică până în secolul al XVI-lea, iar în unele regiuni (Istria), aceasta se vorbește până astăzi. De altfel, cea mai veche știre despre vlahii din partea apuseană a Balcanilor se referă tocmai la acești *morovlahi*. În cronica presbiterului (preotului) anonim din Dioclea, de la mijlocul veacului al XII-lea, cea mai veche relatare despre aceștia, consemnată în scris, se pune semnul egalității între *morovlahi* și romani sau latini, arătându-se că, atunci când bulgarii au ocupat Balcanii, s-au întins și *asupra întregii provincii a latinilor*,

care în acest timp se numeau romani, iar acum morovlahi, care înseamnă latini negri. De altfel, izvoarele slave și italiene din Balcani îi numesc morovlahi și pe românii nord-dunăreni, extinzând deci termenul de la sudul fluviului la nord de acesta, pentru români... [Rezachevici, 1998, p. 371–372]. O astfel de „Romanie” o găsim și în Moravia, unde o *Valasska* există până astăzi.

„Cronica lui Anonimus” menționează în Transilvania secolului al X-lea trei voievodate româno-slave, unul în Crișana, sub conducerea voievodului (*ducelui*) Menumorut, cuprins între râurile Someș și Mureș, avându-și centrul la cetatea Biharea; altul în Banat, al lui Glad, între Mureș și Dunăre, cu reședința probabil în cetatea Cuvin (Keve) și al treilea, voievodatul *ducelui* Gelu, în Transilvania propriu-zisă, cu reședința în apropierea Clujului. *Anonimus* vorbește și de *Țara Ultrasilvana*, adică de voievodatul Transilvaniei, care a fost stăpânit, după „înfrângerea lui Gelu”, de „urmașii lui Tuhtum” – învingătorul voievodului român – „până în timpul regelui Ștefan cel Sfânt”. O altă țară românească, de pe teritoriul Transilvaniei, menționată documentar în secolul al XIII-lea, era *Țara Severinului*, ocupând, în parte, ținuturile conduse de voievozii bănațeni Glad și Ahtum. Acestei uniuni de obști locale i se suprapune în 1230 instituția banatului, preluată de regalitatea maghiară de la slavi. De asemenea, în secolul al XIII-lea exista o *Țară a Oltului*, consemnată în documentele vremii ca *terra Blacorum*. Caracterul de autonomie a Țării Oltului, condusă de români, e confirmat de un act al regelui Bela al IV-lea, care, la 20 august 1252, conceda comitelui secui Vicențiu, fiul lui Akadas, secuiful din Sebeș, o stăpânire de pământ, *terra Zek*. Această stăpânire de pământ, care aparținuse anterior unui sas, pe nume Fulkun, pustiită de locuitori din pricina devastării tătarilor, era așezată „între pământurile românilor din Cârța, ale sașilor din Bârșa și pământurile secuilor din Sebus...”. *Terra Blacorum de Kyrh*, adică „pământurile românilor din Cârța”, sunt, cum s-a susținut în chip repetat, pe drept cuvânt, o altă denumire pentru Țara Oltului sau *terra blacorum* din 1222 [Papacostea, 1993, p.165]. Această țară își păstrează libertatea românească până la 1291. În tradiția populară și în cea literară, Țara Oltului este punctul de plecare al *descălecatului* lui Negru Vodă (un studiu valoros care abordează această problemă este acela al lui Ion și Septimiu Chelcea, *Interpretarea psihosociologică a legendei-mit despre Negru Vodă*, 2002). Pornind de la valoarea tradiției ca izvor istoric și utilizând metoda comparativă, Gheorghe Brătianu admite acest *descălecat* și, în legătură cu acest subiect, el ajunge la următoarea concluzie: „S-au luat mai multe trăsături de la cel mai recent, mai cunoscut, mai viu în amintirea cronicelor, dar aceste caracteristice s-au suprapus, ca un strat mai nou de pictură, unui fond mai vechi, de a cărui existență iarăși nu ne putem îndoii. Radu Vodă, întemeietorul independenței voievodatului la sfârșitul veacului al XIV-lea, nu exclude, deci, în părerea noastră, posibilitatea existenței unui *Negru Vodă*, descălecător de țară, în ultimii ani ai veacului precedent, confundat sau nu cu Basarab I. Putința acestui descălecat, a cărui mărturie precisă nu e înscrisă într-un document contemporan, dar păstrează o stăruitoare tradiție istorică, nu e contrazisă de împrejurările de politică generală ale vremii în care l-a așezat relațiunea *Cronicei anonime* sau aceea pe care s-au întemeiat analele lui Luccari. Ultimul

deceniu al veacului al XIII-lea și primul deceniu al celui următor deschid în istoria regatului unguresc o perioadă de lupte lăuntrice, care îi lipseau de orice posibilitate de a-și continua expansiunea sau chiar de a-și menține hegemonia dincolo de Carpați. Că unele elemente ale nobilimii valahe din Ardeal, excluse din rândul ordinilor privilegiate, să-și fi încercat norocul dincolo de munți, sub conducerea unui *descălecător* îndrăzneț, rămâne deci o ipoteză pe care istoriografia noastră nu e obligată să o accepte, dar pe care nu mai are motive întemeiate de a o respinge, fără a o supune unei nouă și adâncite discuții și cercetări (...). *Descălecatul* din jurul anului 1290, intercalat în cronologia Țării Românești de la stânga Oltului, între stăpânirea efectivă a lui Seneslau voievod din 1247 și aceea a lui Basarab, fiul lui Tihomir, a cărui primă mențiune sigură este din 1324, nu ar întâmpina din acest punct de vedere nici o dificultate (...). Chiar dacă ne oprim la cealaltă ipoteză, că Negru Vodă ar fi însuși Basarab, ceea ce de altfel nu s-ar mai potrivi cu versiunea literară a tradiției istorice, rămâne întregă ideea descălecăturii, mai ales când ne amintim că în țara Oltului, deci și a Făgărașului, tătarii au fost întâmpinați la 1241 de oastea lui *Beserenbam*" [Brătianu, 1980, p. 113–115].

O altă *terra* transilvană era *țara Bârsei*, amintită documentar la 1211, când regele maghiar Andrei al II-lea dăruiește această *țară* cavalerilor teutoni, scutindu-i de plata vămii când vor trece prin *Țara Secuilor* sau prin *Țara Românilor*. Maramureșul reprezintă un alt voievodat-țară românesc, care și-a păstrat autonomia până târziu, în secolul al XIV-lea. „El cuprindea vreo șapte cnezate de vale, formate fiecare din mai multe cnezate de sat. Maramureșul și-a păstrat structura sa, social-economică și politică, românească și după suprapunerea comitatului. Această suprapunere de instituții, precum și colonizarea unor „oaspeți” (*hospites*) de către regalitate, i-a determinat pe unii cneji maramureșeni, reduși în stăpânirile și prerogativele lor și conduși de voievodul Bogdan din Cuhea, să se răzvrătească și, după circa 20 de ani de rezistență, să-și găsească refugiu într-o altă țară românească, la răsărit de Carpați” [Pop, 2002, p. 40]. Maramureșul este legat de *descălecatele* Moldovei, de către Dragoș și Bogdan I, întemeietorul dinastiei moldovenești a Bogdăneștilor. Asemenea structuri autonome s-au conservat și în jurul Sibiului (în Țara Amlașului și în *marginile*) și tot în legătură cu Țara Românească sau pe Valea Crișului Alb, în Zarand, ori în Țara Beiușului. Același lucru se poate spune despre regiunile românești vecine cu Maramureșul, înspre apus, și despre „districtele” Dobrei, Streiului, Deveii și Hunedoarei, despre ținutul Chioarului, ca și despre Țara Năsăudului sau despre districtul Mediaș etc. Aceste „țări se vor menține sub forma districtelor românești (*districtus valachales*) cu excepția Țării Maramureșului, care va deveni spre finalul secolului XIV comitat – ca autonomii în cadrul voievodatului transilvănean sau în cadrul unor comitate vecine cu acesta, apoi al principatului până în epoca modernă. Chiar și suma acestor autonomii locale românești conferă marca individualității Transilvaniei (în raport cu restul regatului) și al apropierii de Țara Românească și Moldova” [Pop, 2002, p. 33–34].

În Diploma Cavalerilor Ioaniți (1247) este specificată Țara Severinului (*Terra Zeurio*), care este cedată ospitalierilor, „... cu munții și cu celelalte ce țin de

ea, inclusiv cnezatele (*kenazatus*) lui Ioan și Farcaș ... *până la râul Olt*”. Despre cnezatele lui Ioan și Farcaș nu se face altă mențiune decât că sunt cuprinse în această Țară a Severinului, care pare să fi fost sub o dominație mai veche a regalității maghiare. Actul amintește pe lângă cele două cnezate și un voievodat cnezial, al lui Litovoi (*terra kenazatus Lytuoy Woiauode*). Acestă țară era, prin urmare, un cnezat, al cărui cneaz sau familie cnezială fusese investită cu calitate voievodală asupra altor cnezate-țări, menționate în diplomă. Printre *țările* cuprinse în voievodatul lui Litovoi se afla și Țara Hațegului (*terra Harszoc*). „La 1247, *terra Harsok* este exceptată de la actul de concesiune către cavalerii ioaniți, semn al dorinței puterii centrale de a o desprinde de legătura ei firească și din componența voievodatului lui Litovoi, de a o integra regatului, care tocmai atinsese cu expansiunea sa, în veacul XIII, culmile Carpaților. Împrejurările minoratului și apoi a întregii domnii a lui Ladislau IV Cumanul (1272–1290), ca și criza pricinuită de stingerea dinastiei arpadiene din Ungaria (1301), nu au fost de natură să favorizeze această desprindere. Dimpotrivă, prima încercare de afirmare a independenței voievodatului celui de al doilea Litovoi, (act petrecut pe la 1272–1277) trebuie pus tot în legătură cu Hațegul, teritoriu la care voievodul sud-carpatin nu renunțase și unde, probabil, s-a dat lupta ce avea să ducă la moartea lui Litovoi și la căderea în prizonierat a fratelui său, Bărbat. / ... / La rigoare se poate admite chiar o origine intracarpatină a acestor Litovoi, care stăpâneau Hațegul, mai ales că despre Litovoi din deceniul al optulea al secolului al XIII-lea, regele Ladislau Cumanul spune că *«împreună cu frații săi, în necredința sa, cuprinse pe seama sa o parte din regatul nostru, aflătoare dincolo de Carpați»*. Cuprinderea părții de *dincolo de Carpați* (adică din Oltenia) poate să fi pornit printr-o acțiune cu baza dincoace de Carpați, sugerându-se posibilitatea unei translații voievodale din Hațeg înspre sud. Ceea ce este sigur însă, depășind stadiul ipotezelor, sunt puternicele legături, menținute în tot Evul Mediu, între românii hațegani și cei din nordul Olteniei, legături mergând până la înrudiri prin căsătorie, la sate perechi, la deținerea de către hațegani a Văii Jiurilor etc. Toate vădesc o orientare străveche a Hațegului spre Valea Jiului oltean, spre Țara Românească, în general” [Pop, 2002a, p. 36].

La stânga Oltului, în Cumania, cunoscută în documentele secolelor XIII–XIV și ca *terra Cumanorum*, Diploma menționează Țara lui Seneslau voievodul românilor (*terra Seneslai woiavode Olacorum*), care cuprindea, probabil, cnezate-țări, cum ar fi Țara Loviștei (*terra Loystha*), amintită la 1233. În această situație pare să fi fost și Țara Oltului sau Făgărașului, care, „fără să fie pomenită ca făcând parte din voievodatul de pe Argeș al lui Seneslau (deși se pare că a făcut parte din acesta), va fi până după 1400, cu mici intermitențe și în ciuda eforturilor contrare ale oficialităților din Ungaria și Transilvania, parte integrantă a Țării Românești. Pomenit ca *țară a românilor* încă de la 1222, Făgărașul s-a dezvoltat pe fondul aceluiași complex unic de civilizație românească, al aceleiași structuri etnice românești, generând o parte din forța unificatoare ce va da naștere țării românești dintre Carpați și Dunăre. De aceea, apartenența sa la Transilvania, până la 1500, a

fost formală, locuitorii săi considerând, în sens politic-administrativ, că adevărata țară pentru ei era cea de la sud de Carpați” [Pop, 2002, p. 36].

În cuprinsul Olteniei și al Munteniei mai pot fi identificate și alte cnezate-țară, unele supraviețuind în cadrul unor județe, precum Jaleșul, care cuprindea satele situate de o parte și de alta a apei cu același nume, Motru, Gilort sau ceea ce s-a păstrat în memoria populară sub numele de *Blahnița*. În acest sens, Ion Vintilescu consemna că în județul Mehedinți „atât țaranii cât și muntenii mai deosebesc în partea de curată câmpie, de lângă Dunăre, o regiune bine individualizată, pe care o numesc *Blahnița*, iar pe locuitori *blăhniceni*. De obicei, în vorbirea muntenilor, numele de *Blahnița* e cuprins în sfera înțelesului de țară, dar când e vorba de mai multă precizie în localizare, el se desprinde limpede de cel de al doilea. Prin expresia *am fost la Blahnița*, ei înțeleg tocmai partea cea mai scoborâtă a județului, deosebită de aceea a dealurilor și colinelor joase, care sunt țară” [Vintilescu, 1939, p. 80]. *Blahnița* (de la *blac* – vlah) poate fi considerată ca fiind o veche regiune socială, o confederație de sate de tip cnezial, care la venirea slavilor era locuită în mod compact de români. Slavii i-au dat un nume similar cu cel al Vlașcăi din Muntenia. De menționat faptul că în Catagrafii, precum cea din 1815 și 1831, în partea sudică a județului Mehedinți existau plasele *Blahnița de Sus* și *Blahnița de Jos*. În documentele istorice de la sfârșitul secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului următor, referitoare la stăpânile mănăstirilor Vodița și Tismana, este menționat râul *Blahnița*, dar și această veche regiune socială [Filipescu, 1998, p. 252].

La est de Carpați, cronicile rusești și documentele poloneze pomenesc prin secolele XII–XIII de *Bolohoveni*, care erau grupați în cnezate și voievodate. „În legătură cu organizarea lor politico-administrativă, documentele polone ne arată că în sudul fostului stat al Halicului au existat în secolele XIII, XIV și mai târziu un mare număr de sate românești (*valahe*), care se conduceau și se administrau după dreptul românesc (*jus valachicum*). În numirile așezărilor se întâlnesc foarte frecvent cuvintele *walach* și *woloch*. Multe sate poartă, de asemenea, nume cu nuanță vădit românească: *Manastir* sau *Monastir* (Mănăstire), *Louszanka* (Lăpușanca), *Lopusznica* (Lăpușnica), *Lopuska* (Lăpușca), *Stanila* (Stănila), *Czolhan* (Ciolhani). Satele cu drept românesc identificate de cercetările istorice se repartizează astfel: regiunea Lwowului – 69 sate; regiunea Przemyl – 81 sate; regiunea Sanok – 117 sate; regiunea Podoliei – 13 sate; regiunea Sambor – 102 sate; regiunea Halici – 50 sate; regiunea Helm – 9 sate; regiunea Belsk – 36 sate [Columbeanu, 1973, p. 124–125]. În extremitatea de miazănoapte a viitorului stat moldovean, „pe teritoriul udat de Nistru, Prut, Colacin și Ceremuș se afla o altă formațiune, cunoscută la sfârșitul secolului al XIV-lea sub numele de *Țara Șepenițului*. Ea cuprindea un teritoriu destul de mare și ca întindere și ca așezări omenești, incluzând trei cetăți însemnate – *Hotinul*, *Țețina* și *Hmielovul* – cel puțin două târguri și numeroase sate [Giurescu, 1997, p. 66]. Mărturiile poloneze arată pe timpul lui Bogdan, în fruntea *Țării Șepenițului*, pe un voievod român, Ștefan, care, după toată probabilitatea, ținea în

căsătorie pe Margareta sau Mușata, o rudă de aproape a lui Bogdan, dacă nu chiar pe fiica acestuia” [Nistor, 1991, p. 28]. Ca urmare a victoriei expediției întreprinse în deceniul al patrulea al secolului XIV (1342 sau 1345) împotriva tătarilor de către comitele secuiei Andrei Lakfy, în oastea acestuia fiind și români maramureșeni, „se ia în stăpânire versantul oriental al Carpaților, cu văile Sucevei, Moldovei, Bistriței și Trotușului, cu hinterlandul respectiv, și se întemeiază, pe teritoriul micilor formațiuni locale, o *marcă* de apărare, adică o formațiune mai mare care trebuia să servească drept pavăză Transilvaniei și regatului Ungariei împotriva unor noi atacuri tătarești. Ea primește numele de **Țara Moldovei** sau **Țara Moldoveană** (*terra moldaviensis*) – așa i se spune în documentele contemporane și în cronici – de la apa Moldovei, care o străbate și în bazinul căreia se afla miezul și reședința noii formațiuni” [Giurescu, 1997, p.63].

Dimitrie Cantemir, în opera sa *Descriptio Moldaviae*, arată că locuitorii din trei ținuturi ale Moldovei aveau un statut politic deosebit, trăind într-un fel de republică. Primul era Câmpulung-ul, împresurat de piscurile unor munți înalți și cuprinzând 15 sate. Oamenii de aici aveau obiceiurile și judecățile lor deosebite. Uneori primeau pe dregătorii domnești, alteleori îi alungau. Plăteau dări vistieriei țării, însă nu atât cât le cere domnia, ci numai cât făgăduiesc ei domnilor. În acest scop, ei se învoiau, prin trimișii lor, cu fiecare domn nou, venit pe tronul Moldovei. Dacă domnul îi asupra cu biruri prea mari, atunci nu plăteau și se refugiau în locuri greu accesibile. A doua republică menționată de către D. Cantemir era Vrancea din ținutul Putnei la hotarul Valahiei. Ca și în cazul primului ținut, teritoriul vrâncenilor era înconjurat din toate părțile de munții cei mai sălbatici. În această republică se aflau douăsprezece sate, cu două mii de case. Vrâncenii plăteau în fiecare an domniei o *dajdie știută*; se țin de legile lor și nu primesc nici poruncile și nici judecători de la domnie. Tigheciul din ținutul Fălciului era cea de a treia republică. Acesta se afla într-o pădure de întindere considerabilă, iar locuitorii săi aveau, ca și în cazul celorlalte două ținuturi de margine, importante atribuții militare: „Este pavăza cea mai tare a Moldovei între Prut și Basarabia. Locuitorii plătesc domniei în fiecare an o *dajdie mică*, toți sunt călărași sau călăreți. Înainte vreme erau o oaste de 8000 de oameni, dar acuma abia mai pot aduna la nevoie 2000; de altminteri întrec în vitejie pe toți ceilalți moldoveni, încât există și o zicală: „cinci tătari din Crimeea prețuiesc mai mult decât zece tătari din Buceag; cinci moldoveni biruie zece tătari din Crimeea, iar cinci codreni (pădureni, căci așa sunt numiți cei din Tigheci) bat zece moldoveni” [Cantemir, 1973, p. 225–226].

Cele trei republici alcătuiau obști confederale de sate răzeșești, cu statut de țară. Ele reprezentau forme străvechi de organizare socială, politică și militară, existente cu mult înaintea constituirii statului moldovenesc. Este de reținut și faptul că în cadrul organizării administrativ-teritoriale a Moldovei țările au un rol important. Ținuturile (echivalentul județelor din Țara Românească) erau grupate în două mari zone: Țara de Jos și Țara de Sus, la care se adăuga Basarabia, respectiv teritoriul din partea sud-estică a Moldovei, dintre Prut și Nistru, care cuprindea

Buceagul. Documentul utilizat de majoritatea istoricilor pentru prima atestare a celor două țări era scrisoarea de la 1 septembrie 1435, adresată de Iliș voievod regelui Vladislav al Poloniei. Pornind de la o însemnare din 13 august 1386, cuprinsă în *Note d'archiva sulla Massaria di Caffa*, și în care sunt menționați doi domni, Constantin și Petru, istoricul Șerban Papacostea consideră că „pe teritoriul de miazăzi se afirmă până acum – în ultimul sfert al veacului al XIV-lea – o nouă formațiune teritorial-politică, de data aceasta românească, țara lui Costea voievod, viitoarea Țară de Jos” [Papacostea, 1988, p.102].

Întreprinzând cercetări complexe pe teren și utilizând tehnicile arheologiei sociale, H.H. Stahl a reconstituit condițiile, geneza și structurile organizaționale ale confederațiilor de obști sătești de tip cnezial și ale voievodatelor-țară. Astfel, „satele matcă și satele roi care, deși își împart teritoriul pe hotare distincte, păstrează totuși și teritorii comune, de obicei munți, păduri, izlazuri. Aceste sate matcă și roi formează laolaltă ceea ce am numit a fi obști de obști, confederații intercomunitare, dispunând de adunări reprezentative de vale și de ocol, cuprinzând mai multe văi asociate (înfrățite), cum ne stă dovadă *obștea cea mare a Vrancei toată*, cu sistemul său democratic primitiv de reprezentare în trei nivele, dizolvate (și încă nu deplin) abia pe la mijlocul veacului trecut, de la care ne-a rămas tezaurul de documente scrise pe care le-am publicat încă acum 50 de ani. Le amintim și aici, pentru că ele ne pot sta ca sugestie pentru a înțelege ce vor fi putut fi confederările tribale sau ba, în forma cnezatelor și voievodatelor” [H.H. Stahl, 1980, p. 118]. Pentru a ne lămuri „asupra formelor posibile ale acestor formațiuni sociale cneziale și voievodale de tip confederal, suntem îndrituiți de a ține seama de indicațiile date de supraviețuirea lor până în vremuri mai apropiate de noi în forma vechilor ocoale, precum cel al Câmpulungului moldovenesc, al Vrancei și Tigheciului, vestitele *republici* țărănești de care vorbește Dimitrie Cantemir, realitate certă, care nu se cade a fi minimalizată ci, dimpotrivă, se cere integrată în istoria noastră ca una din piesele ei de bază. În afară de aceste trei republici, același caracter l-au avut desigur și alte regiuni ale țării, care continuă a purta numele, în terminologia populară, de țări, precum a Oltului, Oașului, Maramureșului, Bârsei etc. (căci *e țara plină de țări*, cum spunea, atât de plastic, Ion Conea), care nu pot fi înțelese decât ca formațiuni de tip confederal” [H.H. Stahl, 1980, p.172–173]. Aceste formațiuni sociale au avut, pe lângă rosturile juridice, fiscale, economice, politice și un important rol militar. „O deosebire importantă față de despoțiile asiatice constă astfel tocmai în această existență a unor formațiuni confederale locale, care au făcut ca seria comunităților pastorale și agrare de la noi să fie capabile să opună rezistență năvălitorilor asiatici” [H.H. Stahl, 1980, p. 173]. În fruntea acestor confederații sătești se afla o aristocrație de căpetenii războinice, *călărime capabilă nu numai să țină piept cavalerilor stepei – ulterior și celor înzăoați medieval – ci și să organizeze și să conducă în luptă oastea cea mare a țării. Existența acestor formațiuni sociale autohtone urmează deci a fi datată încă din vremea năvălirilor nomade. Avem de altfel dovada că ele au fost nu numai tolerate, ci și folosite de nomazi. Știm astfel că cnejii au avut sarcini de încasatori de tribut în slujba tătarilor și, încă mai mult, că oastea autohtonă a fost părtașă la*

acțiuni ale cumanilor, în diversele lor razii, nu numai în Balcani, ci și până în depărtate regiuni ale Europei. Se poate deci vorbi, așa cum a făcut-o N. Iorga de o simbioză între pătura noastră conducătoare locală și cea a cumanilor” [H.H. Stahl, 1980, p. 173–174].

O dată cu constituirea statelor cu „comandă centrală”, a țărilor mari, precum Moldova și Țara Românească, cnezatele și voievodatele-țară, ca formațiuni politice independente, dispar, domnul fiind singurul mare voievod. Domnul este *samodârjeț* sau *autokrator*. Prin urmare, domnul este comandantul oștirii, judecătorul suprem; el deținea *dominium eminens* (drept de supremă stăpânire) asupra întregului teritoriu al țării, precum și dreptul de patronat asupra bisericii. Boierimea se instituie ca un grup de status și ca o clasă economică, jucând, alături de domn, un important rol politic. Cnejii decad și ajung, în ultimă instanță, să desemneze pe țăranii liberi sau pe cei care s-au eliberat din rumânie, *s-au cnejit* sau *judecit*.

În planul organizării administrativ-teritoriale apar județele, ținuturile sau comitatele, care înglobează chiar și „autonomiile locale” (țările mici). Spre exemplu, după cum precizează D. Cantemir, Vrancea făcea parte din ținutul Putnei, Tigheciul din ținutul Fălciului. Țara Loviștei este și ea încorporată în județul Argeșului etc.

Urmele acestor voievodate străvechi, autohtone, *nu se mai recunosc astăzi decât vag, în așa-numitele «țări», cu înțeles ajuns a fi pur geografic, precum și în formațiunile târzii ale «graniței» tereziene și iosifiene, cu «composesoratele» lor forestiere...*” [H.H. Stahl, 1969, p. 270]. De asemenea, aceste țări își păstrează și astăzi, în diferite grade, o individualitate etno-folclorică. Spre exemplu, I. Chelcea arăta că „aceste țări cuprind cele mai atractive și totodată cele mai interesante fenomene etnografice de la noi; una nu seamănă cu alta în privința tipurilor de oameni, a portului, ca arie dialectală. Ele sunt adevărate *jupe* iugoslave, în sensul lui J. Cvijic. Ca și acestea, și ale noastre au dobândit în cursul timpului unele particularități de ordin psihic, lingvistic, nu numai etnografic propriu-zis” [Chelcea, 2002, p. 81].

Țara are drept corespondent și *jupa* sârbilor. Mult timp, sârbii și-au dus viața în formații tribale restrânse, în spații intramontane, determinate geografic și administrativ, numite *jupe*, conduse de jupani (cuvânt de origine sarmată, deci indiană, dintr-o veche rădăcină indo-europeană). Jupa reprezenta adesea o obște sau o uniune de obști, iar obștea cuprindea mai multe familii patriarhale sau clanuri, numite *zadruga*. Ulterior, mai multe *jupe* dintr-o anumită regiune cu granițe naturale alcătuiau o formațiune politică condusă de un mare *jupan*, având statutul de principe, cneaz [Razachevici, 1998, p. 350]. Țara croaților cuprindea, în secolul al X-lea, 14 formațiuni politice (*jupe*). Conflictele cu Imperiul Bizantin și apoi tendințele de dominație ale țaratului bulgar, din a doua jumătate a secolului al IX-lea și prima treime a secolului al X-lea, au determinat consolidarea jupelor. „După o seamă de jupani cunoscuți doar dintr-o înșiruire a lui Constantin Porfirogenetul, începând din prima jumătate a secolului al VII-lea, debutul organizării temeinice a jupanatului Rașcăi datează din vremea jupanului Vlastimir (836–843), a cărui stăpânire s-a întins dincolo de Drina, până spre râul Bosna, el fiind întemeietorul dinastiei jupanilor Vlastimiri. În același timp, în Travunia (Trebinie) adriatică de la sud-est de

Dubrovnic, jupan Bela pune bazele jupanatului trevunienilor, cei doi jupani, Vlastimir și Bela, înrându-se prin căsătoria copiilor lor, fără a-și uni formațiunile lor politice” [Rezachevici, 1998, p. 354–355].

Muntenegru este o altă țară întâlnită în Balcani. „Muntenegru în întregime este desemnat printr-un nume care pare a denumi un munte și care de fapt desemnează o țară; el se mai numește *Cei șapte munți ai Muntenegrului*; încă o dată un nume aparent geografic, care este în realitate un nume social. Triburile muntenegrene cunosc, de asemenea, fratriile și triburile, la fel ca și adunările la nivelurile fratrici și tribului. La aceste adunări participă capii gospodăriilor, iar la nivelul cel mai înalt reprezentanții fratriilor. Situația particulară a Muntenegrului, țară unde triburile sunt izolate, se exprimă printr-o structură care trece dincolo de nivelul unui trib, la nivelul unei confederații tribale. Deci, reprezentanții tuturor triburilor participă la adunarea Muntenegrului, luat ca întreg, ceea ce, în anumite privințe, amintește de statele Evului Mediu occidental, care la vremea respectivă cuprindeau populații încă tribale. Muntenegru are un șef, dar, ca să nu fie exacerbate ambițiile politice, șeful acestei confederații este un episcop, care locuiește aproape de mănăstirea centrală a țării, la Cetinje. Unitatea triburilor se manifestă atunci când apar probleme dificile care amenință integritatea regiunii. De-a lungul ultimelor secole, când viața acestor triburi a fost mai bine cunoscută, ceea ce a unit aceste triburi au fost războaiele împotriva armatelor otomane, care le-au obligat să se unească și să-și manifeste solidaritatea. În aceste momente nu mai e vorba de membrii unui trib sau altul, ci de muntenegreni, care se opun unui alt popor, cel al turcilor otomani, și unei alte religii, cea islamică” [P.H. Stahl, 1998, p. 164–165].

Paul H. Stahl prezintă astfel de formațiuni politice străvechi existente și în Europa Occidentală. Spre exemplu, în Pirineii spanioli „regăsim adunările satelor devălmașe. Fiecare gospodărie are un șef care participă la administrarea unității sociale imediat superioare, vecinătatea (în spaniolă *vecinidad*), care poate coincide cu un cartier al satului sau chiar cu satul. În valea Roncal (unde caracterele arhaice s-au păstrat cel mai bine), capii gospodăriilor din cele șapte așezări ale văii (*siete villas*) participă la adunări sub numele de *hombres buenos*, «oameni buni». Adunarea tuturor satelor văii se reunește într-o *junta general*” [P.H. Stahl, 1998b, p. XXXI]. Intervențiile succesive ale autorităților regale par a confirma privilegiile și modul de viață al locuitorilor; comunitatea de vale se exprimă ca persoană juridică. Locuitorii formează o *mancomunidad de villa y tierra*, comunitate recunoscută de nenumărate ori prin acte ale statului, până către secolul XX [P.H. Stahl, 1998a, p.155]. Pe versantul nordic al Pirineilor, în Franța, se găsește „țara (*pay*) celor șapte văi ale Labéda, desemnată și cu numele de *Munte*. Cele mai mici unități sociale funcționează aici ca și celelalte din regiunile Pirineilor: un grup uman înrudit muncește pe proprietățile care nu-și schimbă hotarele și care se transmit de la o generație la alta, prin *moștenire*... Mai multe case constituie o vecinătate, mai multe vecinătăți formează un sat. Văile și munții desemnează limitele regiunii. Valea principală coboară spre nord până la Lourdes și Argélès de Bigorre. Mai multe sate constituie un *bic*, canton, fiecare vale are mai multe

cantoane. Fiecare comunitate se autoadministrează: în fruntea fiecăreia se află doi (sau mai mulți) *cossous*, consuli. Acest termen se găsește atât pe coasta spaniolă, cât și pe cea franceză, ca și în unele regiuni italiene și are un înțeles asemănător, acela de administrator al unei comunități. Consulii poartă un titlu care îi leagă de antichitate, dar ei își exercită funcțiile, care decurg din necesitățile contemporane ale fiecărei comunități. Atunci când satul fixează impozitele, ei sunt cei care le repartizează și tot ei își asumă obligațiile față de stat. Ansamblul comunităților convoacă *bézis*-urile, vecinătățile, care se reunesc într-un *béziaou*... Consulii sunt aleși dintre șefii caselor, pe rând; fiecare cap de gospodărie participă la rezolvarea problemelor comunității. Problemele vecinătăților, dreptul de călătorie, reglementarea relațiilor cu vecinii constituie aspecte esențiale ale activității adunărilor... Dreptul de a face comerț liber cu Spania și mai ales de a se aproviziona cu sare, pentru folosința personală (ceea ce amintește de privilegiul Țării Vrancei), constituie excepții notabile, căci exploatarea sării era reglementată aici, ca peste tot în Europa. Aceste privilegii sunt semne ale libertății lor de altădată, libertăți care s-au menținut până foarte târziu. Având ca stăpân un conte, muntenii sunt totuși liberi; contele venea periodic să jure că va respecta cutumele acestora, iar muntenii jurau credință contelui, care nu se amesteca în nici un fel în viața lor cutumiară. Valea în ansamblu era administrată de adunarea consulilor, care reprezentau comunitățile...” [P.H. Stahl, 1998a, p. 157–158]. Un mod de organizare asemănător îl găsim în Alpi, ca în cazul *Confederației satelor din Cadore*. „În Elveția, reprezentative sunt cantoanele; statul elvețian însuși se bazează pe existența cantoanelor, care corespund vechilor *Marke*, nume germanic al comunității. Acest nume poate desemna fie o comunitate mică întemeiată pe vecinătate sau pe un sat, fie o comunitate ce grupează mai multe văi și care formează un canton; situația este aceeași în regiunile germanice situate la nord de Elveția...” [P.H. Stahl, 1998a, p. 162–163].

Țările au avut o mai mare răspândire decât cele prezentate mai sus, vestigii ale unora dintre ele păstrându-se până în zilele noastre.

Țările au constituit și constituie și astăzi obiectul de studiu a numeroși oameni de știință, etnografi, folcloriști, geografi, istorici, sociologi etc. În acest sens, membri ai Școlii Sociologice de la București, de sub conducerea lui D. Gusti, au acordat **țării**, în cadrul cercetărilor de monografie regională, o atenție deosebită. În cadrul Școlii „s-au conturat două direcții în studiul regiunilor, una care se îndrepta spre unitățile socio-culturale, de origine social-istorică spontană, cum sunt vechile *țări* sau *ținuturi* (Țara Oltului, a Bârsei, a Oașului, a Loviștei, Ținutul Vrancei etc.), și care folosea o metodologie foarte complexă și de lungă durată, scontând pe rezultate preponderent teoretice, – alta, care se îndrepta spre unitățile administrativ-teritoriale (comune, plăși, județe, municipii) și folosea o metodologie strict necesară și deci de scurtă durată, urmărind în primul rând rezultate practice, de documentare a forurilor statale administrative. Cele două direcții urmăreau scopuri diferite și recurgeau deci la metode și tehnici de lucru corespunzătoare, dar nu se excludeau una pe alta. Școala Sociologică de la București le-a conceput și

practicat deopotrivă pe amândouă, în funcție de necesitățile de cunoaștere a realităților sociale” [Herseni, 1972, vol. III, p. 217–218]. În cadrul primei direcții, se remarcă Ion I. Ionică. Pentru acesta *Țările presupun țara*. Ele sunt moduri ale aceleiași vieți românești care ne învăluie. Dar, cum la baza variațiilor geografice ale țării noastre stă unitatea pământului românesc, tot așa, la temelia lui etnică și morală stă *Țara*. Prin urmărirea liniilor *originare* și *originale* ale țărilor se urmărește calea cea mai eficace pentru identificarea specificului național: *țara nu este numai la începutul țărilor, ea este și la capătul lor; cei doi poli devin constitutivi pentru ființarea românească: unul reprezintă bogăția concretă și diversitățile românești, celălalt unitatea de gând și puterea de generalitate a neamului* [Ionică, 1935, p. 121–154]. În *Îndrumări pentru monografiile sociologice* (1940), Ion I. Ionică și Traian Herseni au prezentat planul pentru „Atlasul sociologic al României”. Ion Chelcea sublinia faptul că „țările acestea mici nu rămân încremenite în natura și istoria lor particulară, ci până la urmă formează armătura țării celei mari, ele aducând în patrimoniul acesteia particularitățile lor, acestea nefiind astăzi decât variante ale aceleiași unități de viață. Cu cât vor fi mai multe variante, cu atât mai legată și mai armonioasă va fi țara mare. Privită politic, țara mare se hrănește din bogăția de atâtea feluri a vieții acestor mici țări, a căror sinteză o constituie” [Chelcea, 2002, p. 81–82].

BIBLIOGRAFIE

1. BRĂȚIANU, GHEORGHE, I., *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, Editura Eminescu, 1980.
2. BRATIANU, GHEORGHE, I., *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în principatele române*, București, Editura Enciclopedică, 1995.
3. CANTEMIR, DIMITRIE, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Minerva, 1973.
4. CHELCEA, ION, *Privire către noi înșine, ca popor* (volum postum), Pitești, Editura Universității din Pitești, 2002.
5. COLUMBEANU, SERGIU, *Cnezate și voievodate românești*, București, Editura Albatros, 1973.
6. CONEA, ION, *Sugestii și indicații geo-istorice pentru numirea și determinarea marilor unități administrative ale României*, în „Sociologie Românească”, 1938, 3, 4–6, p. 239–246.
7. FILIPESCU, IANCU, *Vechiul județ Vâlcea. Studiu de sociologie istorică*, „Revista Română de Sociologie”, 1998, 9, 3–4, p. 249–270.
8. GIURESCU, CONSTANTIN, C., *Târguri sau orașe și cetăți moldovene* (ediția a II-a), București, Editura Enciclopedică, 1997.
9. HERSENI, TRAIAN și IONICĂ, ION, „Plan pentru Atlasul sociologic al României”, în Gusti, Dimitrie și Herseni, Traian, eds. [1940], *Îndrumări pentru monografiile sociologice* (ediție îngrijită și Postfață de Septimiu Chelcea și Iancu Filipescu), București, Editura Universității din București, 2002, p. 438–442.
10. HERSENI, TRAIAN, *Despre monografiile regionale*, în „Sociologia militans”, Școala Sociologică de la București (vol. III), București, Editura Științifică, 1971.
11. HERSENI, TRAIAN, *Forme străvechi de cultură poporană românească*, Cluj, Editura Dacia, 1977.
12. IONICĂ, ION, I., (1935), *Țară și țări în „Rânduiala”*, 1, 2, p. 121–154.
13. IORGA, NICOLAE, „La Romania danubienne et les barbares au VI-e siècle”. „Revue belge de philologie et d'histoire”, 1924, 3, 1, p. 35–50.

14. MOHANU, ION, (1999). *Ion I. Ionică – membru al Școlii sociologice de la București*, în „Revista Română de Sociologie”, 9,1-2, p. 161-170.
15. NISTOR, ION, *Istoria Basarabiei*, București, Editura Humanitas, 1991.
16. PAPACOSTEA, ȘERBAN, *Românii în secolul al XIII-lea. Între Cruciată și imperiul mongol...* București, Editura Enciclopedică, 1993.
17. PAPACOSTEA, ȘERBAN, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, București, Editura Corint, 1999.
18. POP, ION-AUREL, *Autonomii și instituții românești în Transilvania Evului Mediu*, în „Magazin istoric”, 2002, 4(421), p. 33-36, 5 (422) p. 39-43.
19. REZACHEVICI, CONSTANTIN, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în Evul Mediu*, București, Editura Albatros, 1998.
20. STAHL, HENRI, H., *Controverse de istorie socială românească*, București, Editura Științifică, 1969.
21. STAHL, HENRI, H., *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.
22. STAHL, PAUL, H., *Pays et communautés de vallée*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1998, 37, 3-4, p. 151-172.
23. STAHL, PAUL, H., *Cuvânt introductiv*, în Stahl, Henri, H. [1958, 1959, 1965] (1998) în *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* (ediția a II-a, vol. 1.), București, Editura Cartea Românească, 1998.
24. STAHL, PAUL, H., *Triburi și sate din sud-estul Europei*, București, Editura Paideia, 2000.
25. VINTILESCU, ION, *Nume de grupuri regionale din Mehedinți și Vrancea*, în „Sociologie Românească”, 1939, 4, 1-3, 76-81.

GÂNDIREA POLITICĂ – ÎNTRE PUTEREA ZEULUI ȘI PUTEREA OMULUI

VIOREL CERNICA

1. IDEOLOGIE ȘI UTOPIE

În teoriile ce tematizează fenomenul politic (statul și cetățeanul), unul dintre termenii esențiali este cel de putere. Termenul în cauză este, de asemenea, structurantul culturii politice. Însă așezarea noțiunii puterii în zona temeiurilor unei reconstrucții aparținând gândirii politice are drept consecință ideologizarea acesteia. În ce constă această transformare? Care sunt consecințele sale pentru „teoria” politică și pentru „practica” politică? Iată întrebări la care vom încerca să răspundem mai departe.

Există momente în istorie când este privilegiat *evenimentul*, întâmplarea care rupe istoria, iar nu ceea ce Hegel numea *devenirea*. De regulă, o astfel de întâmplare cuprinde omul în totalitatea modurilor sale existențiale, în ansamblul formelor sale de viață, îndeosebi al celor reflexive, „ideale”. De aceea, unii istorici vorbesc despre „revoluții ale mentalității”. Transformarea gândirii politice în ideologie sau instituirea ideologiei ca formă semnificativă a gândirii politice reprezintă un astfel de eveniment, o revoluție a mentalităților.

Atâta vreme cât Zeul exprima puterea direct – sau prin reprezentanții lui: Regele, Principele – gândirea politică nu avea sarcini de justificare a puterii, căci aceasta era neproblematică. Zeul era „puternic” prin natura sa, iar reprezentanții săi se stabileau după criterii în general acceptate, referitoare la anumite calități sau merite (de exemplu, într-o vreme, calitatea de a fi profet, la evrei; calitatea de a fi „nobil”, la greci și la alte neamuri). Atunci când tirania (și vorbesc acum mai cu seamă de Grecia antică) s-a impus, atunci când tiranul exprima puterea, fără ca el să fie, totodată, reprezentantul Zeului aici (în acest loc), a trebuit să apară o formă de justificare a puterii politice (*Tiranul este însoțit totdeauna de un sofist, susține Platon*). Legitimitatea devine, acum, o problemă, deși trebuie să recunoaștem că și înainte de acest moment legitimitatea a condus către adevărate crize sociale. Acum se produce însă o „revoluție a mentalităților”, un *eveniment* care va așeza istoria însăși pe un alt făgaș. O parte a gândirii politice se va concentra către rezolvarea problemei legitimității puterii – și a rămas aici până azi – devenind ideologie, adică

formă de justificare a puterii, de indicare a criteriilor după care se aleg „oamenii puterii” și a celor care pot întemeia regimul politic socotit legitim de diferiți „ideologi”¹. Astfel, Xenofon, care nu este, desigur, primul gânditor politic, primul om care își face socoteli în legătură cu ordinea politică, încearcă să rezolve probleme de legitimitate a puterii; de aceea poate fi socotit „ideolog”; poate chiar primul ideolog în ordine istorică.

Înainte de Xenofon, Socrate încercase să vorbească despre puterea politică, despre formele de stat etc., numai că acest discurs nu are valoare în sine, ci el este parte a unui discurs, prin care Socrate încearcă să dovedească temeiurile antropologice ale politicii. Ceea ce este semnificativ din perspectiva gândirii politice, din opera lui Socrate, nu este semnificativ și ideologic, după cum vom vedea curând.

Ideologia nu este un discurs oarecare, dar nici nu este o formă desăvârșită a gândirii politice; ea este, mai curând, o formă „degradată” a gândirii politice, cu toate că aceasta din urmă și-a căpătat atributele prin care a devenit inteligibilă, în anumite momente ale sale, tocmai de la ideologie. Momentul din istoria grecilor corespunzător apariției ideologiei este însă complex în privința mentalităților. Principala caracteristică a acestora – ceea ce a provocat o adevărată mutație spirituală – este trecerea *logos*-ului în logică. De fapt, tocmai acest eveniment a înlesnit și trecerea gândirii politice (printr-o parte a sa) în ideologie. Problemele legate de relațiile dintre *logos* și logică nu pot constitui obiectul discursului de față². Trebuie acceptat însă că aceste relații (noile relații instituite prin trecerea *logos*-ului în logică) au reformat toate domeniile culturii, așadar gândirea politică. Judicativul constitutiv, concentrarea logicului într-o formă a sa, anume în judecată, condiționarea adevărului de către această formă logică, în spațiul căreia „formula” principală *S este P* concentrează ea însăși tot ce este semnificativ în privința discursivității, vor constrânge gândirea politică să „recunoască” superioritatea unei persoane, a unui grup etc. Este vorba despre o constrângere logică ce constituie un temei necesar, dar nu și suficient, pentru apariția ideologiei. Vor trebui să apară și condiții semnificative în spațiul conștiinței politice pentru ca ideologia să prindă chip. Momentul instruirii judicativului constitutiv coincide cu momentul în care Zeul este alungat din jocurile politice, unii oameni trebuind de acum încolo să-și justifice supremația în ordinea politică. Apariția ideologiei, impunerea ei ca formă a justificării puterii unei persoane (unor persoane) pot fi socotite aspecte ale instruirii judicativului constitutiv.

¹ „Orice grup durează, dobândește consistență și permanență grație imaginii de sine stabile și durabile pe care și-o dă. Această imagine stabilă și durabilă exprimă nivelul cel mai profund al fenomenului ideologic”. P. Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 280; „orice sistem de control social se sprijină pe o activitate ideologică destinată a-i legitima revendicarea de autoritate”. *Ibidem*, p. 278. A se vedea cap. III: *Ideologie, utopie și politică*.

² Pot fi consultate, pentru această problemă, următoarele studii ale autorului acestui articol: *Statutul judicativului la Wittgenstein*, în vol. *Căutarea de sine și chemările tradiției*, București, Editura Mihai Dascăl, 2002; *Tăcerea inițiaților și dictatura judicativului*, în vol. cit.; „*Logica*” judicativului și filosofia, în vol. Alexandru Surdu, *Itinerarii logico-filosofice*, București, Editura Paideia, 2003.

Gândirea politică, cea trecută în ideologie, va căpăta ca temă principală a sa ideea legitimității puterii. Puterea Zeului exprimată față de oameni, neproblematică pentru că Zeul este de o altă condiție decât omul – el este puternic în mod absolut³ –, va fi înlocuită cu puterea omului, care trebuie continuu justificată, deoarece nu doar un singur om este îndreptățit să exercite puterea, ci mai mulți, iar gândirea politică va trebui să arate condițiile în care puterea este legitimă. Multe dintre modalitățile de exercitare a puterii, ca și modalitățile de selecție a celor care o exercită, sunt rezultatul unei astfel de mutații spirituale cu prelungiri în ordinea relațiilor sociale. Deși își va ascunde adevărul sub multe văluri – cel mai familiar nouă, pentru că aparține vremii noastre, fiind cel „științific” – ideologia rămâne un discurs ce cuprinde argumente privind superioritatea (prin atributele posedate) unei persoane sau a unui grup. De asemenea, trebuie să acordăm ideologiei ceea ce îi aparține în desfășurarea istorică: ea nu se încheie într-o epocă anume, așa cum susțin mulți gânditori politici, ci are un loc al său în tot intervalul temporal cuprins între momentul detronării Zeului și momentul pe care îl trăim noi. Ieșirea sa din scenă, din când în când, coincide, în orizontul gândirii politice, cu revenirea Zeului. Acesta este incompatibil cu discursul ideologic; lui îi convine discursul utopic.

Ideologia, ca discurs de legitimare a exercitării puterii, lasă un loc utopiei chiar în spațiul gândirii politice. *Utopia* nu este discurs de un gen cu totul diferit față de cel al ideologiei, căci este tot gândire politică; însă sensul său, căpătat prin funcțiunea sa socială, este opus celui ideologic. Ideologia a fost însoțită permanent de utopie, deoarece legitimarea puterii are sensul justificării unor inegalități între oameni, iar acestea sunt nejustificate pentru mulți dintre ei. Acei oameni cărora ideologia nu le rezervă avantaje (avantajele puterii) sau aceia care recunosc „deșertăciunea puterii” imaginează locuri în care viața oamenilor ar fi perfectă. Ideologia constă în actul de legitimare a superiorității unei persoane sau a unui grup care are puterea sau vrea să o obțină pentru că are șanse reale; utopia constă în actul imaginării unui loc (dincolo de orice loc) și a unui timp (dincolo de orice timp) în care oamenii trăiesc potrivit esenței lor, adică în conformitate cu „valorile supreme”, întru Bine, Adevăr și Frumos. Ideea din urmă privind relațiile dintre ideologie și utopie cere și o anumită ordine pentru prezentarea începuturilor gândirii politice: deși Socrate este, în ordinea creației, anterior lui Xenofon, în ordinea înțelegerii trebuie să cunoaștem mai întâi „opera” lui Xenofon, cea în care ideologia capătă un chip, apoi cea a lui Socrate, în care avem de-a face cu o ipostază – totuși, încă obscură – a utopiei. Istoria gândirii politice trebuie să prezinte formele ideologiei și ale utopiei caracteristice pentru anumite perioade istorice. Dar, dat fiind faptul că ideologia s-a „specializat” în construirea demersurilor legitimize, utopia se va institui în principal element al gândirii politice. Desigur, utopia nu trebuie gândită numai în sensul ei cel mai obișnuit, ca

³ La început de epocă modernă, Th. Hobbes socotea că statul (*Leviathan*-ul) trebuie să aibă putere absolută; altminteri, suveranitatea nu poate fi exercitată în sensul pentru care statul a fost instituit: instaurarea și păstrarea păcii între oameni.

discurs despre niciunde, ci și ca discurs despre întemeierea fenomenală a statului și cetățeanului. Pe de o parte, ea îndreaptă gândirea politică spre temeiurile sale antropologice, iar pe de altă parte, ea instituie discursiv aparența fenomenală; de aici legătura ei profundă cu fenomenologia. Trebuie însă semnalată și posibila sa blocare în spațiul unui discurs despre niciunde. O astfel de utopie are o singură funcție: echilibrarea ideologiei; de aceea, o atare utopie este încheșată de un spirit resentimentar, cum ar spune Nietzsche, care ratează trăirea veritabilă într-o condiție socială deschisă, amânând rezolvarea „problemelor” sociale până la atingerea aceluia niciunde, care este, în fond, o imagine a paradisului.

Ideologia argumentează, în ultimă instanță, legitimitatea privilegiilor. Nici o putere nu exclude privilegiile, avantajele, pentru cei care o dețin și o pun în funcțiune, pentru reprezentanții corpului politic. De regulă, legitimitatea se exprimă la nivelul grupului, nu la cel strict individual, deși „obiectul” legitimării poate fi puterea regelui, de exemplu. Fără îndoială, există deosebiri între diferite ideologii, în funcție de „obiectul” pe care își propun să-l legitimeze, în funcție de mijloacele retorice socotite potrivite, după grupul privilegiat de ea etc. În funcție de aceste deosebiri, se constituie tipuri de ideologii.

Ideologia, așadar, anunță sfârșitul puterii Zeului și trecerea acesteia în mâinile omului. Prima ordine de stat, din istoria grecilor, în care s-au pus probleme de legitimitate este *tirania*. Această ordine de stat a făcut posibilă ideologia însăși; gândirea politică, printr-o parte a sa, va fi concentrată, de acum încolo, către justificarea legitimității instanțelor diferite ale puterii. *Polis*-ul constituie spațiul care a făcut posibilă gândirea politică; tirania este tipul de guvernământ care a făcut posibilă ideologia. Întrucât tirania este semnificativă tocmai ca tip de guvernământ al *polis*-ului, ideologia reprezintă un fapt semnificativ de conștiință socială, integrat *polis*-ului. Există aici, desigur, o anume tensiune iscată de faptul că tirania a fost prezentă și în alte locuri decât Grecia antică. Totuși, conceptul ei este de origine greacă; acest concept devine semnificativ *politic* prin mijlocirea gândirii grecești. Altfel spus, este vorba aici despre geneza unui concept cu care se va opera pentru a gândi formele de guvernământ existente în afara spațiului său de geneză. Și așa se petrec lucrurile și în privința altor concepte aplicabile unor realități sociale din afara *polis*-ului. Termenul de „tiranie antică”, de exemplu, folosit pentru a caracteriza „state” din afara spațiului grecesc și chiar anterioare *polis*-ului, poate fi folosit în acest regim, deoarece el a primit o elaborare corespunzătoare tocmai în spațiul gândirii politice grecești.

Funcția principală a ideologiei este aceea de a justifica puterea politică, fie în sensul legitimității ei, fie în sensul lipsei sale de legitimitate; căci nu întotdeauna ideologul raționalizează actul guvernării, ci, de multe ori, dar în limite rezonabile pentru a nu trece în utopie, el susține o alternativă ideologică față de cea oficializată. Istoria ideologiei începe, așadar, atunci când comparația prin care era desemnat cel ce „merită” puterea politică (Aristotel) este în aceeași condiție existențială cu cel ce nu are acest merit. Atâta timp cât comparația „meritelor” nu era posibilă, fiindcă diferența de condiție dintre deținătorul puterii (Zeul) și ceilalți

era evidentă și acceptată, nu a fost nevoie nici de ideologie, adică de argumentarea unei excelențe sociale. Inegalitatea absolută, în cazul în care ar avea o șansă, este generatoare de constituții corupte, susținea, de asemenea, Aristotel.

Ideologia este un fapt (și un produs) al omului care își este suficient sieși. Doar aparent ideologia exprimă o relație. De altminteri, chiar ideologia religioasă, cea care stabilește „meritele” divine în administrarea lumii, dar care exprimă blocajul existențial al unui grup uman, ratează deschiderea omului către Celălalt, ratează extazul și desființează divinul. Ideologia religioasă nu are nici o atingere cu Dumnezeu cel viu; ea produce un Dumnezeu abstract, „Dumnezeul filosofilor și teologilor”, cum spunea Pascal, sau Dumnezeu care a murit, despre care vorbește Nietzsche, sau Dumnezeu pe care l-a pierdut metafizica, potrivit lui Heidegger. Ideologiei îi lipsesc cele trei fapte care adevăresc prezența *logos*-ului și care condiționează cunoașterea veritabilă: recunoașterea de sine a gânditorului, cunoașterea prezenței Altuia în propria ființă a gânditorului și conștientizarea prezenței *logos*-ului. Propriu-zis, ea nu este o rostire.

Ideologia poate fi socotită și o schiță teoretică a situației identitare a unei comunități⁴, un fel de conștiință de sine a comunității a cărei reprezentare principală este aceea despre superioritatea sa în comparație cu oricare altă comunitate. În această ipostază, ideologia are ca scop instituirea și păstrarea unității acelu grup. Totuși, aceste două operații – instituirea și păstrarea unității – constituie, în fapt, un deziderat, adică tocmai ceea ce ideologia râvnește să înfăptuiască; și, cu toate că forța ei este evaluată după gradul acestei înfăptuiri, prin ea însăși ideologia nu izbutește vreodată să ajungă până aici. De exemplu, „ideologiile naționale” ținesc înfăptuirea unității unei națiuni: dar numai prin ideologie, unitatea națiunii – dacă putem vorbi despre aceasta – este cu totul precară. Așadar, ideologia reprezintă și exercițiul identitar al conștiinței de sine a unui grup, exercițiu posibil printr-o „atitudine naturală” a omului, prin simțul comun, legat intim de instinctele de conservare ale individului și ale comunității. Acesta este unul dintre motivele pentru care ea nu poate fi filosofie și nu poate desăvârși gândirea politică. Ea se află, continuu, în postura „conștiinței nefericite” (Hegel), căci nu trece dincolo de limitele discursului identitar, dar „știe” că trebuie să întemeieze o practică, chiar să ajungă să instituie o unitate (tocmai acea unitate ce corespunde identității comunitare despre care ea vorbește).

Într-un fel, ideologia este expresia neputinței discursului despre sine de a deveni prețuitor al Altuia, de a avea ca obiect fie identitatea, fie unitatea unui grup, fără a pretinde vreo superioritate. Ea oferă, totodată, spațiul în care putem sesiza criza spiritului critic. Totuși, ideologia nu tace; mai mult, este în firea sa să justifice neîncetat inegalitatea existențială, valorică etc. dintre obiectul său (socotit perfect, într-o anumită privință) și tot ceea ce se află în afara acestuia. Este posibil, într-un astfel de spațiu, exercițiul critic? În spațiul ideologic propriu-zis, acesta nu este

⁴ Pentru problema „identității culturale”, a se vedea C. Aslam, *Palimpsestul identității românești*, București, Editura Crater, 2000.

posibil; prin contrast, poate fi instituit un alt spațiu, unul „critic”, pentru care nu mai are nici o semnificație raportarea prin superioritate la Altul, dar care riscă să devină el însuși ideologie dacă face din comparația cu Altul operația sa de bază. Un astfel de fapt se petrece la Xenofon, care, în *Statul spartan*, instituie un spațiu critic la adresa statului atenian, dar prin indicarea superiorității, față de acesta, a statului spartan. La fel procedează Th. Morus, care instituie un spațiu critic la adresa statului englez din vremea sa, prin prezentarea superiorității modului de viață utopian și a statului Utopia.

În vremea noastră, ideologia trece către un discurs despre identități culturale. Acest fapt este semnificativ în privința acordului dintre ideologie și discursul filosofic. Ideologia încearcă să se adapteze: obiectul ei este, acum, identitatea culturală, nu identitatea „naturală”; ideologia trece tot mai mult către condiția filosofiei culturii, neexistând totuși posibilitatea așezării sale în modelul acesteia, tocmai pentru că ea are totdeauna în vedere, prin chiar programul său neafectat de timp, nu ființa culturii (obiectul filosofiei culturii), ci cultura determinată a unei comunități, naționale sau extranaționale, și aceasta numai în măsura în care cultura respectivă posedă anumite proprietăți, eventual „superioare” alteia. „Legitimitatea” ideologiei are acum temeuri noi și tocmai pentru acest motiv ea pare un fapt proaspăt și în acord cu spiritul contemporan. În acest nou exercițiu identitar, ideologia își uită limitele, prezentându-se ca unic temei al unor prefaceri sociale, culturale, economice, politice etc.

Apartine acestui stadiu al ideologiei încercarea de a legitima cultural (chiar spiritual) propriul statut și întemeierea discursului prin recurs la însușirile culturale, de regulă „superioare” ale unei comunități. Astfel de însușiri erau prezente în formele mai vechi ale ideologiei, dar nu ele constituiau temeiul, ci doar cele „naturale” (superioritatea de rasă, de exemplu). Așadar, ideologia își schimbă conținutul, dar nu și operațiile care îi susțin discursul. De fapt, ideologia nu-și poate însuși *trecerea*, care înseamnă acceptare de sine și ocrotire a celuilalt, adică recunoaștere a imanenței lui în ființa noastră, căci ea justifică o excelență. Tocmai datorită acestui fapt, lucrul cel mai „bun” pe care ea îl poate face este conlucrarea, cu alte forme ale discursului, la constituirea unor „identități”, pe temeuri culturale.

Rolul ideologiei în schimbarea socială nu poate fi nesocotit. Ideologia nu este un „rău necesar”, ci un „bun social”, un „ustensil”. Limitele sale nu constituie temeiul unui statut cultural anormal, nenatural. Dimpotrivă, în anumite regimuri politice – cum ar fi cel democratic – ideologia este necesară pentru a se asigura dialogul și confruntarea ideilor; ideile politice, de la perioada clasică a culturii grecești și până astăzi, s-au dezvoltat într-un mediu ideologic. Limita cea mai semnificativă a ideologiei, în privința puterii sale de a exprima fenomenul politic și de a-i oferi o deschidere către înțelegere, este aceea a imposibilității sale de a exprima temeurile fenomenale ale statului și cetățeanului. De aceea, ea nu poate fi socotită drept conștiință falsă, ci doar „conștiință nefericită”, adică drept o conștiință care știe locul unde trebuie să ajungă – și ideologia știe că trebuie să ajungă la dovada de legitimitate pentru o „putere” – dar care, totuși, nu atinge

niciodată acel loc. Acesta este un motiv foarte serios pentru a vedea în ideologie un fapt secund, care nu are justificare prin sine, chiar dacă ținem seama doar de discursul ca atare, de rațiunile sale de a fi. Așadar, care este temeiul rostitor al ideologiei? Un răspuns simplu ar putea fi următorul: este ideo-logia ca *logos* al Ideii, ca rostire despre Idee (ideo-logia ca teorie a Ideilor, aparținând lui Platon, constituie modelul acesteia).

Intervenția ideologiei pentru a justifica o putere (de a legitima sau delegitima o putere) este necesară dacă ne raportăm la: *a.* formele în care apar fenomenele sociale semnificative pentru istoria gândirii politice, anume statul și cetățeanul (formele sunt: autoritate – pentru stat; drepturi – pentru cetățean); *b.* mijloacele de realizare a acestor forme (norma, pentru stat; rolul și statusul social, pentru cetățean); *c.* temeiurile lor (raționalitate și socialitate). Căci toate acestea sunt problematice, iar cel care le „utilizează” trebuie să-și justifice statutul de utilizator. Ideologia este tocmai justificarea folosirii unor elemente politice, justificare operată de către utilizatorul însuși. Dar prin ideologie, acesta se prezintă pe sine ca singurul „proprietar” al acelor elemente. Din perspectiva ideologiei, puterea politică apare ca o convenție însoțită de legitimitate. Totuși, legitimitatea însăși este convențională, deoarece ea nu poate fi luată în sine, ci numai în legătură cu o „înțelegere” între cei care participă la un spațiu public. Însăși existența mai multor tipuri de legitimitate, în funcție de temeiuri (criterii) diferite, este dovadă pentru natura convențională a legitimității⁵. Oricum, problema legitimității este structurată pentru discursul ideologic, deși legitimitatea ca atare rămâne, pentru acesta, o necunoscută. A fi legitim înseamnă, pentru ideologie, a fi conform legii, a fi legal sub aspect formal. Dar legea instituie, întotdeauna, două ordini: *a.* una pasivă și formală, legea fiind enunț despre comportamentul obligatoriu, interzis sau permis al unor actori sociali, fiind prescripție; *b.* Alta activă și esențială pentru funcționarea unei societăți, rostul legii nefiind epuizat în simpla sa formulare. Prima ordine este a legii ca atare și de aceea este formală; cea de-a doua reprezintă aplicarea legii. Ideologia nu are putere de exprimare asupra ambelor ordini, cu toate că știe despre ele: ea este interesată doar de legea sub aspect formal, căci numai aceasta constituie o dovadă pentru caracteristicile semnificative ale unei comunități, acele caracteristici care dovedesc superioritatea unui individ sau a unui grup. (Chiar și atunci când discursul ideologic este negativ, dovedind lipsa de legitimitate a unei „puteri”, el lucrează, de fapt, pozitiv, deoarece indică acea persoană sau grup ce este în stare să instituie și să mențină legitimitatea puterii).

Multe discursuri pretins filosofice despre fenomenul politic (discursuri ce se pretind a reprezenta filosofia politică) sunt strict formale, tematizând doar legea. Însă tocmai tematizarea aplicării legii are virtuți teoretice nebănuite; ea trimite, e drept, și către ordinea formală, aceea a legii ca atare, dar această trimitere nu mai găsește legea așa cum este ea la început, pentru o conștiință întrebătoare; adică legea nu mai reprezintă formalul pur. Aparent, tocmai tematizarea legii constituie o

⁵ A se vedea Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, București, Editura Anima, 1992.

cale bună pentru a lămuri problema statului real, a tipurilor legitime de stat și de regim politic etc. Dar, de fapt, „statul real” nu poate prinde chip în teorie decât dacă este tematizată aplicarea legii. Numai în felul acesta întemeierea fenomenală a politicului este revalorizată și capătă un sens, ceea ce putem numi „legea perfectă” (legea împlinită în condiția sa de a fi, legea ca lege). Iar aceasta este cu totul necesară chiar și lămuririi problemelor legate de legea formulată, aceea instituită formal ca parte a unui cod juridic.

A vorbi în termeni de legitimitate despre diferite regimuri politice nu înseamnă a croi un discurs ideologic decât dacă, pe temeiul unor însușiri ale unuia dintre acestea, respectivul regim politic este socotit – întemeiat, desigur, crede ideologia – singurul legitim și dacă, în plus, discursul prezintă și însușirile prin care se distinge cel îndreptățit să aibă puterea politică într-un asemenea regim. Și, printr-o astfel de însușire, ideologia se deschide către *ideo-logie*. Întâiul între cei care construiesc un discurs de legitimare-delegitimare a unui regim politic este Xenofon, atenianul elev al lui Socrate, istoricul care transformă *ideo-logia* în ideologie.

2. ÎNCEPUTURILE IDEOLOGIEI – XENOFON

Xenofon a trăit între 430–360 î.H. De la el ne-au rămas amintiri despre Socrate (*Convorbiri memorabile*), alături de scrieri istorice (*Anabasis*, *Helenice*), politice (*Statul spartan*) etc. A stat o vreme în preajma lui Socrate, dar nu a devenit filosof precum Platon, de exemplu. Nu a fost interesat de temeiul „metafizic” al tuturor lucrurilor, ci de temeiul (cauza) istorică a unor fapte omenești și – lucru semnificativ pentru discuția noastră – prezentând statul spartan, a construit un discurs coerent despre autoritate, normă și raționalitate; ceea ce înseamnă că la el discursul de tip politologic este autonom față de alte tipuri de discurs (istoriografic, memorialistic etc.).

Din *Convorbiri memorabile* sesizăm acceptarea „lucrării” lui Socrate, faptul că acesta a fost o persoană exemplară, un cetățean împlinit în statutul său; această acceptare ne poate conduce către o înțelegere mai adecvată a gândirii sale politice. De fapt, tocmai în *Amintiri* găsim, în măsură mai mare decât în *Statul spartan*, ceea ce am putea numi teme ale gândirii politice, deși acestea sunt aduse în discuție pentru că Socrate s-ar fi exprimat în legătură cu ele. Iată și câteva exemple: legea în cetate, relația dintre dreptate și legalitate, tipuri de guvernământ, condițiile fericirii în cetate, relația dintre credința în zei și respectarea legii⁶.

Lucrarea *Statul atenian* reprezintă o apologie a autorității. În statul spartan vechi, cel din timpul reformatorului politic Licurg, legea reprezenta autoritatea ca atare; numai că ea nu are întemeiere în sine, fiind expresie a raționalității. Legea

⁶ Xenofon, *Statul spartan*, în vol. *Statul spartan. Statul atenian*, București, Editura Științifică, 1958, p. 45. „Licurg a impus, de asemenea, spartanilor obligația de a practica cu strictețe toate virtuțile civice. Sparta devenea astfel cetatea respectată de toți cei ce se conformau acestor hotărâri, bogați sau săraci, dezvoltăți sau nu fizicește”. *Ibidem*.

este principiul de ordine într-un spațiu social croit în așa fel încât individul să fie supus „rațiunilor publice”, intereselor de conservare a statului etc., numai astfel dovedindu-și virtutea, socotită valoare socială absolută. „Sparta, în chip firesc, se deosebește de toate cetățile prin virtute, ea fiind singura care a decretat practicarea virtuții ca un exercițiu public⁷. Raționalitatea, ordinea socială gândită ca instrument de conservare a unei ordini politice, trimite direct către ideologie. Căci tocmai exercițiul ideologic desăvârșește raționalitatea, îi face semnificativ „adevărul”. Totuși, deși își găsește desăvârșirea în ideologie, raționalitatea reprezintă, cum bine spune Hannah Arendt, spațiul public însuși. În absența acestuia, ori există o ordine socială aflată sub comanda absolută a unui tiran, ori societatea respectivă nu permite înstăpânirea unei coerențe în relațiile sociale, astfel încât acțiunile comune ale oamenilor în scopul supraviețuirii lor nu se înscriu într-un spațiu public propriu-zis, fiind vorba în acest caz mai degrabă despre „starea de natură” a omului.

Statul spartan din vremea lui Licurg răspunde exigențelor formulate de Xenofon privind „statul perfect”; virtuțile civice constituie baza instituțiilor politice și a vieții comune; ordinea este menținută prin exercițiul unei funcții tiranice; cetățenii sunt supuși în mod desăvârșit față de autorități și legi; educația are sensul tinerilor virtuoși, al cetățenilor supuși total legii și instituțiilor care o reprezintă; consolidarea invincibilității în războaie, acordând atenție maximă armatei; orânduirea unor manifestări publice, ritmicitatea acestora, în sensul menținerii coeziunii sociale; întărirea actelor politice importante prin dezvăluirea voinței favorabile a Zeului⁸. Xenofon gândește aceste exigențe raportându-se doar la legile lui Licurg și la statul clădit pe temeiul lor, conștient fiind că acest stat, dacă a existat ca atare o vreme, s-a degradat continuu, revenind la condiția unui stat obișnuit, în care autoritatea este corectată potrivit intereselor de moment ale unor oameni, iar raționalitatea nu este atât de puternică încât să impună „publicul” ca termen prim în relația sa cu „privatul”.

Discursul lui Xenofon devine *ideologie* fiindcă privilegiază un stat „real”, anume statul spartan, chiar dacă existența istorică a acestuia este destul de limitată. Totodată, grupurile sociale aparținând acestui stat sunt socotite legitime, în comparație cu grupuri similare din alte cetăți grecești. Găsim la Xenofon operația logică ce face posibilă ideologia: conceperea statului perfect pornind de la un stat „real” și construirea discursului de legitimare prin valorificarea condițiilor „reale” în care acest stat există (a existat în trecut sau există acum).

⁷ Cf. Xenofon, *Amintiri despre Socrate*, București, Editura Univers, 1987; pentru legea în cetate: Cartea I, 2; pentru relația dintre dreptate și legalitate: Cartea a IV-a, 4; pentru tipurile de guvernământ, Cartea a IV-a, 6; pentru condițiile fericirii în cetate, Cartea I, 6; pentru relația dintre credința în zei și respectarea legii, Cartea I, 3.

⁸ „O măsură eficace printre alte măsuri luate de Licurg, ca să oblige pe spartani la respectarea legilor, a fost și aceasta: înainte de a le fi încredințat legile, s-a dus la Delfi, însoțit de cetățeni de vază, și a cerut sfatul divinității cu privire la folosul ce ar decurge pentru spartani din respectarea lor. După răspunsul favorabil al divinității, Licurg a încredințat cetățenilor săi legile, statornicind nu numai ca o nedreptate, ci chiar ca o impietate nesocotirea unor legi date de însăși Pythia”. *Ibidem*, p. 42-43.

Toate condițiile formulate de Xenofon în privința „statului perfect” sunt desprinse din Constituția lui Licurg, ceea ce înseamnă că autorul nu lucrează inductiv, pornind de la fapte politice și generalizând (așa cum vor lucra alți gânditori politici: Aristotel, de exemplu, sau Machiavelli, Grotius), ci el gândește un model al statului perfect ținând seama de o Constituție – cea a statului spartan – socotită potrivită oricărui alt stat nu numai Spartei. De fapt, modelului nu-i mai corespunde nici Sparta ca stat real: o recunoaște Xenofon însuși. Dar, tocmai pentru acest motiv, lucrarea sa *Statul spartan* este una semnificativă în spațiul gândirii politice. Dacă ar fi descris un stat real și ar fi rămas la această simplă descriere, atunci lucrarea în cauză nu ar fi avut decât o importanță istoriografică. Xenofon, însă, construiește modelul unui stat perfect, e drept, luând în seamă, poate mai mult decât se cuvenea pentru o asemenea operație, o Constituție reală. Chiar și în această privință, Xenofon își înscrie discursul pe o traiectorie politologică, deoarece arată, prin comentarii uneori inspirate, virtuțile unei ordini sociale instituite printr-o astfel de Constituție și construiește, pe baza ei, modelul unui stat perfect. Scopul lui Xenofon, așadar, nu este acela de a descrie organizarea unui stat oarecare, ci de a formula condițiile unui stat perfect și ale unui cetățean corespunzător. Întrucât el identifică statul real care ar corespunde modelului și pentru că privilegiază raționalitatea maximă pe care o poate permite o anumită ordine socială, discursul său trece, cel puțin parțial, în condiția ideologiei. Așadar, semnificația majoră a lucrării *Statul spartan* este de natura gândirii politice: discursul de tip politologic (având ca obiect statul și cetățeanul, adică fenomenul politic) este autonom față de altele; de asemenea, prin „teoria” despre spațiul public (despre raționalitate) este configurată o „filosofie politică”.

Printre preocupările principale ale lui Xenofon, în lucrarea menționată, se află și indicarea tipului de autoritate și a drepturilor corespunzătoare, în statul socotit de autor ca fiind perfect (statul spartan). Autoritatea statului trebuie să fie totală, sub aspect formal; altfel spus, ea trebuie să reglementeze orice fapt social, public sau privat. Drepturile cetățeanului devin însă ne semnificative; sau, mai bine zis, ele își păstrează doar o semnificație formală, deoarece sunt precizate, delimitate, condiționate strict. Autoritatea totală, fie ea doar sub aspect formal, împreună cu drepturile strict formale ale cetățeanului nu sunt posibile ca realitate socială (politică, deoarece, pe de o parte, autoritatea nu poate conveni interesului oricărui cetățean, iar pe de altă parte, pentru că acesta din urmă pretinde pentru sine – cum e firesc, iar Xenofon o recunoaște, uneori – garanția unei anume spontaneități în exercitarea drepturilor, a unei libertăți de acțiune, care, în fapt, îi asigură stabilitatea statutului său social. În condițiile unei autorități totale, care constrânge individul nu doar sub aspect formal, ci intervine în „viața” sa, anulându-i orice posibilitate a libertății sale „private”(Benjamin Constant), nu mai putem vorbi nici despre drepturi, nici despre cetățean. Xenofon pare să aibă grijă de a nu prezenta statul ca o instituție a autorității perfecte. Chiar modul în care el consemnează, sub titlul de informație istorică, faptul că Licurg, împreună cu alți spartani de vază au mers, după formularea legilor, la Delphi, pentru a obține

încuviințarea Zeului, arată grija lui Xenofon de a nu privilegia autoritatea totală și necondiționată a statului. De fapt, el întărește ideea că o autoritate „spartană” este benefică cetățeanului însuși și că virtutea individului nu doar este compatibilă cu o asemenea autoritate, ci chiar o pretinde. Regăsim în acest discurs semnele prezenței unor idei ale lui Socrate, care, cum știm, socotea legea o autoritate de necontestat; legea este, potrivit filosofului, consubstanțială statutului de cetățean; și așa pare a fi și pentru istoricul în cauză.

Prin aceste idei, care au ca obiect autoritatea statului și drepturile cetățeanului, discursul lui Xenofon devine un caz de *ideologie*, o ideologie paradoxală, pentru că privilegiază un stat real prezentat ca stat perfect, compatibil cu orice tip de om, și un cetățean real ca fiind, de asemenea, perfect, adică potrivit oricărui stat. Ideologia ca atare este instituită în *Statul spartan*. Pornind din acest loc, ideologia va intra într-o istorie care nu este epuizată nici astăzi. Rămânea neînstituit celălalt aspect al sistemului gândirii politice: utopia. Îl vom întâlni și pe acesta, tot la un elev al lui Socrate, anume la Platon. Aceștia doi, Xenofon și Platon, au așezat gândirea politică sistematică în două condiții – ideologică și utopică – singurele de altfel posibile pentru aceasta. Totuși, condițiile de posibilitate ale utopiei sunt evidențiate de Socrate.

3. POSIBILITATEA IDEOLOGIEI ȘI A UTOPIEI – SOCRATE

Expresiile *stat real* și *stat ideal* sunt deseori folosite pentru a diferenția între „teoriile obiectiviste”, pe cele care au în vedere statul ca fapt politic, ca instituție aparținând mediului social, de „viziunile nonobiectiviste”, etice, care vorbesc despre statul așa cum ar trebui să fie. De fapt, prima expresie are în vedere, de regulă, doar apariția fenomenului politic „stat”, în vreme ce a doua desemnează: **1.** statul ca idealizare, ca imagine perfectă obținută prin prelungirea către absolut a unor trăsături ale statului socotit real, dar nesatisfăcător în privința performanțelor sale sociale; **2.** aparența fenomenală a statului. De exemplu, stat ideal este și statul de drept, într-o societate în care instituțiile statale sunt birocratice și autoritare sau dictatoriale, dar și statul despre care vorbește Platon în *Republica*.

În contextul de față, înțelegem mai bine diferența amintită dacă pornim de la *lege*, adică de la cele două planuri în care este această semnificativă: planul formal, acela al legii formulate, și planul aplicativ, acela al exercițiului legii (al executării legii). A porni de la lege într-o astfel de discuție înseamnă a accepta întâietatea acesteia în raportarea sa la stat. Este însă normal un asemenea raport, atâta vreme cât regula este să punem statul în față, iar legea să atârne de el? Un astfel de demers, în care legea, ca lege naturală, are întâietate, fiind însăși condiția de posibilitate a statului, este prezent în istoria gândirii politice. Îl găsim, de exemplu, la H. Grotius, la Th. Hobbes, la J. Locke, la J.J. Rousseau. Pe noi nu ne interesează acum prezența acestui raport, ci sensul lui firesc pentru a scoate la iveală temeinicia fenomenală a statului, căci aceasta tăinuiește adevărul statului. Așadar, este vorba aici mai mult despre o exigență metodologică.

Legea este expresia autorității (dominației) acolo unde există o formă organizată de viață omenească. Dar ce este autoritatea și care este rolul ei pentru spațiul comun de viață al omului? Iată un punct de vedere modern: autoritatea este identificată de Max Weber cu puterea legitimă; el consideră că există trei tipuri de autoritate; *a.* autoritate bazată pe tradiție (dominația „tradițională”); *b.* autoritate rezultată din caracteristicile charismatice ale unei persoane (dominația „charismatică”); *c.* autoritate bazată pe un sistem de reguli (dominația exercitată de omul modern)⁹. Autoritatea, așadar, este realitatea originară a organizării sociale, a instituționalizării societății, căci ea stabilește ierarhia socială a persoanelor (a rolurilor și statuturilor), modelele de comportamente acceptate, faptele sociale semnificative în sens pozitiv sau negativ (faptele sancționabile) etc.

Dincolo de ceea ce spune Max Weber, trebuie să observăm că autoritatea instituie și realitatea legii și realitatea statului. Autoritatea instituie legea în sens formal (legea ca atare), dar și legea în sens aplicativ (exercițiul legii, statul). Legătura „necesară” dintre lege și stat își are temeiul în autoritate. Aceasta este *aparența lucrătoare* în aparițiile legii și ale statului. Autoritatea face posibilă, de asemenea, relativa diferență dintre lege și stat. Este evidentă, în cadrul unei experiențe proprii modernității, o anume indiferență reciprocă a acestora (lege și stat), dacă nu chiar o tensiune ce poate trece în conflict deschis. De fapt, acest conflict apare de fiecare dată când se ajunge la o identificare a celor două planuri, când autoritatea legii devine autoritate a statului; sau invers. De aceea putem susține că un conflict între legea în sens formal și legea în sens aplicativ nu este propriu modernității, ci însăși istoriei statului. O astfel de situație caracterizează „cazul Socrate”.

Desigur, nu cetățeanul Socrate are întâietate istorică, ci filosoful Socrate; dar în statutul acestuia din urmă avem, în sens semnificativ, și calitatea de cetățean a lui Socrate, identificabilă nu în viața participativă în sens politic a acestuia, ci în atitudinea sa față de lege. Să ținem seama de ordinea orizonturilor în care putem înțelege „cazul Socrate”, discutând întâi, despre ipostaza sa de filosof.

Socrate s-a apucat de filosofie atunci când a simțit că este investit de Zeu (zeul Apollo) cu o misiune: aceea de a arăta oamenilor că nu sunt înțelepți, deși se pretind a fi. Cunoaștem, din dialogul platonician *Apărarea lui Socrate*,

⁹ „Justificări interioare, respectiv: temeiuri ale *legitimității* unei dominații – ca să începem cu aceasta – există, în principiu, trei. Există, în primul rând, autoritatea eternului „de altă dată”, a *datinii* consfințite ca fiind calea cea bună prin însăși imemoriala vechime a practicării sale și prin deprinderea pe care aceasta a creat-o. Este vorba aici de o dominație «tradițională», așa cum au exercitat-o patriarhii și principii domnitori de viță veche. Există, apoi, autoritate dată de neobișnuitul har al unei persoane (harisma), adică de înzestrarea sa strict personală și de încrederea celorlalți în calitățile sale, în clarviziunea, eroismul sau talentele sale de conducător. Aceasta este dominația «charismatică» exercitată de profet sau – în domeniul politicului – de conducătorul de oști sau domnitorul ales, respectiv, de marele demagog și șef de partid. Și, în fine, există dominația în virtutea «legalității», în virtutea credinței în valabilitatea unui statut legal și a unei «competențe» efective, întemeiate pe reguli rațional elaborate, așadar o dominație bazată pe o atitudine de supunere în îndeplinirea îndatoririlor legale. Aceasta este dominația exercitată de «omul de stat» modern și de toți acei exponenți ai puterii ce i se aseamănă”. Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, București, Editura Anima, 1992, p. 9.

împrejurările în care Socrate află că Zeul îl socotește cel mai înțelept dintre oameni. Un prieten al său, consultând Oracolul din Delphi, află de la Pithia, preoteasa templului, despre această „credință” a Zeului. Socrate nu crede, la început, deoarece această destăinuire nu se potrivea cu ideile sale despre sine și despre semenii săi. El credea că înțelept este omul politic, meșteșugarul, poetul, nicidecum el, un om oarecare, ce nu râvnise niciodată la vreo demnitate care să depășească sarcina socială obișnuită și modestia sa. Constată însă, mergând la cei pe care îi socotea înțelepți, că aceștia nu sunt astfel, fiindcă se pretind a fi. Și atunci, se luminează: Zeul îl socotește ca fiind cel mai înțelept dintre oameni, deoarece el nu pretinde că știe ceea ce nu știe. Impulsul către recunoașterea semnelor înțelepciunii îl conduce pe Socrate la aflarea unui adevăr: oamenii nu sunt înțelepți, deoarece pretind că știu ceea ce nu știu.

Numai că acest adevăr nu este recunoscut ca atare; mai mult, oamenii trăiesc în minciună, închipuindu-și că sunt cum nu sunt (că știu ceea ce nu știu). Este vorba despre o lipsă a cunoașterii de sine, proprie omului. De aici, îndreptățirea îndemnului socratic: *Cunoaște-te pe tine însuși*. Omul, însă, ar putea afla despre sine ceea ce este semnificativ în ordinea unei cunoașteri veritabile, numai dacă s-ar îndepărta de experiența sensibilă, încercând să pătrundă în sine însuși, căci adevărul sălășluiește, ca amintire, înlăuntrul sufletului. Dar, dacă este neadevărată cunoașterea de sine, cum ar putea fi adevărată cunoașterea lumii și a lucrurilor care o alcătuiesc? Nu este posibilă o cunoaștere a acesteia decât prin cunoaștere și recunoaștere de sine, așadar, numai printr-o „răsucire a sufletului”, cum va spune Platon, o răsucire către sine și totodată către ceea-ce-este. Îndemnul lui Socrate vizează tocmai o astfel de reflexivitate.

Întoarcerea către sine reprezintă calea cunoașterii veritabile; dar, o asemenea atitudine poate conduce către aflarea minciunii în care omul trăiește, către descoperirea lipsei de întemeiere a credințelor sale. Așa încât, ea devine periculoasă, iar omul care simte acest pericol al năruii lumii sale nu acceptă o atare experiență. De aici, îndepărtarea omului de sine, rătăcirea sa, cu toate formele sale, între care și dezordinea instituțională; și, tot de aici, adâncirea diferenței dintre legea în sens formal și legea în sens aplicativ. Căci, dacă omul ar fi cu sine, recunoscându-se, dacă ar căuta temeiul cunoașterii adevărate înlăuntru-și, atunci legea ar fi una în orice ipostază a sa, sau chiar nu ar avea decât o singură ipostază, în acord total cu însăși esența sa. De asemenea, Zeul nu ar fi închipuit asemenea omului, ci ar fi conceput prin chiar esența sa, prin natura sa zeiască. Or, oamenii cred în zeii-oameni (ființe divine antropomorfizate, așadar trecute în formă omenească) și aplică legea așa cum le convine, în funcție de nevoile și interesele lor, de conjunctura socială etc. Îndepărtarea omului de sine înseamnă, prin urmare, sălășluirea omului în ordinea minciunii.

Desigur, astfel de idei vehiculate în locuri publice nu au putut trece neobservate de către cei care reprezentau, în ordinea aplicării legii, autoritatea. Necredința în zeii cetății și coruperea tineretului sunt, din perspectiva omului rătăcit de sine, acuze valabile; de aici pretinsa legitimitate a procesului intentat lui

Socrate. Pentru cei mulți, Socrate nici nu putea părea altfel: el pune la îndoială puterea zeilor cetății, zeii „confeccionați” de mulțime în acord cu nevoile sale și, de asemenea, el le destăinuia celorlalți, mai cu seamă tinerilor, adevărurile sale. De fapt, nu numai acuzatorii și judecătorii săi (cei din proces) gândeau în felul acesta; atitudinea prietenilor săi, care au vrut să-l salveze, pregătindu-i evadarea, a arătat destul de clar eșecul public al „lucrării” lui Socrate.

Ce este semnificativ din unghi politic în „cazul Socrate”? Vom putea răspunde ținând seama de felul în care apare legea pentru Socrate, pe de o parte, și pentru acuzatorii, judecătorii și prietenii săi, pe de altă parte. Există un fragment în dialogul *Criton*, în care Socrate, pentru a-și convinge prietenii că nu au dreptate susținând evadarea sa din închisoare, „personifică” Legile și Cetatea, stând de vorbă cu amândouă. Ideea ce ne interesează aici este următoarea: cel care rămâne într-o cetate, acceptând felul în care Legile gospodăresc cetatea, este obligat să se supună acestora¹⁰. Legile, astfel apărute, instituie un stat ideal: o ordine socială în care insul, o dată rămas în Cetate, are libertatea de a se supune legilor; nesocotindu-le însă, el este obligat să părăsească Cetatea. Legile instituie o ordine ideală, ordine care își menține forța de a aduna oamenii la un loc tocmai datorită libertății acestora, iar nu constrângerii lor, așa cum se întâmplă, de regulă, în „statul real”. (E drept, așa cum susține Xenofon, legile lui Licurg, în Sparta, legi care au funcționat cel puțin o vreme, au fost acceptate de spartani; așadar, „Cetatea lui Licurg” a fost un stat real, un stat cu o existență efectivă, cu toate că însușirile sale par a ține mai degrabă de statul ideal. Dar am văzut mai devreme ce consecință decurge dintr-o astfel de concepție: este vorba despre trecerea discursului lui Xenofon despre statul spartan în ideologie). Legile, așadar, nu sunt, în ele însele, autorități necondiționate, așa cum apar în statul real, ci sunt autorități îngăduite prin libertatea celor ce li se supun. O astfel de viziune asupra legii regăsim în perioada modernă. Unii filosofi, în genere adepții teoriei dreptului natural, au afirmat că voința celor ce se supun legii – legii naturale – trebuie să fie liberă.

În același dialog platonician, sunt prezentate ultimele discuții ale lui Socrate cu prietenii săi ce voiau să-l convingă să evadeze din închisoare, după pronunțarea hotărârii tribunalului privind pedeapsa capitală. Legile (personificate) îi spun lui Socrate: „Iar dacă părăsești acum viața, nu o părăsești vitregit de noi, Legile, ci de oameni”¹¹. Am putea continua astfel: nu Legile înseși constituie originea pedepsei lui Socrate, ci aplicarea acestora. Trăind într-un „stat real”, nu în unul „ideal”, legile

¹⁰ „Pe acela însă care, văzând în ce chip împărțim dreptatea și, îndeobște, cum gospodărim Cetatea, rămâne aici, îl considerăm obligat, prin însuși faptul rămânerii lui, să asculte toate poruncile noastre, iar dacă nu li se supune, îl socotim de trei ori vinovat: pentru că ne nesocotește pe noi care i-am dat viața, pe noi care l-am crescut și, în sfârșit, pentru că, deși a acceptat de bună voie autoritatea noastră, el nici nu i se supune, nici nu se străduiește să ne convingă că s-ar putea să fi greșit. Și asta cu toate că noi nu-i impunem cu brutalitate hotărârile noastre, ci doar i le propunem, lăsându-i libertatea să aleagă între a ne îndupleca prin convingere sau a ne da ascultare: dar el nu face, nici una, nici alta”.

Platon, *Criton*, 51 e, în vol. *Opere*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 72.

¹¹ *Ibidem*, p. 75.

constituie autoritatea însăși, obligând la un anume comportament. Oamenii nu-și mai pot exercsa doar libertatea pentru a intra în relație cu Legile, pentru că autoritatea acestora nu se mai exercită direct, ci prin instituții ale statului. Cetatea despre care se vorbește în *Criton* este un „compus” alcătuit din Legi și din libertatea oamenilor, libertate exercitată direct, fără intermediari. Invocând Legile pentru a-și justifica alegerea făcută – anume refuzul evadării –, Socrate dezvăluie, prin atitudinea sa, diferența dintre lege și aplicarea legii (prima este condiționată de libertate, cea de-a doua implică autoritatea necondiționată a legii; prima ar fi ceea ce modernii, începând cu Hobbes, vor numi „drept”, a doua ar fi constrângerea, (legea propriu-zisă), dintre statul ideal și statul real. Cetatea din *Criton* este, până la urmă, statul ideal; Atena care îl condamnă pe Socrate este statul real. Numai că, în acest caz, Cetatea Legilor constituie „adevărul” Atenei. Socrate dezvăluie, prin atitudinea sa și prin ceea ce le spune prietenilor, întemeierea a ceea ce apare drept cetate a Atenei.

Socrate are viziunea statului ideal, a Cetății, deoarece atitudinea sa față de legi nu este una derivată din constrângere. Filosoful atenian socotea că legile pot fi acceptate, dar pot fi, de asemenea, refuzate. Cel care pleacă dintr-o cetate pentru a trăi în alta părăsește o anumită ordine legală; el are astfel o atitudine de respingere față de legile cetății părăsite și de acceptare a celor din cetatea primitoare. Un asemenea om se manifestă ca om liber; căci liber este cel ce cunoaște legile și hotărăște el însuși dacă acestea pot constitui pentru el autoritatea. Omul liber este *cetățeanul*. Socrate însuși este un om liber, deoarece al a hotărât că legile Atenei sunt, pentru el, autoritatea în spațiul public (și în cel privat, cum ar spune Benjamin Constant). Atitudinea lui Socrate față de lege este dovada recunoașterii „publicului” ca termen prim față de „privat”, în Cetate. El, însă, recunoaște și posibila supremație a privatului în cetatea Atenei (supremație care se dezvăluie chiar în cazul procesului său, deși am putea crede că, fiind vorba despre exercițiul unor instituții recunoscute și de Socrate, publicul este dominant).

Problemele ce rezultă din cazul „Socrate” sunt semnificative pentru înjgheburile unui discurs despre cele două fenomene politice, statul și cetățeanul. Prin ele putem înțelege discuția modernă despre statutul normativ și cel descriptiv al legilor, polemica dintre adepții teoriei dreptului natural și cei ai „pozitivismului legal”, relațiile dintre morală și drept etc.

În pledoaria sa pentru îngăduirea ca atare a Legilor cetății în care cetățeanul a hotărât să trăiască, Socrate face posibil discursul de tip ideologic. Legile Atenei, deși l-au pedepsit, sunt cele mai bune (pentru el, susține Socrate, deși este de înțeles că aceste legi sunt socotite bune pentru oricine). De asemenea, discuția aceasta privilegiază „publicul”, adică spațiul uman comun care are semnificație doar ca expresie a raționalității. Totuși, nu raționalitatea ca atare sau expresia sa, publicul, este obiectul principal al discuției, ci autoritatea legală și drepturile cetățeanului. Pe acest fond devine posibilă și preamărirea Legilor Atenei și formularea ideii despre libertatea cetățeanului de a alege cetatea cu legile pe care el le socotește ca fiind cele mai bune. În descendența acestei atitudini îl găsim pe

Xenofon, istoricul care pretindea că cetatea Spartei a avut la un moment dat Legi asemenea unei cetăți perfecte.

Discursul juridic al lui Socrate este plin de ironie. Desigur, nu în sensul că el ia în derâdere legile, cetatea sau cetățeanul, ci în sensul că este interesat de rădăcinile fenomenului social. El este conștient că Cetatea Atenei, chiar dacă are legile cele mai bune, nu este nici o cetate perfectă, nici, desigur, una ideală. El vizează Legea sub aspect formal, atunci când vorbește despre suficiența legilor Atenei, dar știe că aplicarea acestor legi, operată de oameni, ființe imperfecte, nu poate fi la fel cu Legea însăși. Oarecum, prin contrast, din discursul lui Socrate transpare imaginea unei cetăți ideale, în care Legea este *una* în formularea și în aplicarea ei. În descendența unei astfel de imagini îl găsim pe Platon, filosoful care susținea că, pentru a ne lămuri în privința unei cetăți reale, trebuie să știm cum arată cetatea ideală. Sugestia unei utopii se află în discursul socratic despre Legi. Platon va prelua sugestia și va face din ea temeiul unei reconstrucții filosofice exemplare în spațiul gândirii politice sistematice.

ETNOPSICOLOGIA ÎN CONCEPȚIA LUI B. P. HASDEU

MIRCEA MĂCIU

Preocupări și idei privind etnopsihologia ca știință au apărut și în spațiul românesc încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, epocă dominată de înălțate spirite naționale: enciclopedistul Ion Eliade Rădulescu; marele om politic și istoric Mihail Kogălniceanu; Ion Ghica, de patru ori președinte al înaltului for de știință și cultură – Academia Română; eruditul Bogdan Petriceicu Hasdeu, care a ținut primul curs de *etnopsihologie* la Universitatea din București; Titu Maiorescu, cel care a fost *spiritus rector* al societății culturale „Junimea”; A.D. Xenopol, promotor al filosofiei istoriei în spațiul românesc și universal; Mihai Eminescu, creatorul limbii române moderne, Lazăr Șăineanu, autor și el al unui curs de *filologie comparată* (etnopsihologie); Constantin Rădulescu-Motru, de asemenea promotor al etnopsihologiei în spațiul românesc; Nicolae Iorga, unul dintre savanții care prin concepția sa privind istoria ca știință a înălțat și etnopsihologia.

Și la noi, ca și în alte părți: Germania sau Franța, Italia sau Spania, apariția etnopsihologiei s-a întemeiat, istoric – așa cum se știe – și pe creația și activitatea cultural-științifică a unor ilustre serii de mari cărturari. Este vorba, în primul rând, de cronicarii Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino Stolnicul ș.a., ale căror scrieri, ca în cazul lui Grigore Ureche, sunt la înălțimea „erudiției filologico-istorice din Apus”. Eruditul cărturar Grigore Ureche, subliniază Nicolae Iorga: *a.* „a prefăcut pe românește vechile letopisețe slavone, completându-le unul prin altul, dând contemporanilor tot ce se cuprindea în ele”; *b.* „a descoperit folosul ce se poate trage pentru istoria Moldovei din întrebuițarea scriitorilor poloni”¹; *c.* a semnalat, pentru întâia oară, originea romană a românilor.

Activitățile cronicarilor de trezire și întemeiere a spiritului cultural național românesc sunt continuate de marele cărturar Dimitrie Cantemir. Savantul de „faimă europeană” este primul „fenomen” care impune în spațiul cultural-spiritual românesc ideile de *cunoaștere, acțiune, afirmare omenească*. El a cultivat *spiritul de critică*, arătându-și, în primul rând, „nemulțumirea față de sine”. Cantemir a adus primul, cum se arată în literatura de specialitate, *cărți de idei*; un *important tezaur informativ* asupra

¹ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. 1, ediția a II-a revăzută și larg întregită, București, Editura Librăriei Pavel Suru, 1925, p. 300.

firii și caracterului românilor, *primele cărți științifice* privind neamul românesc. Marele cărturar *respinge cu hotărâre*, ne spune Nicolae Iorga, „orice afirmații despre părăsirea de către români a solului național”. Copii ai Romei, nepoți ai Greciei mitice, puși pe acest pământ de victorie, „nu l-am părăsit niciodată”².

Făclia luminării și întemeierii culturii naționale, aprinsă de cronicari și dusă mai departe de Cantemir, este preluată de Samuil Micu Clain, Gheorghe Șincai, Petru Maior, străluciții reprezentanți ai *Școlii Ardelene*, și proiectată și asupra sufletului românesc transilvan. Pentru împlinirea acestui ideal gânditorii sus-citați au focalizat activitățile întregii lor generații pe direcțiile: *a. ridicarea*, prin educație, a poporului român din „întunecimea” în care l-a ținut regimul de ocupație chesaro-crăiesc; *b. scoaterea* limbii române din anonimul în care era ținută de „autoritățile” timpului și *înălțarea* ei la rangul de *limbă oficială în stat*; *c. cultivarea* limbii române, prin școli, în marea masă a poporului.

Marii cărturari ai *Școlii Ardelene* erau în deplină cunoștință că prin limbă se poate ajunge la a cunoaște din „lăuntru” istoria poporului, toate cele de folosință neamului: învățătura, luminarea minții, lucrarea pământului, creșterea vitelor, facerea celor de trebuință oamenilor. Interesele populației și ale statului pot fi și ele înțelese prin educație. Pot fi înțelese și „nedreptățile făcute românilor”, cauzele care au dus la slăbirea și asuprirea lor de către alte neamuri.

În reflectorul unor asemenea idei-forță reiese foarte clar că, atât în gândirea cronicarilor și a lui Cantemir, cât și în cea a cărturarilor ardeleni se conturează câmpurile de activitate ale *definirii culturii* ca suport al întregului simț și spirit național. Cultură ce se întemeiază pe: *cultivarea limbii române*, în masa întregului popor; *înălțarea ei* la nivelul limbilor culte europene; *cunoașterea, cultivarea și susținerea* prin fapte a istoriei românilor; *dezvoltarea* învățământului, a *educației și a pregătirii* pentru o meserie (inclusiv cea de agricultor) a tinerilor.

Revoluția de la 1848 a înălțat și mai mult, în întreaga lume europeană, în prim-planul vieții sociale, *ideea națională, spiritul de etnicitate*. Se discută tot mai insistent, și la noi și aiurea, despre *revoluție socială și națională*, despre *egalitate* între națiuni. Este momentul când, prin lucrările și activitățile cultural-științifice ale gânditorilor sus-citați, se *coagulează* ideea *culturii organice*, întemeiată pe etnicitatea și istoria *tuturor românilor*.

Este bine știut că revoluționarii, marii cărturari pașoptiști, au continuat tot ceea ce făcuseră „începătorii regenerării noastre naționale”. Adică, continuă Iorga, cei trei „oameni mari ai românilor din secolul al XVIII-lea”: Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, ale căror idei „mântuitoare” ni i-au înfățișat ca pe niște „oameni cu o adâncă bunăvoință față de tot poporul românesc, cu o înaltă conștiință de datoriile lor, oameni de jertfă, oameni de muncă, oameni de solidaritate națională”. Lor le-a urmat

² *Ibidem*, vol. 2, p. 315.

un Asachi în Moldova, un Eliade în Muntenia, precum și toți cei care au venit în urmă lor, și care „au întemeiat pe pământul acesta românesc, pentru întâia oară, o literatură modernă ale cărei principii binefăcătoare ne-au trezit din starea în care rămăsesem”³.

Cunoașterea și cultivarea ideilor originii de neam și a unității limbii române, a istoriei tuturor românilor au reprezentat una dintre activitățile principale ale gânditorilor revoluționari pașoptiști, care, în susținerea acestor idei, s-au manifestat ca un *grup compact și omogen*, caracterizat prin: *a. credința* lor în civilizație; *b. orientarea* lor spirituală către viitor; *c. atitudinea* lor progresistă și optimistă. Toate acestea, alimentate „de acea conștiință a latinității rasei, resimțită ca un element de mândrie și ca o cheazășie în încercările și scăderile vremii contemporane lor”.

Pentru cărturarii pașoptiști, civilizația – parte componentă a culturii – presupune, întâi de toate, *rațiune, progres* al instituțiilor social-culturale și de învățământ, *cuprinderea, înfățișarea și înălțarea* omului fizic și intelectual, social și moral. Scrierile lor au însemnat un moment important și fericit al limbii literare române, al vieții cultural-spirituale în general. Prin ele, ei au promovat, în spațiul național, *bazele* unei înalte vieți culturale, de *libertăți* naționale, ale unei *sporite* conștiințe naționale, ale unui înalt simț de răspundere civică față de neam, ale unui *spirit* activ, practic, au *impus forța* științei și a omului asupra naturii. Ei au luptat pentru o cultură cu „miez moral” și o „orientare națională”, întemeiată pe *dorința* pentru adevăr, *gustul* pentru frumos, *puterea* de a găsi și de a crea adevărata limbă națională – *temelia spiritualității românești*.

Într-o asemenea atmosferă de efervescentă creație apare și interesul pentru *psihologia etnică* a poporului român. Gânditorii care au *circumscriis* obiectul, au *conferit* substanța și au *dat* structură noii științe în spațiul românesc sunt: Bogdan Petriceicu Hasdeu, Mihai Eminescu, Lazăr Șăineanu, Constantin Rădulescu-Motru, Dumitru Drăghicescu, toți fiind pregătiți în spațiul cultural-științific german și, prin urmare, cunoscători ai lucrărilor lui Moritz Lazarus, apreciat în enciclopedia „Britanica” drept fondator al *Comparative psychology*. În 1859 acesta a fondat, împreună cu Heinrich Steinthal, revista „*Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*” (20 volume, 1859–1890). Au cunoscut, de asemenea, de la sursă directă, monumentală lucrare a lui Wilhelm Wundt, *Die Völkerpsychologie*, în 10 volume, 1900–1920.

Aceste temeuri sunt suficiente pentru a aborda, cerceta și înfățișa psihologia poporului român sub toate aspectele și în toate structurile sale. Îi avem în vedere pe toți cei menționați mai sus, spirite complete, stăpânite de ideea *cunoașterii integrale* a neamului lor: și *origine etnică*, și *limbă*, și *spațiu geografic*, și *destin istoric*, și *valoare a creațiilor sale*.

³ Nicolae Iorga, *O luptă literară*, ediție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note și comentarii de Valeriu Râpeanu, vol. I, București, Editura Minerva, 1970, p. 334–335.

Primul dintre gânditorii români care a pus bazele științifice ale psihologiei etnice a românilor este, după cum se vede, Bogdan Petriceicu Hasdeu. A fost, cum spune N. Iorga, „un om genial”, însușire pe care nimeni nu „i-a putut-o tăgădui serios”. El „a dispus de cunoștințe neobișnuite în toate domeniile”. Putea oricând „uimi pe cei mai mulți”. Era stăpânit de „un spirit elastic cum cu greu s-ar mai putea găsi un altul”: scriitor „pătrunzător, ascuțit”, „îndrăzneț în luptă”, de o „necruțătoare ironie”, „un convorbitor care aducea în discuție puncte de vedere noi”, atunci când „nu putea lumina, orbea prin scăpărarea scânteilor”. Chiar biruit în fața lumii, conchide N. Iorga, Hasdeu „își încuraja retragerea de o strălucire meșteșugită, care silea ochii să se închidă și lăsa totdeauna impresia unei superiorități netăgăduită”⁴.

Hasdeu a fost, într-adevăr, așa cum îl caracterizează Nicolae Iorga și a avut, cum spune Mircea Eliade, „o intuiție magică a lumii”. A fost dominat de ideea marilor construcții, propunându-și să realizeze *Istoria critică a românilor* în 52 de volume, *Etimologicum Magnum Romaniae* în 15 volume.

George Călinescu îl apreciază și el, în *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*, ca pe „un geniu universal”, care „a izbutit aproape peste tot”. Toată viața lui a fost stăpânit de o *curiozitate nemaipomenită*, afirmându-se cu deplin temei și în cunoștința de cauză în multele domenii pe care le-a abordat și studiat: *istorie, filosofie, lingvistică* (pe care a întemeiat-o „în înțelesul savant al cuvântului”), *antropologie, etnologie, teoria culturii, știința dreptului*, și nu în ultimul rând, în *etnopsihologie*⁵.

Despre etnopsihologul Hasdeu putem spune că a întemeiat această știință și a impus-o în spațiul românesc, nu numai în ordine istorică, dar și ca actualitate., depășind atât ca sferă, cât și ca idei nu numai contemporanii, dar și pe cei care i-au urmat. Singurii care au abordat etnopsihologia tot atât de complex au fost Lazăr Șăineanu și Constantin Rădulescu-Motru, străluciți contemporani ai săi. Primul dintre ei venea spre etnopsihologie dinspre lingvistică, filologie comparată, raporturi dintre logică și gramatică, cel de al doilea, C. Rădulescu-Motru, dinspre un punct de vedere *cultural-filosofic-psihologic*. Hasdeu concepând și înfățișând această știință, cu precădere, dintr-o perspectivă *cultural-geografică-istorică-lingvistică*, pornind de la ideea că „orice fracțiune a neamului românesc va fi aprofundată din toate puncturile de vedere: *teritorial, etnografic, dinastic, nobiliar, ostășesc, religios, giuridic, economic, literar, artistic*”⁶.

O asemenea problematică Hasdeu o cuprinde, cercetează și explică, în primul rând, în lumina *științei istoriei*, având în vedere, de la început, *pământul și poporul*,

⁴ Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, ediție îngrijită, prefață și note de Ion Roman, București, Editura pentru Literatură, vol. I, 1967, p. 183.

⁵ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Minerva, 1982, p. 370 ș. u.

⁶ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Scrieri filosofice*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 61.

fără a neglija „mobilul psihic înfipt în natura umană generală”, care se face simțită în personificarea națională a unei etnii. Cazurile pe care le înfățișează sunt *ale românilor*, al căror trecut, prezent și viitor *l-a preocupat și l-a studiat* cu precădere, căci, în concepția sa, rolul dătător de viață „al istoriei este nu numai a clarifica o situațiune antică, a restabili o imagine trecută, dar încă mai cu seamă a prevesti și a prepara o posibilă regenerare viitoare a unei națiuni”⁷.

În argumentarea sa privind comportamentul etnopsihologic al ființei umane, B.P. Hasdeu vine cu exemple de pe întregul mapamond, pe care le încadrează în „legea dezvoltării climatologice a națiunilor”, în funcție de *spațiu, timp, om*. În concepția sa, o națiune presupune, înainte de toate, „un pământ și un neam”, fiecare fiind cunoscut în funcție de celălalt, fără a se nimici unul prin altul, asigurându-se însă o legătură indestructibilă între cele două componente. În acest sens „unirea dintre pământ și neam, pe baza căreia se înalță o națiune, este atât de strânsă, încât pământul răsfrânge în toate ale sale imaginea neamului, și neamul răsfrânge în toate ale sale imaginea pământului”⁸.

Hasdeu nu uită nici să precizeze că la această unitate se adaugă varii elemente, care fac, desigur, ca definirea unei națiuni să fie foarte grea. În acest context el enumera: **1.** nu există națiune care să nu se fi amestecat cu alte ginți; **2.** nu există națiune care să nu fi trecut succesiv, „prin multe și diverse clime”; **3.** nu există climă care să nu se fi schimbat, la rândul său, și ea sub influența „modificatrice de la felurite națiuni”⁹.

Pentru a surprinde și înfățișa psihologia etnică a unei populații în structurile sale principale, ne spune Hasdeu, este obligatoriu să fie avute în vedere: **a.** „constrângerile” mediului (spațiul natural); **b.** modul de viață al etniei respective; **c.** orientările sale valorice (profilul cultural).

În funcție de aceste componente el, propune să fie studiate: **A** – distribuția și densitatea populației în funcție de **1.** regiunea geografică, **2.** timpul istoric al afirmării sale, **3.** disponibilitățile etniei în cauză către urbanizare; **B** – structura populației pe: **1.** vârste; **2.** ocupații; **3.** densitate etnică (majoritari-minoritari); **C** – posibilitățile de culturalizare prin: **1.** școală, biserică, centre culturale (stoc de învățământ și educație); **2.** căi de comunicație (aeriană, terestră, navală), abonamente, posturi telefonice; **3.** creațiile prin care populația respectivă participă la zestrea culturală a umanității.

În funcție de aceste mărimi de valori, oricât de importante, se poate discuta despre profilul etnopsihologic latent al unei populații, a cărui specificitate este raportată la: **a.** continuitatea trecut, prezent, viitor; **b.** disponibilitățile sale către creație, cultură, civilizație; **c.** specificitatea raporturilor culturale dintre sat, oraș, regiuni.

În construcția acestor raporturi un rol principal îl are statul, care trebuie să aibă în vedere, în egală măsură, cultural, administrativ, social, și satul și orașul și regiunea.

⁷ *Ibidem*, p. 70.

⁸ *Ibidem*, p. 75.

⁹ *Ibidem*, p. 76.

Este de remarcat că, atunci când avem de-a face cu o similitudine (asemănare, potrivire) mai mare a profilelor și a nivelurilor culturale între sat, oraș, regiune, putem discuta de un *grad mai ridicat al psihologiei etnice*, de un indice mai înalt de consistență al acestuia. În caz contrar, cu cât avem de-a face cu diferențe cultural-spirituale între sat, oraș, regiune mai accentuate, cu atât indicele de *consistență* al psihologiei etnice este mai redus.

O scurtă privire istorică ne arată că în trecut conștiința de neam, de iubire de patrie, psihologia etnică a românilor – de exemplu – a fost pusă în evidență mai ales în timpul apărării patriei, fapt care se datorește legării lor de pământ. Chiar dacă era proprietatea boierului, ei, țărani, îl munceau. Era, deci, al lor și atunci când boierul se vindea Sultanului, Țarului, Împăratului.

Pentru a reveni la cultură ca temei al *psihologiei etnice cu indice de consistență ridicat*, așa cum ne propune B. P. Hasdeu, trebuie să ne referim la *procesul de comunicare interumană* între muncitorii agricoli și industriali, comercianți, intelectuali etc., urmărind cu precădere: *a. nivelul* de instrucție; *b. calitatea* muncii prestate; *c. raportul* dintre interesul personal și cel național. Știut fiind că o stare de incertitudine socială are efecte extrem de negative asupra psihologiei etnice, atunci când există, vina pentru o asemenea stare de lucruri o poartă *clasa politică*, iar când nu există, o poartă guvernarea. Între aceștia îi includem și pe parlamentari, care de obicei sunt asimilați clasei politice.

Hasdeu nu absolutizează, dar evidențiază condiționarea între climă (spațiu) și etnie. El evidențiază, în cele din urmă, faptul că spiritul (adică omul) a biruit materia (adică natura). Chiar mai mult, „instituțiile, oamenii mari, recursul la accidente locale, nimic și nimeni nu face mai mult, decât ceea ce făcuse ginta în Statele Unite”. În concepția lui Hasdeu „natura nu ucide liberul arbitru, nu împiedică progresul, nu oprește realizarea celor mai frumoase tendințe ale unei națiuni”. Ea le imprimă însă, continuă Hasdeu, „o direcțiune”. O „direcțiune însă adesea întreruptă și apoi reînnoată din interval în interval”. Savantul discută și despre o direcțiune „ce nu poate fi aceeași la Tamisa și Bosfor, în Urali și Ande”¹⁰.

Ceea ce se află deasupra acestor direcțiuni, remarcă Hasdeu, stă în puterea lui Dumnezeu.

Spre a pune în evidență caracterul unei națiuni, Hasdeu solicită un „studiu monografic al naturii fiecărei regiuni cu toate particularitățile sale”. Numai în felul acesta, apreciază el, se poate constata acțiunea climei „asupra omului, diferită în felurite țări atât după propriul său fond, precum și după reacțiunea gintii, a instituțiilor, a oamenilor mari, a recursului la accidente locale și altele”¹¹.

Ginta, instituțiile, oamenii mari, recursul la accidente locale, cu atât mai vârtos altele mai mărunte, modifică numai superficial fondul natural al unei regiuni. Dar și acțiunea regiunii respective asupra omului este superficială.

¹⁰ *Ibidem*, p. 85.

¹¹ *Ibidem*, p. 85.

Cuvântul *superficial* este luat în sens de nehotărâtor, căci ființa umană este și rămâne ființă umană în orice spațiu, fiind legată de el cu trăirile, sentimentele sale și ale etniei în sânul căreia ființează, cu miturile, cu legendele, cu datinile cu care a crescut și pe care le-a transmis oral sau în scris generațiilor care au urmat.

În opera lui Hasdeu își are originea aproape întreaga problematică a *etnopsihologiei românești*. El a cuprins, cercetat și înfățișat poporul român și prin *mituri, legende, basme, folclor* și prin morală, obiceiuri juridice, cugetări despre viață, și prin *geografie* (spațiu), *istorie, limbă*. Mai ales prin limbă, pentru savantul român filologia nefiind altceva decât „știința care studiază cugetările altora cu iubire”.

În latura sa clasică, „filologia propriu-zisă, iubind cugetările altora, trebuie să iubească cugetări înalte, frumoase, alese”. O cugetare, însă, subliniază Hasdeu, „dispare după o existență momentană, dacă nu o conservă tradițiunea sau literatura”.

Ca obiect de cercetare, filologia clasică se reduce la a explica „toate finețele sau dificultățile limbei” și a căuta „sub raportul fondului” să vadă „întrucât obiceiurile din epica scriitorului comentat difereau de acelea ale epocii comentatorului”.

Aceasta însă, spune Hasdeu, „nu era o știință, nu era un cod de doctrină, cu o sferă bine definită, cu legile ei”. Filologia clasică era, ca și alte științe, „mai mult artă, nu meșteșug, o instrumentalitate”. Ea devine știință prin Friedrich August Wolf (1759–1924). Acesta, precizează Hasdeu, „cel dintâi ne dă filologia clasică ca o adevărată știință a civilizațiunei unei epoci”¹², în lucrarea *Vorlesungen über die Encyclopädie der Altertums-Wissenschaft*, Leipzig, 1831.

Un alt gânditor german care a participat la întemeierea, alături de Wolf, a filologiei clasice, spune Hasdeu, este August Boeckh (1785–1867). El a publicat cursul intitulat *Encyclopädie und Methodologie der psychologische Wissenschaft*, 1877, Leipzig. Boeckh se ocupă de traiul *moral, material și spiritual* al unei civilizații, care cuprinde: **a.** relațiunile de stat interne și externe; **b.** viața socială și casnică; **c.** credințele religioase și cultul; **d.** artele și științele; **e.** mișcarea literară în proză și versuri; **f.** limba, de la alfabet până la stilistică și metrică. Cuprinsul filologiei clasice se concretizează astfel, în concepția sa în: **a.** *etică și morală*; **b.** *literatură și artă*; **c.** *limbă*.

Filologia clasică ocupându-se de vârfuri, care sunt foarte rare, nu poate stabili o comparație serioasă între ele. Ea se slujește numai de *raporturile* de cauzalitate și succesiune și, cel mult, de *observări*, nu de raportul de *comparație*, în timp ce filologia comparată, care are și ea aceeași sferă ca filologia clasică, se ocupă, de exemplu, și ea de etică, dar nu de etica filosofilor, care sunt foarte rari, ci de „obiceiurile și datinele poporului incult”. Se ocupă și ea cu literatura și arta, ca și filologia clasică, „dar nu o literatură și artă cizelată printr-un geniu individual”, ci „literatura și arta rudimentară a unui popor”. Studiază nu pe Sofocle, ci Vicleimul.

¹² Bogdan Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, p. 299.

În spațiile filologiei comparate ordinea este, pentru Hasdeu, impusă de: limbă, literatură și artă, etică. În limba poporului „se surprind rudimentele moravurilor și literaturii”. Filologia comparată cuprinde la rândul său două porți: *1. lingvistica*; *2. etnopsihologia*. Prima se ocupă „cu limba unui popor”, cea de a doua studiază „moravurile, literatura și arta unui popor”¹³.

Filologia clasică se bazează pe *atracție, pe simpatie*. Ea alege din literatura clasică ceea ce este preferabil, monumental. Filologia comparată nu este selectivă. *Alegerea o face poporul singur*. În primul caz este vorba de o *cugetare individuală*. În al doilea caz este vorba de *cugetarea colectivă*.

Între premergătorii filologiei comparate, B.P. Hasdeu îl nominalizează pe Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), cel care prevăzuse filologia comparată. Al doilea pe care-l numește este Giambattista Vico (1668–1744). Acesta, spune Hasdeu, „prevăzuse întreaga etnopsihologie”, în sensul că a *atras atenția asupra literaturii poporane*, și a „constatat cât sunt de prețioase idiotismele poporului”. A „arătat că fiecare popor posedă o enciclopedie populară (o astronomie, o fizică, o logică, o metafizică)”. Toate acestea, precizează Hasdeu, „bine studiate, ne arată, prin comparație, natura comună a tuturor popoarelor, subiect al etnopsihologiei”¹⁴.

Este de remarcat că o contribuție importantă la întemeierea filologiei comparate a adus-o Franz Bopp (1791–1867). El este considerat, ne spune Carlo Tagliavini, „părintele lingvisticii istorice” și „genealogice”. El „și-a aplicat comparația nu asupra lexicului, ci asupra structurii gramaticale a limbilor indo-europene”.

În timp ce lingvistica, parte componentă a filologiei comparate, cum a arătat Hasdeu, a înaintat, *etnopsihologia* „a rămas cam în urmă”. Și, până acum, continuă B. P. Hasdeu, „nu există nici un curs, nici un tratat privitor la această parte a filologiei comparate”. Cauzele care au determinat ca „etnopsihologia să nu fie încă o știință sunt două”, precizează Hasdeu. *1.* „Cineva poate studia o limbă cât de incultă, fără a trăi în mijlocul poporului; altceva însă e pentru adunarea literaturii, moravurilor și a esteticii poporului; pentru a ajunge la acest scop trebuie să respiri mai mult aerul bordeiului, lucru ce nu prea convine învățaților. *2.* E o deosebire între studiul limbei pentru lingvistică și cel pentru etnopsihologie. Lingvistul n-are nevoie de a cunoaște perfect o limbă, așa că adeseori el nici nu poate citi curent texturile; pentru a înțelege însă frumusețea unui basm sau cântec poporan, e nevoie de a putea citi texturile în original și o asemenea cunoștință a limbei e rară. Și deci, deși materialul adunat pentru etnopsihologie e foarte mare, dar el neputând fi încă bine studiat, etnopsihologia nu e încă constituită în știință”¹⁵.

Pentru a contribui la întemeierea etnopsihologiei ca știință, Hasdeu cere ca nici în spațiile acesteia să nu se producă „cât mai mult ci cât mai bine”. Fapt pentru care

¹³ *Ibidem*, p. 301.

¹⁴ *Ibidem*, p. 304.

¹⁵ *Ibidem*, p. 305.

etnopsihologul „trebuie să cugete cât mai mult”. Și, pentru a împlini aceasta cu succes, este de datoria sa să se așeze într-un astfel de punct „încât să primească raze de la științele cele mai diverse, care îl vor ajuta într-un mod extraordinar”¹⁶.

Este demn de reținut faptul că Hasdeu cere cooperarea etnopsihologiei cu celelalte științe, pornind de la ideea lui Giambattista Vico conform căreia „totalitatea științelor omenești își au rădăcinile în popor”. Savantul român subliniază necesitatea de a se lua în considerație numai acele elemente care ne arată *ce* și *cum* gândește și acționează poporul. Este vorba de a aduna, cuprinde și folosi acele practici cultice și datini, mituri și legende, obiceiuri și comportamente, tradiții și mentalități care ne arată: *a. cugetul* poporului; *b. sentimentele* și trăirile sale; *c. puterea sa* de invenție; *d. disponibilitățile sale către creație, cultură, civilizație*.

Pentru a evidenția legăturile care au luat naștere de-a lungul istoriei între etnopsihologie și celelalte științe, B.P. Hasdeu subliniază: „dacă etnopsihologia este atât de importantă pentru generalitatea științelor, tot așa de importantă este generalitatea științelor pentru etnopsihologie”. Etnopsihologul, continuă Hasdeu, este cel care „posedă rădăcinile tuturor științelor”. El „dorește să vadă ce au produs aceste rădăcini prin cultură”. Și, pentru a arăta rolul acesteia, Hasdeu ne dă un exemplu: „poporul când se uită la lună, se pare că vede pe Cain și Abel, astronomul vede munți, etnopsihologul vede și una și alta”¹⁷.

Legăturile cele mai puternice însă, subliniază Hasdeu, etnopsihologia le are cu *filologia clasică* și cu *lingvistica*. Cu ajutorul celei dintâi se studiază națiunile vechi, lumea care a fost, obiceiurile, datinile, creațiile, cultura, civilizația acestora etc.

Cu lingvistica, etnopsihologia are și mai strânse legături, încât „adeseori e nevoie de a hotărî unde se isprăvește lingvistica și unde începe etnopsihologia”. Etnopsihologia, conchide învățatul român, „înseamnă studiul despre sufletul unui popor”. Acesta se manifestă însă „nu numai în obiceiuri, ci și în limba unui popor”. Elementul psihic fiind prezent și în *morfologie* (regulile de modificare a formei cuvintelor în diferitele lor întrebuintări) și în *sinteză* (regulile de îmbinare a cuvintelor în propoziții și a propozițiilor în frază).

Pentru a stabili și preciza metoda de cercetare a etnopsihologiei, Hasdeu pornește de la *obiectul* acesteia: cercetarea *literaturii poporane, arta sau estetica, obiceiurile* etc. Adică tot ce „exprimă cugetarea națională”. Etnopsihologia fiind în fașă și neputând trata toate aceste aspecte, Hasdeu se oprește la literatura poporană, care în mare parte întrunește elementele celorlalte două: „*estetica și etica*”, cuprinse aproape în întregime în literatura poporană.

Hasdeu clasifică obiectul și metoda etnopsihologiei folosindu-se și de „lucrările relative la etnopsihologia altor popoare”. Iar ca exemplu a luat în primul rând Franța,

¹⁶ *Ibidem*, p. 306.

¹⁷ *Ibidem*, p. 307.

unde a fost creată *Société des traditions populaires*, ale cărei preocupări sunt: **1.** la littérature orale; **2.** le jeux et les divertissements; **3.** l'ethnographie traditionnelle (etica); **4.** la linguistique; **5.** les arts populaires; **6.** les productions populaires.

În al doilea rând, se referă la Italia¹⁸, unde a fost înființată o revistă de etnopsihologie „Archivio per le tradizioni popolari” (1882–1885), în Anglia a fost înființată revista sub titlul „Folklore” (1890–1892), iar în Germania „Zeitschrift für Volkerpsychologie” (1859).

În spațiul cultural-științific românesc și universal Lazăr Șăineanu se impune și el, alături de Bogdan Petriceicu Hasdeu, Constantin Rădulescu-Motru, Nicolae Iorga, Dumitru Drăghicescu – ca să ne referim doar la gânditorii români – ca un spirit director și în domeniul *psihologiei etnice*. Pregătit și el, ca și ceilalți, în spațiul cultural-științific german, intră puternic în posesia gândirii și a concepției filosofico-psihologice și lingvistice ale lui Moritz Lazarus, Wilhelm von Humboldt, Heinrich Steinthal, Wilhelm Wundt, apreciați, în literatura de specialitate, drept întemeietori ai psihologiei etnice ca știință.

El se apleacă atent, ca și Hasdeu, asupra metodelor de cercetare etnopsihologică și insistă cu precădere asupra *metodei comparației*, cerând: **1.** ca ea să fie susținută pe un imens număr de fapte, culese din „nețărurita întindere a orizontului lingvistic”¹⁹; **2. când se aplică** metoda comparației, este, de asemenea, necesar a ne feri de „înraurirea amăgitoare, ce limba nu încetează a exercita asupra inteligenței noastre” (p. IX); **3. pentru a da** substanță metodei comparației, să se pornească de la „observarea pur și simplă a realității, a graiului infantil și popular”²⁰.

Acestea sunt regulile pe care Lazăr Șăineanu le impune lingviștilor și psihologilor care aplică metoda comparației. Pe baza lor savantul îi critică pe cei care au făcut din familia lingvistică „indo-europeană centrul și arbitrul oricărei filologii” și au apreciat „că elementele primordiale ale limbii au fost rădăcinile”. Când, în realitate, subliniază Șăineanu, „nicăieri, nici în limba copilului sau a sălbaticului, nici în vreo idiomă primitivă, nu ne întâmpină rădăcini, în sensul lingvistic al cuvântului”²¹.

Pentru Lazăr Șăineanu este clar că „unitatea exclusivă a limbii”, unitatea ei primordială o constituie fraza, propozițiunea, nu vorba izolată și cu atât mai puțin rădăcina. Fapt pe care ni-l relevă atât „psihologia infantilă și animală”, cât și „particularitățile remarcabile ale graiurilor inculte și primitive”²².

În susținerea punctului său de vedere privind aplicarea *metodei comparației* în cercetarea și înfățișarea personalității unei națiuni sau a alteia, Lazăr Șăineanu apelează și la autoritatea lui Henric Steinthal. Acesta este gânditorul care „a știut a combina

¹⁸ *Ibidem*, p. 308–309.

¹⁹ Lazăr Șăineanu, *Gramatica și logica*, București, Stabilimentul grafic I. V. Socecu, 1891, *Prefața*, p. VIII.

²⁰ *Ibidem*, p. X.

²¹ *Ibidem*, p. X.

²² *Ibidem*, p. X.

rezultatele ambelor acestor științe” (este vorba de lingvistică și psihologie – *n.ns.*, – *M.M.*). Celé mai multe din rezultatele cercetărilor sale, remarcă Șăineanu, „vor rămânea și, în unele chestiuni... ele vor păstra un caracter decisiv”²³.

În aceeași ordine de idei, Șăineanu citează și excelențele monografiilor ale lui Raoul de la Grasserie, în care acesta „îmbrățișează mai întregul teren al limbii”, și unde „elementul psihologic e sprijinit și ilustrat, la tot pasul, de numeroase documente lingvistice, culese de pe întreaga suprafață a globului”²⁴.

Aplicarea, constant și gradat, a metodei comparației, apreciază Lazăr Șăineanu, „între evoluțiunea primordială a copilului și starea psihologică a sălbaticului, controlat cu dezvoltarea intelectuală a popoarelor ajunse pe o înaltă treaptă de cultură, nu poate a nu revărsa o nouă lumină asupra originii și evoluțiunii posterioare a graiului și inteligenței umane”²⁵.

Spațiile literaturii poporane sunt dominate, în concepția gânditorilor români, de *creier și inimă, cugetare și simțire, rațiune și emoțiune*; în proporții diferite, evident, în funcție de domeniile creației acesteia: proză ori poezie, basm sau legendă, proverbe etc. În popor, conchide Hasdeu, „totul e colectiv, totul e anonim”. „Individualitățile mici dispar pentru ca să facă loc *individualității naționale*” (*subl. ns.* – *M.M.*)²⁶.

Iată deci obiectul etnopsihologiei – *individualitatea națională a unui popor*. Pe care Hasdeu o surprinde în toate vârstele esențiale ale factorului uman, considerat „ca un singur individ”, *copil, bărbat, bătrân*, cuprinse în literatura poporană nescrisă. La aceasta se adăugă și literatura poporană scrisă. Ele împreună, orală și scrisă, „permit poporului a rodi însă departe producțiuni originale”²⁷.

Această modalitate (procedeu) a lui Hasdeu reproduce punctul de vedere al lui Giambattista Vico care consideră că omenirea întregă formează o singură individualitate care trece prin cele trei vârste: *divină* (copilăria), *eroică* (bărbătească), *umană* (bătrânească).

Un asemenea temei al clasificării literaturii poporane române îi oferă lui Hasdeu prilejul, ca prin comparație cu literaturile altor etnii ca sârbi, unguri, bulgari, ruși, să arate că literaturile lor nu sunt identice cu cea a românilor. În sensul că ele nu au aceleași structuri. Aceasta însă nu din cauza inferiorității ori superiorității lor. Cât mai ales din cauze sociale, teritoriale, economice, politice.

Se cuvine reținut faptul că Hasdeu a ales ca obiect al etnopsihologiei literatura poporană deoarece el apreciază că „limba unui popor se confundă și se identifică cu naționalitatea lui”. Iar mai departe precizează că „o literatură este o națiune”, literatura

²³ *Ibidem*, p. X.

²⁴ *Ibidem*, p. XI.

²⁵ *Ibidem*, p. XIII.

²⁶ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *op.cit.*, p. 311.

²⁷ *Ibidem*, p. 313.

singură fiind aceea care „afirmă existența cea deșteaptă a unei națiuni”, ea singură oferindu-i acesteia posibilitatea de a-și „recunoaște pe deplin individualitatea” și dându-i, în același timp, „secretul de a nu muri niciodată”²⁸.

Individul, când vrea să păstreze o cugetare, o scrie pe hârtie, pergament, bambus, metal, papirus. „Ceea ce rămâne din cugetarea scrisă se pietrifică ca operă individuală”. În cazul unui popor, atunci când nu se scrie, „cugetările se memorizează”. Și memorizarea pleacă tot de la un individ, dar transmitându-se oral de la un individ la altul se *modifică*, se *echilibrează*, se *cizelează*, în așa fel „încât corespunde perfect naturii aceluia popor”. Iar ceea ce este prost, neacceptat, nu se mai menține. Ceea ce este bun, acceptat, posibil a deveni „bun”, îndreptându-se neîncetat, se menține până se ridică la nivelul „geniului popular”. Poporul, deci, subliniază Hasdeu, „face alegerea”. Filologia comparativă „nu face selecțiune, ci ia literatura poporană așa cum este”²⁹.

La întrebarea de când există filologie comparată, adică *lingvistică* și *etnopsihologie*, Hasdeu ne oferă răspunsul lui Max Müller, pentru care „începutul cel real al științei limbii este de la prima zi a Rusaliilor”, adică, din ziua când s-a „pogorât duhul sfânt asupra apostolilor”³⁰, în sensul că Iisus a spus că *toți oamenii sunt frați, adică egali*.

Lucrurile nu stau însă așa, continuă Hasdeu. Creștinismul a devenit din persecutat persecutor, și a dat locul de cinste numai limbilor greacă, latină, ebraică, nu doar *puține*, ci și *moarte*. Deci, spusa lui Müller nu este decât o *simplă frază*.

Hasdeu caută începutul filologiei comparate la Leibniz și Giambattista Vico. Primul, matematician, jurist, istoric, filosof, a prevăzut lingvistica. Al doilea, poet, jurist, istoric, filosof, a prevăzut întreaga *etnopsihologie*. Leibniz (1646–1716) este cel care a impus egalitatea între limbi, în sensul că le-a acordat aceeași importanță. Vico (1668–1744), premergător al etnopsihologiei, este primul care a atras atenția asupra literaturii populare, arătând că fiecare popor posedă o *enciclopedie* populară: o astronomie, o fizică, o logică, o metafizică. Și care „bine studiată ne arată prin comparație *natura comună a tuturor popoarelor, subiect al etnopsihologiei*”³¹.

După Hasdeu, Vico este premergătorul etnopsihologiei.

Filologia comparată a apărut, în adevăratul sens al cuvântului, după revoluția franceză din 1795. Ea a *proclamat* egalitatea tuturor și a făcut posibilă trecerea la „a se studia poporul”³².

În concepția lui Hasdeu etnopsihologia este o *știință sintetică*. Ca în cazul oricărei științe sintetice, mintea umană este ocupată cu mai multe elemente, având,

²⁸ *Ibidem*, p. 472.

²⁹ *Ibidem*, p. 301–302.

³⁰ *Ibidem*, p. 304.

³¹ *Ibidem*, p. 305.

³² *Ibidem*, p. 305.

așadar, nevoie de gândire, de meditație, de reflecție, întrucât scopul activității sale este acela de a cerceta, a cunoaște și a reproduce *cât mai bine*. Lucru pentru care este nevoie să cugete cât mai mult.

Care sunt legăturile etnopsihologiei cu celelalte științe? Vico, subliniază Hasdeu, a spus că „totalitatea științelor omenești își are rădăcinile în popor; fiecare popor își are o enciclopedie a sa; el a fost primul filosof, primul istoric, primul medic, primul astronom etc.”³³.

Iar dacă „etnopsihologia e atât de importantă pentru generalitatea științelor, continuă Hasdeu, tot așa de importantă este generalitatea științelor pentru etnopsihologie”³⁴.

Hasdeu este unul dintre marii gânditori ai neamului, care s-a identificat cu ființa acestuia. Pentru el, etnopsihologia este știința care se ocupă cu „studiul despre sufletul unui popor”, suflet ce „se manifestă nu numai în obiceiuri, ci și în limba unui popor”³⁵.

Însuflețirea unei asemenea idei și conotația ei etno-psihologică ni le-a dat și ni le-a garantat Mihai Eminescu: „limba e stăpâna noastră”. Ea este o „gingașă și frumoasă zidire”, în care „unele cuvinte aparțin unei arhitecturi vechi, dar în ideea ei generală, este însăși floarea sufletului etnic al românimii”; geniul care s-a *identificat cu românismul*, luat și promovat în sensul de: *construcție culturală* a limbii; *construcție istorică* a neamului; *construcție*, prin limbă și literatură, a spiritului național.

În concepția sa, *psihologia etnică* se ocupă cu rezultatul lăsat în spiritul poporului de: **a.** mișcările geografico-spațiale de populație; **b.** natura ocupațiilor locuitorilor țării sau zonei geografice respective; **c.** datinile și obiceiurile pe care le cultivă și le poartă din generație în generație; **d.** limba pe care o vorbește și religia pe care o practică.

În partea istorică a psihologiei etnice, Eminescu are în vedere și se ocupă de: **a.** familiile de popoare; **b.** raporturile și filiațiunea care s-a realizat istoric între ele; **c.** migrațiunile care au străbătut, de-a lungul timpului, globul pământesc; **d.** încrucișările și „corcirile” care au avut loc în istorie între diferitele neamuri.

Psihologia etnică a românilor este întemeiată și de Mihai Eminescu pe: **a.** *unitatea de origini și neam*; **b.** *unitatea de limbă* a tuturor românilor; **c.** *unitatea de datini*, practici juridice, credințe religioase, de viață familială și de cultură populară. „Curăția și frumusețea limbii vorbite în Maramureș și viața neatârnată a românilor de acolo – ne spune Eminescu – ne dă legenda fondării Moldovei, și a Țării Românești”. Cuprinsă în „identitatea de origine și limbă a poporului”³⁶.

Cărțile bisericești reprezintă pentru Eminescu un factor important în cuprinderea și definirea spiritului etnic unitar românesc. Ele, tipărite în Ardeal, în Moldova și în Țara Românească, „opresc – subliniază creatorul limbii române moderne – procesul de

³³ *Ibidem*, p. 306.

³⁴ *Ibidem*, p. 307.

³⁵ *Ibidem*, p. 307.

³⁶ Mihai Eminescu, *Despre cultură și artă*, ediție îngrijită de D. Irimia, Iași, Editura Junimea, 1970, p. 215.

diversificare și de dialectizare a graiului viu". Poporul, continuă Eminescu, „primește prin cărți o normă unitară în rostire și în scriere”, în special pentru că „printr-un instinct fericit, traducătorii și scriitorii originali aleg ca model dialectul cel mai arhaic al românilor, cel vorbit în Țara Românească și-n o parte a Ardealului”. Se cunoaște faptul că la acest „cel mai vechi din toate se puteau reduce, ca la un prototip, dialectele ce încercau a se forma pe atunci”. Poate că a fost, concluzionează marele nostru creator de limbă românească, „un instinct de adevăr, poate că a fost însă chiar cunoștința limbii latine, care i-a îndemnat la aceasta”³⁷.

Alături cu limba, ca element de unitate etnopsihologică a românilor, Eminescu situează „literatura populară”, a „cărei răspândire uniformă nu e de tăgăduit”. Poetul nepereche observă că „aceleași balade care s-au cules în munții Moldovei sau ai Ardealului s-au aflat, în variante, în Dobrogea, încât se constată că piesele nemerite de literatura populară aveau tendința de a se răspândi la toți românii”³⁸.

Așa cum am văzut, Eminescu întemeiază *unitatea etnică* a neamului și deci *psihologia etnică* a acestuia pe: **a. limba și literatura populară** a acestuia; **b. biserica și credința** lui religioasă; **c. datinile și obiceiurile sale juridice și de drept**; **d. pe istoria** lui în plinătatea pe care a cunoscut-o.

Eforturile gânditorilor despre care am discutat în cadrul acestui articol au fost îndreptate spre cercetarea *istoriei* românilor, a *locului* și a *rolului* lor în istoria universală, a *structurilor* limbii române, spre *stabilirea* fondului său de cuvinte, spre *dezvăluirea* stărilor de gândire și a stărilor sufletești pe care le exprimă. Sunt eforturi care se înscriu în linia principală a edificării și a întemeierii etnopsihologiei poporului român. Toți acești gânditori și-au ilustrat timpul și au dominat istoria *prin erudiție*, și-au înălțat epoca și și-au luminat neamul prin *creație și cultură*. Prin cultură, spune de exemplu Nicolae Iorga, românii participă „*al pari*”, alături de toate marile puteri, la susținerea și înălțarea spiritualității europene și mondiale.

Prin scrierile, cursurile, studiile și articolele publicate, gânditorii citați mai sus au marcat momente importante în apariția, definirea și explicarea psihologiei etnice a românilor. Ne referim, în primul rând, la o întreită semnificație a lor. Prin tot ce au imaginat, gândit și creat: **a. probează** deschiderea românilor pentru nou, interesul lor pentru promovarea cunoașterii în cele *mai noi* domenii ale vieții și trăirilor sociale; **b. aduc în prim-planul** științei europene și chiar universale capacitatea intelectual-spirituală a românilor, disponibilitățile lor către creație, cultură, civilizație, capacitatea de a se situa la înălțimea timpului; **c. dezvăluie** lumii europene dorința, disponibilitățile și capacitatea de a participa efectiv la înălțarea ființei umane, a etniei din cadrul căreia fac parte, ca factori *creatori, receptori, valorizatori*.

³⁷ *Ibidem*, p. 215.

³⁸ *Ibidem*, p. 216.

TABU-URI ȘI ORDINE SOCIALĂ. „DESCIFRAREA” SOCIO-ANTROPOLOGICĂ A INTERDICȚIILOR

CLAUDIA BURUIANĂ

Deși probabil vechi de când lumea în societățile unde a fost descoperit, termenul de *tabu* este relativ tânăr în lumea conceptelor științifice. În 1777, căpitanul englez Cook, întâlnindu-se cu șefii insulei Tongatabu din Tonga, constată că aceștia „nu puteau nici să se așeze, nici să mănânce, pentru că erau *tabu*, „termen înzestrat cu un sens foarte larg, dar care înseamnă, în mod general, că ceva este interzis”, după cum relatează Cook în memoriile călătoriilor sale.

Distingem așadar între utilizarea termenului de către nativi și generalizarea sa în limbajul etnografilor sau antropologilor. Distingem de asemenea între generalizarea termenului ca atare – datorată etnografilor – și fenomenul pe care îl exprimă. Distanța o fac de altfel majoritatea specialiștilor consacrați ai temei *tabu*-urilor, iar clarificarea termenului ne ajută să înțelegem de ce conceptul „sisteme de interdicții” este mai adecvat să exprime un fapt cultural universal, cum sunt interdicțiile, prezent în toate culturile.

Folosirea termenului *tabu* are o istorie similară cu aceea a conceptului *mana* – termen prin care populațiile est-melaneziene exprimau eficacitatea simbolică a unui obiect sau a unei persoane; și în cazul termenului *tabu* – prin care polinezienii exprimă ideea de interdicție asupra unei acțiuni sub amenințarea unui pericol sau sancțiune – etnografilor au descoperit că ideea pe care o transmit (evitarea sau interdicția asupra unor persoane, locuri, obiecte, alimente etc.) există și funcționează în toate culturile, reprezintă așadar o constantă culturală universală, ca religia sau magia, ca și sistemele de schimb, darul, familia, rudenia sau sistemele de clasificare („totemuri”) etc.

Durkheim consideră impropriu extinderea unui termen particular la a denumi idei generale: „este (...) regretabil că terminologia consacrată manifestă tendința de a vedea într-o instituție atât de universală o particularitate specifică Polineziei. Expresia *interdicție* sau *interzicere* ni se pare mai potrivită. Ca și cuvântul totem, termenul *tabu* este totuși atât de folosit, încât ar însemna să facem dovada unui purism excesiv dacă l-am evita sistematic” [1995, p. 276].

Dicționarele obișnuiesc să definească sistemele de interdicții ca fiind ansamblul normelor, regulilor, practicilor fixate într-o cultură, prin care se stabilește că anumite acțiuni sunt interzise. Definiția însă nu stabilește cu precizie

care este semnificația acestor interdicții, în ce context sunt interzise anumite acțiuni sau comportamente, ce categorii de fapte sunt supuse interdicțiilor, cui sunt interzise și cui nu anumite fapte și în ce grad (interdicția de a auzi de la distanță un cântec ritual, apropierea de locul săvârșirii unui ritual, vederea, atingerea etc).

Pentru a denumi *tabu*-urile, Durkheim folosește și termenul de *culte negative*, iar Arnold van Gennep, cum vom vedea, pe cel de *rituri negative*. Într-adevăr, o categorie importantă de interdicții sunt cele care însoțesc ceremoniile religioase și riturile de trecere, de inițiere etc.

Van Gennep numește *tabu*-urile *rituri negative*: „putem distinge riturile pozitive, care sunt volițiuni traduse în acte, și riturile negative. Cele din urmă sunt numite în mod curent *tabu*-uri. *Tabu*-ul este o interdicție, un ordin de a nu face, de a nu se comporta într-un anume fel” [1996, p. 20].

Dacă mitul creează decorul pentru viața socială, iar ritul pozitiv, sau cultul pozitiv sunt expresia simbolică a acțiunilor sociale, riturile negative ne arată cum devine efectivă această ordine. Încălcarea interdicțiilor atrage după sine aplicarea unor *sanțiuni* grave. „Prohibiția legată de *tabu*, după J. Martin Velasco, se bazează în mod esențial pe caracterul primejdios al realității interzise acționând, în plus, și la nivel inconștient” [1997, p. 66].

Interdicțiile sunt justificate printr-un sistem de *credințe și reprezentări* care modelează atașamentele indivizilor față de valorile general împărtășite într-o societate.

1. DIVERSITATEA *TABU*-URILOR. TIPURI DE INTERDICȚII

Tabu-urile sunt fapte culturale întâlnite pretutindeni, lucru pus în evidență și de existența unui bogat material etnografic referitor la acestea. „Fiind mai ușor de enumerat ceea ce nu trebuie făcut decât ceea ce trebuie sau poate fi făcut, – spune A. van Gennep – teoreticienii au găsit la diverse popoare liste extinse de *tabu*-uri, prohibiții și interdicții etc.” [1996, p. 20].

La ce se referă ele? După Claude Rivière, interdicțiile se referă la variabile diferite: *sex, vârstă, clase sociale, status, grade diferite de inițiere religioasă, spațiu, timp*: „Distincțiile între *tabu*-urile religioase (să nu mănânci timp de o oră înainte de euharistie) și interdicțiile politice (afișajul interzis, contravenienții vor plăti amendă), între interdicțiile morale (să nu ucizi) și interdicțiile disciplinare (înscrise în statutul unei asociații), între *tabu*-ul rațional (să nu produci poluare) și *tabu*-ul superstițios (să nu treci pe sub o scară) ne obligă să luăm în considerare diferitele variabile, ca de exemplu vârsta (copii/adulți, frați mai mari, frați mai mici), sexul (*tabu*-uri menstruale), extinderea câmpului social (*tabu*-uri etnice, totemice, familiale, individuale), statutul persoanelor (interzis celor inițiați, brahmanilor), timpul (zile și ore în care anumite acțiuni sunt interzise, *tabu*-uri permanente sau temporare pe perioada doliului sau a gravidității, evoluția de la o epocă la alta), spațiul (ceea ce e interzis în templu e permis în altă parte), simțurile (interdicția de a vedea, de a atinge, de a mânca)” [2000, p. 38].

Putem clasifica teoriile explicative ale *tabu*-urilor în: teorii sociologice, teorii psihanalitice, ale științelor religiei și antropologice.

Însă, în măsura în care, generic, interdicțiile se referă la comportamentul uman, sociologii, psihologii, antropologii sunt în egală măsură îndreptățiți să se intereseze de studiul *tabu*-urilor. Teoriile sociologice care au în centru „ordinea socială” constată că acesta este un concept destul de abstract în absența altor concepte care să-l facă mai „vizibil”. Termenul de interdicție, regulă de comportament, *tabu* joacă un rol important în explicitarea modului în care este posibilă ordinea socială, raportând *ordinea* la baza sa psihologică – sentimente, atașament ale indivizilor. Durkheim a introdus pentru aceasta termenul de sentimente colective, Pareto vorbește de un „sentiment al ierarhiei” etc. Semnificația antropologică a interdicțiilor nu poate face abstracție de funcția lor socială. Între ideea existenței unor regiuni ontologic diferite și ideea existenței unor limite ale comportamentului uman există o legătură logică: accesul individului în regiuni ontologic „diferite” este semnificativ și corespunzător „diferit”: „*Nu te apropia aici, ci scoate-ți încălțămintea din picioarele tale, că locul pe care calci este pământ sfânt*” (*Ieșirea*, 3, 5).

2. FUNCȚIA RAȚIONALIZATOARE (A RESURSELOR, RAPORTURILOR DINTRE OM ȘI MEDIU ETC.)

Deși, cum observă J. Martin Velasco în a sa *Introducere în fenomenologia religiei*, între explicațiile date existenței *tabu*-urilor, prevalează aceea care o face să derive din prezența, în obiectele sau acțiunile trăite ca atare, a unei puteri superioare sau din relația acestora cu lumea supraumană, nu toate *tabu*-urile prescriu interdicții de tip religios, cu finalitate religioasă.

Max Weber acordă o atenție deosebită *tabuizării* „practicată de multe ori cu totul rațional și sistematic” [1998, p. 47]. În regiunea indoneziană și în Marea Sudului „numeroase interese economice și sociale – protecția pădurii și a vânatului (așa cum se întâmpla cu pădurile declarate sacre de către rege la începutul Evului Mediu), asigurarea proviziilor tot mai reduse în perioade de scumpete împotriva consumurilor neeconomice, crearea unei protecții a proprietății, mai ales pentru proprietatea separată, având o valoare privilegiată, a clerului și a nobilimii, asigurarea prăzii de război comune împotriva jafului individual (bunăoară, prin intermediul lui Josua în cazul Achanului), separația sexuală și personală a stărilor sociale în interesul păstrării purității de sânge sau a menținerii prestigiului de castă – stau toate sub garanția *tabu*-ului” [1998, p. 47]. Lucrurile se petrec ca și cum, o dată descoperită puterea *tabuizării*, invocarea puterii pe care le-o conferă forțele religioase devine eficientă în toate sferele vieții sociale. Weber vorbește de o „aservire directă a religiei față de interese extrareligioase” (*ibidem*). Aceasta înseamnă că pentru orice normă, reglementare de care o societate are nevoie, o

garanție religioasă de tip tabu o transformă într-o regulă eficientă. Există o categorie largă de *tabu*-uri cu funcție rațională, deși ele par a fi *tabu*-uri religioase.

3. STRUCTURAREA VIEȚII SOCIALE. *TABU*-URILE „DE CASTĂ”

Tabu-urile stau la baza ordinii sociale și în alt sens. *Tabu*-uri vizând de pildă interdicția femeii de a sta la masă împreună cu bărbatul, acolo unde ea este văzută ca aparținând unui alt grup decât bărbatul, sau „tot astfel regele supus unui *tabu* sau grupuri (caste) privilegiate care stau sub semnul unui *tabu* sau grupuri”, trimit la *tabu*-uri cu funcția de a introduce frontiere între grupurile sociale. Așa se structurează, de altfel, spune Weber, și grupările politice sau cele etnice, prin interdicția „celorlalți”, considerați ca „impuri”, să ia parte la masa comună doar grupului (instituția banchetului ritual) [1989, p. 49].

Sau ce semnificație are faptul că sistemele de interdicții însoțesc toate *riturile de trecere*? Nu este posibilă nici o schimbare de nivel, de statut, de stări, fără o pregătire prealabilă, în cadrul căreia accentul cade pe interdicții. *Câtă vreme există „frontiere și borne”, există „tabu-uri de trecere”*. Se vorbește, de aceea, de *funcția integrativă a interdicțiilor*.

4. FUNCȚIA ȘI SEMNIFICAȚIA ESENȚIALĂ A *TABU*-URILOR: PRINCIPIUL DISTINCȚIEI ÎNTRE DOMENIILE INCOMPATIBILE ALE REALULUI

Dar ce au în comun toate aceste atât de diverse interdicții? Am văzut deja că ele funcționează ca reguli de comportament, căci nici o societate nu lasă la voia întâmplării, în afara regulii, comportamentele indivizilor. Am văzut de asemenea că există însă și alte elemente comune ale *tabu*-urilor din societățile cele mai diverse. O categorie importantă o constituie distincția primejdios/securizant și se referă prin urmare la regulile de interacțiune ale omului cu mediul său natural – după cum prima categorie, aceea care făcea distincție între comportamente socialmente dorite/socialmente nedorite, regula interacțiunea individului cu mediul său social.

Toate categoriile de distincții pe care le introduc interdicțiile sunt importante și formează un sistem, sistemul de interdicții.

Van der Leeuw observă că nu putem deduce elementul comun din categorii diverse de interdicții pe baza elementului „primejdios”. „La băștinașii maori, spune el, *tapu* poate însemna deopotrivă „murdărit” și „sfânt” [1955, p. 35–36]. Trebuie deci să existe o categorie mai generală decât polaritatea primejdios/inofensiv și care să ne permită să disociem funcția esențială a *tabu*-urilor.

Funcția cea mai importantă a *tabu*-urilor pare să fie, așadar, aceea de a introduce distincții, granițe, între: sacru/profan, inițiat/neinițiat. După Mircea Eliade, interdicțiile – în semnificația lor ultimă – se referă la categorii ontologic distincte, la regimuri diferite ale realului.

5. CONCLUZIE. SISTEMELE DE INTERDICȚII – CONSTANTĂ CULTURALĂ UNIVERSALĂ. SEMNIFICAȚIA LOR ÎN ANTROPOLOGIA CULTURALĂ

Studiul *tabu*-urilor ocupă un loc aparte în antropologia culturală și socială. Dacă simbolul – cum spune Ernst Cassirer – ne apare ca un „sesam al lumii culturale”, și dacă putem defini cultura ca fiind „ordinea simbolică a lumii” („viziunea asupra lumii” – cum spunea Ion Ioniță în cadrul Școlii de la București), descifrarea semnificației *tabu*-urilor – în toată diversitatea lor (interdicții religioase, magice, sexuale, igienice, de consum, raționale sau superstițioase etc.) – ne deschide calea spre înțelegerea *sistemului de reguli* care fac posibilă *ordinea* într-o societate; *tabu*-ul face parte din seria noțiunilor care explică de ce societatea este o complexitate organizată și nu o junglă.

Prezența interdicțiilor în toate culturile permite *disocierea* unui numitor comun al acestora. Interdicțiile exprimă idei universale, categorii fundamentale ale mentalului colectiv sau individual dintotdeauna, ceea ce invalidează ipoteza existenței unui mental prelogic – care ar fi caracteristic societăților „primitive”.

Interdicțiile exprimă în toate culturile existența unor praguri între *regimuri ontologic diferite* (sacru/profanul), spații sociale diferite (clasa inferioară nu are acces acolo unde clasa superioară are), timp consacrat în mod radical diferit (al sărbătorii/al muncii), primejdios/inofensiv, permis/nepermis, semnificativ/neseemnificativ.

BIBLIOGRAFIE

1. DURKHEIM, E., *Formele elementare ale vieții spirituale*, trad. rom.(a ed. a III-a Paris, 1937), M. Jeanrenaud și Silviu Lupescu, prefață de Gilles Ferreol, Iași, Polirom, 1995.
2. DURKHEIM, E., *La prohibition de l'inceste et ses origines*, „L'Année Sociologique”, I, p.1–70.
3. FRAZER, J., *Taboo*, în *Encyclopedia Britannica*, London, ed.1997.
4. VAN DER LEEUW, GERARD, *La religion dans son essence et ses manifestations*, Paris, Payot, 1955.
5. LÉVI-STRAUSS, Cl., *Les structures élémentaires de la parenté*, 2e éd., Paris-Haga, Mouton, 1967.
6. RIVIÈRE, Cl., *Socio-antropologia religiilor*, trad. M. Zoicaș, (după ed. 1997, Paris), Iași, Editura Polirom, 2000.
7. VAN GENNEP, A., *Riturile de trecere*, trad. L. Berdan și N. Vasilescu, studiu introductiv de Nicolae Constantinescu, postfață de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 1996 (ed. orig. 1909).
8. WEBER, M., *Sociologia religiei. Tipuri de organizări comunitare religioase*, trad. de Claudiu Baciu a cap. 5 din ed. a V-a a lucrării *Wirtschaft und Gesellschaft*, București, Editura Universitas imprint al ed. Teora, 1998.

ION GLODEANU (coord.), OSCAR HOFFMAN, DOINA DRAGOMIRESCU, *Actorii sociali ai promovării tehnologiilor informației și comunicațiilor*, București, Editura Mica Valahie, 2003

Lucrarea pe care o prezentăm este rodul unor ample documentări teoretice și investigații empirice desfășurate de autorii ei, în perioada 1988–2003. În ea sunt analizate procesele de tranziție din România, în noul context internațional al dezvoltării și al trecerii de la societatea de tip industrial spre societatea cunoașterii, în mod deosebit, factorii și condițiile care favorizează apariția actorilor sociali care produc și utilizează tehnologiile informației și comunicațiilor (TIC). Caracteristicile actorilor sociali implicați în procesele inovative din acest domeniu și piața de bunuri și servicii în care ei vor fi antrenați constituie obiectul de studiu al lucrării colectivului de autori.

Pe lângă temele de mai sus, volumul mai cuprinde și o parte din rezultatele unei cercetări comparative internaționale la care a participat și România, alături de Bulgaria, Macedonia și specialiști din Franța și Marea Britanie, în cadrul Programului IV al Comisiei Europene, INCO-Copernicus.

Iată o prezentare sumară a capitolelor.

Capitolul 1. Tehnologiile informației și ale comunicațiilor în procesele contemporane ale schimbării. Pentru început, autorii pun în discuție contextul tranziției în România. Spre deosebire de țările occidentale, care au parcurs câteva secole de dezvoltare pe calca capitalistă, dezvoltare care a avut ea însăși momentele ei de întârziere și recul în diferite perioade și în diferite țări, pentru a ajunge acum la tranziția spre societatea postindustrială sau societatea cunoașterii, „România se află, ca și celelalte țări din sud-estul Europei, într-o tranziție specifică, rezultată, pe de o parte, din cerințele rezolvării unei crize globale de dezvoltare, iar, pe de altă parte, rezultată din intervenția și extinderea treptată și permanentă a unor factori promotori ai transformărilor, purtători potențiali ai constituirii unui nou model de dezvoltare” (p. 7).

După o analiză detaliată a componentelor crizei globale, autorii stăruie asupra „crizei de model”, redată prin sintagmele: „criza modernității” sau „criza modelului socio-cultural” al lumii moderne, model care, inițial, a declanșat energiile umane la cote fără precedent, dar care, ulterior, și-a epuizat valențele pozitive, relevându-și limitele. Țările occidentale se află într-un moment când limitele modelului socio-cultural s-au accentuat și agravat și se caută un nou model care să depășească fragmentarismul viziunii despre lume, al cunoașterii și al acțiunii umane; să corecteze intervenția omului numai după principiul „aici și acum”; să ajute oamenii să înțeleagă și să respecte legile naturii și manifestările ei. Pe plan socio-politic și moral, se pune problema modului în care oamenii concep libertatea ca responsabilitate față de semenii și față de natură, prin modul de comportare interumană și, mai ales, prin modul de guvernare.

Termenul de „societate a cunoașterii” nu se referă la o societate care folosește cunoașterea, achiziție care a fost din plin folosită inclusiv în perioada dezvoltării industriale și care s-a soldat cu succese remarcabile, ci la „o societate care se organizează și funcționează pe axul cunoașterii”, spre deosebire de societatea industrială care are ca ax industria sau chiar agricultura. Fără să le subaprecieze, societatea cunoașterii reorganizează întreaga industrie și agricultură, generând noi industrii de vârf, legate de producerea cunoașterii, pe de o parte, și de aplicarea ei, pe de alta.

În al doilea rând, se subliniază că societatea cunoașterii nu supune întreaga practică socială cunoașterii, în viața socială rămânând o seamă de aspecte care se dezvoltă spontan, fără o raționalizare științifică, pentru că știința are și ea limite și nu trebuie exagerat rolul ei.

Autorii subliniază o idee de o deosebită semnificație, promovată și de Uniunea Europeană, idee care deschide drum liber spiritului inventiv și creator popoarelor angajate în procesul de înnoire. Ei arată că **nu există o singură cale de trecere spre societatea cunoașterii**, ca de altfel și spre cele industriale, **ci alternative sociale cu diferite grade de accesibilitate și dezirabilitate**. Fiecare țară în parte va trebui să găsească o cale proprie de acces spre forma matură a societății cunoașterii, aceasta fiind, prin excelență, o societate a inovației sistematice și eficiente la care pot și trebuie să participe toți membrii ei.

Capitolul 2. Întreprinderile intensiv-cognitive și transferul cunoașterii. După ce trece în revistă diferitele accepții ale conceptului de întreprindere intensiv-cognitivă, studiul se oprește în mod deosebit la modelele care iau drept ax de analiză problema cunoașterii. Modelul organizațiilor intensiv-cognitive se bazează pe competențele membrilor lor, pe capacitățile, flexibilitatea și pregătirea lor. Pentru unii, universitățile sunt organizațiile tipice bazate pe cunoaștere. Pentru alții, aceste organizații intensiv-cognitive urmează o gradăție, în sensul că sunt **organizații de cunoaștere rutinizate** care reprezintă cunoașterea încorporată în tehnologii, reguli și proceduri, ca școlile și întreprinderile tradiționale; **organizații dependente de experți**, ca spitalele și universitățile; **organizații dependente de analist simbolice**, bazate pe abilitățile mintale ale actorilor-cheie, ca firmele de cunoaștere intensivă, de consultanță; **organizații de comunicare intensivă**, ca acelea de înțelegere colectivă și cultură împărtășită.

Mutația de ordinul esenței care se produce cu apariția organizațiilor intensiv-cognitive este aceea că ele se structurează pe dimensiunea cunoașterii, forța lor se mută de la bunurile materiale spre cele intangibile, capitalul disponibil se modifică de la cel financiar sau material (investit) spre cel intelectual, social, uman.

Noii actori care se profilează la orizont, în economiile „noului liberalism”, arată autorii, citând literatura de specialitate, **sunt întreprinderile, indivizii și chiar statele europene**. Din acest punct de vedere, **țara noastră este slab reprezentată, mai ales, în ceea ce privește actorii sociali din sfera economică și științifico-tehnologică. Și în spațiul politic actorii sociali sunt în stadiul de formare și cristalizare, aici speranța fiind în tinerii care vor elabora viziunea și cadrul social-politic necesar manifestării elitelor modernizării.**

În tranziția țării noastre la societatea cunoașterii, arată rezultatele cercetărilor efectuate, elementul-cheie îl constituie **activitățile manageriale, „calitatea managerilor care creează noi firme”**. Ei trebuie să conlucreze cu un alt grup de actori sociali, și anume, cu **noii investitori privați** ce vor crea întreprinderile moderne, apte să asigure trecerea spre societatea cunoașterii. Construirea de parteneriate între sectorul public și privat și transmiterea cunoașterii reprezintă o nouă direcție susținută de UE, cărora trebuie să li se alăture și noul grup al investitorilor, astfel încât cei care folosesc și exploatează cunoașterea să fie aduși împreună cu cei care o finanțează. Un alt tip de actori sociali îl reprezintă **inițiatorii de afaceri din întreprinderile mici și mijlocii, noii întreprinzători din finanțe, noii salariați ai societății cunoașterii, din sectoarele și ocupațiile de înaltă calificare sau intensiv-cognitive, în special din servicii.**

Cap. 3. Scenarii alternative spre societatea cunoașterii. Așa cum am văzut, restructurarea societății românești pe axul cunoașterii va aduce în prim-plan grupurile socioprofessionale concentrate în noile sectoare specifice, ca învățământul, cercetarea, inovarea, managementul, culegerea, prelucrarea, difuzarea și folosirea informației, producerea TIC și utilizarea lor, inclusiv de utilizatori neprofesioniști. Gama acestor actori ce încep să se formeze este una dintre cele mai diverse din perspectivă istorică, profesională, a nivelului de specializare, a tipului de instituții în care își desfășoară activitatea și a relației cu piața.

Scenariile posibile, prezentate de autori, familiarizează cititorul cu căile posibile de urmat spre societatea cunoașterii, cu avantajele și riscurile pe care le prezintă fiecare, cu specificarea că Scenariul 3, care se centrează pe actorii sociali, pe instituțiile de învățământ și cercetare științifică și tehnologică, pe pregătirea lor pentru a genera cunoaștere și inovare, combinat o bună perioadă de timp cu Scenariul 2, care implică intervenția statului în stimularea actorilor sociali din sfera producției, este cel adecvat pentru trecerea spre societatea cunoașterii, la orizontul anilor 2015. Scenariile 2 și 3 apreciate ca necesare și benefice sunt analizate, apoi, după coordonatele accesibilității și dezirabilității și după criteriul tipului de management.

Capitolul 4. Repere metodologice. Prezintă interes prin amploarea și diversitatea documentării, a analizelor, metodelor și tehnicilor de cercetare folosite, care pot servi drept model pentru orice altă cercetare pe această temă și aici avem în vedere: documentarea teoretică, analiza istorică, studiile de caz, documentarea statistică la nivel macrosocial și sectorial, ancheta pe bază de chestionar.

Capitolul 5. Evoluția comunicațiilor și a tehnologiilor informatice în România.

Tematica acestui capitol se impune cu necesitate pentru a avea imaginea evoluției acestor tehnologii, forțe motrice ale societății cunoașterii, și a rolului lor crescând în proiectele de dezvoltare globală viitoare. Capitolul evidențiază condițiile și efectele introducerii și funcționării tehnologiilor comunicațiilor și ale tehnologiilor informatice cu o evoluție paralelă, dar nu mai puțin spectaculoasă, ajunse în prezent la o conjugare benefică. Studiul unei ample bibliografii a condus pe autori la inventarierea cu succes a producției științifice românești în domeniul telecomunicațiilor și al informației, căreia i-au adăugat, pentru culoare și autenticitate, „fragmente de istorie orală” evocate de personalități marcante ale domeniului.

Evoluția comunicațiilor la distanță în România, se arată în studiu, este intrinsec legată de efortul de emancipare și dezvoltare economică, politică, și socială a țării, dar și de progresul tehnologic pe plan mondial al acestor mijloace (p. 104).

Capitolul 6. Actorii tehnologiilor informației și comunicațiilor; caracteristici și comportamente. Cadrul conceptual al studiului relevă schimbarea pe care trebuie s-o realizeze țara noastră prin „cuplarea” celor două tipuri de tranziție de la socialism la capitalism și de la societatea de tip industrial cu infrastructură sociotehnică, configurație instituțională și actori sociali specifici la societatea de tip postindustrial sau societatea cunoașterii, a informației. Tranziția la societatea cunoașterii prezintă dificultățile ei având în vedere decalajul ce ne desparte de țările dezvoltate, insuficiența resurselor financiare, naturale, tehnico-științifice și, mai ales, ritmurile extrem de alerte în care evoluează campionii societății cunoașterii.

Societatea postindustrială, a cunoașterii, nu renunță la industrie, în general, ci la industria clasică-mecanică pe care o transformă în industrie a cunoașterii și informației, ca electronica, telematica, construcția de automate și roboți, de calculatoare și programe.

Spre deosebire de celelalte societăți, societatea cunoașterii este centrată pe om, își propune trecerea de la producția de masă standardizată la cea „personalizată”, bazată pe diferențierea piețelor având drept criteriu stilul de viață. Ca efect, are loc o tratată modificare a tipurilor de actori sociali care acționează în acest sens. **Calea de urmat spre societatea cunoașterii nu este reproducerea drumului lung și dureros parcurs de țările dezvoltate, ci dezvoltarea prin „ruptură” și cuplarea la ele, valorificând noul context social-cultural, democratic, intervenția statului în dezvoltarea indusă și posibilitatea întrajutorării de către țările dezvoltate, așa cum procedează UE cu țările candidate la aderare.** Cum poate avea loc cuplarea? Prin constituirea de rețele eterogene de cooperare, pe de o parte, între întreprinderile clasice și instituțiile de învățământ, centrele de cercetare-dezvoltare, iar pe de alta, între firmele românești și cele străine, asigurând astfel cuplarea celor două tipuri de tranziție. În aceste „cuplări”, importantă este promovarea noilor actori sociali care pot acționa în direcția tranziției spre societatea cunoașterii cu o economie competitivă care asigură un nivel de trai ridicat populației.

Investigația concretă, pe circa 280 de firme din întreaga țară, relevă inegală lor distribuție pe zone, ca și resursele diferite pe care le oferă acestea, majoritatea fiind concentrate în București și în orașele mari din țară, Sibiu, Cluj, Galați. Dar tot din investigație rezultă că avem resurse umane, tehnologice și manageriale, capabile să asigure trecerea la societatea informației, argumente fiind tocmai firmele de profil, apărute după 1990, având ca actori manageri, oameni de știință, specialiști în zona afacerilor, a producției și comerțului cu TI. Profilul diversificat al acestor firme se centrează, totuși, preponderent pe comerț și servicii hardware (46,8%), comerț și producție software (44,8%), profilurile de vârf cercetare-dezvoltare, crearea de noi tehnologii fiind slab reprezentate. Analizând profilul de activitate al acestor firme, reiese că preocuparea dominantă a lor este producerea și comercializarea softurilor, la circa 70 % din firme, ceea ce confirmă ipoteza studiului, că acestea se vor dezvolta cu precădere în viitor având în vedere cerințele mai reduse de investiții pe care le reclamă și buna pregătire a specialiștilor români. Majoritatea firmelor au statut de întreprinderi mici și mijlocii și se dovedesc a fi eficiente și flexibile la cerințele pieței. După aprecierile UE, acestea pot

deveni „locomotive” ale competiției și creării de noi locuri de muncă. Marile întreprinderi care, din păcate, în România lipsesc au și ele rolul lor în realizarea unor proiecte de cercetare de anvergură pentru că dispun de fonduri, de infrastructura necesară invenției și difuzării ei. Între IMM cooperarea și parteneriatul sunt în curs de cristalizare, dar se impune instituirea parteneriatului centrat pe competiție și cooperare între stat–producători–cercetare–bănci–învățământ–furnizori–clienți (p. 79).

În domeniul cercetare-dezvoltare (C-D), schimbarea fundamentală care s-a produs după 1990 este, pe de o parte, destrucțurarea vechilor forme de organizare a C-D și deplasarea activităților de cercetare din institute mari și foarte mari în unități de dimensiuni mici și mijlocii, iar pe de alta, apariția unor noi nuclee centrate pe C-D, în firme cu profil de produse și servicii TIC. Ca o recunoaștere a capacității specialiștilor români în software sunt investițiile firmelor MOTOROLA și MICROSOFT în România.

Capitolul 7. Studii de caz. Analiza comparativă a unor firme din domeniul TIC.

Studiile de caz realizate pe 6 întreprinderi, înființate după 1990, au avut la bază criteriile: forma de proprietate, talia firmei și obiectul de activitate. Modul de apariție și de dezvoltare al fiecărei firme a constituit, de asemenea, un factor distinctiv, întrucât unele au apărut pe scheletul unor întreprinderi industriale de stat sau pe suportul uman al unei puternice unități, pe când altele sunt nou create cu capital mixt, fără un suport logistic sau uman preexistent sau, pur și simplu, întreprinderi private de dimensiuni mici, înființate după 1990, cu capital minim cerut de lege, cu un singur angajat care era patronul. În afara firmelor care s-au desprins din unități de profil prin transformarea unui departament al acestora într-o unitate autonomă funcțional, decizional și financiar, care deținea încă de la înființare un colectiv de specialiști înalt calificați, celelalte firme au fost și rămân permanent preocupate de recrutarea a noi resurse umane (p. 218). Recrutarea se face prin concurs, dar și în urma recomandării unor buni specialiști de către cunoscuți și prieteni. Calificarea se realizează în instituții abilitate, în cadrul firmei, prin cursuri și instruiți periodice sau prin specializare în străinătate.

Concluzia finală a studiului este că dezvoltarea TIC depinde de dezvoltarea economică a țării și de creșterea nivelului de trai al populației, iar nivelul scăzut de informatizare a societății românești și oferta redusă de servicii de telecomunicații fac din România o importantă piață potențială în domeniu. La aceasta am adăuga că, temeinica pregătire a specialiștilor din țara noastră ne asigură nu numai posibilitatea atragerii unor investiții străine în țară prin înființarea unor companii transfrontaliere în care să fim parteneri, dar și statutul de țară exportatoare de specialiști de înaltă calitate profesională în competiția pentru trecerea la societatea cunoașterii, generată de procesul de europenizare și globalizare.

În încheiere, apreciem că ne aflăm în fața unei lucrări cu un înalt coeficient de nouitate științifică, rezultat al unei minuțioase și largi documentări teoretice și de teren. Meritoriu este faptul că autorii nu au rămas niciodată la afirmații abstracte, suspendate undeva, fără legătură cu situația concretă, ci de fiecare dată au coroborat pe solul realității românești, pe care au investigat-o cu responsabilitate și temeinicie. Au relevat cu consecvență elementele pozitive, dar și riscurile ce pot să apară din cauza unor strategii și decizii malefice în evoluția TIC. De la acest fapt pornind, ni se pare că se putea acorda un spațiu și tehnologiilor sociale alături de TIC, în mod deosebit, cercetării sociologice care are valența de a face diagnoze și predicții, ca în lucrarea de față, ce pot fi utilizate cu succes de manageri și guvernanți în orientarea spre strategii benefice oamenilor. Pentru nivelul înalt de analiză teoretică, de prelucrare și interpretare a realității, lucrarea merită citită de toți cei interesați de problemele societății cunoașterii, iar autorii felicități.

Maria Cobianu-Băcanu

CONSTANTIN STROE, *Îndrumar în filosofia culturii*, București,
Editura Universitaria, 2003

Îndrumarul în filosofia culturii elaborat de prof. univ. dr. Constantin Stroe este o lucrare mai mult decât necesară în momentul de față, pentru orientarea studenților, a cadrelor didactice, a cercetătorilor și a tuturor celor interesați să pătrundă în universul complex, plin de meandre, al

cunoașterii filosofice. Lucrarea umple un gol într-o disciplină de subtilă specialitate și de amplă documentare, cum este filosofia culturii, la care puțini se angajează, pentru că presupune o riguroasă sinteză a concepțiilor și a curentelor de idei pe care le-a generat, de la începuturile constituirii ei până în zilele noastre.

Deși dificil și plin de nuanțe, fiind un domeniu eterat și de cea mai înaltă generalitate, demersul istoric și tematic al profesorului Constantin Stroe și-a atins ținta. El a reușit să treacă în revistă, într-un stil accesibil, sistematic și concis, istoria constituirii acestei discipline cu componentele ei fundamentale – cultura și civilizația, raporturile ei cu disciplinele adiacente, sociale și culturale, legile ei interne, menirea culturii și rosturile ei sociale și umane.

Meritoriu în analiza teoretică este efortul permanent al autorului de a-și delimita obiectul disciplinei, de a-i preciza sfera și conținutul.

Filosofia culturii s-a constituit în paralel cu axiologia sau filosofia valorilor, fără să se substituie una celeilalte, ambele având termen comun valoarea. Deosebirea dintre ele constă în aceea că în filosofia culturii valoarea este doar un moment central în constituirea culturii, pe când în axiologie sau filosofia valorilor valoarea este obiect de studiu de sine stătător, analizat din multiple perspective.

Pentru a-i defini specificul, Constantin Stroe precizează de la început că filosofia culturii este disciplina filosofică cu cel mai înalt grad de generalitate, în raport cu științele speciale ale culturii – etnografia, etnologia, antropologia culturală, psihologia culturii, sociologia culturii etc. – din a căror substanță, prin generalizare și abstractizare, își extrage principiile și propriul conținut.

Nota ei distinctivă constă în reflexia și spiritul meditativ de mare profunzime pe care le provoacă, în legătură cu cultura și fenomenul cultural, raporturile acestora cu componentele socialului și cu socialul ca integralitate. Focalizându-se pe procesul creației umane, filosofia culturii se delimitează de celelalte științe despre cultură și își construiește propriul corp de cunoștințe, principii, concepte despre această nouă dimensiune subiectivă – cultura – pe care omul și-a făurit-o în procesul socializării și al umanizării sale.

Pentru lămurirea sferei de studiu a filosofiei culturii, Constantin Stroe își construiește demersul în trei părți: partea întâi, *Cultura*; partea a doua, *Civilizația* și partea a treia, *Geneza și rosturile culturii*.

Partea întâi. Definirea semnificației conceptului de cultură îi oferă prilejul unui interesant periplu în istoria determinațiilor, dobândite de acesta de-a lungul vremii, în diferitele curente de gândire. Noțiunea de cultură, arată autorul, citându-l pe P.P. Negulescu, derivă din latina veche, rădăcina din care se pare că a derivat fiind verbul „colere” care semnifică, în primul rând, a cultiva anumite lucruri, a le îngriji, pentru a le îmbunătăți calitatea sau a le spori productivitatea. Acestui sens primitiv, propriu, i s-a alăturat, apoi, unul figurat, care desemna cultivarea unor persoane pentru a le influența atitudinea, comportamentul. Ulterior, de la cultura pământului, semnificația lui s-a lărgit la cultura sufletului (Cicero), la cultivarea spiritului (Horatiu), la viața spirituală (Hobbes), la formarea spiritului (Voltaire) sau perfecționarea caracterului (Rousseau). Conceptul se îmbogățește continuu în epoca modernă, în sens de distincție și rafinament în maniere, cultură națională cu nucleul în cultura populară sau cultura tuturor popoarelor. Pentru Hegel, de pildă, cultura este un domeniu al spiritului, o moștenire la care și-au adus contribuția toate secolele care s-au scurs, este un sanctuar pe care toate generațiile omenești l-au păstrat, devenind, astfel, bogăția lor (p. 21–22).

Șirul semnificațiilor conceptului de cultură este, desigur, prea lung pentru a fi redat în continuare. De aceea, autorul se limitează la a aminti despre cei doi cercetători americani, Clyde Kluchohn și Alfred Kroeber, care au colectat peste 300 de definiții ale culturii, pe care le-au sistematizat în 6 tipuri sau grupuri: definiții enumerativ-descriptive, istorice, normative, psihologice-funcționale, structurale și genetice, cărora, în zilele noastre, li se alătură cele comunicaționale.

În ceea ce ne privește, putem să adăugăm că, la sfârșitul secolului 20, cultura ca fenomen social și patrimoniu societal a constituit, în mod deosebit, obiectul de dezbatere și de definire al organismelor internaționale, ca Banca Mondială și UNESCO. Din 1992, Banca Mondială inițiază Conferințe internaționale pe tema culturii și dezvoltării, relevând legătura puternică ce trebuie să se constituie între cele două, pentru a se ajunge la o dezvoltare durabilă pe glob.

Pentru elaborarea unei strategii eficiente, inițiatorii sintagmei „Cultură și dezvoltare durabilă” au pornit de la definiția dată și adoptată oficial de Comitetul Internațional în Declarația MONDIACULT a UNESCO din 1982, în care se spune: „Cultura este întregul complex de trăsături

spirituale, materiale, intelectuale și emoționale distinctive care caracterizează o societate sau un grup social. Ea include nu numai artele și literale, dar, de asemenea, modurile de viață, drepturile fundamentale ale ființei umane, sistemele de valori, tradițiile și credințele”. După cum se vede, definiția are caracter sociologic, ceea ce ne face să apreciem că părțile ei componente și semnificațiile ei se modernizează, se actualizează, înregistrând aceeași dinamică specifică ritmului de evoluție a realității sociale contemporane. În acest sens, de pildă, specialiștii în cultură și dezvoltare promovează o concepție holistică, integratoare, atunci când afirmă că „într-o definiție largită a culturii trebuie să fie cuprinse și instituțiile societății, sistemul legal al acesteia, procesele de guvernare, legitimarea și participarea, întreaga vastă țesătură de relații și tranzacții complexe care definesc caracterul unei societăți și, în aceeași măsură, delimitează modelele ei de dezvoltare economică” (*Culture and Development in Africa*, 1998, The World Bank, Washington D.C. p. 2).

Întorcându-ne la lucrarea d-lui Constantin Stroe, remarcăm meticulozitatea și grija teoretică cu care se apleacă asupra unor teme precum: orientări în teoria culturii, cea specifică științelor particulare și cea filosofică; structura culturii concepută ca un sistem ce integrează o serie de subsisteme care se structurează în domenii complementare, ele însele constituite din infrasisteme; heteroraporturile culturii cu natura și societatea. Ca știință autonomă, Filosofia culturii are ca obiect de studiu legile ei interne, dinamica și devenirea culturii, raportul dintre continuitate (tradiție) și discontinuitate (inovare) în cultură, dintre general (universal) și particular (specific) în cultură.

Un aspect demn de subliniat pentru sociologi și sociologie este importanța pe care autorul o acordă perspectivei sociologice în definirea culturii, arătând că sociologia pune accentul pe raportul culturii cu societatea, pe mecanismele prin care societatea condiționează creațiile culturale, că orice cultură este expresia unei colectivități sociale, are o dinamică proprie și este localizată într-un timp și spațiu specific.

Partea a doua. Se ocupă de definirea și clarificarea conceptuală a conceptului de civilizație și de autoraportul reprezentat de cuplul cultură-civilizație. Adiacent acestor teme, se analizează semnificația de cultură minoră și cultură majoră, clarificând fără echivoc conținutul acestor noțiuni la Lucian Blaga.

În definirea conceptului de „civilizație”, autorul pornește tot de la sensul lui originar, major, legat de o formă de societate din antichitate, fie *polis*-ul grecesc, fie *civitas*-ul roman. Cuvântul civilizație desemnează, într-o primă instanță, calitățile generale ale cetățeanului, la greci sau la romani, care se distingea prin comportament civilizată, șlefuit sau supus regulilor cetății, prin politețe și amabilitate. Acest comportament îi deosebea fundamental pe oamenii cetății de cei din afara ei care, automat, se însciau în barbarie sau sălbăticie, recunoscute ca având un statut axiologic inferior.

Cu timpul, conținutul conceptului de civilizație se amplifică. Sub forma actuală, arată Constantin Stroe, conceptul de civilizație a fost creat de raționaliștii secolului 18, în primul rând de Voltaire și de enciclopediștii francezi, care îl opuneau în chip iluminist feudalismului întunecat (p. 120). Secolul luminilor definește civilizația ca un absolut rațional valabil pentru toate timpurile și toate spațiile, ca un deziderat al întregii omeniri, ce cuprindea nu numai politețea și urbanitatea, dar și moravurile, legile, artele, știința, filosofia, toate cuceririle omenești – rezultat al efortului uman colectiv.

Ulterior, arată autorul, în definiția conceptului de civilizație au fost cuprinse și dezvoltarea industriei, a tehnologiilor, a mijloacelor de transport și de comunicație, comerțul, structurile politice democratice, noile moduri de viață, comportamentul etc. Dar, asociată strâns cu societatea, noțiunea de civilizație se pulveriza în trăsăturile acesteia. De aceea, un pas înainte, din perspectivă teoretică, s-a realizat o dată cu disocierea ei de societate și apropierea ei de cultură, când s-a înțeles că civilizația exprimă integrarea socială a culturii, funcționalitatea ei practică, asimilarea valorilor în viață, în toate formele de manifestare ale societății. Prin similitudine, în timp ce cultura se raportează la valori, civilizația se raportează la bunuri, practici și norme ca valori obiectivate social, devenite mijloace de satisfacere a unor trebuințe; în timp ce cultura se prezintă ca un patrimoniu de tradiții și norme dobândite, de valori cristalizate prin munca și cunoașterea generațiilor trecute și a celei prezente, civilizația semnifică folosirea acestui patrimoniu în activitatea practică pentru satisfacerea noilor cerințe ale vieții (p. 122–123).

Civilizația conține nu numai mediul fizic creat de om, tehnicile de muncă, arhitectura construcțiilor publice și personale, stilul de realizare a lor pentru satisfacerea nevoilor oamenilor etc.,

ea „desemnează și gradul asimilării culturii în toate sferele vieții sociale, măsura în care valorile se integrează activității și modului de viață al acestora, ca premise ale conduitei și acțiunii lor” (p. 178). Citându-l pe Al. Tănase, autorul subliniază încă o dată că: „Civilizația este cultura *in actu*, integrată într-un sistem integrat de muncă, de trai și de gândire... este dimensiunea culturală a societății sau unitatea dintre societate și cultură” (*ibidem*, p. 178).

Ceea ce dă valoare deosebită lucrării și confirmă deplin titlul este spiritul ei sistematic, pedagogic, care facilitează construirea unei scheme de gândire logice a fenomenului studiat. Capitolele despre structura și taxonomia civilizației, corelația cultură-civilizație, cultură minoră – cultură majoră sunt modele de analiză ordonată, organizată după criterii clare, a imensului material acumulat de-a lungul timpului despre cultură și civilizație de către autor.

Partea a treia a lucrării, *Geneza și rosturile culturii*, reprezintă o încoronare reușită a primelor două părți. Sintetic exprimată de autor, finalitatea socială a culturii constă în modelarea realității sociale și a personalității umane, ceea ce o transformă în condiție necesară pentru realizarea progresului social și a celui individual.

La cele afirmate de autor mai sus am adăuga ideea că, în zilele noastre, cultura a devenit atât o componentă a dezvoltării, cât și un instrument al ei. Ea poate deveni un pilon de rezistență în păstrarea identității naționale, amenințată de procesele de integrare, regionalizare și globalizare contemporane, în măsura în care este introdusă în ecuația dezvoltării ca o parte integrantă a ei.

În încheiere, considerăm lucrarea *Îndrumar în filosofia culturii* o reușită a autorului în efortul de a continua lucrarea predecesorilor pe această temă. Pentru bogata informare și, mai ales, pentru spiritul obiectiv în care tratează și valorifică gândirea filosofică din toate timpurile, inclusiv gândirea marxistă și cercetătorii din perioada socialistă, lucrarea colegului Constantin Stroe este un model de analiză și probitate științifică. De aceea, o recomand și tinerilor sociologi ai culturii care, adeseori, adânciți în studiul unui aspect particular al realității socio-culturale, lipsiți de o cunoaștere filosofică a culturii, ca disciplină de maximă abstracție și generalitate, cu legi proprii și dinamică specifică, ajung ca „din cauza copacilor să nu mai vadă pădurea”.

Maria Cobianu-Băcanu

JEAN-FRANÇOIS MAYER, *Les fondamentalismes*, Genève, Georg Éditeur, 2001

Începând cu mijlocul anilor '70, asistăm la resurgența fără precedent, în arii culturale diverse, – creștinism, islamism, iudaism, hinduism –, a mișcărilor religioase fundamentaliste, fapt care, mai ales după momentul 11 septembrie 2002, a pus în alertă întreaga lume civilizată, dar nu a putut lăsa indiferentă nici comunitatea oamenilor de știință, care, pusă față în față cu aceste noi realități, s-a văzut astfel obligată să își reconsidere prioritățile.

Les fondamentalismes, lucrarea cea mai recentă a reputatului religiolog elvețian Jean-Paul Mayer, ar putea fi apreciată, în acest sens, ca un răspuns pe cât de prompt, pe atât de avizat și competent. „Emergența mișcărilor politico-religioase militante, a căror existență însăși pare să contrazică modernitatea așa cum o înțelege intelectualul occidental secularizat, vine să amestece hărțile și reprezintă, prin straniețatea acestora, o amenințare chiar mai deconcertantă decât comunismul. Toate acestea suscită reacții marcate de neînțelegere, din care fantasmalele nu lipsesc totdeauna” – avertizează încă de la început autorul.

Un fapt este cert și unanim recunoscut. Acela că religia a constituit și constituie, și acum, o redutabilă sursă de mobilizare a oamenilor, în sensul apărării unor valori supreme precum pacea, libertatea de conștiință, toleranța, dar, uneori, și ca o sursă de mobilizare retrogradă și conservatoare, de negare a acestor valori. „Violența și religia au constituit adesea un cuplu redutabil în istorie”

apreciază autorul. Însuși cuvântul „*asasin*” desemna, la origine, o sectă musulmană extremistă ce activa în secolul al VI-lea într-o anumită zonă a Iranului și Irakului de astăzi.

Definit de autor ca „polemic” prin excelență, termenul de „fundamentalism” reclamă în consecință atât o atentă reflecție critică, cât și o investigație comparativă, panoramică și extensivă, care să nu limiteze, în vreun fel, aria extrem de variată a realităților pe care acest termen le acoperă în limbajul curent: în sfera religioasă, politico-religioasă sau nereligioasă.

Prin urmare, capitolul 1 (*Origini: fundamentalism și fundamentalisme*) este dedicat unei prezentări succinte, dar dense și sistematice, a câtorva din cele mai reprezentative „fundamentalisme” existente în arii socio-culturale diverse; **1.** fundamentalismul nord-american, „de origine”, concentrat în jurul celor 12 volume intitulate *The Fundamentals* (1910–1915), orientat în principal împotriva modernismului și darwinismului, – condamnarea la închisoare a profesorului John Thomas Scopes în celebrul „proces al maimuțelor” (1925) rămânând ca un reper memorabil în epocă, **2.** integristul catolic (*catolicismul*), ca oponent al „liberalismului și modernismului teologic” în favoarea acceptării absolute și integrale a învățăturilor pontificale, **3.** non-conformismele religioase creștine și necreștine din aria islamismului, iudaismului, hinduismului. *Fiecare din acestea nu reprezintă un fenomen unic, ci cazuri distincte, care necesită o analiză în propriul lor plan de referință. Prin urmare, opțiunea pentru folosirea la plural a termenului fundamentalism este în mai mare concordanță cu realitatea și de aceea de preferat.*

Tocmai acest fapt face, prin urmare, extrem de dificilă și aproape imposibilă chiar, orice tentativă de aproximare cât mai corectă a trăsăturilor reprezentative ale unui fenomen atât de eterogen.

În consecință, apelul autorului din cuprinsul capitolului al 2-lea (*Caracteristici: opoziție și reinnoire*) la rezultatele unei lucrări de anvergură, cu valoare de reper, precum *Fundamentalism Project* (elaborată de Universitatea din Chicago între 1991–1995 și însumând nu mai puțin de 3 000 pagini), este de aceea pe deplin justificat. În lucrarea amintită mai sus, fundamentalismul era definit nu ca o „nouă mișcare religioasă”, nici ca o expresie „tradițională”, conservatoare sau „ortodoxă” a unei forme de expresie religioase mai vechi, ci ca un produs hibrid al acestor două modalități religioase, în esență, fundamentaliștii „pretinzând că apără și mențin tradițiile, dar recurgând la metode și ideologii noi”. Dintre cele nouă trăsături, pe care Jean-François Mayer le reține ca fiind definitorii pentru mișcărilor fundamentaliste, cinci se referă la suportul ideologic al acestora, și anume: **1.** *reacția de respingere* față de marginalizarea religiei, datorită secularizării, **2.** *selectivitatea* (apelul la tradiție se combină cu folosirea tehnologiilor moderne), **3.** *maniheismul moral* (negarea lumii exterioare aflate „în păcat”), **4.** *credința absolută în infailibilitatea scrierilor sfinte*, **5.** *milenarismul*. Celelalte patru trăsături sunt: **1.** *elitismul*, **2.** *maniheismul social* (izolarea fizică față de lumea exterioară), **3.** *autoritarismul* (prin prezența unui lider harismatic căruia i se acordă supunere totală) și **4.** *impunerea unor reguli stricte de comportament membrilor*.

În funcție de acestea autorul sintetizează în continuare patru mari tipuri de strategii de interacționare a mișcărilor fundamentaliste cu lumea: **1.** *de cucerire* a acesteia, **2.** *de transformare* a lumii, **3.** *de creare* a uneia complet noi, **4.** *de renunțare și separare* față de lume, conform autorului. Criteriu util de departajare între: **1.** un *fundamentalism propriu-zis*, conservator și introvertit, suprapus pe sensul original al termenului, adept al pasivismului și separării în enclave, într-un exil auto-impus față de lumea secularizată, căzută în păcat, și **2.** un *fundamentalism politico-religios*, militarist, „de opoziție”, extravertit și revoluționar, al cărui scop este să ia controlul asupra lumii, indiferent de mijloace, fie chiar și teroriste. În acest din urmă caz, este vorba de ceea ce autorul numește, cu o expresie cuprinzătoare, „mișcări militante radicale de reinnoire politico-religioasă”.

Prin pericolul pe care îl reprezintă, această ultimă categorie, din care fac parte organizația Al Qaeda, Frații Musulmani, gruparea islamistă palestiniană, etc., reține în special atenția autorului, pe tot cuprinsul ultimului capitol intitulat *Orientări: între religie și politică*. Așa cum apreciază și Jean-François Mayer, lumea islamică s-a remarcat cu deosebire drept o sursă privilegiată de extremism naționalist religios, poate și datorită politicilor coloniale practicate de Occident în aceste state.

Așadar, concluzionează autorul, termenul de „fundamentalism” este unul controversat și instrumentalizat politic; suscitat „teama și fantasma”, iar în limbajul uzual privilegiază „confuziile și judecățile emoționale”. Prin urmare, orice abordare care se respectă, „sobră și calmă”, ar trebui să opteze pentru o manieră de abordare strict tehnică și să refuze orice implicare subiectivă și prejudecată.

O altă problemă, la care s-ar impune un răspuns, ar fi și aceea privitoare la viitorul și perspectivele fundamentalismelor religioase în economia lumii milenului al treilea. Întrebare extrem de dificilă, consideră Jean-François Mayer, deoarece e cu totul hazardat să dai verdicte sigure, „*e o eroare să reduci complexitatea lumii*” la niște tendințe unice, care inevitabil ar ignora „*diversitatea situațiilor particulare*”. Am fi îndreptățiți oare – se întreabă prin urmare J.-F. Mayer în introducerea sugestiv intitulată „Spectrul fundamentalismului” – să interpretăm reactivarea în forță a fundamentalismului religios, ca pe o **infirmare, fie și parțială**, a teoriilor secularizării referitoare la sfârșitul definitiv și ireversibil al religiei? Sau, mai degrabă, ar fi mai potrivit să depisteze aici o altă fațetă, funestă și întunecată, a mult clamatei „*întoarceri a religiosului*” („*retour du religieux*”) care ar defini viitorul omenirii în noul mileniu? Tot la fel de greșit ar fi să încerci să fixezi fundamentalismele religioase într-o taxonomie precisă sau să prognozezi în legătură cu viitorul acestora. Prin urmare – concluzionează autorul – unele se vor extinde, altele vor dispărea, în funcție de diferitele „*contexte politice și spirituale*” în care acestea se manifestă.

Apreciem, prin urmare, că două sunt meritele principale ale acestei lucrări. E vorba, în primul rând, de obiectivitatea „*neutră*” și „*rece*” cu care J.P. Mayer reușește realmente să domine un teritoriu „*fierbinte*”, permeabil intruziunilor subiectivității. În al doilea rând, este remarcabilă capacitatea autorului ca, utilizând ca bază documentară o solidă și bine selectată bibliografie de profil, să clarifice și să pună ordine, cu nuanțările necesare, într-un domeniu vast, dar și „*minat*” ideologic.

Les fondamentalismes este, așadar, o carte necesară, pentru oricine caută o sursă sigură și neinterpretabilă de informare și care dorește să poată aprecia corect, cu propriile resurse intelectuale, fundamentalismul religios, fenomen a cărui extensie actuală ne convinge, încă o dată, că asumarea liberă a propriului angajament religios, cu condiția respectării angajamentului religios al celorlalți, constituie o lege înscrisă în fiecare din noi, dar și o condiție de bază a civilizației noastre.

Manuela Gheorghe

CONFERINȚA anuală a Societății Daneze de Studii Europene, 27–28 septembrie 2003, Aalborg–Danemarca

Conferința anuală a Societății Daneze de Studii Europene s-a desfășurat în perioada 27 – 28 septembrie 2003 în cadrul Universității Aalborg, Danemarca. Lucrările prezentate au abordat științific diferite aspecte legislative sau de politică externă specifice funcționării Uniunii Europene. Conferința a fost organizată în strânsă colaborare cu secțiunea de Cercetare Europeană a Universității din Aalborg, înființată la începutul anilor 1980 ca parte a Centrului de Studii Internaționale, Universitatea Aalborg. În prima decadă de activitate, Centrul a fost orientat cu preponderență spre studii comparativ dintre țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare, pe relațiile nord-sud din perspectiva diferitelor pattern-uri de dezvoltare globală. De-a lungul timpului, Centrul și-a extins activitatea de cercetare, iar astăzi este organizat în trei mari departamente: relații internaționale, economia afacerilor internaționale și dezvoltare și relații internaționale. Principiul de bază, atât în proiectele de cercetare, cât și în doctoratele coordonate în cadrul centrului, este încurajarea abordării inter-disciplinare și cooperarea dintre diferite discipline.

În programul conferinței au fost incluse prezentările lui Marc Abélès (Consiliul Național de Cercetare Socială, Paris), Mike Smith (Universitatea din Loughborough, Marea Britanie) și Loukas Tsoukalis (Universitatea Națională din Atena), precum și un număr de paneluri paralele în care participanții au avut ocazia să își prezinte lucrările. Cu mici excepții, lucrările complete ale participanților sau rezumatele au fost disponibile pe web-site-ul conferinței cu două săptămâni înainte de eveniment. Au participat profesori, cercetători și studenți doctoranzi din Danemarca (Universitățile din Copenhaga, Aarhus și Aalborg), Franța, Marea Britanie, Grecia, Lituania, Suedia și România¹.

Conferința a debutat cu un cuvânt de bun venit din partea lui Søren Dosenrode și o alocuțiune a directorului Societății Daneze de Studii Europene, Finn Laursen. S-a subliniat activitatea desfășurată de către Societatea Daneză de Studii Europene și importanța abordării academice a realităților sociale, economice și politice cu care se confruntă statele membre ale Uniunii Europene.

Prezentarea lui Marc Abélès: *Europa virtuală*² a avut ca punct de plecare două premise: pe de o parte, dualitatea dezvoltării instituțiilor europene de după cel de al doilea război mondial, mai exact alternanța dintre perioade de ritm accelerat în dezvoltare și de momente de regresie, iar pe de altă parte procesul continuu de construcție europeană. Prima parte a abordat problematica viitorului Europei, iar cea de a doua a evidențiat dificultățile în construirea unei viziuni comune asupra viitorului. Ca antropolog, Marc Abélès a preferat să nu se orienteze asupra descrierii instituțiilor și funcționării lor cât mai ales asupra analizei dintre prezent și viitor într-un proiect politic care, în opinia lui, nu este capabil să utilizeze la maximum resursele trecutului. Lucrarea extrem de

¹ Participarea autoarei la conferință a avut loc în cadrul bursei Marie Curie acordată de Uniunea Europeană în perioada septembrie 2003–ianuarie 2004 la SPIRIT-Europe, „*School Postgraduate Interdisciplinary Research on Interculturalism and Transculturalism*”, Universitatea Aalborg, Danemarca. Lucrările prezentate în cadrul Conferinței anuale a Societății Daneze de Studii Europene, 2003 sunt disponibile la adresa de Internet www.humsamf.auc.dk/eru/DSE

² Marc Abélès, *Virtual Europe*, o formă mai detaliată a acestei prezentări a fost publicată în volumul *An Anthropology of the European Union* de Irine Bellier și Thomas M. Wilson (edituri), Oxford, 2000.

interesantă este unică datorită cercetării de teren coordonată de Marc Abélès și organizată în două Directorate Generale ale Comisiei Europene în anul 1993. Printre aspectele concrete ale funcționării celor două directorate, autorul a subliniat: caracterul birocratic, pluralismul cultural specific, permanenta presiune de a finaliza rapoarte pentru date limită, și nu în ultimul rând dificultatea de a crea imaginea unei Europe comune în ciuda abordării unui steag comun și a unei metode unice (M. Abélès, *Virtual Europe in An Anthropology of the European Union* de Irine Bellier și Thomas M. Wilson – editori, Oxford, 2000, p. 1–6).

Ca o concluzie generală, imaginea unei Europe comune nu ar trebui concentrată atât spre un bun comun, spre unificare, cât spre armonizarea, acceptarea diferențelor și necesitatea compromisurilor. Întrebarea care apare în acest nou context este: în ce măsură aceste compromisuri sunt capabile să producă acele noțiuni și norme care să permită Europei să treacă peste limitele culturale străns legate de diferențele naționale. De aici, dificultățile inerente promovării unei viziuni omogene asupra Europei și dezvoltarea cetățeniei europene (M. Abélès, *op. cit.*, 2003, p. 11).

În continuare, a fost organizată o sesiune de lucru cuprinzând cinci panouri paralele: *Politici, guvernare și raționalitate în Uniunea Europeană*, *Politica daneză față de Uniunea Europeană*, două panouri dedicate *Relațiilor externe ale Uniunii Europene* și *Convenția Uniunii Europene*. Deoarece textele au fost disponibile tuturor participanților înainte de începerea conferinței, panourile s-au desfășurat ca grupuri de discuții pe baza lucrărilor propuse. Autorii și-au prezentat pe scurt contribuțiile, după care dezbaterile au pus accentul pe clarificările conceptuale, dezbaterile aspectelor controversate și posibilele direcții de continuare a cercetării.

Panelul *Politici, guvernare și raționalitate în Uniunea Europeană* a fost prezidat de Jens Henrik Haahr, Școala Daneză de Jurnalism. Subiectele dezbătute s-au referit la procesul co-deciziei, politica agricolă, metoda deschisă de coordonare și crearea unei cetățenii unice în cadrul Uniunii Europene.

Procedura co-deciziei are implicații directe asupra instituțiilor din cadrul Uniunii Europene, dar din păcate a condus la o viziune pesimistă asupra rolului legislativ al Comisiei. Prima lucrare a analizat modalitățile formale și informale prin care Comisia Europeană – prin procesul co-deciziei – a influențat măsurile legislative, începând cu Tratatul de la Maastricht și până la cele adoptate un an după intrarea în vigoare a Tratatului de la Amsterdam. Studiul se bazează pe interviuri, date cantitative și procedurile Socrates din anii 1995, 1998 și 2000. Pe baza abordării teoretice a alegerii formale, raționale, concluziile cercetării sunt că spațiul de manevră al Comisiei este destul de redus în cazul procedurii de co-decizie, dar aceasta nu trebuie să strice imaginea de ansamblu, deoarece Comisia Europeană rămâne în continuare un factor de decizie important în Uniunea Europeană (A. Rasmussen, *The Role of the European Commission in Co-Decision – A Strategic Facilitator Operating in A Situation of Structural Disadvantage*, 2003, p. 1).

Un alt subiect amplu discutat a fost cel referitor la cristalizarea sferelor de influență ale statelor membre în politica agricolă: mai exact, raportul dintre aspectele formale și cele informale care au modelat dezvoltarea politicii comune în domeniul agricol începând cu anii 1950 (C. Roederer-Rynning, *Informal Governance in the Common Agricultural Policy*, 2003, p. 1–2). Momentele selectate sunt instituționalizarea politicii agricole comune în anii 1960, dar și lenta re-instituționalizare din anii 1990. Deși considerat unul dintre cele mai stabile și mai puțin influențabile domenii, politica în domeniul agricol s-a constituit pe sisteme relaționare de contacte personale directe străns legate de scopuri politice, care s-au dezvoltat în afara structurilor formale ale instituțiilor politice. În conformitate cu teoriile instituționale și organizaționale, caracterul informal al acestor rețele nu este dat de caracterul lor schimbător, ci de nesancționarea lor oficială (C. Roederer-Rynning, *op. cit.*, 2003, p. 20–22). Lucrarea ia, bineînțeles, în considerare baza solidă construită de prevederile legale, ba chiar evidențiază tensiunile dintre aspectul formal și cel informal al guvernării.

O prezentare extrem de interesantă a fost concentrată asupra studiilor despre Uniunea Europeană și guvernare: metoda deschisă de coordonare ca formă de guvernare liberală avansată (J.H. Haahr, *EU Studies and Governmentality: The Open Method of Coordination as Advanced Liberal Government*, 2003). În ultima parte a primului panel, s-a dezbătut procesul sinuos de construire a cetățeniei comune europene (K.I. Dannesboe & L.R. Rasmussen, *En unionsborger tager form?*, 2003).

Sesiunea de lucru *Politica externă a Danemarcei cu Uniunea Europeană* a fost moderată de Morten Kelstrup, Departamentul de Științe Politice, Universitatea din Copenhaga. Lucrările s-au

orientat asupra perspectivei daneze de promovare a intereselor naționale în relație cu Uniunea Europeană.

Prima lucrare a avut ca punct de plecare modul diferit în care este perceput interesul național de către populație și de către elitele politice direct implicate. Din acest punct de vedere, Danemarca este, totuși, un caz unic: există deja o rutină ca electoratul să fie stimulat să dezbătă și chiar să sancționeze rezultatele negocierilor internaționale prin referendum. Totuși, diferența chiar și în cazul acestei țări poate fi conceptualizată ca percepție diferită asupra a ceea ce constituie Uniunea Europeană. Finalul războiului rece a redefinit sensul Uniunii Europene pentru elitele politice: accentul a căzut pe securitate militară, în timp ce pentru mase sensul a rămas neschimbat: Uniunea Europeană ca actor economic (T. Flockhart, *Critical Junctures and Social Identity Theory: Explaining Danish Mass and Elite Attitudes to the EU as A Security Actor*, 2003, p. 1–3). Comentariile aferente lucrării au subliniat importanța formării culturii politice a populației și a instituțiilor publice responsabile. Totodată, a fost discutată transparența politicienilor ca principiu democratic de guvernare în condițiile negocierilor strategice.

Cel de al doilea subiect abordat a fost: Danemarca în procesul integrării europene. În concordanță cu teoria integrării, „dilema integrării” pune în balanță avantajele unui astfel de proces de apartenență și prezervarea suveranității (M. Kelstrup, *Denmark in the Process of European Integration: Dilemmas, Problems and Perspectives in Danish Integration Policy*, 2003, p. 2, 14). Paradoxul dezbătut este: Danemarca a reușit să se adapteze foarte bine schimbărilor provocate de procesul globalizării și de cel al integrării, dar rămâne încă un participant șovăitor în diferite aspecte ale integrării politice în Uniunea Europeană (M. Kelstrup, *op. cit.*, 2003, p. 15). Ultima parte a dezbătut promovarea interesului național în politica externă a unui stat mic, cum este cel danez (Henrik Larsen, *Still A National Residue in Small State Foreign Policy? Danish Foreign Policy in An EU Context*, 2003).

Două sesiuni de lucru au examinat *relațiile externe ale Uniunii Europene*. Deși inițial ele urmau să fie prezidate de Knud Erik Jorgensen, respectiv de Jens Ladefoged Mortensen, ambii din cadrul Departamentului de Științe Politice, Universitatea din Aarhus, practic cele două sesiuni s-au desfășurat împreună sub îndrumarea celor doi moderatori. Principalul motiv al acestei decizii ad-hoc a reprezentat-o interesul deosebit manifestat de participanții celor două sesiuni de a audia toate lucrările anunțate în program.

Domeniile vizate au fost: politica externă, politica de securitate militară și politica agricolă, drept studii de caz au fost analizate statele din estul Europei și Țările Baltice în contextul extinderii Uniunii Europene.

Prima parte a panelului a fost dedicată doctrinelor de politică externă europeană (K.E. Jørgensen, *Three Doctrines on European Foreign Policy*, 2003). Lucrarea despre conceptualizarea viitorului NATO nu și-a propus să incline balanța spre o viziune optimistă sau pesimistă, ci mai degrabă spre înțelegerea NATO ca o comunitate de interese sau valori comune (S. Rynning, *Conceptualizing NATO's Future*, 2003).

A urmat o analiză a consecințelor posibile pe care extinderea Uniunii Europene către est le-ar avea, în special decizia statelor naționale de a delega atribuțiile suveranității naționale instituțiilor. Concluziile prezentării arată că principalul interes rămâne extinderea zonei de pace și securitate și abia în plan secundar se poate vorbi despre un motiv economic (W. Zank, *Rational States Want Security and Therefore Give Up Sovereignty – EU's Eastern Enlargement and Integration Theory*, 2003). Tot în aceeași direcție, a urmat o analiză a relației dintre Danemarca și integrarea Țărilor Baltice în Uniunea Europeană (Uffe Jakobsen, *Denmark and the Integration of The Baltic Sea Region in the EU*, 2003).

Următoarea parte a abordat protocolul de siguranță biologică și dezvoltarea unei politici ecologice la nivelul Uniunii Europene (J.L. Mortensen, *Bound to Lead? The Biosafety Protocol, the GMO War, and the Evolving EU Eco-Trade Diplomacy*, 2003). Ultima prezentare a readus în discuție politica agricolă comună, mai exact reforma din anul 2003 (A. Swinbank, A. Cunha & C. Daugbjerg, *CAP Reform 2003: A Reform Worthy of the Name ?, 2003*).

Sesiunea *Convenția Uniunii Europene* a fost prezidată de Finn Laursen, Departamentul de Științe Politice și Management Public, Universitatea de Sud, Danemarca.

Primul subiect abordat a fost impactul modificărilor din prevederile metodologice ale convenției asupra instituțiilor Uniunii Europene. Concluziile studiului demonstrează că efectele sunt diferite: întărirea rolului Parlamentului European și Comisiei Europene, dar slăbirea influenței secretariatului consiliului (D. Beach, *Towards A New Method of Constitutional Bargaining? The Role and Impact of EU Institutions in the IGC and Convention Method of Treaty Reform*, 2003, p. 2). Pașii parcurși în ajustarea convenției evidențiază drumul spre o nouă metodă de acord constituțional (D. Beach, *op. cit.*, 2003, p. 35).

Cea de a doua lucrare a propus o abordare temporală, începând cu Tratatul de la Amsterdam și până la forma intermediară a constituției. Concluzia studiului a fost că Uniunea Europeană tinde să devină din ce în ce mai federală (F. Laursen, *From Amsterdam to the Draft Constitutional Treaty: towards A More Federal EU?*, 2003). Ultima parte a panelului s-a axat pe considerarea Convenției drept un mod de reafirmare a consensului în ceea ce privește legitimitatea Uniunii Europene (T.V. Olsen, *An Overlapping Consensus on the Legitimacy of the European Union?*, 2003).

A doua zi au avut loc două prelegeri: *Uniunea Europeană și managementul puterii americane* susținută de profesorul Mike Smith, Universitatea din Loughborough, Marea Britanie și *Guvernarea economică și alegerile democratice în procesul integrării europene* a profesorului Loukas Tsoukalis, *Economic Governance and Democratic Choices in European Integration*, Universitatea Națională din Atena.

Mike Smith (*Loughborough University: the EU and the Management of American Power*) a pornit de la ideea că proiectul integrării europene a fost construit cu scopul expres de a găsi o soluție de contrabalansare a puterii americane. Deși, în ultimii ani, se poate vorbi din ce în ce mai mult despre o formă mult mai bine conturată a acestui proiect, practic nu există diferențe majore între modul în care Uniunea Europeană funcționa în anii 1950–1960 și anii 2000. În prima parte, au fost prezentate succint principalele teme ale discursului politic referitoare la poziția de lider internațional al Statelor Unite ale Americii.

Cea de a doua parte este preponderent istorică și ia în considerare perioada Războiului Rece. Cei „patru R” reprezentând principalele patru tendințe ale Uniunii Europene de a contrabalansa puterea americană înainte de 1989 sunt: *reflexul* (un răspuns aproape automat la dorințele SUA), *rezistența* (strategia „celuilalt” și construirea alternativelor aparente), *riscul* (perceperea pericolului creat de poziția de lider internațional al SUA și răspunsul în consecință al Uniunii Europene) și *re-configurarea* (încercarea de a folosi reforma instituțională, atât în interiorul cât și în afara Europei, ca o modalitate de a modera puterea SUA). Persistența acestor tendințe și în perioada de după încheierea războiului rece reflectă o serie de ambiguități în exercitarea rolului internațional jucat de Uniunea Europeană.

Similar primei părți, a treia parte a lucrării re-analizează subiectele și discursurile despre puterea SUA, încercând să stabilească noile elemente, implicațiile pentru Uniunea Europeană și noile tendințe. Deși se pot identifica în continuare „cei patru R”, reafirmarea și noua formă de dominare a SUA, în absența unui real rival, a dus la escaladarea tensiunilor în cadrul proiectului european. În contextul actual, politica externă a Uniunii Europene este un instrument de contrabalansare a SUA, dar acestea, la rândul lor, constituie o piedică în capacitatea europeană de a construi o putere alternativă SUA. Din acest motiv, contradicțiile din răspunsurile UE și întrebările referitoare la ordinea mondială într-o guvernare globală.

În ultima parte a lucrării, prospectând rolul pe care SUA îl va juca în procesul integrării europene, Mike Smith a menționat trei scenarii posibile de management al puterii americane în cadrul proiectului de integrare europeană: fie *găzduirea*, fie *contrabalansarea*, fie *modificarea* puterii americane curente.

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XIV, nr. 5-6 • 2003

INDEX ALFABETIC – 2003

	Nr.	p.
ALEXANDRESCU PETRUȘ, COBIANU-BĂCANU MARIA, Cultura și educația în procesul integrării europene a României	5-6	445-458
ASLAM CONSTANTIN, Identitatea românească la începutul secolului al XX-lea, C. Rădulescu-Motru și proiectul modelului specificității românești	3-4	211-226
ASLAM CONSTANTIN, Mondializare și globalizare – perspective etimologice și terminologice	5-6	433-444
BALICA ECATERINA, Perspective de abordare a problematicii victimelor, justiția restaurativă, victimologia și dreptul victimelor	5-6	377-386
BANCIU DAN, SORIN RĂDULESCU, Justiția restaurativă – între deziderat și realitate	5-6	331-334
BĂDESCU ILIE, O lume cu sisteme slab structurate. Considerații asupra rolului Americii la scara istoriei universale	1-2	15-26
BUNEA MIRCEA, H.H. STAHL la 80 de ani – interviu	3-4	273-288
BURUIANĂ CLAUDIA, <i>Tabu-uri și ordinea socială. „Descifrarea” socio-antropologică a interdicțiilor</i>	5-6	529-534
CERNICA VIOREL, Conceptul de om în teoria personalist – energetică a culturii	3-4	195-210
CERNICA VIOREL, Gândirea politică, între puterea Zeului și puterea Omului	5-6	499-514
COBIANU ELENA, Dimensiunea morală a dezvoltării sociale durabile	5-6	459-476
COBIANU-BĂCANU MARIA, „Vocile săracilor” ascultate de Deepa Narayan	3-4	289-306
COBIANU-BĂCANU MARIA, ALEXANDRESCU PETRUȘ, Cultura și educația în procesul integrării europene a României	5-6	445-458
COTOI CĂLIN, Spre o interpretare geopolitică a regionalizării	1-2	35-46
CRISTEA DARIE, Din Atlantic spre Eurasia. Mai este actual Mackinder?	1-2	27-34
CRISTEA IRINA, Cercetarea monografică a realității sociale – un program de cercetare științifică	3-4	307-316
CUCU-OANCEA OZANA, Manifestările spirituale în perioada postbelică. Studiu comparativ	1-2	63-82
DÂMBOEANU CRISTINA, Evaluarea gradului de satisfacție a participanților la programele de justiție restaurativă pentru minori	5-6	391-400
DIACONU MARIN, C. Rădulescu-Motru și Academia Română	3-4	227-238
DUNGACIU DAN, <i>Big is beautiful. Olimpianismul și noul universalism. Despre credință și rațiune în relațiile internaționale</i>	1-2	83-96
DURNESCU IOAN, Mediere și reparații între victimă și infractor	5-6	373-376
DURNESCU IOAN, Supraaglomerarea penitenciarelor, cauze și soluții	5-6	415-422
EHRlich, EUGEN, Sfârșitul unei mari împărțiri	1-2	105-141
FILIPESCU IANCU, „Țările” – confederații de triburi sau sate arhaice?	5-6	485-498
GHEORGHE MANUELA, Noua paradigmă religioasă. Dimensiuni și perspective	5-6	475-484
HAINES KEVIN (Anglia), Justiția restaurativă, dispoziții de incredință a minorilor și panele de tineri delincvenți; vechea justiție sau noua justiție?	5-6	335-356

MĂCIU MIRCEA, Etnopsihologia în concepția lui B.P.Hașdeu	5-6	515-528
PĂTRIOARĂ C. MONICA, RĂDULESCU M. SORIN, Stresul sexual asupra minorilor ca problemă	3-4	247-272
PETREA IONELA, Strategii de prevenire ale reducerii cererii de droguri	5-6	423-432
RĂDULESCU M. SORIN, Robert King Merton – In Memoriam	1-2	3-13
RĂDULESCU M. SORIN, BANCIU DAN, Justiția restaurativă – între deziderat și realitate	5-6	331-334
SCHIFIRNEȚ CONSTANTIN, Personalismul energetic – doctrina filosofică originală a lui C. Rădulescu-Motru	3-4	157-194
SCIEUR YVES (Belgia), Delinvența juvenilă și dreptul internațional	5-6	401-415
SPÎNU GEORGE-CRISTIAN, Justiția restaurativă în România din perspectiva aderării la Uniunea Europeană	5-6	387-390
STOICIU GABRIEL IONUȚ, Impactul cultural și social al globalizării și transnaționalizării marilor companii asupra statului național	1-2	47-62
ȚÂRCOMNICU EMIL, George Vălsan (1885-1935). Geopolitică și geografie românească. Idei interzise	1-2	97-104
VAN DOOSSELAERE DENIS (Belgia), Alternative la privarea de libertate: ce măsuri trebuie luate pentru minorii din comunitatea franceză din Belgia?	5-6	357-366
WILLIE AURELIA, Politici penale. Pedepsa închisorii și alternative	5-6	367-372
RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ		
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ		

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XIV, Nos. 5-6 • 2003

CONTENTS

RESTORATIVE JUSTICE

SORIN M. RĂDULESCU, DAN BANCIU, Restorative Justice between Desideratum and Reality.....	331
KEVIN HAINES (Great Britain), Restorative Justice, Referral Orders and Youth Offender Panels: Old Justice or New Justice?	335
DENIS VAN DOOSSELAERE (Belgium), Alternatives for the Deprivation of Liberty; What Steps Should Be Taken for the Youths in the French Community of Belgium	357
AURELIA WILLIE, Penal Policies. Alternatives for Prison.....	367
IOAN DURNESCU, Mediation and Reparations between Victim and Offender.....	373
ECATERINA BALICA, Various Approaches to the Victims Matter: Restorative Justice, Victimology and Victims Rights.....	377
GEORGE CRISTIAN-SPÎNU, Restorative Justice in Romania in view of EU Adhering.....	387
CRISTINA DÂMBOEANU, Estimating the Satisfaction Degree of Participants in the Juvenile Programs	391

CRIMINALITY AND DELINQUENCY

YVES SCIEUR (Belgia), Juvenile Delinquency and International Law.....	401
IOAN DURNESCU, Overcrowding in Prisons. Causes and Solutions.....	415
IONELA PETREA, Strategies for Preventing Drugs Demand	423

GLOBALISATION AND SOCIAL CHANGE

CONSTANTIN ASLAM, Mondialisation and Globalisation. Etymological and Terminological Perspectives	433
MARIA COBIANU-BĂCANU, PETRUȘ ALEXANDRESCU, Culture and Education within the Process of Romania's European Integration.....	445
ELENA COBIANU, The Moral Side of Sustainable Social Development.....	459
MANUELA GHEORGHE, The New Religions Paradigm in the Globalised World.....	475

ISTORICAL SOCIOLOGY

IANCU FILIPESCU, The «Lands» – Confederations of Tribes or of Archaic Villages?.....	485
--	-----

SOCIAL THINKING

VIOREL CERNICA, Political Thinking between God's Power and Man's Power.....	499
MIRCEA MĂCIU, Ethnopsychology in B.P. Hasdeu's Conception.....	515
CLAUDIA BURUIANĂ, Taboos and Social Order. The Socio-Anthropological Deciphering of Interdictions.....	529

REVIEWS AND READING NOTES

ION GLODEANU (coord.), OSCAR HOFFMAN, DOINA DRAGOMIRESCU, <i>Actorii sociali ai promovării tehnologiilor informației și comunicațiilor</i> , (The Social Actors of Promoting ITC), București, Editura Mica Valahie, 2003 (Maria Cobianu-Băcanu); CONSTANTIN STROE, <i>Îndrumar de filosofie culturii</i> , (A Guide to the Philosophy of Culture), București, Editura Universitară, 2003 (Maria Cobianu-Băcanu); Jean-François Mayer, <i>Les fondamentalismes</i> , Genève, Georg Éditeur, 2001 (Manuela Gheorghe).....	535
---	-----

SCIENTIFIC LIFE

<i>The Yearly Conference of the Danish Society of European Studies, September 27-28, 2003, Aalborg-Denmark</i> (Simona Vonica-Răduțiu).....	545
ALPHABETICAL INDEX – 2003.....	549

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XIV, N°s. 5-6 • 2003

SOMMAIRE

JUSTICE RÉPARATRICE

SORIN M. RĂDULESCU, DAN BANCIU, La justice réparatrice entre désidératum et réalité	331
KEVIN HAINES (Anqletene), La justice réparatrice; mesures d'assurance pour mineurs et paneles de mineurs délinquants; l'ancienne justice ou la nouvelle justice?	335
DENIS VAN DOOSSELAERE (Belgique), Les alternatives à l'emprisonnement: quelles mesures seraient nécessaires pour les mineurs dans la Communauté française de Belgique.....	357
AURELIA WILLIE, Politiques pénales. Emprisonnement et alternatives	367
IOAN DURNESCU, Médiation et réparation entre la victime et le délinquant.....	373
ECATERINA BALICA, Les victimes dans la perspective de la justice réparatrice, victimologie et droit des victimes.....	377
GEORGE CRISTIAN-SPÎNU, La justice réparatrice en Roumanie, dans le contexte d'intégration dans l'Union Européenne.....	387
CRISTINA DĂMBOEANU, Évaluation du degré de satisfaction des participants aux programmes de justice réparatrice pour mineurs.....	391

CRIMINALITÉ ET DÉLINQUANCE

YVES SCIEUR (Belgique), Délinquance juvénile et droit international.....	401
IOAN DURNESCU, Le surpeuplement du système pénitencier, causes et solutions.....	415
IONELA PETREA, Stratégies de prévention concernant la diminution de la demande des drogues.....	423

GLOBALISATION ET CHANGEMENT SOCIAL

CONSTANTIN ASLAM, Mondialisation et globalisation. Perspectives étymologiques et terminologiques.....	433
MARIA COBIANU-BĂCANU, PETRUȘ ALEXANDRESCU, Culture et éducation dans le processus de l'intégration européenne de la Roumanie.....	445
ELENA COBIANU, La dimension morale du développement sociale durable.....	459
MANUELA GHEORGHE, Le nouveau paradigme religieux. Dimensions et perspectives	475

SOCIOLOGIE HISTORIQUE

IANCU FILIPESCU, «Les Pays» – confédération de tribus ou de vilages archaïques?	485
---	-----

PENSÉE SOCIALE

VIORREL CERNICA, La pensée politique entre le pouvoir de la Divinité et le pouvoir de l'Homme.....	499
MIRCEA MĂCIU, Etnopsychologie dans la pensée de B.P. Hasdeu.....	515
CLAUDIA BURUIANĂ, Tabou-es et ordre social. „Le déchiffrement” socio- anthropologique des interdictions.....	529

COMPTE-RENDUES ET NOTES DE LECTURE

ION GLODEANU (coord.), OSCAR HOFFMAN, DOINA DRAGOMIRESCU, <i>Actorii sociali ai promovării tehnologiilor informației și comunicațiilor</i> (Les acteurs sociaux de la promotion des technologies d'information et des communications), București, Editura Mica Valahie, 2003 (Maria Cobianu-Băcanu); CONSTANTIN STROE, <i>Îndrumar în filosofia culturii</i> (Guide de philosophie de la culture), București, Editura Universitară, 2003 (Maria Cobianu-Băcanu); Jean-François Mayer, <i>Les fondamentalismes</i> , Genève, Georg Éditeur, 2001 (Manuela Gheorghe).....	535
---	-----

LA VIE SCIENTIFIQUE

<i>La Conférence annuelle de la Société Danoise d'Études Supérieures, 27-28 septembre 2003, Aalborg-Danemark</i> (Simona Vonica-Răduțiu).....	545
ALPHABETICAL INDEX – 2003.....	549

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

(ROMANIAN JOURNAL OF SOCIOLOGY)

Editor: Romanian Academy – Institute of Sociology (Bucharest)

- A new journal for a new sociology.
- A journal which looks back to the totalitarian past and explores the democratic future of the Romanian society.
- Open to all theoretical, methodological and ideological approaches.

În atenția colaboratorilor noștri:

Vă rugăm să aveți în vedere ca articolele și studiile trimise redacției noastre să fie de aprox. 10 pag. (cca 3000 semne/pag.). Primim textele procesate pe suport magnetic prin e-mail: insoc@insoc.ro sau prin fax: 411-85 32.

De asemenea, vă rugăm să însoțiți articolul dv. cu un rezumat (aprox. ½ pag.) în limba engleză sau în limba română și cu o scurtă prezentare a autorului (titluri științifice, instituția, domenii de interes).

Menționăm că responsabilitatea cu privire la originalitatea și conținutul textelor trimise revine autorului.

Comenzile din țară și din străinătate se primesc la:

RODIPET S.A., Piața Presei Libere, nr. 1, sector 1, București, România; P.O. BOX 33-57, tel: 4021-618 51 03, fax: 401-222 64 07, e-mail: marketing@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000, Șos. Viilor, nr. 101, bl. 1, sc. 4, ap. 98, parter, sector 5, București, România, P.O. BOX 77-19, tel. 4021-301 87 86, fax 4021-335 02 96, e-mail: office@orionpress.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România, tel. 4021-411 90 08, 4012-410 32 00, tel./fax 4021-410 39 83, e-mail: edacad@ear.ro, adresa web: www.ear.ro

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISSN 1224-9262

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XIV, nr. 5-6, p. 329-554, 2003